

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

GÖÇ EDEN GELENEKSEL TOPLUMLARDA

MANEVİ DANIŞMANLIK:

AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Nilüfer MUTLU

BURSA-2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

GÖÇ EDEN GELENEKSEL TOPLUMLARDA

MANEVİ DANIŞMANLIK:

AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Nilüfer MUTLU

Danışman:

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

BURSA-2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalın'da 711542007 numaralı Nilüfer MUTLU'nun hazırladığı "GÖÇ EDEN GELENEKSEL TOPLUMLARDA MANEVİ DANIŞMANLIK: AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ" başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, .../...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

24/01/2024

Tez Başlığı / Konusu: "GÖÇ EDEN GELENEKSEL TOPLUMLARDA MANEVİ DANIŞMANLIK:
AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 191 sayfalık kısmına ilişkin, 24/01/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/01/2024

İmza

Adı Soyadı: Nilüfer MUTLU
Öğrenci No: 711542006
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Yakınçağ Tarihi/ Doktora
Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Danışman 24/01/2024
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

YEMİN METNİ

24/01/ 2024

Doktora tezi olarak sunduğum "GÖÇ EDEN GELENEKSEL TOPLUMLARDA MANEVİ DANIŞMANLIK: AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

24/01/2024

İmza

Adı Soyadı: Nilüfer MUTLU

Öğrenci No: 711542006

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Yakınçağ Tarihi / Doktora

Tezin Türü: Doktora ☒

ÖZET

Yazar adı soyadı	Nilüfer MUTLU
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Tarih
Bilim dalı	Yakın Çağ
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi	/...../2024
Tez danışmanı	Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

Göç Eden Geleneksel Toplumlarda Manevi Danışmanlık:

Ahıskalı Türkler Örneği

Dünya genelinde yaşanan nüfus artışı, ekonomik, siyasi ve toplumsal kırılmalar, bilimin ile teknolojinin hızla gelişmesi insanları aynı anda birçok problemle yüzleştirmektedir ki bunlar arasında yoğun iç ve dış göçler başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Yaşam şartları ve çevresel zorluklarla başa çıkmak, acılarını hafifletmek veya yaşadıklarını anlamlandırmak için göçmenler farklı yollara başvurmuşlardır. Bu çözümlerden biri, psikoloji ile dini inanç ve ibadetlerin bir arada uygulandığı manevi danışmanlıktır. Manevi danışmanlık, uzmanlar tarafından danışanların stres veya kaygıyla başa çıkmalarını destekleme, yaşam şartları ve zorlukların yol açtığı çaresizlik, umutsuzluk gibi durumlarda rehberlik biçimidir.

Türkiye’de Ahıskalı Türkler üzerine birçok çalışma olmasına rağmen zorunlu göç yaşamış bu geleneksel topluma yönelik dini-manevi danışmanlık boyutuyla ilgili araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, geçmişten günümüze zorunlu göçler yaşamış Ahıskalı Türklerin göç süreci ve sonrasında hangi manevi danışmanlık yöntemlerinden faydalandıklarını ortaya koymak, sahip oldukları manevi değerlerin tespit etmek, topluma nasıl yansıdığını ve doğurduğu sonuçları incelenmektir. Etnik azınlık bilinci, milli kimlik ve aidiyet sorunu, vatan, vatansızlık, sahipsizlik gibi olguların manevi danışmanlık bağlamında araştırılması ve bu kavramların Ahıskalı Türkler örneğinde analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmamızda Ahıskalı Türkler arasında yapılan saha araştırmasından elde ettiğimiz somut veriler, ayrıca diğer birincil (anılar, sosyoloji araştırmaları, basın haberleri) kaynaklardan aldığımız materyal değerlendirilmiştir. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ve sözlü tarih çalışmasıyla elde edilmiştir. Hazırlanan sorular, Bursa ilinin farklı semtlerinde ikamet eden Ahıskalı Türklere yöneltilmiştir. Elde edilen nitel veriler, MAXQDA 2020 programında betimsel ve içerik analiziyle gerçekleştirilmiştir. Vardığımız sonuçlar Ahıskalı Türklere yönelik manevi danışmanlık odaklı pratik uygulamaların kapsamını ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Ahıskalı Türkler, Zorunlu Göç, Manevi Danışmanlık, Aile dayanışması, Bursa.

ABSTRACT

Name & surname	Nilüfer MUTLU
University	Bursa Uludağ Üniversitesi
Institute	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Field	Tarih
Subfield	Yakın Çağ
Degree awarded	Doktora
Date of degree awarded	/...../2024
Supervisor	Prof.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

Spiritual Counselling in Traditional Immigrant Communities: The Case of the Ahiska Turks

Population growth, economic, political and social upheavals, and the rapid development of science and technology across the globe confront people with many problems at the same time, among which intensive internal and external migration constitutes a problem in itself. To cope with the living conditions and environmental challenges, to alleviate their suffering or to make sense of their experiences, migrants have resorted to different means. One of these solutions is spiritual counseling, which combines psychology and religious beliefs and worship. Spiritual counseling is a form of guidance experts provide to support clients in coping with stress or anxiety and in situations such as helplessness and hopelessness caused by living conditions and difficulties.

Although there are many studies on Ahiska Turks in Turkey, no study has been conducted on the dimension of religious-spiritual counseling for a traditional community that has experienced forced migration. The fact that Although there are many studies on Ahiska Turks in Turkey, no research has been conducted on the religious-spiritual counseling dimension for this traditional society that experienced forced migration. The aim of this study is to reveal which spiritual counseling methods the Ahiska Turks, who have experienced forced migration from past to present, benefited from during and after the migration process, to determine the spiritual values they have, and to examine how they are reflected in society and their consequences. It is aimed to investigate phenomena such as ethnic minority consciousness, national identity and belonging problem, homeland, statelessness, and unclaimed ness in the context of spiritual counseling and to analyze these concepts in the case of Ahiska Turks.

Our study evaluated the factual data we obtained from the field research conducted among Ahiska Turks and the material we received from other primary sources (memoirs, sociological research, and press reports).

Research data was obtained through semi-structured interview method and oral history study. The prepared questions were directed to Ahiska Turks residing in different districts of Bursa. The qualitative data obtained in the research were analyzed by descriptive and content analysis in MAXQDA 2020 program. Our results revealed the necessity of practical applications focused on spiritual counseling for Ahiska Turks.

Keywords: Ahiska Turks, Forced Migration, Spiritual Counselling, Family Solidarity, Bursa.

ÖNSÖZ

İnsan hayatında, olumlu ve olumsuz durumlar iç içe bulunduğundan, karmaşık ve çelişkili bir süreç yaşanmaktadır; düzenli, mutlu ve umutlu yaşam aslında çoğunlukla amaçlanan fakat kırılma ve bunalımlara açık bir kavramdır. İnsanları ve toplumları, mutsuzluk, umutsuzluk, hastalık, afetler ve başka olumsuz durumlar dışında düşünemeyiz, dolayısıyla hayat, bir bakıma maddi ve manevi açıdan sürdürülebilir bir süreç, uyum sağlama sorunudur. Bu nedenle olumlu durum ve istikrar için değişik çare ve yolların arayışı söz konusudur.

Çevresel sorunlar ve ağır hayat şartları ile başa çıkma, yalnızlık, yabancılaşma, ötekileşme, umutsuzluk vb. negatif duygulara yol açan durumları kontrol altında tutmak, başkalarıyla etkili iletişim kurma yollarını öğrenmek, bunları uygulamak ve çevreye uyum sağlamak gibi hususlarda yeterli seviyede özel etkileşim, danışma ve yardım ihtiyacı gündeme gelmektedir. Bugünkü karmaşık dünyada hızla gelişen bilim ve teknolojiyle birlikte birey-toplum ve birey-doğa, özellikle de toplum-doğa ilişkileri bağlamında ortaya çıkan ciddi sorunlar; insan hayatını derinden etkileyen doğal afetler, ekolojik problemler, pandemi, lokal savaş ve çatışmalar, terör, toplu göç gibi olumsuz gelişmelerin yol açtığı travma ve zorluklar, doğrudan manevi danışmanlık (MD) faaliyeti kapsamındadır.

Çalışmamızın amacı, sürgün ve göçlerin yol açtığı sorunları MD alanı çerçevesinde, 1944-1992 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde iki sürgün yaşan, vatan topraklarını, alışılmış ortamlarını, evlerini, mal varlıklarını bırakarak defalarca göç etmek zorunda kalan, asimilasyon politikalarının, baskı ve şiddetin hedefi olan 1993'ten başlayarak günümüze kadar Türkiye'ye göç eden Ahıska Türklerin farklı kültürlerle ilişkilerini, geçirdikleri değişimi, yaşadıkları sıkıntıları ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini, onlara sağlanacak manevi danışmanlık yaklaşım ve yöntemlerini araştırmaktır. Bu noktadan hareketle yapılan çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. "Ahıska Bölgesinin Tarihsel Geçmişi" başlıklı birinci bölümde Ahıska Türklerinin sürgün öncesi ve sonrasındaki tarihleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. "Göç Ve Manevi Danışmanlık Bağlamında Sürgünün Kavramsal Bileşenleri ve Toplumsal Görünümleri" adlı ikinci bölümde göç ve manevi danışmanlık kavramlarının teorik çerçevesine değinilmiştir. "Ahıska Türklerine Yönelik Saha Araştırması: Yöntem ve

Bulgular” başlığı altındaki üçüncü bölümde ise çalışmanın yöntemi ve bulgular açıklanarak Ahıskalı Türklerle birebir gerçekleştirilen mülakat verilerinin analizi yapılmıştır.

Öncelikle çalışmanın gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı Bursa’nın farklı semtlerinde ikamet eden Ahıskalı Türklere teşekkür ederim. Doktora programı eğitimim ve bu çalışmamın yürütülmesi sürecinde akademik yaklaşımı, profesyonel desteği ve değerli tavsiyeleri ile çalışmamın başarıyla tamamlanmasına vazgeçilmez katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI’ya şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitemde yer alarak görüşleri ile araştırmamın şekillenmesini sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ’ye, özellikle, manevi danışmanlıkla ilgili bölüm kapsamında Ahıskalı Türklerin örf, âdet ve eski inançlarına dair bilgileri örneklerle değerlendirmemizi öneren ve tezimizin zenginleşmesine yardımcı olan Prof. Dr. Abdurrahman KURT’a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamda bana yol gösteren, destek ve emeklerini esirgemeyen ve beni yüreklendiren Prof. Dr. Abbas ERTÜRK’e, bu süreç boyunca beni sürekli teşvik eden ablam Doç. Dr. Nazile ERTÜRK’e, araştırmada kullanılacak mülakat sorularıyla ilgili yorum ve eleştirilerini esirgemeyen Öğretim Üyesi Dr. Rasim BAYRAKTAR’a da sonsuz teşekkür ederim.

Tezimin Ahıska bölgesi tarihi konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Minara Aliyeva ÇINAR’a, Doç. Dr. İkrâm ÇINAR’a ve araştırmacı-yazar Orhan URAVELLİ’ye ayrıca müteşekkirim.

Tez çalışması süresince kızlarım Özlem ve Sevilay, desteğini asla yok sayamayacağım eşim Seval MUTLU, diğer aile bireylerim ve arkadaşlarıma sonsuz sevgi ve anlayışla bana destek oldukları için minnettarım.

YÖK 100/2000 Doktora Bursu Programı (Manevi Danışmanlık alanı) çerçevesinde hazırlanmış olan bu teze ve doktora öğrenim sürecime, sağlamış olduğu katkıdan dolayı Yükseköğretim Kurulu’na teşekkür ederim.

Nilüfer MUTLU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
HARİTA, ŞEMALAR VE GRAFİKLER.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	2
B. Araştırmanın Soruları	5
C. Araştırmanın Önemi ve Literatür Değerlendirmesi	6
D. Araştırmanın Sınırları	15

BİRİNCİ BÖLÜM

AHISKA BÖLGESİNİN TARİHSEL GEÇMİŞİ

1.1. RUS HÂKİMİYETİNE KADAR AHISKA BÖLGESİNİN TARİHİ	18
1.2. OSMANLI DÖNEMİNDE BÖLGEDE NÜFUS HAREKETLERİ, İSLAMLAŞMA VE ETNİK DEĞİŞİM SÜRECİ	25
1.3. BÖLGEDE RUSYA HÂKİMİYETİNİN KURULMASI	27
1.4. AHISKA'DA RUS VE SOVYET YÖNETİMİ (1829-1944)	29
1.5. AHISKALI TÜRKLERİN SÜRÜLMESİ (1944)	43
1.6. ORTA ASYA'DA ZORUNLU İSKÂN YILLARI (1944-1956).....	48
1.7. 1956-1989 YILLARI ARASINDA AHISKALI TÜRKLERİN DURUMU ..	52
1.8. FERGANA OLAYLARI VE SONUÇLARI (1989-1991)	56
1.9. SOVYET SONRASI DÖNEM VE TÜRKİYE'YE GÖÇ SÜREÇLERİ.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ VE MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA SÜRGÜNÜN KAVRAMSAL BİLEŞENLERİ VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜMLERİ

2.1. GÖÇ KAVRAMI	68
2.1.1. Göçü Etkileyen Faktörler ve Göç Türleri	71
2.1.2. Göçün Toplum Üzerindeki Etkileri	76
2.1.3. Toplumun Kolektif Hafızasında Göç.....	80
2.1.4. Göç ve Toplumsal Kimlik.....	85
2.1.6. Göçün Psikolojik Boyutları ve Yol Açtığı Sorunlar	90
2.2. MANEVİ DANIŞMANLIĞIN TEORİK ALTYAPISI	94
2.2.1. Dünya'da ve Türkiye'de Manevi Danışmanlık Uygulamaları	103

2.2.2. Manevi Danışmanlıkla İlgili Başlıca Kavramlar	106
2.2.2.1. Kader	107
2.2.2.2. İbadetler.....	109
2.2.2.3. Ümit	112
2.2.2.4. Dua	114
2.2.2.5. Sabır	116
2.2.2.6. Anlam Oluşturma	117
2.2.2.7. Din.....	121
2.2.2.8. Dini İnanç Yoluyla Başa Çıkma	127
2.2.2.9 Ahıskalı Türklerde Kültürel Süreklilik Bağlamında Eski İnançlar ve Uygulamalara Dair Kısa Bilgiler	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHISKA TÜRKLERİNE YÖNELİK SAHA ARAŞTIRMASI: YÖNTEM VE BULGULAR

3.1. ARAŞTIRMA DESENİ	138
3.2. ARAŞTIRMANIN PLANLANMASI VE PİLOT ÇALIŞMA SÜRECİ.....	143
3.3. VERİLERİN TOPLANMASI	144
3.4. VERİLERİN ANALİZİ.....	147
3.2. MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA AHISKALI TÜRKLERİN GÖÇ VE SONRASINDA YAŞADIKLARINA VERDİKLERİ ANLAM VE İLGİLİ KAVRAMLAR.	148
3.2.1. Türk Adının Yok Etme Gayreti: 1944 Sürgünü.....	148
3.2.2. Ahıskalı Türklere Karşı Yeni Bir Oyun: 1989 Fergana Kışkırtması.....	159
3.2.3. Aile ve Evlilik Tercihleri	166
3.2.4. Diğer Gruplarla İlişkiler.....	168
3.2.5. Devlet Yardımı ve Sosyal Destek.....	170
3.3. AHISKALI TÜRKLERİN AÇIKLAMALARINDA SÜRGÜN VE ZORUNLU GÖÇLERİN SONUÇLARIYLA BAŞA ÇIKMA TEMASI.....	172
3.3.1. Başa Çıkma Dini Telkinler	172
3.3.2. Hayata Tutunma.....	174
3.3.3. Sosyal Destek.....	177
3.3.4. Düğün ve Bayramlar Dışında Ahıskalıları Bir Araya Getiren Etkinlikler .	180
3.3.5. Eskiden Beri Devam Eden Nazar İncisi ve Uygulamaları	182
3.3.6. Geleneksel Tedavi Yöntemleri	183
3.3.7. Psikolojik Rahatsızlık Durumlarında Yapılan Uygulamalar.....	185
SONUÇ.....	188
ÖNERİLER	192
KAYNAKÇA	196
ARŞİV KAYNAKLARI	196
İNCELEME VE ARAŞTIRMA ESERLERİ	196
EKLER.....	219
ÖZGEÇMİŞ.....	229

HARİTA, ŞEMALAR VE GRAFİKLER

Tablo 1. 1923 İstatistiklerine Göre Ahıska ve Ahılkelek Kazalarında Nüfus Dağılımı	39
Tablo 2. 1926 İstatistiklerine Göre Ahıska ve Ahılkelek Kazalarında Nüfus Dağılımı	39
Tablo 3. 1931 İstatistiklerine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusunun Dağılımı..	40
Tablo 4. Katılımcıların Doğum Tarihleri Frekans Dağılımı	146
Tablo 5. Katılımcıların Doğum Yerleri Kod Dağılımı	147
Tablo 6. Katılımcıların Göç Durumlarına Dair Frekans Dağılımı	151
Tablo 7. Katılımcıların 1944 Sürgün Nedenini Anlamlandırma Frekans Dağılımı	151
Tablo 8. Katılımcıların 1989 Fergana Olaylarının Anlamlandırılması Frekans Değerleri	161
Tablo 9. Katılımcıların Hayata Tutunma Frekans Dağılımı.....	174
Tablo 10. Katılımcıların Sosyal Destek Frekans Dağılımı.....	178
Şekil 1. Kafkaslar Siyasi Harita	19
Şekil 2. Ahıska Bölgesinin Köylerini Gösteren Harita	21
Şekil 3. Katılımcıların Cinsiyeti	142
Şekil 4. Katılımcıların Doğum Tarihleri Kod Dağılımı	145
Şekil 5. Katılımcıların Göç Durumlarına Dair Kod Dağılımı.....	151
Şekil 6. Katılımcıların 1944 Sürgünü Anlamlandırılma Kod Dağılımı	152
Şekil 7. Katılımcıların 1989 Fergana Olaylarının Anlamlandırılması Kod Dağılımı	163
Şekil 8. Katılımcıların Aile ve Evlilik Tercihleri Kod Dağılımı	166
Şekil 9. Katılımcıların Diğer Gruplara İlişkiler Kod Dağılımı	168
Şekil 10. Katılımcıların Sosyal Destek Kod Dağılımı	170
Şekil 11. Katılımcıların Başa Çıkmada Dini Telkinler Kod Dağılımı	172
Şekil 12. Katılımcıların Dini Telkinler Kod Bulutu	173
Şekil 13. Katılımcıların Başa Çıkmada Hayata Tutunma Kod Dağılımı.....	174
Şekil 14. Katılımcıların Hayata Tutunma Kod Bulutu	176
Şekil 15. Katılımcıların Sosyal Destek Kod Dağılımı	178
Şekil 17. Katılımcıların Manevi Destekler Kod Bulutu	179
Şekil 18. Düğün/Bayramlar Dışında Bir Araya Geline Etkinlikler Kod Dağılımı	181
Şekil 19. Eskiden Beri Devam Eden Nazar İnanç ve Uygulamaları Kod Dağılımı	183
Şekil 20. Geleneksel Tedavi Yöntemleri Kod Dağılımı	184
Şekil 21. Psikolojik Rahatsızlık Durumunda Yapılan Uygulamalar Kod Dağılımı	186
Şekil 22. Sürgün ve Zorunlu Göçlerin Sonuçlarıyla Başa Çıkma Teması Kelime Bulutu.....	195

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma

a.e.

a.g.e.

a.g.m.

a.g.t.

akt.

bkz.

C.

çev.

der.

ed.

haz.

MD

MDR

No.

P.

S.

s.

ss.

vb.

Vol.

yy.

Bibliyografik Bilgi

: Aynı eser

: Adı geçen eser

: Adı geçen makale

: Adı geçen tez

: Aktaran

: Bakınız

: Cilt

: Çeviren

: Derleyen

: Editör

: Hazırlayan

: Manevi Danışmanlık

: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

: Numara

: Page

: Sayı

: Sayfa

: Sayfadan sayfaya

: Ve benzeri

: Volume

: Yüzyıl

GİRİŞ

Bugün Gürcistan bölgesi sınırları içerisinde yer alan Ahıska'dan 15 Kasım 1944'te Sovyet yönetimi tarafından Orta Asya'ya sürgün edilen ve sonradan bir kısmı Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türklere yönelik manevi danışmanlık pratikleri bu çalışmanın ana eksenini teşkil etmektedir. Manevi danışmanlık bir diğer ismiyle psikolojik danışma¹, bireylerin amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olan kişilerle etkileşime geçme şeklidir. Çoğu zaman insanlar karşılaştıkları problemlere tek başına çözüm bulamadıklarında, güvendikleri kişilerden sorunları hakkında fikir ve nasihat gibi yardımlar alırlar. Kişilerin yaşadıkları sıkıntı ve rahatsızlıkları güvendikleri kişilere aktarmasının bu sorunlarla baş edebilme gücü kazanarak yaşamlarına devam edebilmelerinde önemli katkılar sağlaması dolayısıyla manevi danışmanlık, diğer bir ifadeyle psikolojik danışmanlık, uzmanların değişik mağduriyeti bulunan kişilerle rehabilitasyon amaçlı etkileşime geçme yoludur. Bu süreçte yardım sağlanabilecek konular, çevresel zorluklar ve yaşam şartları ile baş etme, yalnızlık, yabancılaşma, umutsuzluk gibi olumsuz duygulara neden olan durumları kontrol etme, kişiler arasında etkili ilişki kurma yollarını öğrenme ve uygulama olarak sıralanabilir.

Bireyler ve gruplar için etkileri nesillerce devam eden en trajedik deneyimlerden biri de şüphesiz göçtür. İnsanlık tarihi boyunca bazı topluluklar zaman zaman siyasi, ekonomik, eğitim ve savaş gibi nedenlerle bir yerden başka bir yere ya kendi istekleri ile ya da zorla gitmek durumunda kalmışlar ve göç hareketlerinden sadece siyasi, sosyal veya ekonomik yönden değil psikolojik olarak da etkilenmişlerdir. Özellikle zorla göç ettirilen topluluklarda duygu bozukluğu, gittikleri yerde aidiyet duygusu geliştirme sıkıntısı, topluma katılma ve bütünleşme gibi sorunların doğması neredeyse kaçınılmazdır. Öyle ki zorunlu olarak yapılan göçün birey üzerindeki etkisi gönüllü göçten daha travmatik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

¹ Manevi danışmanlık ve psikolojik danışmanlık ifadeleri birlikte kullanılmıştır. Çünkü psikoloji ve (teolojik) maneviyat disiplinlerindeki gelişmeler, ikisi arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştır. Yüzyıllar boyunca psikoloji ve maneviyat disiplinleri aynı anlama gelirken; ruh sağlığı ve manevi huzur arasında hiçbir fark yoktur. 19. yüzyılda psikoloji bağımsız bir disiplin olarak doğmuş ve ayrı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Son birkaç on yılda psikoloji ve maneviyat tekrar yön değiştirmiştir ve şimdi bir kez daha birbirine yaklaşmaya başlamıştır. Farklı psikoloji ekolleri, insan varoluşunun ayrılmaz bir yönü olarak dine artan bir ilgi göstermeye devam etmektedir. Anke Hoenkamp-Bisschops, "Spiritual Direction, Pastoral Counseling and the Relationship between Psychology and Spirituality", *Archive for the Psychology of Religion*, C. 23, 2000, s. 253.

Türkiye Cumhuriyeti, yabancı ülkelerden göç etmek zorunda kalan Türk ve başka kökenli Müslüman göçmenlere daima sahip çıkmış, kabul ve iskân etmiş, çoğu zaman vatandaşlık vermiştir. 1944-1992 yıllar arasında Sovyetler Birliği'nde iki kere göçe zorlanan Ahıskalı Türklere yönelik asimilasyon politikaları, ayrımcılık, baskı ve keyfi uygulamalar insanların yaşam alanlarını, topraklarını ve mallarını bırakarak göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Çalışmamızda yaşanan bütün bu süreç ve olayları manevi danışmanlık alanı kapsamında değerlendirerek, Ahıskalı Türklerin manevi danışmanlık sağlama biçimlerine, farklı kültürlerle ilişkilerine ve geçirdikleri değişime, yaşadıkları sıkıntılara ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerine açıklık getirmeye çalışılmıştır.

A. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Manevi danışmanlık alanı sosyal bilimler başta olmak üzere birçok disiplinin araştırma konusu içindedir. Bu çalışmada Müslüman toplumlar içerisinde değişik uygulama ve formlarda var olan manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türklerde nasıl tezahür ettiği hususunu araştırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu tarihsel süreçte hangi manevi danışmanlık uygulama ve formlarının kullanıldığı, farklı kültürlerle ilişkileri ve geçirdikleri değişimleri tarihsel bir bakış açısıyla tespit etmek birinci amacımız olmuştur. Ayrıca bu çalışmada yaşanan göç ve uyum sürecine ilişkin tepkilerin, sorunların, gelişim alanlarının ve başa çıkma stratejilerinin saptanması, göçmenlerin göç ve sonuçlarına katlanma sürecine ilişkin tecrübelerinde dini ve manevi unsurların tespit edilmesi başlıca hedeflerimiz arasında yerini almıştır.

Araştırmamızın hedefi, 15-17 Kasım 1944'te halen Gürcistan Cumhuriyeti'nin güneybatısında yer alan Ahıska bölgesinden Sovyet yönetimi tarafından Orta Asya'ya sürülen ve SSCB dağıldıktan sonra bir kısmı Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türklerde manevi danışmanlık uygulamalarıdır. Zorunlu olarak göç eden topluluklar yeni geldikleri ülkede, yoksulluk, uzun süre devlet yardımına ihtiyaç, kültürel farklılıklardan doğan sosyal izolasyon ve statü kaybı gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Ayrıca göç, bireyin psikolojik durumunu etkileyen bir olgudur ve gerilim, stres ve psikolojik travmaya yol açar, dolayısıyla da özellikle zorunlu göçün birey

üzerindeki etkisi gönüllü göçten temelde daha farklı ve travmatiktir.² Bu olumsuzlukların yol açtığı ruhsal bunalımları aşabilmek için göçmenler hem kendi içlerinden hem de dışarıdan özellikle de uzmanlardan psikolojik ve manevi desteğe ihtiyaç duyarlar. Manevi danışmanlık bir diğer ismiyle psikolojik danışma, hedeflenen bireylerin öncelikle manevi ihtiyaçlarını karşılamak için profesyonel görevlilerin onlarla etkileşime geçme şeklidir. Toplumsal tecrübelerin ortaya koyduğu gibi çözülmesi zor sorunlardan kaynaklanan bireysel ve toplumsal travmalar genellikle güvendikleri uzmanlardan bu konuyla ilgili yardım istemektedirler. Bu durumda manevi danışmanlık devreye girer ve mağdur kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygun ve gereken desteği sunmaya çalışır. İnsanların sorun ve krizlerini farkındalık içinde ele alarak travma ve sorunlarının üstesinden gelmelerine yardımcı çeşitli iyileştirici (terapik) yöntemlere başvurulduğu için manevi danışmanlık, mağdur kişilerle etkili ilişki kurma yollarını araştırma ve uygulama olarak tarif edilebilir.³

1944-1990 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde iki defa göçe zorlanan Ahıskalı Türkler yaşadıkları yurtsuzluk, güvensizlik ve dışlanma gibi sorunlar dolayısıyla ortaya çıkan travmalar yüzünden manevi danışmanlığa ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle araştırmamızda sürgün ve göçlerin yol açtığı sorunlarla mücadele edebilmek ve onları aşabilmek için Ahıska Türklerin geliştirdikleri çeşitli stratejiler ve aldıkları destekler manevi danışmanlık alanı çerçevesinde ele alınmıştır.

Genel olarak odaklanacağımız bazı önemli hususlar arasında; *etnik azınlık psikolojisi, etnik bilincin milli (ulusal) bilince ulaşamaması ve Sovyetlerin milliyetler politikasının etkileri (kendi dil, din, yaşam tarzı ve kültürel kimliğini koruma içgüdüleri, evlenmelerin kendi topluluklarıyla sınırlı kalması, aile yapısının patriarkal özellikleri vb.)* zorunlu göçün demografik sonuçları, geniş alanlara ve değişik cumhuriyetlere dağılma, haberleşme ve sosyal faaliyetlerin yanında örgütlenme zorlukları, köylü nüfusun modernleşme sorunları yer almaktadır. Ahıskalı Türklerin savaş ve sürgün kayıpları, travmaları ile modernleşme süreçlerinin yabancı kültürel ortamda gerçekleşmesinin bu göçmen grubunun yaşamlarını nasıl etkilediğine de odaklanılmıştır. Ahıskalı Türklerin

² Cüneyd Aydın, "Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz", *İstanbul: 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi üzerinde Beşeri ve Sosyal Bilimler (İBAD)*, ed. Hayrullah Kaya, 2017, s. 307.

³ E. Wayne Hill- Gloria F. Armstrong, "Integrity in Pastoral Counseling", *Journal of Religion and Health*, C. 37, S. 2, 1998, s. 105.

öz yurtlarından zorla sürgün edilmeleri ve yeni hayatlarına uyum sürecinde ne gibi güçlükler yaşadıkları elde edilen veriler ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın bir diğer ana eksenini, farklı şekilde de olsa Müslüman halklar arasında sıkça görülen, değişik biçim, uygulama ve metotlarla devam eden manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türkler arasında nasıl gerçekleştiğini belirlemektir. Bununla ilgili hangi manevi danışmanlık şekilleri ve yöntemleri uygulandığını, farklı kültürlerle etkileşim ve değişimleri tarihsel bakış açısıyla araştırmaktır ve bunu yaparken aşağıdaki soruların cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır:

- Ahıskalı Türklerin sürgün ve göçlere rağmen varlıklarını korumalarının nedenlerini araştırmak,
- Göçmenlerin yerleştikleri ülkedeki konumlarını tespit etmek,
- Ahıskalı Türklerde dini inancın önemini araştırmak,
- Göçmenlere sağlanan toplumsal destekleri incelemek,
- Göçmenler ile yerli halkın ilişkilerini çözümlemek

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Veriler, içerik analizine uygun kodlanarak ana ve alt temalar şeklinde oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA 2020 nitel veri analizi programında çözümlenmiştir. Nitel araştırma, söz konusu birey ve toplumun günlük yaşantılarını nasıl sürdürdüklerini, kendilerini ve diğerlerini nasıl algılayıp anlamlandırdıklarını bütüncül bir bakış açısıyla keşfetmek için geliştirilen bilgi toplama biçimidir⁴ ve çalışmanın amaçlarına uygun bir yöntemdir.

Sovyetler döneminde, 1944 ve 1989'da iki kez göç etmek zorunda kalan Ahıskalı Türklerin bu deneyimlerini manevi danışmanlık alanı kapsamında somut veriler üzerinden değerlendirebilmek, göç ve uyum sürecine tepkilerini, yaşadıklarına yükledikleri anlamları ve başa çıkma stratejilerini saptamak, göçmenlerin göç ve sonuçlarına katlanma sürecine ilişkin tecrübelerinde dini ve manevi unsurları tespit

⁴ B. L. Berg & H. Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015, s. 25.

etmek amacıyla Ahıskalı Türklerin nüfus olarak en yoğun olduğu bölgeler arasında yer alan Bursa ili ve çevresi örneklem olarak belirlenmiştir.

B. Araştırmanın Soruları

Manevi destek ve danışmanlığın ortak ilke, konu, içerik, uygulama ve modelleri olsa da dini gelenek ve kültüre göre şekillenen yöntemleri de vardır. Bu kapsamda Türkiye’de yeni gelişen araştırma alanı olarak manevi danışmanlığın, sosyal ve kültürel anlamda kendine özgü yaklaşımları kullanması doğaldır. Son zamanlarda Türkiye’de manevi danışmanlık mesleğinin yaygınlaşması için kurumsal temeller atılmıştır. Ne var ki Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında çeşitli kurumlarda, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri yürütülse de bilimsel açıdan manevi danışmanlığın teorik temelleri, uygulama yöntem ve içerikleri hususunda halen geliştirilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Manevi danışmanlığın çeşitli hizmet alanlarına (sosyal hizmetler, cezaevi, sağlık vb.) ve bunların spesifik alt alanlarındaki uygulamalarda kapsam ve içerik farklılaşması gerekmektedir.⁵

Manevi danışmanlık, kritik geçiş dönemlerinde, çatışma ve kriz anlarında dini ve manevi bağlamda rehabilitasyon ve yaşatma yardımı olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda göçmenlere göç olgusunu anlamaları ve göçmenlik sorunlarıyla başa çıkma sürecinde yarar sağlayabilir. Ancak Türkiye’de bu alanın yeni olması nedeniyle çalışmaların nasıl yapılacağı, göçmenler için manevi destek ve danışmanlık uygulamalarının teori ve pratikte nasıl olması gerektiği konusunda kesin sonuçlara ulaşılamamıştır.⁶ Dolayısıyla bu araştırmanın nihai amacı, sürgün ve birçok göç yaşamış olan Ahıskalı Türk göçmen nüfusu içinde, manevi danışmanlık mekanizmasının onlar hakkında nasıl etkin rol oynadığını ortaya çıkarmaktır. Bu pratiği bilmeden verilecek manevi danışmanlık hizmetleri içerik, planlama ve uygulamanın nasıl olacağı konusunda somut bir veriye ulaşmamızı zorlaştırır.

⁵ Muhammed Esat Altıntaş, “Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)”, *Diyanet İlmî Dergi* C. 55, S. 1, 84; Merve Reyhan Baygeldi, *Kültürel Sermayeden Sosyal Sermayeye Maneviyat Ve Din: Hükümlülerin Manevi Danışmanlık Deneyimleri* (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2022, s. 64; Harun Işık, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye’deki Uygulamaların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz C.II, Ankara: DEM Yayınları, 2016, s. 229-230.

⁶ Baygeldi, a.g.t., s. 52.

Dolayısıyla, ele aldığımız Ahıskalı Türklerin yaşadığı sürgün, göç ve sorunlar üzerinde yaptığımız derinlemesine bu araştırma, tez çalışmamızın hedefini belirlememize yardımcı olmuştur.

Ayrıca 1944 Sürgünü ve Fergana olayıyla ilgili alan çalışmasının konusu aşağıdaki sorumuz neticesinde ortaya çıkmıştır:

Ahıskalı Türklerin göçü ve göçmenlik sorunlarıyla başa çıkma sürecini anlamlandırması ve deneyimlemesinde manevi danışmanlık mekanizması nasıl devreye girmiştir?

Araştırmamızda ayrıca aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır:

- Manevi danışmanlık sorunu olarak Ahıskalı Türklerin 1944 sürgünü, Fergana olayı, ayrıca Sovyet döneminde yaşadıkları diğer mağduriyetler, neden-sonuç ilişkisi içinde manevi travmalar (toplumsal bilinç, kolektif hafıza, göçler ve etno-kültürel boyutlar) nelerdir?
- Göçten önce yaşadıkları ülkelerde halkın karşılaştığı etnik, sosyo-kültürel, dini dışlama ve ayrımcılık gibi davranışların manevi mağduriyet faktörü nedir?
- Ahıskalı Türklerin sürgün sırasında karşılaştıkları travma ve mağduriyetler açısından manevi dayanışma, kolektif başa çıkma bağlamında varoluş mücadeleleri nasıl şekillenmiştir?
- Ahıskalı Türklerin etnik ve kültürel birliğini ayakta tutan başlıca faktörleri; örf âdetlere ve geleneklere bağlılık, aile dayanışması, kapalı toplum, etnik azınlık benmerkezcilik nelerdir?
- Manevi danışmanlık açısından Ahıskalı Türkler arasında dini semboller ve uygulamalar nelerdir?
- Sürgün ve zorunlu göçlerin neden olduğu manevi travma ve zorluklara karşı toplumun ortaya koyduğu çözümler nelerdir?

C. Araştırmanın Önemi ve Literatür Değerlendirmesi

Sovyetler Birliği'nde Ahıskalı Türklerin konumu ve durumları hakkında son yıllarda öncelikle Türkçe birçok kitap, makale, röportaj ve araştırma materyali ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki ulusal tez merkezinde Ahıskalı Türkler ile ilgili on yedi doktora tezi ve altmış sekiz yüksek lisans tez araştırması yer almaktadır. Bunlar arasında uluslararası ilişkiler, tarih, iletişim, edebiyat, sosyoloji, ilahiyat alanları olmak üzere sürgün,

Fergana olayları, kimlik, kültür, entegrasyon, vatana dönüş mücadelesi, dil, edebiyat, folklor, dinsel yaşam vb. temalarda birçok değerli çalışma bulunmaktadır.

Mevcut literatürün de ortaya koyduğu üzere Kafkaslar ve Kuzeydoğu Anadolu'da özellikle de Ahıska bölgesinde Türk Kıpçak boyuna ilişkin bilgiler içeren en eski Türkçe kaynak Dede Korkut Kitabı'dır.⁷ Öte yandan yarı epik içerikli Gürcü kroniği Kartlis Tschovreba'da (Kartli'nin Yaşamı), Kıpçaklar ve XIII-XVI. yüzyılda Ahıska bölgesinde Kıpçak Atabeglere dair önemli ve ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Anonim bir kronik olup destansı unsurlar içeren eserde, bölgedeki Türk nüfusla ilgili son derece önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kaynakta, M.Ö. Kafkaslarda ilk Kıpçak varlığının yanı sıra, Gürcistan'da prenslik olarak Atabegliğin kurulması (1212) ve Kartli devleti ordusunda hizmet eden Kıpçaklı Atabegler'den de bahsedilmektedir.⁸ Ayrıca Kartli ordusunda Moğol Tatarlara karşı savaşan Kıpçak İvane ve Zakaria kardeşlerin çocukları Avak, Vahram ve Şahinşah'a da değinilmektedir. Kafkas tarihi ve dilleri uzmanı M.F. Brosset bu kroniği Fransızcaya tercüme etmiş, eserin 1212 yılına kadar olan bölümü H. Andreasyan ve E. Merçil tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır, kaynağın ayrıca İngilizce ve Rusça çevirileri de vardır.⁹

Ahıska bölgesinde Osmanlı dönemiyle (1578-1828) ilgili başlıca kaynakların hepsi yayınlanmamış olsa da bu konuya ışık tutan önemli çalışmalar vardır. Bu konuda araştırmacıların başvurdukları başlıca kaynak "Defter-i Mufasssal-ı Livâ-i Ahışa" adlı Tahrir Defteridir.¹⁰ Defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kâdîme Arşivi'nde bulunmakta ve Ahıska bölgesinin Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra 1595 yılında yapılmış tahrir sonuçlarını içermektedir. Belgede Osmanlı yönetimindeki Ahıska eyaletinin yerleşim birimleri, buradaki vergi mükellefleri ve vergi türleri, nüfusun ödediği vergi miktarları ve tutarları kaydedilmiştir. Ahıskalı Türklerin etnik kökeni ve dini, Ahıska bölgesinde Osmanlı idari ve ekonomik

⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 323-374.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992; Azad Dedeoğlu, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI Yüzyıllar Arası)*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

⁹ Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, çev. Hrand D. Andreasyan, Erdoğan Merçil, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003; Dedeoğlu, a.g.t., s. 16.

¹⁰ Defter-i Mufasssal Livâ-yı Ahıska, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) Kuyûd-i Kadîme Arşivi, No. 130.

yapısının özellikleriyle ilgili bilgiler açısından bu mufassal defter vazgeçilmez birincil kaynak teşkil etmektedir. Osmanlı genel uygulamasına göre iki nüsha halinde tanzim edilmiş *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahıska*'nın bir nüshası İstanbul'da Defterhâne'de, diğeri Ahıska'da bulunmaktaydı. 1828'de Ahıska kaybedildikten sonra Rusların eline geçen defter halen Tiflis'te Gürcistan Tarihi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu kaynak S. Cikiya tarafından Tiflis'te 1947 yılında Osmanlıca harflerle Gürcüce çevirisiyle¹¹ birlikte yayınlanmıştır.¹²

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rusya yönetimindeki Ahıska bölgesinde nüfus istatistikleri arasında Kafkasya Yıllığı¹³ içerdği değerli bilgi ve verilerle birçok araştırmaya esas teşkil etmiş, dolayısıyla çalışmamız için de veri sağlamıştır.

M. Fahrettin Kırzioğlu'nun bölge ile ilgili¹⁴ çalışmalarında Eskiçağ ve erken Orta Çağ'da Kıpçaklar dönemi, Atabegler Prensligi, Ahıska arazisinin Osmanlılar tarafından fethi, genel olarak Kafkasya'daki siyasi, etnik ve sosyoekonomik gelişmeler ele alınmıştır. Ayrıca yazarın, Ahıska'da Rus ve Sovyet idaresi üzerine tespitleri de önemlidir. Bunun yanı sıra "*Milli Mücadelede Kars*"¹⁵ eseri ve makaleleri çalışmamız için önemlidir.

Zorunlu göçleri bizzat tecrübe eden Ahıskalı Türklerin anıları çalışmamızın başlıca kaynaklarından birisidir ve görgü tanıklarının güncel anlatı ve notları birçok farklı yayında yer almıştır. L. Barataşvili ve kızı K. Barataşvili'nin¹⁶ hatıraları, öznel önyargılara ve editörlerin taraflı yorumlarına rağmen veri bolluğu, kapsam ve derinliği açısından kayda değer birincil kaynaklardır.

¹¹ Çeviri kitabın ismi şöyle geçmektedir: Sergi Cikia, *Gurcistanis Vilaietis Didi Davtari*, I. Cilt, İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi, 1947.

¹² Fadime Tosik Dinç, *Ahıska Türkleri (1800-192)*, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2015, s. XXIV, Kırzioğlu, a.g.e., s. 393, s. XXV; Dedeoğlu a.g.t., s. 12.

¹³ Kavkazskiy Kalendar Na 1914 g. Tiflis, 1913.

¹⁴ *Dede Korkut Oğuznameleri*, I. Kitap, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000; *Osmanlıların Kafkas Ellerinin Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998; *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992; Kırzioğlu, *Kars Tarihi Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu'na Değın ve Ekleme, 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, C. I. İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

¹⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, 1. Kitap, İstanbul: Hamle Matbaası, 1960.

¹⁶ Latifşah Barataşvili, Klara Barataşvili, "Mı – Meskhi", *Literaturnaya Gruziya* Dergisi, S. 8, (ss. 85 - 132), S. 9 (ss. 98 -146), S. 10 (ss. 91-115), S. 11 (ss. 150-181), Tiflis, 1988; Latifşah ve Klara Barataşvili, "Ahıskalı Baba ve Kızından Hatıralar" (1917-1988), çev. Orhan Uravelli, İstanbul: Cinius Yayınları, 2022.

Yine N. Bugay'ın kitabı¹⁷ uzun süre gizli tutulan ve ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ulaşılabilen arşiv belgeleri ile yer verilen resmi karar ve kararnameler, Fergana olaylarıyla ilgili resmî belgeler, istatistik ve basın materyallerini ihtiva etmesi açısından kayda değer bir araştırmadır.

Rus araştırmacı A. Osipov'un¹⁸ Fergana olaylarından sonra yapılan tahliyeleri ile Rusya'nın Krasnodar bölgesine göç eden Ahıskalı Türklerin karşılaştıkları baskılar, ayrımcılık ve meselenin hukuki boyutları üzerine yaptığı araştırmalar birçok yönüyle çalışmamız için referans teşkil ederek yorum ve değerlendirmelerimizi kolaylaştırmıştır.

Ahıskalı Türklerin Özbekistan'daki durumu (1944-1989), Fergana olayları ve nedenleri, işlenen suçların detayları, kronolojisi, basındaki yankıları, güvenlik makamlarının önlemleri ve diğer birçok hususlar için M. Lurye ve P. Studenikin'in¹⁹ kitabından da yararlanılmıştır.

Azerbaycanlı tarihçi A. Yunusov²⁰, Eskiçağ, Ortaçağ, Selçuklu, Osmanlı dönemleri, Sovyet Rusya yönetimi, Sovyet rejimi ve Sovyet sonrası yıllarda Ahıskalı Türklerin geçirdikleri tarihi süreçleri araştırmıştır. Bu çalışma, yazarın farklı bakış açısı ve kullandığı kaynakların zenginliği ile dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda yararlandığımız önemli eserlerden bir diğeri Rus tarihçi V. Simonenko'nun²¹ Ahıska bölgesi ve Türk nüfusla ilgili olarak muhtelif tarihi dönemlerin ele alındığı doktora tezidir. Araştırmacı en eski çağlardan başlayarak

¹⁷ N.F. Bugay, "Turki Mesketinsi: Dolgiy put kı reabilitatsii (1944-1994)", *Mejdunarodnaya obşestva Mesketinskih turok Vatan*, Moskova, 1994, Rusçasından yararlandığımız bu kaynağın Türkçe çevirisi için bkz. F.N. Bugay *Sovyet Arşivlerine Göre Ahıskalı Türklerin Sürgünü, (Ahıskalı Türkleri: Rehabilitasyona Giden Uzun Yol)*, çev. Susanna Ayvaz, Ankara: Berikan Yayınevi, 2021.

¹⁸ A.G. Osipov, *Dvijeniye meskhetintsev za repatriatsiyu (1956-1988)*, Etnografiçeskoye Obozreniye, S. 5, Moskova, 1998; A.G. Osipov, "Rossiyskiy opıt etniçeskoy diskriminatsii: meskhetintsi v Krasnodarskom kraye", Moskova: Zvenya Yayınevi, 1999; A.G. Osipov, *Ferganskiye sobitiya 1989 goda (konstruirovaniye etniçeskogo konflikta)*, *Ferganskaya dolina: etniçnost, etniçeskiye prosessi, etniçeskiye konfliktı*. Otv. Red. S.N. Abaşin, V.İ. Buşkov, İnstitut etnologii i antropologii im. N.N. Miklyxo- Maklaya. M., Nauka, 2008, ss. 164-223.

¹⁹ M. Lurye, P. Studenikin, *Zapah gari i gorya. Fergana: Trevojnyy iyun 1989-go*, Moskova: İzdatelstvo Kniga, 1990.

²⁰ A. Yunusov, *Meskhetinskiye Turki: Dvajdı deportirovannıy narod*, Bakü: Zaman Yayınları, 2000. Kitabın İngilizce yayını için bkz. Meskhetian Turks: Twice Deported Peoples, Bakü, Institute of Peace and Democracy, 2000.

²¹ V.A. Simonenko, *Meskhetinskiye Turki: İstoriçeskaya sudba i problemi kulturnoy adaptatsii*, (Doktora Tezi), Krasnodar: Rusya Federasyonu Kuban Devlet Üniversitesi, 2002.

konuyu Gürcistan ve komşu ülkeler tarihi bazında değerlendirmiş, ayrıca Rusya yönetimi ve Sovyet döneminin konumuz açısından önemli detaylarına ışık tutmuştur.

S. Buntürk'ün²² konuyu Rusya –Türkiye rekabeti ve mücadelesi boyutuyla ele alan “20. yüzyılda Ahıska Türkleri” adlı doktora çalışması, B. Turgut'un²³ Osmanlı döneminde bölgedeki vakıflar üzerine araştırması, M. S. Bilge'nin²⁴ Kafkasya'daki siyasi tarih sürecini ele alan kitabı da yararlandığımız eserler arasındadır. Ayrıca Y. Zeyrek'in²⁵ Ahıska bölgesindeki Türkler üzerine tarih, etnografya, halk edebiyatı, sürgünle ilgili farklı konularda kayda değer bazı benzer araştırmalarına da tezde yer verilmiştir.

T. Trier ve A. Khanjin'in²⁶ editörlüğünde yayınlanan kolektif çalışma Rusça literatür içinde, profesyonellik düzeyi ve veri bolluğu açısından özellikle dikkat çekmektedir. Burada Sovyet sonrası dönemde Ahıskalıların değişik ülkelerdeki sosyoekonomik durumları, beklentileri ve toplumsal yaşamı, uyum, göç ve hukuki sorunları ele alınmış, genel tablo oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ahıska Türkleri sorunu ve bölge tarihinin Ermeni kaynaklarındaki yansımaları açısından L. Matevosyan'ın²⁷ araştırması dikkate değer bilgiler ve yorumlarıyla çalışmamızı zenginleştirmiştir. Yazar bölgede ve Kuzeydoğu Anadolu'da Ermeni meselesi ve Ahıska'daki Ermenilerin durumu hakkında kayda değer bilgiler vermiştir.

A. Sağır, Oş/Kırgızistan'a Sürülmüş Batumlu Türklerin sosyal yapısı ile meselenin sosyal ve tarihi yönlerini incelediği doktora çalışmasında²⁸ sürgün sosyolojisinin başlıca metodolojik boyutlarını belirlemeyi amaçlamış, sürgünün sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik yönlerini de dikkate alan disiplinler arası bakışla örnek bir etnik

²² Seyfettin Buntürk, *20. yy'da Ahıska Türkleri* (Doktora Tezi), Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

²³ Bahattin Turgut, *Ahıska'da Osmanlı Vakıfları*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.

²⁴ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasi-Askeri ve İdari Taksimatı (1454-1829)*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2005.

²⁵ Yunus Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık, 2006; Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001; Yunus Zeyrek, *Ahıska Gül İdi Gitti*, Ankara: Gökçe Ofset, 2015.

²⁶ T. Trier, A. Khanjin, “Vvedeniye”, *Turki-mesketintsı: Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*, Ed. T. Trier, A. Khanjin, Sankt Petersburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007. İngilizcesi için bkz. The Meskhetians Turks at a Crossroads, Integration, Repatriation or Resettlement? Tom Trier and Andrei Khanzhin (eds). Lit Verlag, Hamburg, 2007.

²⁷ Lyuba Matevosyan, *Eti udevitelniye armyane iz Akhalsikha*, Perm: İzdatelstvo Mejregionalny Bibliotekny Kollektor, 2010.

²⁸ Adem Sağır, *Sosyal Ve Tarihsel Bağlamda Oş/Kırgızistana Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

grup üzerinde deneysel bir araştırma ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nde toplu sürgünler hakkında ciddi ve esaslı araştırma olmakla birlikte ele aldığı grup, içeriği ve sorunsal bakımından bize genel bir çerçeve sağlamıştır.

Bu çalışmada ele aldığımız konuyla tamamen örtüşmese de R. Bayraktar'ın²⁹ “*Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri*” adlı araştırması hem zorunlu göç ile dini hayat arasındaki ilişkiye odaklanması hem de yaklaşımı dolayısıyla zikretmemiz gereken eserler arasındadır. Yazar çalışmasında eski Sovyet cumhuriyetlerinden Bursa ve İstanbul'a göç eden Ahıskalı Türklerle anket uygulamış ve tarihsel arka plandan bahsetmiştir. R. Bayraktar göç edenlerin ülke, eğitim, gelir düzeyleri açısından dini ibadet ve inançlarının şekillenmesini incelemiş, ayrıca göçmenlerin dinsel yönelimlerinde herhangi bir farklılaşma olup olmadığını ele almıştır. R. Bayraktar, çalışmasında daha çok Ahıskalı Türklerin dinsel yaşayışına odaklanmış ve onların dini inanç, ibadet ve tutumlarını kapsayan alan araştırması yapmıştır. Ancak bizim çalışmamız Ahıskalı Türk toplumunda manevi danışmanlık uygulamaları, farklı kültürlerle ilişkileri ve geçirdikleri değişim, manevi danışmanlığın sosyal, sağlık ve ruhsal boyutlarını tarihi bir bakış açısıyla ele aldığı için yaklaşımı dolayısıyla diğer araştırmalardan farklı bir nitelik göstermektedir.

Gürcü Türkolog G. Alasania'nın³⁰ “*Gürcüler ve İslâm Öncesi Türkler*” adlı araştırması ve *Gürcistan Kıpçakları* adlı bölümde Ahıska'daki Türk nüfusu hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. N. Kaçarava tarafından Türkçeye çevrilen bu çalışmalarda söz konusu dönemde Kıpçakların Gürcistan'daki siyasi, etnik, askeri rolü ve faaliyetleri ya önemsenmemekte ya da tamamen göz ardı edilmektedir.³¹ Hâlbuki Dede Korkut destanlarında bile, Kıpçakların bu bölgede ne kadar etkili oldukları görülebilmektedir.

A. Aydıngün ve İ. Aydıngün'ün³² “*Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk ve Ulusötesi Aileler*” adlı incelemesinde ise Ahıskalı Türklerin sürgün ve zorunlu göçleri, göçlerin yol açtığı sıkıntılar ve maruz kaldıkları etnik ayrımcılık sosyolojik

²⁹ Rasim Bayraktar, *Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

³⁰ Giuli Alasania, *Gürcüler ve İslâm Öncesi Türkler*, çev. Nanuli Kaçarava, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2013.

³¹ Dedeoğlu a.g.t., s. 23.

³² Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, *Ahıska Türkleri, Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014.

boyutlarıyla irdelenmiştir. Araştırmacıların bu çalışması, düzensiz göçten kaynaklanan sosyal güvenlik, istihdam, kaçak çalışma, sağlık hizmetleri ve eğitim sorunları, göçmenlerin illere göre dağılımı, ikamet izni, vatandaşlık, diploma denklik belgesi sorunu, emeklilik meselesi, ayrıca sosyolojik hususlar, adaptasyon, manevi travma vb. konularda başlıca kaynaklardan biridir. Ayrıca Rusya'nın Krasnodar ve Rostov vilayetleri, ABD'nin Indiana ve Ohio eyaletlerinde yapılan etnografik ve saha araştırmalarının sonuçları da değerlendirilmiştir. Ahıskalı Türkler sorununun sosyolojik boyutuna odaklanan yazarlar, Ahıska Türklerinin göç tecrübesi ve ulus ötesi aile yapısını ele alarak, Ahıska Türklerinin sürgünü ve toplumsal özellikleri ile konunun farklı boyutlarına dikkat çekmişlerdir. Söz konusu çalışmada “*sürgün sosyolojisi*” adı ile Ahıskalı Türklerin vatan ve yurtsuzluk kavramları üzerine geliştirilen deneysel yaklaşım ön plana çıkmaktadır.

A. Yılmaz ve R. Mustafa'nın³³, 1992 sonrasında Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türklerin göç, yerleşme ve uyum sorunlarının Bursa örneğinde ele aldıkları araştırma hakkında birkaç ayrıntıya dikkat çekmek gerekmektedir. Bu eserde tarihsel süreçlerle ilgili analizlere yer verildiği ve demografik bilgiler, göç etme nedenleri, geldikleri yerlerle ilgili anket uygulaması yapıldığı için tez konumuz açısından değerli bir çalışma niteliğindedir. F.T. Dinç'in³⁴ Osmanlı arşiv belgeleri bazında 19. yüzyılda Ahıska'da meydana gelen başlıca siyasi olayları incelediği doktora tezi de sıkça başvurduğumuz eserlerden biridir.

Ahıskalı Türklerin önemli ve dikkate değer yayın organı olan Bizim Ahıska dergisi, yararlandığımız yayınlar arasındadır. İçerik ve kapsamı açısından kültür ve tarih ağırlıklı bu dergide, 9 devlete dağılmış Ahıskalılar hakkında akademik bilimsel standartlarda makale, haber nitelikli yazılar, resmi belgeler, şiir, söyleşi, yorum, derleme, hatıra gibi ilgili ülkelerdeki ortam ve gelişmeler, edebi metinler yer almaktadır. Dergide, 1944 ve 1989 sürgünlerine ilişkin Rusça resmi belgeler, arşiv materyalleri, yayınlar ve basın materyallerinin tercümeleri, ayrıca konuya dair Rusça literatürle ilgili yorum ve kritikler de dikkat çekmektedir. Ahıskalılarla ilgili olarak

³³ Ali Yılmaz, Rüstem Mustafa, “1992 Sonrası Türkiye'ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, C. 4, S. 6, 2014, ss. 1-19.

³⁴ Fadime Tosik Dinç, *Ahıska Türkleri (1800-1921)*, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2015.

Azerbaycan’da yayınlanmış kitap, makale ve haberler de dergide sıkça yer ayrılmıştır. Öte yandan, sürgünleri bizzat yaşamış tanıkların anıları, onlarla yapılmış söyleşiler, arşiv belgeleri birinci el kaynaklar olarak araştırmacılar için önem arz etmektedir. Derginin önemli özelliklerinden biri de yakınçağ tarihiyle ilgili eski belge ve yayınların bugünkü Türkçeye aktarılmış şekilde okurlara sunulmuş olmasıdır. Son iki yüz elli yılda Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu’da yaşanmış değişik olay ve gelişmeler, Osmanlı-Rus harpleri ve sonuçları devamlı başvurulanan konulardandır. F. Kırzioğlu’nun makaleleri, Yunus Zeyrek’in ve diğer yazarların yazı ve değerlendirmeleri, Ahıska bölgesi ve çevresinde tarihsel, etnik, siyasi, sosyal, kültürel ve demografik hususlara ışık tutmaktadır.

Ahıskalıların 1944’te Gürcistan’daki köylerinden Orta Asya’ya sürülmesiyle ilgili resmi arşiv belgeleri, kararname ve emirler, sürgünün neden ve sonuçları, Ahıskalıların sürgün yerlerindeki yaşamı, mağduriyet ve zorlukları, vatana dönüş mücadelesi, ardından 1989’da Fergana faciası, olayların sebep ve sonuçları, zorunlu göçlerin ayrıntıları ele alınmıştır.

Dergide, Ahıskalı gazeteci, yazar, fikir ve toplum adamı Ömer Faik Nemanzade’nin (1872-1937) 20. yüzyıl başlarında Kafkasya Türk Müslüman basınında yer almış makale ve yazılarının tefrika halinde bugünkü Türk harfleriyle yayınlanması, ayrıca kayda değerdir. Bu metinlerde Sovyet öncesi dönemde Kafkasya Türklerinin siyasi, ideolojik, dinsel, toplumsal, milli, kültürel sorunları değişik boyutlarıyla ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Farklı ülkelerdeki Ahıskalı Türklerin sosyoekonomik, siyasi, kültürel statüleri, meselenin tarihsel ve uluslararası boyutlarıyla beraber ve diğer hususlarla ilgili en fazla Rusça yayın bulunmaktadır. Bu araştırmalar çoğunlukla taraflı, tutarsız tez ve yorumlar içermektedir, çünkü devletin ilgili ideolojisiyle değerlendirilmiş, resmi Sovyet tarih tezine uydurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla sansürlü yaklaşımla konuyu doğru anlamak ve yorumlamak için böyle bir çalışma önem arz etmektedir.

Yaptığımız çalışmanın özellikle tarih ve manevi danışmanlık eksenli araştırmalara ve literatüre kadar katkı sağlayacağını ve ilgilenenler için bilgi ve veri kaynağı teşkil edeceğini umuyoruz. Manevi danışmanlık, ülkemiz için oldukça yenidir ve dolayısıyla da bu alanda yapılan ilk bilimsel çalışmaların bir kısmı teorik düzeyde olup alanı tanımaya/tanıtmaya yöneliktir. Bazı araştırmaların amacı ise ülkemiz bağlamında bu

alandaki ihtiyaçlar, sorunlar ve psiko-sosyal şartları ortaya koymaktır.³⁵ Öte yandan bu alana ilginin hızla artması, araştırmacıları farklı kurumlar ve modeller üzerinden daha özel konulara yöneltilmektedir.³⁶

Ülkemizde din, gelenek ve kültür açısından manevi danışmanlık alanında uygulamaya dayanan ilk çalışmaların M. Ko³⁷ ve T. řirin³⁸ tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda literatürü tarayıp incelerken, Üzeyir Ok³⁹ ile Nurullah Altaş'ın⁴⁰ yüksek lisans çalışmalarının ön planda olduğunu kaydetmeliyiz. Ardından Ali Ayten'in editörlüğünü yaptığı ve aynı konuya ait olan "Manevi Danışmanlık: Teori ve Uygulama Alanları" kitabında manevi danışmanlığın diğer alanlardaki uygulamalarına ilişkin değişik makaleler toplanmıştır. I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresinde sunulan alışmalar, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" adıyla Ali Ayten, Mustafa Koç ve Nuri Tınaz editörlüğündeki iki cilt olarak yayınlanmıştır. Ömer Faruk Söylev'in "Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" adlı çalışmasının teorik bölümünde, manevi danışmanlığın yöntemi incelenmiş olup değerli kaynaklardandır. Elbette farklı disiplinlerden deneysel verilere dayanan çalışmaların da alana yapmış olduğu katkıları dikkate almak gerekir ancak bu katkıların kısmen betimsel analiz düzeyinde kaldığını

³⁵ Bu alışmalar için bkz.: Öznur Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C.17, S.2, ss. 127-141; Nurullah Altaş, *Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri Moral Hizmetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997; Üzeyir Ok, *Dinsel Danışmanlığın Teorik atısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Blimi Dalı, 1997; Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, C. 2, ss. 327-350; Mustafa Koç, "Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile ilgili Batı'da Yapılan Bilimsel alışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-I/II, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), ss. 201-276.

³⁶ Ömer Faruk Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik: Alanları, İmkânları ve Yöntemleri*(*Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği*), (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Turgay şirin, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; Tuba Kevser şahin, *Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İşat ve Rehberlik Büroları*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Zuhâl Ağlıkaya şahin, *Federal Almanya Cumhuriyetinde Dini Danışmanlık: Teori – Eğitim - Uygulama*, (Doktora Tezi), İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

³⁷ Mustafa Koç, *Manevi- Psikolojik Danışmanlık- Türk Müslüman Diaspora Örneği*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

³⁸ Turgay şirin, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2018.

³⁹ Üzeyir Ok, *Dinsel Danışmanlığın Teorik atısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Blimi Dalı, 1997.

⁴⁰ Nurullah Altaş, *Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri Moral Hizmetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

belirtebiliriz. Bu alanda spesifik çalışma konularına ilişkin çok sayıda analitik etütlere ihtiyaç olduğu hususu dikkate alındığında Türkiye’deki Ahıskalı göçmenler ve karşılaştıkları sorunlarla ilgili olarak manevi danışmanlık araştırması yapılması önem arz etmektedir.

D. Araştırmanın Sınırları

Göç birey ve grup bazında göçmenleri etkilediği gibi eş zamanlı olarak yeni yerleşilen topraklardaki yerli halkın hayatını etkileyen faktörleri de beraberinde getirir. Netice her iki topluluğun da -göçmen ve yerli- göç ile belirli bir değişim süreci içine girmesi kaçınılmazdır. Tarih boyunca ülke yöneticileri bu olguya daha çok sosyopolitik açıdan bakmışlar, göçmenlerin ülke ekonomisini ve yerel halkı nasıl etkileyecekleri üzerinde durmuşlardır. Günümüzde de göç ve göçmenler konusu giderek daha fazla üzerinde durulan bir konu olduğu için “*Göç Eden Geleneksel Toplumlarda Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği*” adlı çalışmamız, 1944 sürgünü sonrasındaki yaklaşık 80 yıllık dönemi kapsadığından dolayı ayrı bir anlam kazanmaktadır.

Göçlerden bahsederken tarihi arka plan olarak 1829 yılından sonrası esas alınmıştır, çünkü Ahıska’nın 1829 tarihinde Edirne Antlaşması ile Rusya’ya bırakılmasıyla Ahıskalı Türklerin göçler süreci başlamıştır. Elbette bölgenin geçmişine değinmeden ve 1829’dan sonra Ahıska’da neler yaşandığını tespit etmeden Ahıskalı Türklerin bugünkü durumlarına odaklanmak mümkün değildir.

Ahıskalı Türkler, Türkiye Cumhuriyeti’nin pek çok bölgesine yerleştirilmişlerdir. Ancak bu çalışmada araştırma alanı olarak Bursa’da Ahıskalıların oturdukları Gürsu, Kestel, Yeşilyayla, Mesken, Zümrütevler, Teleferik semtleri seçilmiştir.⁴¹ Genel olarak göçmenler uygun ortam, istihdam ve çalışma imkânlarının bulunması, kültürel özelliklerin uygunluğu gibi değişkenlerin etkisiyle bu göçmen grup yoğun olarak seçilen bölgelere yerleşmiştir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Bursa ili böyle bir çalışma için yeterli bir veri potansiyeline sahiptir ve araştırma bu kentle sınırlı tutulmuştur.

- Araştırmanın örneklemi 58 muhatap kişi ile sınırlıdır.

⁴¹ DATUB Bursa Temsilcisi Paşa Alihan’ın verdiği bilgiye göre Bursa’da ikamet eden Ahıskalı Türk nüfus sayısı toplam 130.000 kişi civarındadır. Ahıskalı Türklerin İnegöl dâhil Bursa’da faaliyet gösteren 7 derneği vardır, 02.11.2023.

- Araştırmada saha çalışmasından elde edilen bulgular, katılımcıların sorularımıza verecekleri cevaplar ve gözlemlerle oluşturulmuştur.
- Sürgün ve göç yaşamış insanlarla sürgün hakkında konuşmanın oldukça zor olması, konuşurken katılımcıların bazen duygusal davranmaları daha detaylı sorular sormamızı gerektirmiştir.
- Ülkemizde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik araştırmalarının daha yeni olması ve göç ile manevi danışmanlık alanında daha önce yapılmış bir çalışmanın bulunmaması araştırmamızı zorlaştıran etkenler arasındadır.

Ocak 2020 tarihinden itibaren, derinlemesine görüşmeler yapmak için saha araştırmasında tanışılan Ahıskalı Türklerle ilk olarak randevu talep edilmiştir. Görüşmeler, genellikle Ahıskalı Türklerin evlerinde gerçekleşmiştir. Saha araştırması sırasında Covid-19 salgını nedeniyle kimi görüşmecilere sosyal medya araçları vasıtasıyla ulaşılmış ve bu süreç kaydedilmiştir.

Muhatabımız olan kişiler, görüşmeden önce araştırmanın konusu, hedefi, amacı hakkında bilgilendirilmiş ve onlara kimlik bilgilerinin gizli kalacağı anlatılmıştır. Görüşmeyi kabul etmiş muhataplarımızın hepsine, doğrudan buluşma sırasında araştırmayla ilgili bilgilendirilme yapıldıktan sonra görüşme sürdürülmüştür. Görüşmeyi başlatmadan önce ses kayıt cihazıyla kayda başlamak için ilgili kişilerin izni alınmış ve görüşmecilerin tamamı bunu kabul etmiş ve görüşmeler kaydedilmiştir. Gerçekleştirilen bu derinlemesine görüşmelerin süreleri, 30 ile 60 dakika arasındadır.

Saha çalışması araştırmanın amacı doğrultusunda tespit ettiğimiz ana ve alt temalar kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanarak elde edilmiştir. Nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış türdeki görüşmeler öncesi görüşme formu hazırlanmıştır. Şöyle ki bahsettiğimiz türdeki görüşmelerde araştırmacı, sorularına aldığı yanıtları derinleştirme ve muhatabın verdiği yanıtlarla oluşan yeni hususlara bağlı olarak ilave sorular sorabilmektedir. Araştırmacı katılımcıların kendi dünyalarını nasıl yorumladıkları ile ilgili “içgörü” geliştirebilir; böylece görüşme yaptığı kişilerin yaşadıkları deneyimleri anlama ve anlamlandırma ilişkisi oluşturur bu da onlara anlattıkları hikâyelerin önemli olduğunu hissettirir.⁴² Bu çalışmada derinlemesine

⁴² Ece Işık ve Çetin Semerci, “Nitel Araştırmalarda Veri Üçgenlemesi Olarak Odak Grup Görüşmesi, Bireysel Görüşme ve Gözlem”, *Turkish Journal of Educational Studies*, C. 6, S. 3, ss. 53-66. DOI: 0.33907/turkjes.607997, 2019, s. 59.

görüşmelerde katılımcılara belirli konu çevresinde seçilmiş genel sorular yöneltilmiş ve konunun farklı boyutlarını ortaya çıkarmak ya da eksik kalan bir noktasını tamamlayabilmek için bu sorular ek sorularla desteklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHISKA BÖLGESİNİN TARİHSEL GEÇMİŞİ

1.1. RUS HÂKİMİYETİNE KADAR AHISKA BÖLGESİNİN TARİHİ

Tarih boyunca stratejik konumu ve göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle komşu devletlerin genişleme politikalarına maruz kalan Ahıska ve çevresinin adı ve Ahıska kelimesinin söylenişi Rusça “*Akhaltsih*” iken Türkçeye “*Ahıska*” veya “*Ahışha*” olarak geçmiştir. Ayrıca Dede Korkut kitabında “*Ak-sıka*”⁴³ diye anılan bu şehre komşu kabilelerin “*Ahıska, Akıslinda*” dedikleri de bilinmektedir.⁴⁴

Rusça ve Batı dillerinde Ahıskalı Türkler, Meskhetili Türkler (Meskheta Türkleri) olarak bilinmektedir. Ancak Tevrat’ta adı geçen Meskhler ve Gürcüce “Meskh yurdu” anlamına gelen Meskheta(ya) yer adı üzerine tarihçiler ve dilciler arasında yapılan tartışmaların ayrıntıları, araştırmamızla doğrudan ilişkisi olmayan bir özellik taşımaktadır. Nitekim yarı efsanevi Meskh aşiretinin adıyla bugünkü Ahıskalı Türklerin herhangi bir etnik veya tarihi bağı olamayacağı bir tarafa, Osmanlı döneminde (1578-1829) Meskh ve Meskheta tamamen anakronizm niteliğine sahiptir.⁴⁵ Buna karşılık Gürcü yazarları da Meskheta Türkleri ifadesinin tutarsız ve zoraki olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca şunu da ekleyelim ki tarihin çeşitli dönemlerinde farklı adlarla bilinen Ahıska bölgesinin büyük bir kısmı, tarihi coğrafya açısından bugünkü Türkiye sınırları içinde yer almaktadır.

Ahıska bölgesi Kafkasya’nın bir parçası olduğu için önce Kafkasya coğrafyasından genel olarak söz etmemiz gerekir. Kafkasya genel olarak Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki topraklara verilen isimdir. Karadeniz ile Azak Denizi’nin doğu kesimini ayıran Anapa Yarımadası’ndan başlayarak Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron

⁴³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri*, I. Kitap, Ankara Atatürk Kültür Merkezi, 2000, s. 58-59.

⁴⁴ Dinç, a.g.t., s. 5.

⁴⁵ Simonenko, a.g.t., s. 7, 8, 31; Orhan Uravelli, “Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü / Meskh Tezi”, *XII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1999, ss. 361-365.

Yarımadası'na ulaşan Büyük Kafkas Dağları'nı ve iki yanında uzanan toprakları kapsar. Ayrıca bölgenin adı söz konusu sıra dağlardan gelmektedir.⁴⁶

Avrupa ve Asya kıtaları arasında köprü görevine sahip olan Kafkasya, aynı zamanda hem jeostratejik hem de jeopolitik açıdan dünyanın en önemli bölgelerinden birisidir. Birçok farklı toplumun birbiriyle sıkı ilişki içerisinde olduğu bu coğrafyayı önemli kılan başka bir husus ise eski dünyanın üç kıtası arasındaki sosyo-ekonomik münasebetlerde bir bağlantı görevini üstlenmesiyle ilgilidir. Ayrıca bu bölgenin başka bir dikkat çekici özelliği ise karmaşık etnik yapı⁴⁷ ve kültürel uyum sağlanmasıdır. Bu coğrafyada yaşayan halklar öz kültürel değerlerine sahip çıkarak onu muhafaza etmiş, bununla beraber uzun tarih süreci içerisinde birlikte yaşamının yolunu bulmuşlardır.

Şekil 1. Kafkaslar Siyasi Harita⁴⁸

Kafkasya, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan geniş, dağlık ve engebeli bir bölgedir. Kafkasya bölgesini dolduran dağlar Büyük ve Küçük Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁹ Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, Anadolu'nun doğusunda

⁴⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s. XV-XVI; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, s. 4; Davut Dursun, "Kafkasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), C. 24, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 1999, 2001, s. 157.

⁴⁷ Sergey Anisimov, *Кавказский Край*, Putevoditel, Moskva-Leningrad, Gos. İzdatelstvo, 1928, s. 14.

⁴⁸ <https://www.harita.gov.tr/urun-238-kafkaslar-siyasi-haritasi-html>. Erişim: (27.11.2019).

⁴⁹ Anisimov, a.g.e., s. 9; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 14; Ufuk Tavkul, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 11-12.

kalan Kars, Ağrı, Artvin, Ardahan ile İran'dan Tebriz'e kadar devam eden topraklara Güney Kafkasya, Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmuk, Dağıstan, İnguş, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, Kuzey ve Güney Osetya cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgeye ise Kuzey Kafkasya denilmektedir.⁵⁰

Rusça “Zakafkazye” denilen Güney Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunan üç cumhuriyeti kapsamaktadır. Eski İpek Yolu ve Baharat Yolları üzerinde bulunan bu devletler Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu bölgeye Rusya'nın coğrafi konumundan bakılınca, Kafkas dağlarının arkasında kaldığı için “*Kafkas Ötesi*” veya “*Kafkas Ardı*” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı kaynaklarında “Maverâ-i Kafkasya” diye adlandırılan bu bölge için Batılılar “*Transcaucasus*” tabirini kullanmışlardır.

Kafkasya sınırları içinde bulunan Ahıska bölgesinin toprakları kuzeyde Borjoma, Güneyde Çıldır düzlüğüne, Doğuda Borçalı'ya, Batıda ise Acar topraklarına uzanmaktadır.⁵¹ Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında yer alan Ahıska bölgesi Kars'a 150 kilometre mesafede olup, halen Ardahan iliyle sınır teşkil eden eski bir Türk yurduudur.⁵²

Ahıska bölgesi, bereketli vadi ve ovalarla çevrili olduğu için coğrafi koşullarıyla diğer bölgelerden farklılaşmaktadır. Altı ay süren kar yağışı, hava sıcaklığının -20 ila -26 dereceye düştüğü sert iklimi bölgenin “Gürcistan'ın Sibiryası” olarak bilinmesine neden olmuştur. Ahıska toprakları sulak ve tarıma uygun olmakla birlikte, ormanlık tepelerin arasındaki bol otlu vadilerde hayvancılık yapılmıştır. Bölgede bulunan linyit yatakları, Ahıska'nın önemini daha da artırmış ve sonraki dönemlerde burada sanayi tesislerinin kurulmasına zemin oluşturmuştur.⁵³

Ahıska bölgesi, dilsel ve etnik farklılıkları temsil eden tarihi ve kültürel alanların birleştiği yeredir. Bölge Ahıska, Adıgön, Aspinza, Borcom, Ahılkelek ve

⁵⁰ Bi, a.g.e. s. 19.

⁵¹ Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, İstanbul, 2000, s. 108.

⁵² Zeyrek, a.g.e., 2001, s. 6.

⁵³ İdris Bostan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss. 526-527.

Sovyet döneminde özellikle Soğuk Savaş sırasında NATO üyesi olan Türkiye'ye sınır teşkil ettiği için Gürcistan ve Ahıska bölgesinin stratejik önemi daha da artmıştır. Sürgün edilen Ahıskalıların geri dönüşüne izin verilmemesinin başlıca nedenlerinden biri de budur. SSCB dağıldıktan sonra da İpek Yolu projesi kapsamında bölge Ermenistan faktörü nedeniyle doğu-batı bağlantısı açısından önemini sürdürmektedir.⁵⁹

Kafkasya, Kuzey-Doğu Anadolu ve Orta Doğu kapsamında Ahıska bölgesindeki başlıca tarihi süreçleri ve gelişmeleri ele almak, en önemli aşamalara değinmekte yarar vardır.

Milattan önce son yüzyıllarda ve Milattan sonraki ilk yüzyıllarda genel olarak Kafkasya'da siyasi ve sosyokültürel açıdan etnik entegrasyon süreçleri oldukça karmaşık bir özelliğe sahipti. Güneybatı Kafkasya ve Yukarı Kura (Kür) – Çoruh arasındaki arazileri kapsayan Ahıska bölgesinde de bu husus söz konusu olmuştur. Dolayısıyla eski devirlerden başlayarak Doğu Akdeniz ve Anadolu'dan (Küçük Asya), ayrıca kuzey steplerinden Kafkasya'ya nüfus göçleri bölgede etnik süreçlerin daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır.⁶⁰

Ahıska'da Türklerin varlığına ilişkin bilgiler içeren ilk tarihi kaynaklardan biri X. yüzyıla ait *Moktsevey Kartlisay* (Gürcistan'ın İhtidası) bölgede bulunan Bun-Türklerden bahsetmektedir.⁶¹ Ahıska bölgesinde Türk aşiret ve boyları hakkında daha kesin ve sağlıklı bilgilerin ortaya çıkması, Hunların akınları ve Kafkasya genelinde etkili olmalarıyla ilgilidir.⁶² M.S. 160 yılı itibariyle İdil (Volga) Irmağı'nı geçerek Hazar'ın kuzeydoğu kısmında yerleşen Hun aşiretleri Güney Kafkasya'ya, hatta Suriye ve Kapadokya'ya sızmışlardır.⁶³ Hunların akınları ve göçleri sonucunda Doğu

⁵⁹ Nebi Gümüş, *Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Yadigarları, Proje Yöneticileri: Nebi Gümüş, Nicole Kançal Ferrari, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 19.

⁶⁰ G.S. Fyodorov, *Ranniye Tyurki na Severnom Kavkaze (İstoriko-Entograficeskiye oçerki)*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1978, s. 5; A.A. Tuallagov, *Severnıy Kavkaz: Ot skifov do rannikh alan (İstoriko-Arkheologiceskiye Oçerki)*, Vladikavkaz, 2007, s. 12-14; Yılmaz Nevruz, *Umumi Kavkas Tarihine Giriş, Başlangıçtan Moğol İstilasına Kadar*, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 2013, s. 130-146.

⁶¹ Simonenko, a.g.t., s. 33.

⁶² Simonenko, a.g.t., s. 31; Cafarov, *Gunnı i Azerbaycan*, Bakü: Elma Yayınevi, 1985, s. 14; Lev N. Gumilyev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. D.A. Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2003, s. 46.

⁶³ Cafarov, a.g.e., s. 61; A.V. Kuznetsov, *Oçerki İstorii Alan*, Vladikavkaz, 1992, s. 19. <http://iratta.com/alans/>. Erişim tarihi: 24.10.2019.

Avrupa'nın güneyinde olduğu gibi Kafkasya genelinde de demografik, etnik ve kültürel tablo köklü şekilde değişmiştir.

M.S. IV. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Kafkasya'ya hâkim olan Hun-Bulgar boyları, Daryal ve Derbend geçitleri üzerinden kısa sürede Güney Kafkasya'ya girerek şimdiki Azerbaycan ve Gürcistan arazilerini ele geçirerek Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu'ya ulaşmışlardır. V. yüzyılın ortalarından itibaren bu boylar arasında ağırlığını koruyan Onogurlar, diğer Hun boylarıyla birlikte şimdiki Azerbaycan ve Gürcistan arazilerine devamlı seferler düzenlemişlerdir.⁶⁴ Bahsettiğimiz tüm bu tarihi süreçler neticesinde Ahıska bölgesinin maruz kaldığı istilalar ve göç hareketleri bölgenin stratejik konumunun ne kadar önemli olduğunun açık kanıtı niteliğindedir.

Kafkasya'nın kuzeyinden göç eden Türk boyları ve aşiretleri (Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Alanlar vb.) Ahıska bölgesi tarihinde önemli izler bıraksalar da kalıcı olması bakımından Kıpçak göçleri üzerinde özel olarak durmamız gerekmektedir.⁶⁵

Kıpçakların Kafkasya kuzeyindeki step bölgesinden Peçenekler ve diğer Türk aşiretlerini çekilmeye zorladıklarını belirten araştırmacılar, onları Doğu Avrupa, Rusya ve Kuzey Kafkasya halklarının tarihi açısından ele almış ve Kıpçakların Kafkasya bağlantılarının bazı ayrıntılarına da ışık tutmuşlardır.⁶⁶

XI. yüzyılın ortalarından başlayarak Kıpçakların step coğrafyasında yayılması ve hâkim duruma gelmesinden sonra Dniyeper (Dnepr) Irmağı'ndan Ural Dağları'nın eteklerine kadar uzanan engin arazilere Deşt-i Kıpçak (Kıpçak bozkırı) adı verilir.⁶⁷ Kıpçaklar (Khifşakh) hakkında ilk bilgiler ise IX. yüzyıla ait Arapça kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁸ Rusça vakayinamelerde ise Kıpçaklar Polovetsler (Poloveçler) adı altında ilk defa 1054'te ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Gürcü kaynaklarında Kıpçaklardan ilk defa XI. yüzyılda Türkler diye bahsedilmiştir.⁷⁰

XI. yüzyılda Selçuklu Türkmenlerinin İran, Anadolu ve genel olarak Ortadoğu coğrafyasına yayılarak hâkim olmaları ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun

⁶⁴ İberya – Antik Roma ve Bizans kaynaklarında Doğu Gürcistan'ın adı olarak geçmektedir.

⁶⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. IX-XI.

⁶⁶ M.T. Minayeva, *K voprosu o Polovtsakh na Stavropolye po arkeologičeskim dannim, MİSK*. Vıp. 11, Stavropol, 1964; Gumilyev, a.g.e., s. 23.

⁶⁷ Yunusov, a.g.e., s. 29; Fyodorov, a.g.e., s. 223.

⁶⁸ Kırzioğlu, a.g.e., s. 92; Fyodorov, a.g.e., s. 222.

⁶⁹ Fyodorov, a.g.e., s. 222.

⁷⁰ Fyodorov, a.g.e., s. 218.

kurulması tarihin dönüm noktalarından birisidir. Yaşanan tüm bu gelişmeler Güneybatı Kafkasya’da ve Yukarı Kura (Kür)–Çoruh bölgesinde köklü siyasi, demografik ve toplumsal değişmelere neden olmuştur. Tüm bu süreçlerle birlikte Kıpçakların, bölgeye göçü, Bagratlı IV. Davit sonrası dönemde de devam etmiştir. Bölgeye yeni Kıpçak takviye savaşçı gruplar davet edilmiş ve bunlara önemli görev ve yetkiler verilmiştir.⁷¹ Bu göç ve iskânlar sonucunda Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Karadeniz dâhil olmak üzere, Ahıska bölgesinde belirgin bir Türk varlığı ortaya çıkmıştır ve bunun sonucunda Atabekler Prenslığı doğmuştur. Atabekler Prenslığı idari, coğrafi veya siyasi açıdan sırasıyla İlhanlılar (1256-1353), Celayirliler (1340-1431), Karakoyunlular (1351-1469), Akkoyunlular (1340-1514), Safeviler (1501-1736) ve Osmanlılar (1299-1922) gibi Müslüman Türk devletlerine farklı boyutlarda bağımlı kalarak 310 yıl varlığını korumuştur.⁷²

Atabek Prenslığının bulunduğu Yukarı Kür–Çoruh coğrafyası dâhil olmak üzere Güney Kafkasya genelinde yerli nüfusa dayalı kalıcı ve istikrarlı merkezi devletler uzun süreli olmamıştır. Bu durumun başlıca nedeni gelen işgalci ve yayılmacı güçlerin etkisinde kalmalarıdır.⁷³

Osmanlı Devleti’nin Trabzon’u fethi (1461) ve ardından Kırım ve Kuzeybatı Kafkasya’nın Karadeniz kıyılarına hâkim olması, özellikle de Orta Doğu ve Kafkasya’da Safevilerle ciddi rekabete girmesi Çoruh-Yukarı Kura (Kür) arazilerinin tarihinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya’da Osmanlı-Akkoyunlu rekabeti nedeniyle, bölge iki devlet arasındaki savaşların arenası haline gelmiştir. Osmanlı yönetimi bölgeye yaklaşık 150 yıl devam eden savaşlar ve sınır değişiklikleri sonucunda hâkim olabilmıştır.⁷⁴

⁷¹ Alasania, a.g.e., s. 127-243.

⁷² Berdzenişvili, a.g.e., s. 180; Kırzioğlu, Yukarı –Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar. İlk-Kıpçaklar (M.Ö. VIII. – M.S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118 -1195) İle Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihinden), Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 150.

⁷³ İkrâm Çınar, *Atabek Yurdu (Ahıska, Posof-Şavşat-Oltu...) Jeopolitik Yaklaşım*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015, s. 24; Nihat Doğru, *Kıpçak Atabegleri (Sa-Atabago, Yukarı Kür-Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze)*, İzmir: Özkaner Kiliş Ofset, 2004.

⁷⁴ Bölgede Osmanlı fetihleri ve Ahıska’da Osmanlı yönetimi kurulması hakkında ayrıntılar için bkz: Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 551; Bilge, a.g.e., s. 295.

Safeviler ile Osmanlı devleti arasında imzalanan 1555 Amasya Barışı uyarınca, Ahıska kenti dâhil olmak üzere Atabek Prenslığının doğu (Yukarı Kura) kısmı, Safevilere, Çoruh kesimi ise Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır.⁷⁵

1578'de Serdar Lala Mustafa Paşa ordusunun İran seferi sırasında, aynı yıl 9 Ağustos'ta gerçekleşen Çıldır Meydan Muharebesi'ndeki zafer sonucunda tarihi bölge olarak Atabekler Prenslığı arazisinin, 1555 Amasya Barışı uyarınca Safevilere bağımlı kısmı da Ahıska (Yenikale) dâhil, Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.⁷⁶ Buna karşılık 1829'da kısmen Rusya idaresine geçmesine kadar Ahıska Eyaleti askeri ve stratejik önemini korumuş ve Kafkasya siyasetinde kilit rol oynamaya devam etmiştir.

1.2. OSMANLI DÖNEMİNDE BÖLGEDE NÜFUS HAREKETLERİ, İSLAMLAŞMA VE ETNİK DEĞİŞİM SÜRECİ

Osmanlı yönetimine bağlı Gürcü (Kartvel) nüfus, İslamlaşma ile XVII. – XIX. yy. döneminde Türkleşmiştir.⁷⁷ Bölgede geniş çaplı etnik ve kültürel değişimden bahsedilirken “Tatar” tabirinin kullanıldığını da görüyoruz. Samtstkhe'de Osmanlı döneminden önce de değişik Türk boylarının oturduğunu belirten Simonenko, Beka ve Akbuğa Kanunnamesi'nde XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında Kartvellerle (Gürcülerle) birlikte Tatarlardan bahsedildiğini belirtmektedir.⁷⁸ Bölgedeki Türk nüfusunun, Osmanlı döneminde Müslüman olup eski Gürcü (Kartvel) Meskhler olduğuna ilişkin Türkleşme tezinin eleştirisini yapan Dedeoğlu ise din değiştirmenin etnik kimlik değiştirme ile örtüşen bir süreç olmadığını kaydetmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Simonenko, a.g.t., s. 40; Oktay Efendiyev, *Azerbaycanskoye Gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*, Bakü: Elm Yayınevi, 1981, s. 63.

⁷⁶ Berdzenişvili, a.g.e., s. 230; Kırzioğlu, 1998, s. 274-290.

⁷⁷ M. Svanidze, *Khı İzüçeniye v Gruzii istorii Turtsii za 30 let (1945-1946)*, Tyurkologičeskiy sbornik - 1976, Moskova: Nauka Yayınevi, 1978; G.V. Puturidze, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilgili kısımlarını, önsöz ve notlarında bölgeyi ezeli Gürcü (Kartvel) toprakları olarak yorumlamıştır: Evliya Çelebi, *Kniga puteşestviya (izvleçeniya iz soçineniya turetskogo puteşestvennika VII veka)*, *Perevod i kommentarii*. Vıpusk 3. Zemli Zakavkazya i sopredelnıx oblastey Maloy Aziii i İrana, Moskova: İzdatesltovo Nauka, 1983.

⁷⁸ Simonenko, a.g.t., s. 48.

⁷⁹ Berdzenişvili, a.g.e., s. 234; Dedeoğlu, a.g.e., s. 106-114; 179-180, 262; Gürcü tanımlamasının o dönemde sadece dinle ilgili olup etnik anlam taşımadığını göz ardı ederek, soylu, feodal ve toprak ağalarının Müslüman olmasıyla başlayan süreçte halkın zamanla tamamen Türkleştiğini iddia edenler de vardır: Fahrettin Çiloğlu, “Bir Etnik Grup Olarak Türkiye’de Gürcüler”, *Birikim*, Mart-Nisan, 1995, Sayı 71-72; İstanbul, 1995, s. 125-128.

Arap fetihleri sürecinden başlayarak bahsettiğimiz bölge dâhil olmak üzere, Kafkasya genelinde İslam inancı önemli ölçüde yayılmıştı. Kartli ve çevresinin çok uzun süre Müslüman halklarla yakın temas içinde olması dolayısıyla Osmanlı ile Safevi yönetimleri döneminde İslam, artık bölgede siyasi açıdan hâkim duruma gelmiştir. İran yönetimi de Kartvel ve diğer Kafkas boylarının ileri gelenlerini Müslüman olmaya teşvik etmiştir. Safevi şahının, Müslüman olmaya zorladığı Gürcü (Kartvel) soylu ve yöneticilerinin Osmanlı yönetiminden yardım istemeleri ve ilticalar ilgi çekici bir diğer husustur.⁸⁰

Osmanlı hâkimiyeti kurulduktan sonra bölgede eski soyluların, toprak ağalarının ve feodallerin mülkiyet haklarını, siyasal ve sosyal pozisyonlarını kaybetmemek için Müslüman oldukları görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Hristiyanları İslam dinine geçmeye zorladıklarını iddia eden Gürcü tarihçi Lomsadze'nin⁸¹ aksine Simonenko, Osmanlı yönetiminin bölgede böyle bir politika uygulamadıklarını kaydetmektedir.⁸² Öyle ki Kartvel Prensi Vahuşti Bagrationi 18. yüzyılda Atabekler prensliği bölgesini işgal ettikten sonra Türklerin yerli halkı İslam'ı kabul etmeye zorlamadıklarını belirtmiştir.⁸³

Bölgede Osmanlı yönetimindeki Arnavut, Bosna, Acaristan ve diğer bölgelerde görülen İslamlaşma benzeri bir sürecin yaşandığını sadece tahmin edebiliyoruz, fakat buralarda, Türk olmayıp İslamlaşmaya rağmen etnik kimliğini muhafaza etmiş halklar ile mukayesenin yeterli olmayacağı kanısındayız. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Ahıska Eyaletinin daha gelişmiş kısmında yaşayan halkın Müslüman olduğu belirtilmektedir. Öncelikle hâkim zümrenin Müslümanlığı kabul etmesiyle köylü halkı Müslüman olmaya teşvik ettiğine ve bunun ayrıntılarına ilişkin bilgilere ihtiyaç vardır. İslam dinine geçişi özendirici veya teşvik edici hususları detaylı araştırmak gerekmektedir. Söz konusu dönemde bölgedeki Hristiyan ve Müslüman nüfus

⁸⁰ Kırzioğlu, a.g.e., 1992, s. 153-154; Dedeoğlu, a.g.e., s. 182-187, 241.

⁸¹ Şota Lomsadze, *Meskhi i Meskhetiya. İzd-vo Tbilsskogo universiteta*, Tiflis, 1989; D.S. Zavriyev, *K noveyşey istorii severo-vostochnih vilayetov Turtsii*, Tiflis, 1947.

⁸² Simonenko, a.g.t., s. 48-49.

⁸³ Yunusov, a.g.e., s. 41-44.

oranları, Osmanlı yönetiminden dolayı Hristiyanların Kartli ve diğer bölgelere göç etmesiyle, ayrıca dışarıdan Türk Müslüman nüfusun gelişiyile de değişmiş olabilir.⁸⁴

Orta çağ boyunca bölgeye göç eden ve Ortodoks Hristiyanlığı kabul eden Türk aşiret ve kavimleri, özellikle de Kıpçaklar, önemli boyutta asimile olmamış, Kartvel (Gürcü) etnik birliğiyle kaynaşmamış ve Türklüklerini korumuşlardır. Bu tezin temel kanıtı, Osmanlı yönetimi sırasında bölgede yapılmış tahrirlerde yer alan hane reislerinin adları arasında çok önemli sayıda Türkçe isimlerin bulunmasıdır. “Gürcistan beyleri, Gürcü Atabeyleri” arasında isimleri Türkçe olanlarla birlikte, vergiye tabi gayrimüslim köylüler arasında dikkate değer sayıda Türkçe adların bulunmasını, Kırzioğlu, bölgede oturan Hristiyan Kıpçaklarla açıklamaktadır. Asırlar boyu gelenekleri, kurumları ve kültürüyle Hristiyanlığın yerleştiği bir toplumda, nispeten kısa süre içinde böylesine köklü ve derin dönüşüm olmayacağına göre, Türkçe kişi adları bölgedeki Kıpçaklar arasında Hristiyanlığın tam olarak kökleşmediğine işaret etmektedir.⁸⁵

Kaydedelim ki, 1595 tarihli ayrıntılı “Defter-i Mufassal-i Ahıska” adlı kayıtlarda eyaletin aşağıdaki 6 sancaktan oluştuğunu görüyoruz: 1. Ahıska; 2. Hirtız; 3. Ahılkelek; 4. Çıldır; 5. Posof; 6. Bedre.⁸⁶ Bu açıdan 250 yıllık Osmanlı idaresi döneminde (1578-1828) bölgenin idari, sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan devletin genel sistemiyle bütünleştiğini söyleyebiliriz.⁸⁷

1.3. BÖLGEDE RUSYA HÂKİMİYETİNİN KURULMASI

Rusya’nın I. Petro reformları ile başlayan yükselişi, kısa sürede askeri işgallerin ve yayılmacılığın yolunu açarak imparatorluğun doğuşuyla sonuçlanmıştır. 1711’de Prut Seferindeki yenilgiden sonra Rusya, güneye Kafkasya üzerinden inmeyi ve Hazar Denizi yönünden Güney Kafkasya’ya girmeyi tercih etmiştir. Derbent ve Bakü’yü ele geçirmesinin ardından Rus yayılmacılığı Dağıstan dâhil olmak üzere Kuzeydoğu Kafkasya için ciddi tehlike arz etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti,

⁸⁴ Bölgedeki köylü halkın kısa sürede İslam’a geçişi için sosyoekonomik ve siyasi ortam oluşmadığı için Osmanlı yönetiminin böyle bir belirgin hedefi olmadığını kaydedenler de vardır: Yunusov, a.g.e., s. 44; Simonenko, a.g.t., s. 49-51.

⁸⁵ Kırzioğlu, a.g.e., 1992, s.170-181 (Araştırmacı, bölgeyle ilgili Osmanlı belgelerindeki Türkçe yer adlarını da kaydetmiştir); Dedeoğlu, a.g.e., s. 170-173.

⁸⁶ Kırzioğlu, a.g.e., 1993, s. 295.

⁸⁷ Turgut, a.g.e., s. 16.

Güney Kafkasya topraklarında Rusya'nın ilerleyişini önlemek için savaşmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Bu savaşlar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti açısından 18. yüzyıl boyunca kilit bölge olarak askeri ve stratejik önemini koruyan ve Ahıska / Çıldır Eyaletini doğrudan etkilemişti.⁸⁹ Özellikle İran'a ve ardından Rusya'ya karşı güvenliğini sağlamak amacıyla Ahıska'nın ön karakol ve sevkiyat noktası olarak önem kazanmıştır.

Savaşın ardından 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğunun hızla toprak kaybetmesini başlatmakla birlikte, onu Doğu Meselesi diye bilinen uluslararası sorun kapsamında büyük devletlerin müdahale ve planlarının hedefi haline getirmiştir. Bu durum Kafkasya genelinde Osmanlı Devleti'nin askeri, stratejik ve siyasi kazanımlarını kaybetmesinin de başlangıcı oldu. Ayrıca Azak Denizi'nin Rus gölü haline gelmesi ve üstün deniz kuvvetlerine sahip Rusya'nın Karadeniz devleti olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da varlığını sürdürmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir.⁹⁰

Askerî açıdan Rusya karşısında direnemeyen Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Antlaşması'nın açıkça ortaya koyduğu gibi aralıksız gerileme sürecine girmişti. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine ve Kartli-Kahetya'da üslenmesine sert tepki gösteren Osmanlı yönetimi kısıtlı olanaklara rağmen Kuzey ve Güney Kafkasya'daki yerel yönetimler, hanlık ve beylikleri kendi tarafına çekerek Rusların ilerleyişini engellemeye çalışmıştır.

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Kafkasya'daki açık yayılmacı ve işgalci politikasına direnemeyen Osmanlı Devleti, savaş dışında çözüm bulamayınca 1787-1792 Osmanlı-Rusya savaşına neden olmuştur. Osmanlı birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşla birlikte Güneydoğu Avrupa ve Kafkasya'da dengeler tamamen Rusya lehine değişmiştir.

İran savaşındaki zaferini 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'yla noktalayan Rusya, Güney Kafkasya'daki egemenliğini kesinleştirmiş ve İran'ı geri dönüşü olmayan şekilde Kafkaslardan dışarı atmıştı. Revan'la Nahçıvan'ı da topraklarını katarak Osmanlı sınırlarında her yönden avantajlı pozisyon kazanmış Rus kuvvetleri

⁸⁸ Dinç, a.g.t., s. 103.

⁸⁹ Bilge, a.g.e., s. 217.

⁹⁰ Öztuna, a.g.e., 451-453; Aydın, a.g.e., s. 35.

karşısında ciddi bir direniş olanağı yoktu. Osmanlı yönetiminin Batı devletlerinin baskılarına rağmen Yunan isyanını bastırmaya çalışması ve özerklik vermeyişi, ayrıca Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağını kaldırmasıyla birlikte askerî açıdan savunma zaaflarını fırsat bilen Rusya'nın işgalci politikası nedeniyle başlayan savaş tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Ruslar, 21 Ağustos'ta Ahıska Kalesi çevresinde Osmanlı birliklerini mağlup ettiler.

Balkanlarda hızla ilerleyen Rus ordusu, Rumeli cephesini yararak Edirne'yi alıp İstanbul'a yönelince Fransa, İngiltere ve Prusya, Rus yayılmacılığına izin vermeyeceklerini beyan ettiler ve 14 Eylül 1829'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 16 maddeden oluşan Edirne Muahedesi imzalanmıştır. Gerek arazi kayıpları gerekse harp ağır savaş tazminatı öngören ve Osmanlı Devleti için en büyük felaketlerden olan bu antlaşmanın Kafkasya ile ilgili 4. maddesine göre, Batum şehri dışında Kuban'dan Çoruh ağzına kadar bütün Karadeniz kıyısı elden çıkmıştır. Ahıska/Çıldır Eyaleti'nin 24 sancağından “bir kıta-i cüziye” ifadesiyle belirtilen 10 sancağı (8 sancak tamamen ve 2 sancak kısmen) harp tazminatının bir kısmına karşılık Rusya'ya bırakılmıştır. Söz konusu arazinin, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri, kuzeyden ve kesin hatları belli olan sınırdan en fazla iki saatlik mesafede kalması öngörülüyordu. Geri kalan sancaklar, Kars, Erzurum, Bayburt ve Beyazıt Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş, böylece şimdiki Gürcistan'ın Ahıska, Ahılkelek, Adıgön, Aspinza ve Ninotsminda (Bogdanovka) ilçelerini kapsayan şu sancaklar Rusya'ya kalmıştır: Ahıska, Abastuman, Ahalkelek, Aspinza, Azgur, Çeçerek, Hırtız, Kobliyan, Posof (kısmen) ve Çıldır (kısmen). Bölgede sınır, bazı kesimlerde 100 km kadar Rusya lehine genişlemiş, yaklaşık 4.800 kilometrekare arazi kaybedilmiştir.⁹¹

1.4. AHISKA'DA RUS VE SOVYET YÖNETİMİ (1829-1944)

Tarihi coğrafya açısından Yukarı Kura (Kür)-Çoruh bölgesinin Osmanlı arazileri dışında kalan Ahıska yöresinin işgali ve Rusya idaresine geçişi, yerli Müslüman Türk halkın çok uzun süreli birlikteliğinin sonunu getirmiştir. Ayrıca Rus işgalleri ve yabancı yönetimin sadece Ahıska halk edebiyatındaki yansımaları bile bu konuda önemli ipuçları vermektedir.⁹²

⁹¹ Öztuna, a.g.e., s. 492; Yunusov, a.g.e., s. 48; Dinç, a.g.t., s. 188-194.

⁹² Zeyrek, a.g.e., 2001, s. 244-257; Kırzioğlu, a.g.m., 1966, s. 1017.

Ahıska'nın kaybı, bölgenin tarihinde bugüne kadar devam eden bölünmüşlüğe yol açmakla birlikte 1829 Edirne Anlaşması'yla belirlenen sınır, 1921'deki Moskova Antlaşması ile devam etmiştir. Ayrıca Sovyet-Türk sınırı ve 1991'den beri Gürcistan sınırı olarak değişmeksizin kalmıştır ve Ahıska, Gürcistan tarihine ilişkin literatür kapsamında ele alınmış, buradaki Müslüman Türk azınlık çoğu zaman göz ardı edilmiştir.⁹³

Bölgeden koparılacak sınırın ötesinde kalan Ahıska yöresi ve Müslüman Türk nüfusun 1829'dan sonraki tarihi, Rusya ve Güney Kafkasya genel tarihinin bir parçasıdır ve dolayısıyla ilgili kaynakların çoğu Rusçadır. Bununla birlikte Rusya için Kafkasya'nın işgali, öncelikle askeri, jeopolitik ve stratejik hedef olup ekonomi ikinci plandadır.

Rus yönetimi Ahıska'yı Osmanlı sınırında stratejik savunma noktası olarak görmüş, burada yoğun askeri tahkimat yaptırmakla birlikte, şehirde büyük garnizon ve bölge genelinde de sınır karakolları oluşturmuştur.⁹⁴ Elbette söz konusu dönemde bölgede toplumsal yapı ve nüfus bileşenleri de değişmeye başlamıştır.⁹⁵

Ocaklık-yurtluk sahiplerinin ve diğer toprak ağalarının çekilip gittiği sancaklarda (Ahılkelek, Azgur, Hırtız) yönetim yetkisi, komutanlıklara aitti ve bunlar, yerel yönetim yapısının kaldırılması ve Rusya idari yapılanması için zemin hazırlıyorlardı.⁹⁶ Rusya yönetimi, 40 manat tutarında vergi karşılığında Müslüman nüfusu askerlikten muaf⁹⁷ tutuyordu ve bu uygulama, uzun sürede Müslümanların genel gelişme, eğitim, sosyal mevki, topluma adaptasyon, refah vb. açıdan geri kalmasına yol açmıştır.⁹⁸

⁹³ Rusya yönetimi Kafkasya'da hiçbir etnik ayrıcalık veya özerkliğe müsamaha göstermemiş, Kafkasya'nın diğer halkları gibi Gürcüler de sömürgeci Çarlık Rusya hâkimiyeti altında kalmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: E.A. Orconikidze, *Prisoyedineniye Akhaltsihskogo kraya k Gruzii v 1828-29 gg*, Tbilisi, Akademiya Nauk Gruzinskoy Respubliki, İnstitut İstorii, 1955; Şota Lomsadze, *Meskheta i Meskhi*, İzdatelstvo Tbilisskogo Universiteta, Tiflis, 1975.

⁹⁴ Simonenko, a.g.t., s. 60-62; Ayna Askeroğlu Arslan, "Konferanslar ve Anlaşmalarda Ahıska (XIX. – XX. Yüzyıllar)", 2. *Uluslararası Bilgi Şöleni, Ahıska Türkleri Bildiri Kitabı*, Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayını, 2019, s. 49-55.

⁹⁵ Bu nedenle araştırmacılar siyasi tarihin yanı sıra bölgedeki nüfus hareketleri, demografik değişim ve göç konularına da dikkat çekmişlerdir, Yunusov, a.g.e., s. 48-52; Muammer Demirel, "Ahıska'nın 1829 İşgaliyle Başlayan Göçler", 2. *Uluslararası Bilgi Şöleni, Ahıska Türkleri Bildiri Kitabı*, Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayını, 2019, s. 1-6; Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, C. XIII. Ankara: Ayırbaşım, 1988, s. 365-469.

⁹⁶ Simonenko, a.g.t., s. 60-61.

⁹⁷ Zeyrek, a.g.e., s. 23; Dinç, a.g.m., s. 207.

⁹⁸ Nemanzade, a.g.e., s. 21-22, Azad Dadayev, *Osmanlı Devleti-Çarlık Rusyası Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı, 2013, s. 45.

1830'dan itibaren Müslümanların Ahıska kentinde oturmaları ve mülk edinmeleri yasaklanmıştı.⁹⁹ Müslüman Türklerin çoğunluğu köylerde oturmaktaydı ve genel olarak Ahıska bölgesinde ticaret ve zanaat alanında bu nüfusun rolü çok azalmıştı. Uzun vadede bu, halkın topluma entegre olmasını ve gelişmesini engelleyen bir durum olmuştur. Rusya yönetimi sadece Ahıska ve Ahılkelek'e kent statüsü vermişti. Azgur ve Hirtız gibi büyük yerleşimler ise ticaret ve zanaatlar açısından kasaba durumunda olup nüfus ve yaşam açısından Osmanlı kasabalarından farksızdı.¹⁰⁰

Çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan Ahıska köy nüfusu, Osmanlı Türk ve Kafkasya sentezi geleneksel yaşam tarzını sürdürmüştür. Ayrıca köy ekonomisinde meta üretimi oldukça sınırlı kalmıştır. Dağlık bölgede toprakların verimli olmasına rağmen ekin alanları kısıtlıydı ve geniş çapta teras ekinciliği yapılmıyordu. Kura çukurluğu, Kobliyan, Urael, Dersel vadilerinde meyvecilik gelişirken, hayvancılık geleneksel yaylak-kışlak düzenine dayanmaktaydı. Özellikle Kura'nın sol kıyısı (Cavahetya) tarım için elverişli olmayıp daha çok koyunculuk yapılmıyordu. Kırsal kesimde tarım ürünlerini işleme, ayrıca dokumacılık, çömlekçilik, demircilik ve diğer ufak çaplı zanaat işleri genellikle iç tüketime yönelikti.¹⁰¹ Meta-para ilişkileri çok kısır kaldığı gibi ekonomik ve sosyal modernleşme de çok yetersizdi. Tarım arazilerinin sınırlı boyutları ve mülkiyet şekli, ayrıca düşük talep, ulaşım zorlukları meta üretimi ve paralı istihdam için müsait değildi. Sosyal açıdan klanlar, sülaleler, aşiret bağılıkları, dışarıya kapalı köy komünü kırsal kesimde patriarkal düzenin devamlılığını sağlamaktaydı.¹⁰²

Rusya yönetimi döneminde Ahıska yöresine ilişkin demografik istatistikler, göçler ve nüfusun etnik yapısı araştırmacıların öncelikle ilgisini çeken konulardır. Edirne Anlaşmasının 13. maddesi bölge halkına 18 ay içinde taşınmazlarını satıp götürebileceği mal ve emlakıyla iki devletten birine kendi tercihiyle göç etme imkânı tanımıştı. Yunusov'a¹⁰³ göre Müslüman nüfusun sadece ileri gelenleri, soylular ve makam sahipleri değil, köylü kitlesi de toprak ve emlakini satıp Osmanlı arazilerine

⁹⁹ Simonenko, a.g.t., s. 69.

¹⁰⁰ Dinç, a.g.t., s. 207.

¹⁰¹ Simonenko, a.g.t., s. 64.

¹⁰² Elberd Batiaşvili, "Drevniye Meskhetskiye "Khodabuni": Traditsii i Perspektiv", *II. Naučno-Obşestvennaya Konferentsiya, Problemy Repatriatsii, Reabilitatsii i Integratsii Naseleniya, Deportirovannogo v 1944 Godu İz Yujnoy Gruzii*, Tiflis, 2001, s. 35-41.

¹⁰³ Yunusov, a.g.e., s. 49.

göç etmiştir. Rusya hâkimiyeti altında kalmak istemeyerek Osmanlı topraklarına göç edenlerin sayısı hakkında kesin rakamlar yoktur, sadece savaş öncesinde Ahıska (Çıldır) eyaletinde 34.283.000 hane kaydedilmiştir ki aşağı yukarı 280.000 kişilik nüfusa tekabül eder. Yunusov'a göre, Rusya idaresinde kalan 10 sancağın nüfusu, savaş arifesinde 100.000 üzerindeydi, savaşın ardından Ahıska, Azgur, Ahılkelek, Hırtız, Bedre, Kobliyan köylerinde başlayan göç dalgasından sonra ise burada sadece 45.000 kadar Müslüman halk kalmıştı.¹⁰⁴ Mamuliya ise, Cavakhetya'da nüfus önemli derecede düşüken, Ahıska, Adıgen ve Aspinza ilçelerini kapsayan arazideki yaklaşık 180 kadar köyde Müslüman nüfus kaldığını belirtmektedir.¹⁰⁵ Cavakhetya'dan ve kentlerden daha çok göç olmuş, buralara Ermeni göçmenler iskân edilmiştir.¹⁰⁶

Kaynaklar, Ermeni göçü sonucunda Ahıska'nın tamamen Hristiyan kenti haline geldiğini, ünlü Ahmediye Cami'nin de kiliseye dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

1853-1856 Kırım (Doğu) Savaşı sırasında Ahıska ve çevresi önemli olaylara sahne olmuş, ilk başta Osmanlı kuvvetleri burada başarıya ulaşarak Rus birliklerini hezime uğratarak Ahıska Kalesi'ne sığınmak zorunda bırakmıştı. Kafkas cephesindeki askerî harekât sırasında Karapapaklar (Terekemeler) arasında Rus tarafında savaşanlar olması dikkat çekmektedir. Fakat Tiflis'ten gelen takviye kuvvet, donanım ve cephane sayesinde Rus ordusu kısa sürede üstünlüğü ele almış ve Osmanlı birlikleri büyük zayıyla Ardahan'a çekilmiştir. Kırım Savaşı, Kafkasya'da sınırı değiştirmemiş ve Ahıska Rusya idaresinde kaldığından dolayı bölgeden yeni Müslüman göçü başlamıştı, ayrıca Ahıska yöresine Doğu Anadolu'dan Ermeni ve Rum göçü devam etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Yunusov, a.g.e., s. 49-50.

¹⁰⁵ Guram Mamuliya, "Kontseptsiya Gosudarstvennoy Politiki Gruzii Otnoşeniı Deportirovannih i Repatioravannih v Gruzuyu Meskhov, İstoriya i Sovremennost", Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, S. 1, 1999, ss. 152-160.

¹⁰⁶ Arslan, a.g.m., s. 49-54; Nebi Gümüş, "1835 Nüfus Defterleri Işığında Ahıska'dan Artvin ve Acara'ya Göçler", *Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018, s. 23-37.

¹⁰⁷ Vasiliy F. Perevalenko, "Akhaltsih", *Kavkazskiy Kalendar Za 1852 God, İzdanniy Ot Kantselyarii Kavkazskogo Namestnika*, Tiflis, 1851.

¹⁰⁸ Kırzioğlu, a.g.e., 1953, s. 63-65, 590-591; Yunusov, a.g.e., s. 50.

Böylece kırsalda Ermeni nüfus Müslüman nüfus kadardı. Ahıska kentlerinde ise Müslüman yok denecek kadar azdı ve bu etnik tablo Müslüman halkın Osmanlı Devleti'ne göçünün sonucuydu.¹⁰⁹

93 Harbi olarak bilinen ve 1877-1878'de Rusya ile yapılan savaşın yenilgiyle sonuçlanması, sarsıcı nüfus ve arazi kayıplarına neden olmuştur. Balkanlarda ve Kafkasya'da kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman-Türk nüfusun farklı bölgelere göç etmek zorunda kalması insani felakete yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin batısında Balkanlar'dan gelen göç sorun yaratırken, doğuda Kars, Ardahan ve Batum'un kaybı nedeniyle daha önce Kuzey Kafkasya'dan büyük ve Çerkez göçüyle doruğa ulaşan göç dalgalarına yenisi eklenmiştir. Ayrıca Aya-Stefanos (03.03.1878) ve Berlin Antlaşmaları (13.07.1878) ile isteyenler, üç yıl içinde mülklerini satıp Rusya'ya geçen bu topraklardan göç edebileceklerdi. Rus kaynaklarında 1878-1880 yıllar arasında Kars ve çevresinden 67.447 kişinin göç ettiği, nüfusu 16.000 olan Kars kentini 11.000 kişinin terk ettiği belirtilmiştir. Sadece Ardahan kazasından 23.000 Müslüman Türk, Osmanlı arazilerine göç etmiştir.¹¹⁰ Adı geçen yerlerin tazminat olarak Rusya idaresine bırakılmasıyla, eski Atabekler Prensliği arazisinin aşağı yukarı tamamı, Rusya'nın eline geçiyordu. Burada şimdiki Artvin'in de dâhil olduğu Batum ve Kars vilayetlerinin kurulması, Ahıskalı Türklerin söz konusu dönemdeki genel durumları açısından şu iki önemli gelişmeye sebep oldu:

- 1) 1828'den sonra Rus tebaası sayılan Ahıskalı Türkler Kars, Artvin, Ardahan ve Batum arazilerinin de Rusya'ya bağlanmasıyla birlikte bu bölgede bir bütünlük teşkil etti.
- 2) Ahıska ve Ahılkelek kazaları, artık Osmanlı-Rusya sınırında değildi. Buradaki Müslüman Türk nüfusu, göreceli olarak daha serbest ve huzurlu ortamdaydı. Ayrıca sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan daha avantajlı durumdaydılar. Dolayısıyla Çıldır, Posof, Ardahan ve diğer yerlerden iklim ve verimli topraklar açısından daha cazip gelen bu kazalardaki köylere göç edenler de vardı.

¹⁰⁹ Simonenko, a.g.t., s. 65-66; Dinç, a.g.t., s. 215-216.

¹¹⁰ Kırzioğlu, 1953, s. 552-553, yazara göre, 1878-1883 arasında Çıldır ve Kars'tan 82 bin kişi Anadolu'ya göç etmişti; V.A. Zolotoryev, *Rossiya i Turtsiya. Voyna 1877-1878*, Moskova: İzdatelstvo Nauka, 1983, s. 58.

Söz konusu dönemde Ahıska ve Ahılkelek kazalarında Müslüman nüfusun Osmanlı topraklarına göçleri, önceki elli yılda olduğu gibi devam etmiştir. Bu göçlerin boyutları, nüfus verileri, muhacirlerin Osmanlı Devleti'nin hangi arazilerinde iskân edildikleri hakkında bilgiler doğrudan konumuzla ilgili değildir. Ayrıca ortaya çıkan değişik sorunlar, konuyla ilgilenen resmi makamların faaliyetleri, uygulanan tedbirler, yapılan masraflar hakkında Türkçe birçok araştırma bulunmaktadır. 1829'daki toprak kayıpları sonucunda önemli sayıda Ahıskalı Müslüman-Türk toplulukları 50 yıl boyunca Kars, Artvin, Batum, Ardahan gibi 1878'de kaybedilmiş arazilere iskân edilmiş ve yerleştirilmişti. Böylece 1878'den sonra onlar komşularıyla birlikte yeniden zorunlu olarak yer değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarına göç etmişlerdi. Bu göçler, Osmanlı tarihinin bir parçası olup, hem bölgede kalan Müslüman Türk halkın durumu açısından sayıca azalma dışında hem de sonraki göçlere zemin hazırlama bağlamında önemli özellik göstermektedir. Rus mercilerinin askerlik yapmayan Müslüman nüfustan askerlik bedeli alma uygulaması, Kars, Ardahan, Oltu, Ahıska, Çıldır ve diğer kazalardan Osmanlı topraklarına göç hareketlerine neden olmuştur.¹¹¹

Genel olarak Osmanlı yönetimi 19. yüzyıl başlarından itibaren Müslüman halkın ülkeye göç etmesini engellememiş, bazı şartlara karşılık destek vermişlerdir. 1864'te başlayan çok büyük ve Çerkez göçlerinin gölgesinde kalsa da Ahıskalı Türklerin göçleri, I. Dünya Savaşı'na kadar münferit şekilde devam etmiştir. 1905 yılında Kafkasya genelinde ve özellikle Bakü, Revan (Erivan), Yelizavetpol (Gence), Tiflis, Batum ve diğer kentlerde meydana gelen Ermeni-Müslüman çatışmalarının da Anadolu'ya göçleri artırdığını ekleyelim. F.T. Dinç, Osmanlı Devleti'nin değişik tarihlerde göçmen olarak gelen Ahıskalı grupların Çorum, Yozgat, Erzurum, Samsun, Bursa, Afyon, Sivas, Adana, Ankara kırsalına, ayrıca İstanbul çevresine iskân edildiğini belirtmektedir.¹¹² Köylü olan Türklerin geleneksel yaşam tarzını sürdürdükleri ve piyasaya yönelik meta üretiminin, dolayısıyla ticaretin çok sınırlı

¹¹¹ Durmuş Bavlı, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ahıska Türklerinin İnegöl'e Yerleştirilmesi İle İlgili Arşiv Örnekleri (1878-1904)" :<http://www.belgeseltarih.com/ahıska-turklerinin-inegole-yerlestirilmesine-dair-tarihi-belgeler/>, (05.07.2018); Nejla Günay, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 61, Bahar 2012, s. 121-142.

¹¹² Ayrıca bkz. Durmuş Bavlı, a.g.m., s. 154; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996, s. 146-165.

kaldığı görülmektedir. İç tüketim ve talebe yönelik zanaat ve el işleriyle sınırlı üretim dışında köylerden, piyasaya Ahıska köylerinden bir miktar deri, yün, kereste, keçe vb. hammadde satışı yapıyordu. Zanaat faaliyetleri de aile ve köy içindeki ihtiyaçları karşılamakta olup, köy ekonomisinin dışına çıkmıyordu.¹¹³ Bu durum, Ahıskalı Müslüman halkın birçok açıdan Rusya'ya uyumunu engelliyor ve yabancılaşıma sendromu gözlemleniyordu. 1897 Rusya genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Ahıska ve Ahılkelek kazalarında 699 soylu (Bey) Müslüman hanesi kaydedilmişti. Ayrıca 475 Müslüman (Ağa) hanesi, kendilerine ait taşınmaz ve mülklerinden elde ettikleri gelirle geçinmekteydi. Buna karşılık memurluk yapan, polis veya orduda hizmet eden 154 hane reisi belirlenmişti.¹¹⁴

Tiflis vilayetine bağlı olan ve 1878-1918 arasında 40 yıl Rusya idaresinde kalan Kars, Ardahan ve Artvin ile Ahıska ve Ahılkelek Müslümanlarının kültürel yaşamındaki değişiklikler ve milli bilinçte kaydedilen gelişmeler, Kafkasya dâhil olmak üzere, Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslüman halkların genel durumuyla bağlantılıydı. Ayrıca Müslümanların çoğunluğu kırsal yerleşimlerde otursalar da kentleşme ve modernizasyon süreçleri etkisi altında kalıyordu. Bu arada Tiflis, Bakü ve Gence gibi önemli sanayi ve kültür merkezlerinde, kaza merkezlerinde oluşan sosyokültürel ortam ve eğitim imkânları Müslüman Türkler arasında aydın tabakanın hızla şekillenmesine yol açıyordu. Rusça eğitim gören Müslümanlar, Avrupa ve Rusya'nın kültürel yapısından etkileniyordu. Bununla birlikte etnik bilincin ulusal bilince dönüşme süreci de hızlanıyordu. Güney Kafkasya'da Rus makamlarının ihmal ve provokasyonlarıyla tırmanan Ermeni-Müslüman karşıtlığı ve çatışmaları da milli ideoloji ve hareketin gelişmesine neden olmaktaydı. Söz konusu hususlar, doğal olarak Azerbaycan ve Rusya ile ilgili araştırmalarda daha fazla yer almıştır.¹¹⁵ 20. yüzyıl başında genel olarak

¹¹³ İ. Toradze, "Zametki o sostoyanii promışlennosti v Akhaltsikhskom uyezde Tiflisskoy gubernii", *Sbornik materialov po opisaniyu mestnostey i plemyon Kavkaza-SMOMPK*. Tiflis, 1881, Fasikül 1, s. 69-80.

¹¹⁴ Simonenko, a.g.t., s. 65.

¹¹⁵ Asif Hacı, *Qeribem Bu Vetende Ahısqa Türklerinin Etnik Medeniyeti*. Bakü: Genclik Neşriyatı, 1992, s. 15-16; Söz konusu dönemde Kafkasya'da kalkınma, modernleşme ve sosyokültürel gelişim üzerine bkz. D.B. Seidzade, *Azerbaycanskiye deputatı v Gosudarstvennoy Dume Rossii*, Bakü, 1991; D. Usmanova, *Musulmanskiye predstaviteli v Rossiyskom parlamente (1906-1917)*, Kazan Üniversitesi'nin Bilimsel Notları, C.155, 3. kitap, 4. bölüm, 2013, s. 6; O.N. Senyutkina, *Tyurkizm kak istoričeskoye yavleniye (na materialah Rossiyskoy imperii)*, Nijniy Novgorod, 2007; İ.A.Kerimov, *Jıvaya istroriya Gasprinskogo, po materialam gazeti "Tercyuman"*, Simferepol, 1999, Esin Derinsu Dayı, *Elviye-yi Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997, s. 97-100; Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, İstanbul, 2004.

Rusya’da siyasi, sosyoekonomik kriz ve ayrıca Kafkasya’da milliyetçi hareketler ve etnik çatışmalar, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte yeni ciddi kırılmalara zemin hazırlamıştır.

1914’te başlayan I. Dünya Savaşı, Rusya ve Osmanlı Devleti’ni karşı karşıya getirmiş ve Kafkasya Cephesi’nde askerî harekât çok ağır insani felaketlere yol açmıştı. Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum Sancakları) savaşın bütün olumsuz sonuçlarını yaşamak zorunda kalmıştı. Savaş esnasında başta Artvin, Murgul, Ardanoç ve Ardahan kurtarılsa da Sarıkamış felaketinden sonra bölgenin tamamında Rus kuvvetleri kesin askeri-stratejik üstünlük elde etmişlerdi. Bu arada Ermeni tehciri, bölgedeki Ermenilerin intikamcı çeteler kurarak Müslüman halka katliam yapmasına sebep oluyordu. Ayrıca bu durumlara Rus birliklerin seyirci kalmasından dolayı büyük kargaşa yaşıyordu. Ahıska bölgesinde ve Güney Kafkasya genelinde¹¹⁶ çok sayıda Müslüman ve Ermeni göçmen, oldukça ciddi sorun teşkil ediyordu. Bölgede sığınmacı, kaçkın ve göçmenlere yardım konusunda Kafkasyalı aydınlarla beraber Bakü Cemiyet-i Hayriyesi ile temasa geçen Ahıskalı Ömer Faik Nemanzade’nin önemli katkıları olmuştur.¹¹⁷ Bakü petrol zenginlerinin de destekleriyle, adı geçen cemiyet Tiflis, Batum, Kars, Diyadin, Sürmeli, Ahıska, Şuşa, Sohum, Hınıs, Muş, Erzurum, Beyazıt, Tortum vb. yerlerde yardım dağıtmıştır. Ayrıca Bakü, Batum, Gence, Tiflis, Şuşa, Ahıska ve diğer kentlerde yetimhaneler teşkil etmiş ve harp sahasındaki Ardahan, Oltu, Iğdır, Kağızman ve Hınıs’ta sığınmacı yuvaları açmıştır.¹¹⁸

Şubat 1917 Devrimiyle birlikte çarlık monarşisi devrilmiş ve kısa süre içinde iktidara gelen Bolşevikler savaştan çekilerek barış imzalamayı kararlaştırmıştılar. Bolşeviklerin, halkların kendi kaderini belirleme ilkesini benimsemeleri, Kafkasya

¹¹⁶ Rusya işgalinden bugüne kadar literatürde ve resmi olarak Güney Kafkasya arazilerinin ortak adı, Rusça Zakavkazye’dir ve “Kafkas Ötesi” anlamına gelir. Türkçe literatürde Maveray-ı Kafkas(ya) veya Transkafkasya adları kullanılmakla birlikte, burada Güney Kafkasya ifadesini tercih ettik.

¹¹⁷ Ömer Faik’in (1872-1937) biyografisi ve başlıca eserleri için bkz. Ömer Faik Nemanzade, *Eserleri*, Bakü: Yazıcı Yayınevi, 1983; Şamil Gurbanov, *Ömer Faik Nemanzade*, Bakü: Gençlik Neşriyatı, 1992.

¹¹⁸ İrada Aliyeva, *Politiçeskoye i sotsialno-ekonomiçeskoye polojeniye Azerbaycantsev Tiflisskoy gubernii (1846-1917)*, Bakü: Bakı Yayınevi, 2009, s. 102-103; M. Kuzu Mamaşlı, “Ardahan Sancağımızda Moskofların Kırğın ve Zulümleri.”, *Kars İli*, S. I (Özel Sayı: Çıldır, Ardahan, Hanak Posof İlçelerinin Kurtuluşunun 45. Yıldönümü), Ankara: Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 1966, s. 23-25; Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türkleri’nin” “Anadolu Türkleri’ne” “Kardaş Kömeği” (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 137; Mustafa Sarı, “Ahıska’da Son Osmanlı İdaresi (1918)”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 12, S. 46, 2015, ss. 153-179; Cem Ender Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986, s. 48-51, 76-77.

halkları arasında yoğun milliyetçilik hareketlerine yol açmaktaydı. Bu milliyetçilik düşüncesi, Ahıskalı Müslüman Türkleri de etkilemişti. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Almanya ve diğer müttefikleriyle birlikte Bolşevik Rusya ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması (03.03.1918), Rus ordularının işgali altındaki Doğu Anadolu'yu tahliye etmesini öngörüyordu. Güney Kafkasya'da genel durum köklü şekilde değişmişti. Kafkas Cephesi'nde gayri resmi olsa da fiilen ateşkes durumu ortaya çıkmıştı. Tiflis'teki Güney Kafkasya Geçici Hükümetine bağlı Rus Cephe Kumandanlığı ile 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı. Ancak bunun Bolşevik iktidarıyla ilgisi yoktu.¹¹⁹

Brest-Litovsk görüşmelerinin uzaması ve ardından Güney Kafkasya yönetiminin Trabzon ve Batum görüşmelerinde Brest-Litovsk Barış Antlaşmasını kabul etmemesi, Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu'da askeri harekât başlatarak 1878 sınırlarına kadar ilerlemesine yol açtı.¹²⁰ Güney Kafkasya yönetimiyle görüşmeler sırasındaki gelişmelerle Ermeni tehlikesine seyirci kalamayan ve Türkiye ile bütünleşmeyi amaçlayan Ahıskalı Türkler örgütlenme ve askeri hazırlık açısından ciddi girişimlerde bulunuyorlardı.¹²¹ Askerî açıdan fiilen hâkim pozisyonda olan Türkiye heyeti, Ahıska'daki yerli Müslüman Türk çoğunluğun iradesini ve Ahıska'nın da Osmanlı devletine katılma isteğini esas alarak ilhak talebinde ısrar etmiştir. Sonuç olarak, 4 Haziran 1918'de Gürcistan Cumhuriyeti ile imzalanan Batum Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek kazaları Osmanlı yönetimine bırakılmıştır.¹²²

¹¹⁹ *İstoriya SSSR*. Uçeb. dlya 10 kl. sred. şk. (Kolektif), Moskova: İzdatesltsvo Prosveşeniye, 1990, s. 136, 151, 170; Sarı, a.g.e., s. 154-159; Miller, a.g.e., s. 66-67.

¹²⁰ Enis Şahin, *Türkiye ve Maveray-ı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara: TTK Basımevi, 2002; *Dokumenti i materyalı po vneşney politike Zakavkazya i Gruzii*, Tiflis, 1919 (Türk araştırmacıların kısaca DMZG olarak belirttikleri ve 1998'de Tiflis'te tipkibasım şeklinde ikinci basımı yapılmış bu kaynak, Trabzon ve Batum Konferansları, ayrıca Güney Kafkasya ve Gürcistan'ın ilgili diplomasi ve siyasetine ilişkin Rusça en değerli belge ve materyaller derlemesidir).

¹²¹ DMZG, s. 310-312. Mustafa Sarı, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918)", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Mart 2016, ss. 75-99; Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, Ankara, 1998, s. 87, 97-99.

¹²² Bu konuların ayrıntıları için bkz. Sarı, a.g.m., s. 156-161, 165; Lyuba Matevosyan, a.g.e., 2010; Şahin, a.g.e., s. 579.

Ne var ki Ahıska ve çevresinde Osmanlı idaresi kurmak için hazırlık faaliyetleri daha sonuçlanmadan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı hükümeti Ahıska yöresi ve Elviye-i Selase'yi yeniden terk etmek zorunda kalmıştır.¹²³

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı hükümeti, askeri birliklerini Güney Kafkasya'nın tamamıyla birlikte 6 hafta içinde Ahıska ve Ahılkelek'ten de çekmek zorundaydı.¹²⁴

Ahıska bölgesinde Gürcistan yönetimi fazla uzun sürmemiş, Bolşevik tehlikesi gittikçe artmış ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın ardından 1921'de Sovyet Kızıl Ordusu Gürcistan'ı da işgal ederek Güney Kafkasya'ya hâkim olmuştur.¹²⁵ 1920 yılı sonu itibarıyla Azerbaycan ve Ermenistan'da hâkim olan Kızıl Ordu, 1921 başlarında Gürcistan'a karşı işgal harekâtı başlatarak 25 Şubat 1921'de Tiflis'e girdi.

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması uyarınca terk edilmesi gerektiğinden 23 Mart'ta Türk birliklerine Batum, Ahılkelek ve Ahıska'dan geri çekilme emri verilmiştir. Moskova Antlaşması ile Türk-Sovyet sınırı, aşağı yukarı 1829 Edirne sözleşmesindeki sınırlarla örtüşmekteydi. Böylece nihayetinde Ahıska yöresi, Türkiye sınırları dışında kalmıştır.¹²⁶

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Osmanlı dönemindeki Ahıska (Çıldır) Eyaleti'nin, 1829 Edirne Antlaşması'nda Rusya'ya geçen arazilerle neredeyse örtüşen 9 sancağı Gürcistan Sovyet yönetimine girmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra geçen çok kısa sürede Müslüman Türklerin yaşadıkları olumsuzluklardan dolayı Ahıskalı Türklerin Sovyetlere karşı güvensizliği ve endişelerinin boşuna olmadığı anlaşılmıştır. Ahıskalı Türkler kendilerini bekleyen tehlikeyi daha Sovyet Kızıl Ordusu harekâtı arifesinde Türk otoritelerine iletmışlerdir. Bu nedenle Bolşevik işgalinin hemen ardından Osman Server ve milli harekete katılan diğer şahısların çoğu Türkiye'ye göç etmişlerdir. SSCB-Türkiye ilişkileri ve bölgenin Türkiye sınırında olması, buradaki Müslüman Türklere yönelik politika ve uygulamalarda esasen 1944 sürgününe kadar belirleyici faktör olmuştur.¹²⁷

¹²³ Sarı, a.g.m., s. 171; Yunusov, a.g.e., s. 57; *Borba za pobedu Sovetskoy vlasti v Gruzii, Dokumenti i materialı (1917-1921)*, Tiflis, 1958, s. 275-284.

¹²⁴ Simonenko, a.g.t., s. 72.

¹²⁵ Simonenko, a.g.t., s. 70-71, 73; Nemanzade, a.g.e. 1983, s. 208-227.

¹²⁶ Dinç, a.g.t., s. 388-406.

¹²⁷ Nemanzade, a.g.e., s. 347, 359-368; Dinç, s. 389.

1923 istatistiklerine göre, Ahıskalı Türklerin çoğu kasıtlı şekilde Müslüman Gürcü olarak kaydedilmiştir (Ahıska kazasında nüfusun %73'ü ve Ahılkelek kazasında %10'u). Ahılkelek ve Ahıska kazalarındaki toplam nüfusun dağılımı ve yüzdeleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.¹²⁸

Yerleşim Yeri	Ermeni	Gürcü ¹²⁹	Türkler	Ruslar	Yahudi, Rum vb.
Ahılkelek Kazası	% 66,4	% 14,2	% 9,9	% 8,1	%1.4
Ahıska Kazası	% 10,2	% 80,3	% 6	% 0,1	%3.4

Tablo 1. 1923 İstatistiklerine Göre Ahıska ve Ahılkelek Kazalarında Nüfus Dağılımı

1926'da SSCB'de yapılan ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre, iki kazadaki etnik tablo daha gerçekçi sayılabilir. Buna göre, 328 yerleşimden 189'unda Müslüman halk olmak üzere Ahılkelek kazasında 78.847 ve Ahıska kazasında 96.973 kişi (toplam 175.820 kişi) oturmaktaydı. Nüfusun etnik dağılımı şöyleydi.¹³⁰

Yerleşim Yeri	Ermeni	Gürcü	Türkler	Ruslar	Terekeme (Karapapak)	Kürt	Diğer Nüfus	Toplam Nüfus
Ahılkelek Kazası	53.791	7.565	6.940	2.492	5.171	930	2.229	78.847
Ahıska Kazası	15.565	24.353	29.170	-	-	3.094	3.036	96.973

Tablo 2. 1926 İstatistiklerine Göre Ahıska ve Ahılkelek Kazalarında Nüfus Dağılımı

Müslümanların, iki kaza nüfusu içindeki oranı, %34 idi ve köylerde oturmaktaydılar (Ahıska ve Ahılkelek kentlerinde sadece toplam 289 Müslüman vardı).¹³¹

1930'lu yıllarda idari birim olarak SSCB genelinde kazaların rayonlara (ilçelere) dönüştürülmesiyle birlikte, bölgedeki iki kazadan 5 rayon oluşturulmuştu. 1931 nüfus istatistiklerinde bölgede toplam yaklaşık 59.000 Türk kaydedilmişti, aşağıdaki tabloda nüfus dağılımı şu şekilde verilmiştir.¹³²

¹²⁸ Simonenko, a.g.t., s. 79-80.

¹²⁹ Gürcü nüfusuna Müslüman-Gürcüler de dâhil edilmiştir; Simonenko, a.g.t., s. 80.

¹³⁰ Simonenko, a.g.t., s. 80, yazarın verdiği nüfus sayısı toplamı etnik nüfus dağılımı rakamlarıyla uyuşmuyor.

¹³¹ Yunusov, a.g.e., s. 63; Administrativno- Territorialnoye Deleniye SSR Gruzii, Tiflis, 1930, s. 97-101, 105-111; Bugay N.F., Mamaev M.İ., *Ahıskalı Türkler*, Gürcistan, Özbekistan, Rusya, ABD, Çev. İnara Hürişan, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022, s. 94; Nana Sumbadze, *Gruziya: Vozvraşeniye domoy? Turki-mesketintsı: Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*, Pod. red. T. Trier i A. Khanjina, Sank-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007, s. 213.

¹³² Simonenko, a.g.t., s. 81, yazar bu rakamlara yer verirken kaynak göstermemiştir, fakat genel olarak bu verilerin gerçek tabloyu yansıttığı söylenebilir. 5 rayonda toplam 86.300 Ermeni ve 32.718 Gürcü, 7.341 Rus kaydedilmişti.

Bölgedeki Toplam Türk Nüfusu/kişi	Adigen	Aspinza	Ahıska	Ahılkelek	Bogdanovka
59.000	20.202	13.881	20.246	3.988	683

Tablo 3. 1931 İstatistiklerine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusunun Dağılımı

SSCB’de sosyalizm kurulmasını zorunlu modernizasyon modeli olarak ele alırsak, hızlı sanayileşme, tarımda radikal reformlar kapsamında kolektifleştirme başlıca projeydi. Fakat Türkiye faktörü ve milli azınlıklara yönelik farklı yaklaşımlar nedeniyle Ahıska bölgesindeki köylerde kolhozlara (“kolektif tarımla” uğraşan birimler) geçiş daha uzun bir süreye yayılmıştır. 1922’de Ahılkelek’te 220 köy zengini (*kulak*) ve ağası oy hakkını kaybetmiş, bunların emlak, toprak ve hayvanları müsadere edilmiş, paralı ırgat çalıştırmaları yasaklanmış, ağır vergiler konmuştur. 1929 yılına kadar Ahıska Kazasında 2.607 köy zengini, toprak ağası, din adamı ve tüccara aynı muamele yapılmış, bunların bir kısmı Türkiye’ye kaçmıştır.¹³³

Kafkasya genelinde olduğu gibi Gürcistan’da da etnik azınlıklara ve gruplara yönelik politika ve uygulamalar, yönetimin milliyetler politikası ve federatif yapı ile ilgiliydi. Bolşevik Partisi, azınlık halklara özerklik tanıyarak ve etnik gruplara kültürel haklar vererek durumu dengeliyordu. Gürcistan’da Sovyet yönetiminin daha ilk yıllarında çoğunluğu yurtdışında oturan veya devleti olan halkalara karşı şüpheyile yaklaşan Sovyet devleti Ahıskalı Türkleri Azerbaycan Türkleri olarak benimsemiştir. Gürcistan Komünist (Bolşevikler) Partisi MK 4 Haziran 1923’te Ahıska Kazası ve köylerinde resmi dil olarak Azerbaycan Türkçesi¹³⁴ ve Rusça kullanılması kararlaştırılmıştır.¹³⁵

Sovyet kültürü içinde Müslüman halkların eğitim konusu önemli sorunlar ortaya çıkarmıştı. Ahıska’da Müslüman nüfusun toplumsal, ekonomik, kültürel entegrasyonu başlı başına ciddi bir meseleydi. 1922’de Ahıska Kazasında etnik gruplara göre okuma yazma bilmeyenlerin yüzdeleri, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ruslar (%21), Gürcüler (%33,8) ve Ermenilere (%45,1) kıyasla Türklerde bu oran %60 civarındaydı. 1921’de Ahılkelek kazasında 6 Gürcü, 18 Ermeni, 3 Rus ve 1 Türk ilkokulu vardı. Öğrencilerin sadece yüzde 5,4’ü Müslüman idi. Yaklaşık 70.000 nüfusa sahip Ahıska kazasındaki 199 köy yerleşiminde okul yaşında 15.000 üzerinde çocuk varken, sadece

¹³³ Bugay, a.g.e., s. 8; Simonenko, a.g.t., s. 76-77.

¹³⁴ Türk lehçe ve dillerinde aynı şekilde yazılan ve okunan “Türk” etnik adı, Rusçada, Turok (Türkiye Türkleri) ve Tyurk (diğer Türk halkları, Türki) olarak siyasi ve ideolojik amaçlarla ikiye ayrılmıştır.

¹³⁵ Yunusov, a.g.e., s. 61; Bugay, a.g.e., s. 6-11.

6 Gürcü, 4 Ermeni ve 5 Türk ilkokulu bulunmaktaydı. Ancak zamanla okul sayısı artmaya başladı. Ahılkelek kazasında 32 Ermeni, 7 Gürcü, 3 Rus ve 4 Türk ilkokulu, Ahıska kazasında 18 Türk, 11 Ermeni, 11 Gürcü ve 2 Rus ilkokulu yapılmıştı. Bununla birlikte Rusça-Ermenice, Gürcüce-Rusça, Gürcüce-Türkçe, Ermenice-Gürcüce, Rusça-Rumca ve hatta Gürcüce-Rusça-Ermenice eğitim verildiği okullar da açılmıştı. Öğretmen yetersizliği yüzünden ortaokul ve liselerin sayısı çok azdı.¹³⁶

Eğitim sorununun uzun süre çözülemediğini rakamlar ve veriler de ortaya koymaktadır. 1930-1931’de Ahıska ilçesinde nüfusun yüzde 78,6’sı okuma yazma bilmiyordu. Ayrıca bu oran, Türkler arasında %2,2 olup çok daha düşüktü. Öğretmen yetersizliğini ortadan kaldırmak için Azerbaycan’dan getirilen kadrolar sayesinde Ahıska’da (1931), Adıgen’de (1933) ve Aspinza’da (1941) öğretmen okulları (liseleri) açılmış ve ilkokul (4 yıllık) ile ortaokullar (3 yıllık) için öğretmen eğitimi veriliyordu. Önce Arpa alfabesi kullanılırken, 1929’da itibaren Latin alfabesi ile Azerbaycan Türkçesinde eğitim verilmişti. Türk okullarında Rusça ve Gürcüce de öğretiliyordu. Ancak 1939’dan sonra Kiril alfabesi uygulanmıştı. 1936 verilerine göre, beş ilçede Türkçe eğitim veren 168 okul vardı ve 14.256 öğrenci kaydedilmişti. Karışık sınıflı okullarda ise 1.135 Türk öğrenci okumaktaydı.¹³⁷

Ahıskalı Türklerle ilgili araştırmalarda bu dönemde etnik aidiyet konusuna ve devletin yaklaşımına özellikle önem verildiği görülmektedir. 1939 yılına kadar Ahıskalı Türkler resmi olarak Azerbaycan Türkleri ile aynı muameleyi görüyorlardı. Bu dönemde soyadı kanunu kapsamında Ahıskalı Türklerin bir kısmına Gürcü soyadları verilmişti. Ancak bu uygulamada Müslüman Gürcülerden oluşan Acaristan Özerk Cumhuriyeti uygulamaları yönetimin kararlarını etkilemişti. 1930’lu yıllarda söz konusu ilçelerde devlet, Azerbaycan Türkçesiyle *Kızıl Bayrak* (Ahıska, 1938-1944, haftalık), *Komünist* (Ahıska, 1930-1938, haftalık), *Adıgün Kolhozçusu* (Adıgen, 1936-1944, 5 günde bir kez), *Sosializm Kendi* (*Sosiyalizm Köyü*, Aspinza, 1940-1944,

¹³⁶ Simonenko, a.g.t., s. 83-84; Yunusov, a.g.e., s. 61.

¹³⁷ Gülnara Gocayeva, “Sürgün Öncesi Ahıska’nın Birincil Okulları”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, Giresun Üniversitesi 14-15 Nisan 2014, Ankara: Astana Yayınları, 2015, s. 420-433; Yunusov, a.g.e., s. 61-62.

haftalık) ve *Kızıl Rençber* (Adıgen, 1933-1936, haftada iki kez), *Bağban* (Aspinza, 1933-1940, haftalık) gibi yerel gazeteler çıkarılıyordu.¹³⁸

Kolektifleştirme sürecinde giderek artan siyasi baskılar, köy zenginlerinin ve din adamlarının tasfiyesi ve sürgünler 1936'dan sonra açık Türk karşıtı uygulamalara dönüşmüştür. Bununla birlikte ülke genelinde uygulanan Stalinci politikalar Güney Kafkasya'daki aydınların bilhassa öğretmenlerin milliyetçilik yaftasıyla tasfiye edilmesine yol açmıştır. Ömer Faik, Ahmet Pepinov, Âşık Muhammet Sefili ve diğer tanınmış şahsiyetler de tasfiyeler sırasında Pantürkizm faaliyetleri, burjuva milliyetçiliği, antikomünist komplo hazırlıkları, Türkiye ajanlığı suçlamalarıyla yoğun baskıya maruz kalmışlardır. Hatta Bolşevik partisi içinde muhalefete katılma ve Troçkist gibi uydurma suçlamalar bile yapılmıştır.¹³⁹

1944 sürgünü öncesi son nüfus verileri olmak üzere 1939 yılına ait rakamları önemli ipuçları sağlamaktadır. Ancak bu sayımda bölgedeki Müslüman nüfus Azerbaycanlı olarak kaydedilmiştir. 1939 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, 83 köy dâhil olmak üzere Ahıska ilçesinde oturan toplam 59.500 kişiden 28.500 Azerbaycanlı (%48), 16.500 Ermeni (%28) ve 6.000 (%10) Gürcüydü. Aspinza ilçesinin %66 ve Adıgen ilçesinin %88 kadar nüfusu Azerbaycanlı olarak gösterilmektedir. Bu tarihe ait nüfus verileri, Almanya ile savaş sırasında seferber edilmiş Ahıskalı Türklerin sayısına ilişkin rakamlar açısından önemlidir.¹⁴⁰

II. Dünya Savaşı sırasında 4 yıl süren Almanya ile savaş (1941-1945), Ahıskalı Türkler için büyük felaket olmuştur. Ahıska bölgesinden cepheye gönderilen Müslümanların sayısı hakkında değişik kaynaklarda ve araştırmalarda farklı rakamlar verilmiştir. Söz konusu beş ilçeden 40.000 ve hatta 46.000 Müslüman vatandaşın askere alındığı kaydedilmektedir ancak resmi bilgilere ulaşılammıştır. Seferberlik yaşı, 18-45 yaş arasındaki erkekler olmak üzere geniş tutulsa da yaşlılar, çocuklar ve kadınları, ayrıca cephe gerisindeki ihtiyaçlar için askerlikten muaf tutulanları dikkate alırsak, 30.000-

¹³⁸ Şureddin Memmedli, Yunus Zeyrek, "Sürgün Öncesi Ahıska'da Basın Faaliyetleri", *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, Giresun Üniversitesi 14-15 Nisan 2014. Ankara: Astana Yayınları, 2015, s. 407-421; Trier, Khanjin, a.g.m., s. 32.

¹³⁹ Bugay, a.g.e., s. 7-8; Nemanzade, a.g.e., s. 29.

¹⁴⁰ Hacılı, a.g.e., s. 24, yazar kaynak göstermemiştir; Yunusov, a.g.e., s. 64, Araştırmacı, söz konusu ilçelerde sayılmış Azerbaycanlı nüfusu esas almıştır.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=4;
http://istmat.info/files/uploads/46314/rgae_7971.16.54_naslenie_po_perepisi_1939.pdf Erişim tarihi: 01.05.2020.

35.000 kişiden bahsetmek doğru olacaktır. Dolayısıyla savaşta hayatını kaybetmiş Ahıskalı Müslümanların sayısının 24.000-25.000 kişi olduğu hakkında tahminleri de gözden geçirmeliyiz ve savaşta kayıp yaklaşık 15.000-16.000 kişi dolayında olduğunu varsayabiliriz.¹⁴¹

1.5. AHISKALI TÜRKLERİN SÜRÜLMESİ (1944)

1941'den sonra SSCB'nin de katıldığı II. Dünya Savaşı sırasında Kalmıklar, Volga Almanları, Karaçaylar, Balkarlar, Kırım Türkleri, Çeçenler, İnguşlar ve diğer halkların yanı sıra Türklerin 1944'te Ahıska'daki köylerinden sürülmeleri ve zorunlu iskâna tabi tutulmaları, Stalin yönetiminin kararıyla olmuştur.¹⁴² Mesele şu ki, bu sürgün ve tasfiyelerle ilgili resmi belgeler ve kaynaklar SSCB tarafından gizli tutulmuş, dolayısıyla bu konuya ilişkin arşiv belgelerine ulaşmak uzun süre mümkün olmamıştır. Yasaklar ve basın sansürü 1980'li yılların sonlarında Perestroyka ve Glasnost (Yeniden Yapılanma ve Açıklık) politikaları çerçevesinde büyük ölçüde kaldırıldıktan sonra Stalin rejiminin keyfi cezai uygulamaları gibi konular gündeme gelebilmiştir. Fakat arşivlerin açılmasına ve gizli belgelerin yayımlanmasına ancak 1991'de izin verilmiştir.¹⁴³

Sürgün konusunun resmen yasaklanması ve ilgili belgelerin 1991'e kadar, yani 47 yıl boyunca gizli tutulması olaylar hakkında tahminler, söylem ve mitlerin oluşmasına yol açmıştır.¹⁴⁴

¹⁴¹ Bugay, a.g.e., s. 9, Araştırmacı, yaklaşık bölgeden 20.000 Müslüman seferber edildiğini belirtir; Hacılı, a.g.e., s. 26, yazar 42.000 Ahıskalı Türkün seferber edildiğini ve 25.000'den çoğunun cepheye yaşamını yitirdiğini kaydetmiştir.

¹⁴² *İzvestiya Gazetesi*, Ukaz Prezidenta SSSR "O vosstanovlenii prav vseh jertv političeskih repressii 20-50-kh godov", Moskova, 15 Ağustos 1990, 20. yy 20-50'li yılları Döneminde Siyasi Cezalandırmalar ve Kanunsuzlukların Bütün Kurbanlarının Haklarının İade Edilmesi Hakkında SSCB Devlet Başkanının 13.09.1990 tarihli bu kararnamesi, sürülmüş halkların aklanması ve haklarının tam şekilde iade edilmesi açısından hukuki sürecin başlanması için önemliydi.

¹⁴³ *İzvestiya Gazetesi*, "Deklaratsiya Verhovnogo Soveta SSSR "O priznanii nezakonnosti i prestupnosti repressivnih aktov protiv narodov", podvergšihsia nasilstvennomu pereseleniyu, i obespečenii ikh prav", Moskova, 14 Kasım 1898, Dünya Savaşı sırasında Balkarlar, İnguşlar, Karaçaylar, Kalmıklar, Kırım Tatarları, Almanlar, Ahıska Türkleri, Çeçenler ve başka halkların Stalin rejimi tarafından sürülmeleri, Sovyet parlamentosunca uluslararası hukuk ilkelerine ve sosyalist düzenin hümanist doğasına aykırı "barbar uygulama" kabul edilmekteydi.

¹⁴⁴ *İzvestiya Gazetesi*, Postanovleniye Verhovnogo Soveta SSSR "Ob otmene zakonodatelnih aktov v svyazi s deklaratsiyey verhovnogo soveta SSSR Ot 14 Noyabrya 1989 Goda "O priznanii nezakonnosti i prestupnosti repressivnih aktov protiv narodov, podvergšihsia nasilstvennomu pereseleniyu, i obespečenii ikh prav", Moskova, 14 Mart 1991; Bugay, a.g.e., s. 28-32.

DSK (Devlet Savunma Komitesi)¹⁴⁵ üyesi, SSCB Halk İçişleri Komiseri (Bakanı) L.P. Beriya, 789b Sayılı 24 Temmuz 1944 Tarihli gizli yazısıyla Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka İlçeleri ve Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin bazı ilçelerinden toplam 86.000 kişi olmak üzere 16.700 hane Türk, Kürt ve Hemşinli nüfusun topyekûn "tahliye edilmesini" uygun gördüğünü belirterek konuyu, DSK onayına sunmuş ve "tahliye" için ilgili kararnamenin hazır tasarısını da eklemiştir. Buna göre, SSCB devlet sınırının Gürcistan kısmında güvenliğin temini için SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Bakanlığı), yerel parti ve hükümet mercileriyle sürgün hususunda mutabakata varmıştı ve yazıda, "tahliye edilecek" halkın yerine Gürcistan'ın diğer yerlerinden toprak sıkıntısı çeken 7.000 Gürcü hanesi iskân edilmesi teklif edilmişti. Sürgün teklifinin gerekçesi ve argümanları da gayet açıktı: *"Söz konusu nüfusun önemli bir kısmı, yıllardır Türkiye tarafındaki akrabalarıyla temas kurmak suretiyle muhaceret eğilimi göstermekte olup kaçakçılık yapmakta, Türk istihbarat mercileri için casus eleman angaje etmek için ve eşkiya grupları oluşturmak için insan kaynağı temin etmektedir"*.¹⁴⁶ Erkek nüfusun savaşta olduğu sırada, geride kalan yaşlı, çocuk ve kadınların böyle bir tehlike oluşturacaklarına dair gerekçe tutarsız ve keyfidir. Burada ilgi çeken nokta, sadece Türkiye sınırındaki 5 ilçeden bütün Müslüman nüfusun sürülmesi hedefidir, hâlbuki Gürcistan'a bağlı olup Ahıska'ya komşu Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin Müslüman Gürcü nüfusu ve Gürcistan'da bulunan Azerbaycanlı halk sürgün kapsamına alınmamıştır. Bu yüzden sürgünün Türkiye'ye karşı belirli art niyetler bulunduğuyla ilişkin yorumlar ve argümanlar söz konusudur.

Bir hafta sonra 31 Temmuz 1944'te Devlet Savunma Komitesi Başkanı İ.V. Stalin *Türkler, Kürtler ve Hemşinlilerin Gürcistan SSC Sınır Şeridindeki Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka İlçelerinden Tahliye Edilmesi Hakkında* 6279 Sayılı tamamen gizli Kararnameyi imzalamıştı. Kararname uyarınca SSCB Halk İçişleri Komiserliğine (Bakanlığına) Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka İlçelerinden 40.000 kişi Kazakistan, 30 bin kişi Özbekistan ve 16.000 kişi Kırgızistan olmak üzere 16.700 hane (toplam 86.000) Türk, Kürt ve Hemşinlinin tehcir

¹⁴⁵ Orhan Uravelli, "Ahıska'daki Türk Nüfusun Sürülmesine Dair Gizli Sovyet Belgeleri", *XII. Türk Tarih Kurumu Kongresi /12 -16 Eylül 1994, Bildiri Özetleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 47-48.

¹⁴⁶ *İstoriya SSSR, İzdatelstvo Prosveşeniye, Moskova, 1990, s. 24; Postanovleniye Prezidiuma VS SSSR, SNK SSSR i Tsentralnogo Komiteta VKP(b) ot 30.06.1941 g. "Ob obrazovanii Gosudarstvennogo Komiteta Oboroni", Vedomosti VS SSSR, 6 Temmuz 1941, S. 31.*

olunması emredilmişti. Buna göre, söz konusu nüfus, “Gürcistan SSC kısmında devlet sınırının güvenliğini pekiştirme amacıyla” Kasım 1944’te göçe tabi tutulacaktı, ancak kesin gün belirlenmemişti. Ayrıca Gürcistan SSC Halk Komiserleri (Bakanlar) Kuruluna, sınırdaki adı geçen beş ilçede boşaltılacak köylere cumhuriyetin toprak sıkıntısı olan diğer ilçelerinden kolhozcu 7.000 hane (azami 32.000 kişi) iskân etme izni veriliyordu.¹⁴⁷

Buna göre, Komünist Partisi ve Leninci Komünist Gençler Birliği üyeleri de dâhil olmak üzere Gürcistan SSC Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka İlçelerinde meskûn, milliyeti Türk, Kürt ve Hemşinli olanların hepsi tahliye edilecekti yani Müslüman nüfus söz konusuydu. Hâlbuki din meselesinde Stalin rejiminin ateist ideolojisi ve uygulamalarına bakılırsa sürgünde din faktörünün ana sebep olduğu pek söylenemez.

Milliyeti Türk, Kürt, Hemşinli olup başka milliyetten olanlarla evli kadınlar tahliyeye tabi değildiler. Ayrıca tahliye sırasında (iş gezisi, izin, kişisel mazeret ve başka nedenlerle) yerinde bulunmayan münferit aile fertleri kayıt altına alınacak ve ayrıca tahliye edileceklerdi.¹⁴⁸

Tahliye edilenlerin geride bırakacakları hayvanların, diğer mal ve emlakın teslim alınması ve muhafazası için belirli belgelere kaydı yapılacaktı. Ayrıca tahliye sırasında bu emlak ve hayvanların kayıt altına alınarak tahliye edilenlere makbuz verilmesi için köy sovyetleri kanalıyla her operasyon sektörüne, çiftlik uzman komisyonu tahsis edilmesi kararı alındı. Komisyon üyeleri, saha yetkililerine bağlı olmak üzere her yerleşim biriminde bulunacaktı.¹⁴⁹

Tahliye edilecek halkın yanına alamayıp bırakacağı gayrimenkul, eşya, tarım ürünleri, alet, edevat vb. makbuzla teslim almak için ilçelerde 9, kolhozlarda 259 ekip kurulmuş, bunun için parti görevlileri ve memurlar arasından 589 eleman, ayrıca 300 kadar öğretmen seferber edilmişti. Ancak operasyon sırasında kargaşa, acelecilik, organizasyon bozukluğu, askeri görevlilerle anlaşmazlık, koordinasyon eksikliği ve diğer nedenlerle birçok konuda olduğu gibi bu işlemler ve makbuz tanzimi

¹⁴⁷ Bugay, a.g.e., s. 13-14; Kıyas Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği: Ankara, 1995, s. 37-38.

¹⁴⁸ Simonenko, a.g.t., s. 88.

¹⁴⁹ *Deportatsiyi narodov SSSR (1930-1950-ye godu)* s. 54-55; *İstoriya Stalinskogo GULAGa*, T. 1, s. 507-508.

tamamlanamamış, sadece 10.502 takas makbuzu verilmiştir. L.P. Beriya'nın SSCB Halk Komiserleri (Bakanlar) Kurulu Başkan Yardımcısı A.İ. Mikoyan'a gönderdiği yazıda, görevlilerin, bölgeden tahliye edilmiş halktan 8.252 ton hububat, 3.226 ton mısır, 3.948 ton patates, 453 ton sebze, 32 ton meyve, 60.007 büyükbaş hayvan, 80.042 küçükbaş hayvan teslim alındığını bildirmektedir.¹⁵⁰

Operasyonun başlatılması ve gidişatına A.N. Rapava'nın L.P. Beriya'ya gönderdiği 15.11.1944 tarihli telgraf ışık tutmaktadır: “Emirleriniz doğrultusunda özel tahliyeye tabi halkın tahliye operasyonu 15 Kasım sabahı erkenden başlatılmıştır. Saat 18.00 itibarıyla 26.591 kişi trenlere bindirilmiş olup, 3 tren gönderilmiştir. Özel tahliyeye tabi halkın kalanı, ilçelerdeki toplama noktalarında bulunmaktadır. Operasyon sırasında hiçbir sıra dışı vaka olmamıştır”. 17 Kasım saat 16.00 itibarıyla 50 trenle 81.324 kişi tahliye edilmişti. İlk tren Kırgızistan'a 30 Kasım'da ulaştığına göre, tehcir yolculuğu en az iki hafta sürmüştü.¹⁵¹ 9 Aralık itibarıyla Özbekistan'a 20 tren (36.313 kişi), Kazakistan'a 11 tren (20.634 kişi) ve Kırgızistan'a 2 tren (2.744 kişi) ulaşmıştı. Bu 33 trenle toplam 59.691 kişi tahliye edilmiş, yolda 244 kişi hayatını kaybetmiş, 35 kişi hastaneye kaldırılmıştı.¹⁵²

Bununla birlikte savaş bittikten sonra terhis olunarak cepheden Ahıska'ya dönen 4.075 er ve subay da ailelerinin yanına Orta Asya'ya gönderilmiştir ki bunların arasında 24 Türk ve 4 Kürt subay kaydedilmiştir.¹⁵³ “Tahliye” edilenlerin cephede savaşan yakınlarının böyle bir sürgünü öğrendiklerinde ne yapacakları tahmin edilemeyeceği için zorunlu iskân yerlerinden askerlere yazılan mektupların ulaşmasını engellemek amacıyla söz konusu askerlerin sürgün olayından habersiz kalmaları için yetkililer önlem almışlardır. Bu mektuplar, daha zorunlu iskân yerlerinde ilçe düzeyinde alıkonuyor, ayrıca “tahliye” edilen halkın cephede savaşan yakınları, özellikle subay olanlar gizli denetim altında tutuluyorlardı. Onların mektupları ailelerine ulaştığı halde, ailelerinden mektup alamıyorlardı. Böylece bu askerler, ailelerinin sürüldüğünü

¹⁵⁰ Simonenko, a.g.t., s. 88.

¹⁵¹ Bugay'ın çalışmasında rakamlar arasında tutarsızlık vardır.

¹⁵² Bugay, a.g.e., s. 14, 16-17, s. 43.

¹⁵³ Simonenko, a.g.t., s. 91.

ancak savaş sonunda terhis edilip Gürcistan'daki köylerine döndükten sonra öğrenmiş, ailelerine kavuşmak üzere buradan Orta Asya'ya gönderilmişlerdir.¹⁵⁴

Sürgün operasyonu, son derece hızlı bir şekilde oldukça kısa sürede gerçekleştirilmiş ve insanların temel ihtiyaçları pek dikkate alınmadığı için doğrudan tehcir sırasında ve sonrasında açlık, hastalık ve kötü muamele yüzünden çok sayıda Ahıskalı hayatını kaybetmiştir.

Uzun sürgün yolculuğunda aşırı soğuk, açlık, hastalık ve diğer sebeplerden ölen insan sayısı hakkındaki veriler de üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. “*Tahliye operasyonunun*” keyfi bir uygulama olduğu, çok ağır maddi ve manevi kayıplara yol açarak ölümlere neden olduğu, halkın derin travma yaşadığı konusunda ortak görüş olsa da sürgünün birçok yönü halâ araştırılamamıştır ve yoldaki ölümler de bunlardan biridir.¹⁵⁵

Sürülmüş Ahıskalı Türklerin köylerine 1 Mart 1945 itibariyle 6.110 Gürcü ailesi iskân edilmiş, ihtiyaçlar için 4 milyon ruble tahsis edilmişti. Böylece Gürcistan'ın Türkiye sınırında güvenilir nüfus iskân edilmiş, bölgede sadece Gürcü Ortodoks nüfus ve Ermeniler kalmıştır.¹⁵⁶

Araştırmalar ve popüler literatürde Ahıskalı Türklerin sürülmesinin doğrudan ve dolaylı nedenleri hakkında ortak görüşler olsa da arka plan, siyasi, stratejik, jeopolitik, etnik ve diğer gerekçeler konusunda fikir ve yaklaşımlar farklıdır. Rusça literatürde sürgünün nedenleri şematik ve yüzeysel şekilde açıklanırken, Türkçe literatürde “Türk ve Müslüman düşmanlığı” klişesi öne çıkmaktadır. Diğer bir sorun Türkiye’de Sovyet devletinin tarihi, hukuki ve sosyo-ekonomik yapısı, Stalin rejiminin keyfi totaliter ceza uygulamaları hakkındaki kaynaklar ve akademik araştırmalarda, Rusça arşiv belgelerinin sınırlı olarak kullanmasıdır. Ayrıca savaş döneminde topyekûn sürülmüş halkların halen özerk cumhuriyetleri olması, devlet kademelerinde temsilcileri, bilim, araştırma ve yayın kuruluşları, aydınları, medya ve lobileri konuyu gündemde tutarak kamuoyunu sürgün konusunda bilgilendirme imkanlarına sahiptirler, oysa dağınık

¹⁵⁴ Otto Pohl, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949*, Greenwood Pres: 1999, s. 129, 135-136; Georgiy Tarhan-Mouravi, “Gruziya: Pravoviye i političeskiye aspekti repatriatsii”, *Turki-mesketintsi. İntegratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*, Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007, s. 337.

¹⁵⁵ Bugay, a.g.e., s. 19, 70; Yunusov, a.g.e., s. 67.

¹⁵⁶ Bugay, a.g.e., s. 159; bkz. Bugay N.F. L. Beriya–İ. Stalinu: “Soglasno vaşemu ukazaniyu”, Moskova: AİVO-XX Yayınevi, 1995, s. 159.

Ahıskalı Türkler sorunu “sahipsiz ve marjinal” konu olup sadece son yıllarda Türkiye’de birtakım araştırmalarda ele alınmıştır. Bununla birlikte sürgün kararnamesinin imzalandığı tarihte Almanya’ya karşı Batı’da artık İkinci Cephe açıldığı ve genel gidişat itibariyle savaşın sonucunun belirlendiği dikkat çekmektedir.¹⁵⁷ Dolayısıyla savaşın sonucundan artık emin olan Stalin rejimi, “güvenilmez ve düşman halkların”¹⁵⁸ sürülmesi için fırsat bulmuş ve Moskova’nın ileriye dönük yayılcı politikaları çerçevesinde Türkiye ile sınır bölgesinin Ahıskalı Türklerden arındırılması uygun görülmüştür.

1.6. ORTA ASYA’DA ZORUNLU İSKÂN YILLARI (1944-1956)

Sürülen Ahıskalı Türkler, Orta Asya’nın üç Sovyet cumhuriyetinde zorunlu iskâna tabi tutulmak üzere dağıtılmışlardı. Bu nüfusun sürgün yerlerindeki dağılımına ilişkin rakamlara baktığımızda, önceden planlananlar ile fiili olarak gerçekleşen rakamlar arasında farklar söz konusudur. Mevcut mekân, ev, barınak, mali ve maddi olanaklar, istihdam imkânları, resmi yetkililerin tutumu, nesnel nedenler ve başka sebeplerden dolayı cumhuriyetlerin, hatta ilçelerin kabul ve iskân edebilecekleri ve ettikleri nüfus sayıları sürgün operasyonu tarihi itibariyle değişmiştir. Özbekistan SSC’de 7 vilayetinin 43 ilçesinde yaklaşık 11.500 aile olmak üzere 53.163 kişi iskân edilmişti (10.813 erkek, 16.127 bayan, 16 yaş altındakiler – 26.223). Kadınların ve çocuk yaştakilerin ezici çoğunlukta olması, erkek nüfusun Almanya savaşında silahlaltına alınmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Kırgızistan SSC NKVD tarafından SSCB Halk İçişleri Komiser Yardımcısı V.V. Çernişev’e sunulmuş rapora göre, trenler, Kırgızistan’a 30 Kasım 1944’ten itibaren varmaya başlamıştı ve 4 vilayete iskân

¹⁵⁷ Simonenko, a.g.t., s. 70, 83; Ayrıca bkz: A.A. Savçenko, *Massoviye repressii 30-40-kh gg. XX v. na Severnom Kavkaze kak sposob utverdeniya i podderjaniya isklyuçitelnoy samostoyatelnosti gosudarstva*, (Doktora Tezi) Avtoref. diss. Vladimir, 2008; S.E. Wimbush S.E. and R. Wixman, *The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia. Canadian Slavonic Papers*, vol. 17, no. 2-3, 1975, Eserin Türkçesi S. Enders Wimbush, Ronald Wixman, çev. Eşref Özbilen, “Sovyet Orta Asya’dan Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri”, İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Temmuz 1987, s. 151 – 170, Konunun Sovyet-Türkiye ilişkileri bağlamındaki boyutları için bkz: Ali Rasizade Şamiloğlu, *Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları*, Rusçadan çev. Muhibbi Ahmedov, Belleten, 1991, C. 55. S. 212, ss. 239-256.

¹⁵⁸ Chong Jin Oh, *Ahıska Turks and Koreans in Post-Soviet Kazakstan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture* (Doktora Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2006, s. 80; Sabina Ramadanova, *Antalya’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı* (Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014, s. 24, 32.

edilmiş 10.611 Ahıskalının (1.763 hane) dağılımı şöyleydi: Oş - 989 hane (4.995 kişi), Talas – 445 hane (2.017 kişi), Frunze – 329 hane (1.819 kişi), Celalabad – 440 hane (1.780 kişi). Yolda ölenlerin sayısı, 43 kişi, hastaneye kaldırılanların sayısı ise 42 kişi olarak rapor edilmiştir.¹⁵⁹

SSCB NKVD Özel İskân Yerleşimleri Daire Başkanı M. Kuznetsov ve SSCB Halk İşleri Komiser Yardımcısı V.V. Çernişev'in Halk İşleri Komiseri L. Beria'ya verdikleri rapora göre, sonuç itibariyle Gürcistan SSC'den nakliye işlemleri tamamlanmıştı. Bu rapordaki rakamlara göre 18.923 erkek, 27.399 bayan ve 16 yaşın altında 45.085 çocuk olmak üzere toplam 92.307 kişi tahliye edilmişti. Bu kapsamda Özbekistan'a 53.163, Kazakistan'a 28.598 ve Kırgızistan'a 10.546 Ahıskalı sürülmüştür. Bunlardan 84.546 kişi kolhozlarda (kolektif çiftlikler), 6.316 kişi sovhozlarda (Sovyet devlet çiftlikleri), 1.395 kişi sanayi işletmelerinde istihdam edilmişti.¹⁶⁰ Sürgün yolunda ölenlerin sayısı 17.000 kişi olmuştur.¹⁶¹

Ahıskalı Türkler, zorunlu olarak tutuldukları Özel İskân Yerleşimlerinde (spetsposeleniya) uygulanan kararname, yönetmelik ve kurallara uymak zorundaydılar. 1945 Ekim ayının başı itibariyle SSCB'de çoğunluğu Sibirya, kuzey vilayetleri ve Orta Asya cumhuriyetlerindeki özel iskân yerleşimlerinde Almanlar, Kırım Türkleri, Çeçenler, Kalmıklar, İnguşlar, Balkarlar, Karaçaylar, Ahıskalı Türkler ve diğer halklar vardı. Ayrıca bazı sosyal grup ve zümreler olmak üzere 2.230.500 kişi zorunlu iskâna tabi tutulmuştu.¹⁶² Bunların 88.800'i Ahıska'dan sürgün edilen insanlardı. SSCB genelinde 16 Nisan 1949 itibariyle özel yerleşimlerde zorunlu iskâna tabi tutulan 2.230.500 kişi kaydedilmişti. Alman işgali altında bulunan ve işgal tehlikesi olan arazilerden tahliye edilmiş sivil nüfusun önemli kısmının da geçici olarak Orta Asya cumhuriyetlerine iskân edilmesi sonucunda bu cumhuriyetler, adeta halklar hapishanesi ve sığınma bölgesi haline gelmişti. Ortaya çıkan oldukça ağır maddi sorunlar Ahıskalı Türklerini de çok olumsuz etkilemiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Simonenko, a.g.t., s. 90.

¹⁶⁰ Bugay, a.g.e., s. 44-46; Simonenko, a.g.t., s. 90-91.

¹⁶¹ Bunturk, a.g.t., s. 142.

¹⁶² Bugay, a.g.e. s. 58.

¹⁶³ SSCB NKVD Özel İskân Yerleşimleri Daire Başkanı M. Kuznetsov'un, ilgili kurumun Mart 1944 – Ocak 1946 arasındaki çalışmaları hakkında SSCB Halk İşleri Komiseri S.N. Kruglov'a sunduğu rapor: Bugay, a.g.e., s. 71; N.V. Zemskov, "Spetsposelentsı" (Po dokumentatsii NKVD-MVD SSSR), Moskova :*Sotsiologičeskiye İssledovaniya*, Sayı 11, 1990, s. 10.

1930'lu yıllardan başlayarak, sürülenlerin ve özel iskâna tabi tutulanların sayısı arttıkça, bunlarla ilgili kararname, yönetmelik ve emirler de artmıştı. Sürülmüş diğer halkların hukuki statü ve yükümlülükleri açısından araştırmalara ışık tutan, özel hizmete mahsus ve çoğu gizli olan bu resmî belgeler¹⁶⁴ Ahıskalı Türklerin de özel iskân yerleşimlerindeki durumu hakkında fikir vermektedir. Böylece Ahıskalı Türkler, diğer sürülmüş halklar gibi devletin değişik siyasi nedenlerle güvenmediği nüfus ve etnik gruplar olarak riskli sosyal obje muamelesi görmüşlerdir.

Ahıskalı Türklerin ve diğer sürgün halkların temsilcileri, özel zorunlu yerleşime tabi tutuldukları halde yerli halktan ayrı değil onlarla aynı yerleşimlerde oturdukları için ilginç bir eşitsizlik durumu ortaya çıkıyordu. Esasen çalışma ve sosyal güvenlik ile eğitim hakları açısından eşitsizlik yoktu. Lise mezunu olanların ilgili vilayet dâhilinde ön ve yüksek lisans eğitimi almalarına izin veriliyordu. Özel yerleşimcilerin kolhoz, sovhoz ve diğer işletmelerde çalışma zorunluluğu vardı ve mazeretsiz olarak çalışmayanlara verilen cezalar, savaş dönemi yasalarına göre gayet ağırdı. Öte yandan dolaşım serbestliği sıkı şekilde engellenmişti ve Ahıskalı Türklerin, kayıtlı oldukları köy arazisi veya kent ilçesi dışına özel komutanın izni olmaksızın çıkamazlardı. Ayrıca kimliklerinde hangi köy, ilçe ve kentte geçerli olduğuna dair kayıt bulunmaktaydı. Kayıtlı olduğu yerleşim dışına izinsiz olarak çıkanlara ağır cezalar uygulanmaktaydı.

¹⁶⁴ Rusya Federasyon Devlet Arşivi, Koleksiyon R-9401. Liste 12. Dosya 207. C. 2. Y. 1944; Spetspereselentsı v SSSR. İstoriya stalinskogo Gulaga, Konets 1920-kh godov - pervaya polovina 1950-kh godov: Sobraniye dokumentov v 7-mi tomakh. Otv. red. i sost. T.V. Tsarevskaya-Dyakina, C. 5. Moskova, ROSSPEN, 2004, s. 400-403. Özel iskân yerleşimleriyle ilgili başlıca resmi kaynak ve belgeler için bkz. SSCB NKVD - Halk İçişleri Komiserliğine (Bakanlığına) Bağlı Özel İskân Yerleşimleri Kurulması Hakkında SSCB NKVD'nin 28.08.1941 Tarihli Emri; Özel Tahliyeye ve İskâna Tabi Yerleşimcilerin Nakliyesi Sırasında Trenlere SSCB NKVD Muhafız Birliklerinin Eşlik Etme Düzeni Hakkında 20.08.1942 Tarihli SSCB NKVD Yönetmeliği; Özel İskâna Tabi Yerleşimcilerin Hak ve Yükümlülükleri Belirtmek Üzere İlçe ve Kasabalarda NKVD Özel Komutanlıkları Hakkında Yönetmeliğin Yürürlüğe Konması Hakkında 07.02.1944 tarihli Emir; Özel İskâna Tabi Yerleşimcilere (zengin köylüler, Koreliler, Almanlar, Karaçaylar, Kalmıklar, Çeçenler, İnguşlar ve Başkalarına) Belge Verilme Düzeni Hakkında 26.02.1944 tarihli Emir; Özel İskâna Tabi Yerleşimcilerin Nüfus Kayıt Yönetmeliğinin Uygulanması Hakkında 16.08.1944 tarihli Emir; Özel İskâna Tabi Yerleşimcilere İdari Cezalar Uygulanması Hakkında 14.09.1945 tarihli Emir; Tehcir, Sürgün ve Özel İskân Yerleşimleri Hakkında SSCB Bakanlar Kurulunun 21 Şubat 1948 tarihli Kararı; İçişleri Bakanlığı Mercilerinin Özel İskân Tabi Yerleşimcilere Uygulamalarla İlgili Görevleri Hakkında 08.03.1948 tarihli Emir; Büyük Vatan Savaşı Döneminde Sovyetler Birliği'nin Ücra Bölgelerine Sürülmüş Kişilerin Zorunlu ve Daimi İskân Yerlerinden Fırar Suçu İçin Cezai Sorumluluk Hakkında SSCB Yüksek Sovyeti (parlamentosu) Prezidyumunun 26.11.1948 tarihli Kararı; Özel İskâna Tabi Yerleşimcilerin Yeni Sisteme Göre Nüfus Kayıtlarının Düzenlenmesi Hakkında 07.02.1949 tarihli Emir.

İzinsiz olarak özel yerleşim dışına çıkanlara 24 saatten fazla sürdüğü hallerde hapis ve sürgün cezası veriliyordu.¹⁶⁵

Arşiv belgeleri, sürgünün ilk yılının oldukça ağır geçtiğini ve genel olarak bütün özel yerleşimcilerin son derece olumsuz etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Merkeze gönderilen resmi yazıda, Gürcistan'dan getirilip Kazakistan'da özel yerleşimler iskân edilmiş Ahıskalı Türklerin de beraberlerinde yiyecek getirmediüklerinden dolayı durumlarının çok ağır olduğu, özellikle çocukların giysisiz ve ayakkabısız kaldığı belirtilmiştir.¹⁶⁶

11 Mart 1945 tarihli resmi yazıya göre, söz konusu karar uyarınca Kazakistan'daki Ahıskalı özel yerleşimcilere 1 Şubat 1945 tarihi itibarıyla 2.386.400 ruble para, 518 ton buğday, 1.999 ton arpa, 4.659 kg yün, sığır, koyun ve at verilmiştir.¹⁶⁷

Özel yerleşimlerde Ahıskalı Türklerin ilk yılda yaşadıkları sıkıntılar, erkeklerin Almanya savaşında Kızıl Ordu saflarında olmaları ve cepheden gelen çok sayıda ölüm haberleriyle birlikte daha dramatik hale gelmiştir. Öte yandan Sovyet askerleri olarak cephede savaşan Ahıskalı Türkler yakınlarından mektup alamıyorlardı, çünkü sürgün tarihinden başlayarak ailelerinden gelen mektuplara el konuluyordu ve bu yüzden askerler, ailelerinin sürülmüş olduklarından habersizdiler. Askerlerin, ailelerine Ahıska bölgesindeki eski adreslere yazdıkları mektupları ise resmi merciler, ailelerin Orta Asya'da özel yerleşimlerdeki yeni adreslerine göndermişlerdir. Fakat güvenlik mercilerinin bu özel konuya ilişkin önlemleri hakkında resmi arşiv belgeleri şimdilik araştırılmamıştır. Sürgünden habersiz askerler terhisten sonra Ahıska bölgesindeki köylerine dönmüş, ancak ailelerinin sürüldüğünü öğrenmiş ve ilgili merciler tarafından Orta Asya'ya gönderilmişlerdir. Yayınlanmış kaynaklara göre, Mayıs 1949 itibarıyla Ahıskalı Türklerin arasında 24 subay ve 271 çavuş olmak üzere daha önce orduda hizmet etmiş toplam 2.665 kişi kaydedilmiştir.¹⁶⁸

1950 itibarıyla 17.218 erkek, 25.328 kadın ve 16 yaş altında 46.335 kişi olmak üzere üç cumhuriyette 88.881 Ahıskalı özel yerleşimci (19.955 aile) vardı. Çalışma yaşındakilerin sayısı 35.967 kişi olup 36.429 kişi istihdam edilmekteydi.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Bugay, a.g.e., s. 49-50; Sumbadze, a.g.e., s. 214.

¹⁶⁶ Buntürk, a.g.e., s. 94; Bugay, a.g.e., s. 49, 57.

¹⁶⁷ Bugay, a.g.e., s. 51-55.

¹⁶⁸ Bugay, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁹ Yunusov, a.g.e., s. 67; Bugay, a.g.e., s. 70.

Bu arada Gürcistan SSC Halk Komiserleri Kurulu Başkan Yardımcısı S. Khoştariya'nın SSCB Halk Komiserleri Kurulu Başkan Yardımcısı V.M. Molotov'a gönderdiği gizli yazıya göre: *"Sürülmüş halkın yerine Ahıska'da boş kalmış köy ve kasabalara, Devlet Savunma Komitesinin 6279 ss Sayılı 31 Temmuz 1944 Tarihli Kararnamesi uyarınca Gürcistan'ın diğer ilçelerinden getirilen 6.110 hane Gürcü iskân edilmiştir."*¹⁷⁰

Özel yerleşim rejimin kaldırıldığı 1956 yılına kadar zorunlu iskâna tabi tutulan diğer halklar gibi Ahıskalı Türkler de genel olarak ciddi sosyo-ekonomik sorunlar yaşıyorlardı ve bu, eğitimi de aksatıyordu. Şöyle ki 1952 resmi verilerine göre, velilerin ağır maddi durumlarından, çocukların kış giysileri ve ayakkabıları yoktu, ayrıca bazı özel yerleşimlerde okul bulunmamasından veya uzaklığından dolayı özel yerleşimciler arasında okul çağındaki 91.943 (%20) çocuk eğitim görmüyordu.¹⁷¹

Özetlersek, Ahıskalı Türkler Orta Asya'nın 3 cumhuriyetinde 12 yıl boyunca sürgün yerleşimlerinde zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardır. Diğer sürgün halklar gibi Ahıskalılar zorunlu iskân yerleşimlerinde İçişleri Bakanlığına bağlı özel iskân komutanlıklarının gözetimi ve takibi altında kalmış, gerekli temel besin ihtiyaçlarını ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle öncelikle hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir.¹⁷² Bu da sosyalist halkçı devlet olduğunu beyan eden rejimin, belirli halkları savaş bittikten sonra da barış şartlarında anayasaya aykırı olarak keyfi şekilde haklarından yoksun bırakması, açıkça siyasi, sosyal, ekonomik, etnik ve hukuki ayrımcılık anlamına gelmektedir.

1.7. 1956-1989 YILLARI ARASINDA AHISKALI TÜRKLERİN DURUMU

1953'te İ.V. Stalin'in ölümünden sonra SSCB üst yönetim kademesinde ve özellikle de güvenlik mercilerindeki tasfiyeler, Sovyetler Birliği'nde radikal değişiklikleri de beraberinde getirmişti. Yeni Sovyet lideri N.S.Khruşev, XX. Kongredeki gizli

¹⁷⁰ Simonenko, a.g.t., s. 92, Özbekistan- 43.600(% 51), Kazakistan- 32.400 (%37) ve Kırgızistan- 10.000 (%12); Bugay, a.g.e., s. 82-88, yazarın yayınladığı arşiv verileri, Gürcistan'dan 1949'da Orta Asya'ya sürülmüş Azerbaycanlılar ve diğer Müslüman nüfusu da kısmen kapsamaktadır.

¹⁷¹ Bugay, a.g.e., s. 90; Yunusov, a.g.e., s. 68, Hükümetin 20.06.1944 tarihli kararıyla özel yerleşimcilerin çocukları sadece Rusça eğitim görmek zorundaydılar, fakat anılar ve ilgili literatür, en azından Özbekistan açısından böyle olmadığını ortaya koymaktadır.

¹⁷² Eda Alpbaz, *Geri Dönüş Yasası Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Gürcistan Cumhuriyeti'ne Dönüşü* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2018, s. 19.

konusmasında halkların topyekûn sürülmelerini, Stalin yönetiminin ağır suçu olarak değerlendirmişti. Ancak vatanlarından sürülmüş Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar ve Kalmıklardan bahsettiği halde Kırım Tatarları, Volga Almanları ve Ahıskalı Türkleri hakkında bir açıklama yapmamıştı. 1956 ve 1957’de kabul edilen Kanun Hükmünde Kararnamelerle Khruşev’in konuşmasında adı geçen bu beş halkın eski daimî ikamet yerlerine dönmelerine izin verilmiş, hakları iade edilmiş, ayrıca özerklikleri de yeniden sağlanmıştı.¹⁷³

SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumunun 28 Nisan 1956’da kabul ettiği 135/142 sayılı Kararname, sürülmüş halklar için tarihi öneme sahipti. Devlet böylece sürülmüş halklar gerçeğini ve özel yerleşimler rejimini itiraf ediyordu. Diğer taraftan bu belgedeki “SSCB vatandaşı Türkler” ifadesi, ülkede Türkler olduğunu ve sürüldüklerini açıkça ortaya koyuyordu.¹⁷⁴ Öte yandan sürülmüş halkların özel yerleşimlerde zorunlu iskâna tabi tutulma kapsamındaki sınırlamaların kaldırılmasını ve idari denetimden serbest bırakılmalarını öngören bu kararname, söz konusu halklara SSCB vatandaşlarıyla eşit haklar tanımaktaydı. Ayrıca Türklerin Ahıska’daki köylerine dönmelerini engelliyordu. Kararnamenin 2. Maddesi şöyleydi: “*İşbu Kararnamenin Birinci Maddesinde belirtilen kişilerle ilgili sınırlamaların kaldırılması, sürülme sırasında müsadere edilmiş mal varlıklarının onlara iade edileceği anlamına gelmez ve onların sürüldükleri yerlere dönüş hakkı yoktur.*”¹⁷⁵

Araştırmalarda, dönüş yasağının nedenleri hakkında somut ve tutarlı açıklama yapılmaması dikkat çekmektedir. Türkiye sınırında Ahıskalı Türklerin köylerinin bulunduğu beş ilçede sınır bölgesi rejimi uygulanması ve iskâna kapalı olması ise konu açısından neden değil, sonuçtur. Buna göre, Ahıskalı Türklerin vatanlarına dönüşüne izin verilmeyişi, onların sürüldükten hemen sonra Ahıska’da boş kalan köylerine Gürcistan’ın diğer yerlerinden getirilen Gürcülerin iskân edilmeleri idi. Başlıca dış faktör ise Ahıska bölgesinin, NATO üyesi olan Türkiye ile sınırda bulunmasıyla ve genel olarak “Soğuk Savaşla” ilgiliydi ve bu bağlamda Sovyet yönetimi Türkiye ile

¹⁷³ İstoriya SSSR (1990), s. 138; Bugay, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁴ Ukaz Prezidiuma Verkhovnogo Soveta SSSR “O snyatii ograniçeniy po spetsposeleniyu s Krimskih tatar, turok –grajdan SSSR, kurdov, hemşinov i çlenov ikh semey, vıselennih v period Velikoy Oteçestvennoy voynı.”; Bugay, a.g.e., s. 92; *Turki-mesketintsı, İntegratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*. Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo “Alateyya”, s. 442.

¹⁷⁵ Simonenko, a.g.t., s. 93; Bugay, a.g.e., s. 25, 92.

sınır şeritte Türk Müslüman nüfus istemiyordu ki sonraki gelişmeler de buna işaret etmekteydi.¹⁷⁶

Kararname sonrasında özel yerleşim rejimin ve komutanlıkların kaldırılmasıyla serbest dolaşım hakkı tanınan Ahıskalı Türklerin arasında Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan coğrafyasında belirgin şekilde iç göç başlamış, insanlar imkân dâhilinde Ahıska'daki köyleri bazında ve çoğu zaman köydeşlik, klan ve sülale bağlarına göre, akrabalarıyla birlikte oturma eğiliminde olmuşlardır. Ayrıca savaşta eşlerini kaybetmiş dullar ve yetim kalmış çocukları akrabaları sahiplenerek yanlarına almışlardır.¹⁷⁷

Kararname ile serbest dolaşım hakkı kazanan Ahıskalı Türklerin arasında sürülmüş diğer halklar gibi vatanlarına geri dönmek fikri hâkim olmuştur, dönüşlerine izin verilme de bu yasak, vatana dönüş mücadelesini ateşlemiştir. Çünkü sürgünden sadece 12 yıl geçmişti, vatan anıları tazeydi. Fakat fazla nüfusa sahip olmayan ve çoğu köylü Ahıskalı Türklerin aydın tabakası yetersizdi, genel olarak Sovyet halkının tamamında olduğu gibi hukuk bilinci ve siyasi görüşleri itibarıyla Ahıskalı Türklerin devlete sadık olup herhangi bir siyasi muhalefet veya radikal Sovyet karşıtı ideolojiden de uzaktı. Bazı araştırmacılara göre, Ahıskalı Türkler, genelde parti ve devlete bağlı kalıp sadece vatan dönüş gibi masum ve haklı talep dışına çıkmamışlardır ve dolayısıyla Kırım Türkleri kadar takip ve baskılara maruz kalmamışlardır.¹⁷⁸

Ahıska'ya dönüş hareketinde daha ilk başta örgütlenme, mali sıkıntılar, gerekli eğitime, entelektüel tecrübeye sahip, dil bilen, sosyal, maddi ve istihdam durumu müsait olan kişilerin bulunmayışı ciddi problemlere yol açmaktaydı. Sıradan bir dilekçe yazılması veya merkeze gidecek heyetlere yol ve yiyecek parası sağlanması bile başlı başına sorundu. Bu şartlarda Sovyetler Birliği dağılana kadar Ahıskalı Türklerin vatana dönüş mücadelesi, parti ve devleti ikna etmek bir tarafa, söz konusu zorlukları aşma çabalarına bağlıydı.¹⁷⁹

SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu, 1944 Yılında Gürcistan SSC'den Göçe Tabi Tutulmuş Azerbaycanlı Milliyetinden Olan SSCB Vatandaşlarına Uygulanan

¹⁷⁶ Orhan Uravelli, *Ahıska'dan Çıktım Yola*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2017, s. 68-69; Eduard Şevardnadze, *Gelecek Özgürlüktür*, çev. Ayşe Karasu, İstanbul: AFA Yayınları, 1992, s. 52-54.

¹⁷⁷ Simonenko, a.g.t., s. 93.

¹⁷⁸ Aleksandr Osipov, Stive Sverdlov, "Sotsialnaya dinamika i liderstvo ve soobşestvah turok-Mesketintsev", *Turki-mesketintsi. Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*. Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007, s. 386-390.

¹⁷⁹ Barataşvili, Barataşvili, a.g.m. s. 141; Osipov, a.g.m., s. 95-107.

Sınırlamaların Kaldırılması Hakkında 31 Eylül 1957 Tarihli Kararname kabul ederek keyfi ve asılsız yolla o insanların Azerbaycanlı olduklarına hükmetmiştir. Açıkça yarı çözüm ve zaman kazanma politikasını ortaya koyan 1957 Kararnamesi Ahıskalı Türklerin bir kısmının Azerbaycan'a göçünü başlatmış, Ahıska'ya dönüş sorunu çözülmediği gibi göçle birlikte yeni iklim, sosyokültürel ortam, istihdam şartları vb. uyum sorunu ortaya çıkmıştı.¹⁸⁰

24 Haziran 1958'de ilk göçmen kafilesi Azerbaycan'a ulaşmış ve 17.09.1958'de burada Saatlı ilçesinde ilk kolhoz oluşturulmuştur. 1961 yılı itibariyle Azerbaycan'da sadece Ahıskalı göçmenlerin oturduğu 9 yerleşim kurulmuş, ayrıca Ahıskalı Türklerin bir kısmı diğer ilçelerde dağınık halde köylerde iskân edilmişti. Azerbaycan SSC yönetimi için bu göçün herhangi bir külfeti olmayıp gerekli finansman merkez bütçesinden sağlanmaktaydı ve çorak topraklarda yeni pamuk çiftlikleri kurulması, sosyo-ekonomik açıdan da olumlu bir gelişmeydi.¹⁸¹

Göçün sınırlı kalmasının nedenlerine gelince, devletin Ahıskalı Türkleri belirli bir cumhuriyete toplamak gibi bir hedefi yoktu. Ayrıca Ahıskalı Türklerin çoğunluğu için Azerbaycan cazip değildi. Üstelik Azerbaycan yönetiminin de bu halkın hepsini kabul etmek gibi bir çabası olmamıştır. Bununla beraber Özbekistan SSC yetkilileri de Ahıskalı Türklerin cumhuriyeti terk etmelerini istemiyorlardı. Dönüş mücadelesinin birçok öncülerinin Azerbaycan'a göç etmeleri, sonradan burasını dönüş mücadelesinin başlıca merkezi haline getirmişti, ayrıca yeni şartlar adaptasyon, uyum ve diğer sorunlar göçmenlerin kenetlenmesine ve etnik dayanışmaya yol açmıştı. Bununla birlikte Ahıska'ya coğrafi yakınlık, Azerbaycan halkının sempatisi, manevi ve kültürel, dini ortamın uygun olmasını da kaydetmeliyiz.¹⁸²

Bazı öncülerin tutuklanması,¹⁸³ baskı ve sindirme uygulamaları, kimi liderlerin Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalması, ayrıca belirli pozitif ayrıcalıklar ve teşvikler sürgünden sonraki dönemde Ahıska bölgesi dışında doğmuş yeni kuşağın çoğunluk

¹⁸⁰ Latifşah ve Klara Barataşvili, a.g.e. 2022, ss. 160-184.

¹⁸¹ Osipov, Sverdlov, a.g.m., s. 388; Tahircan Kukulov, Ahısxa Türklerinin tarixinə bir nəzər, (Azerbaycan Türkçesiyle), Bakü: Abilov, Zeynalov ve Oğulları Yayınevi, 1999, s. 71.

¹⁸² Yunusov, a.g.e., s. 70-71; Sevil Piriyeve, Ahısxa Türkleri Azərbaycanda (tarixi, sosial-mədəni həyat) Bakü: Elm Neşriyatı, 2005, s. 37-48.

¹⁸³ Osipov, Sverdlov, a.g.m., s. 390.

oluşturması gibi demografik değişiklik, Ahıska'ya dönüş mücadelesini olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁴

Sürülen Ahıskalı nüfus ile bunların dağıtıldıkları arazilerin devasa yüzölçümü arasındaki derin orantısızlık, uzun vadede birçok olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Savaşın ve savaştan sonraki yılların genel olarak ağır ekonomik şartları, ayrıca zorunlu iskân rejimi çerçevesinde uygulanan yasaklar, sürgünün maddi ve manevi sorunlarını misliyle zorlaştırmıştır. Sürgünün ve dağılımlılığın bütün olumsuzlukları, maddi zorluklar, haksızlık ve baskılar, manevi sıkıntılar Ahıska'dan sürülmüş halkta ciddi kolektif travmaya yol açmıştır. Etnik azınlık olarak Ahıskalıların çok dağınık olmaları ve devletin olumsuz yaklaşımı halkın örgütlenmesi, dayanışma ve tek hedefe yönelmesini engellemiştir.

1.8. FERGANA OLAYLARI VE SONUÇLARI (1989-1991)

Haziran 1989'da Özbekistan'ın Fergana vilayetinde Ahıskalı Türklere yönelik şiddet eylemleri ve birçok insanın öldürülmesi, yaralanması, topyekûn mahalleleri kundaklama ve yağmalama gibi vakıalar yaşanmıştır. Ahıskalı Türklerin vilayetten tahliye edilmesi ve Özbekistan'ın diğer vilayetlerindeki Ahıskalı Türklerin zorunlu olarak engin Rusya arazilerine, Azerbaycan'a ve kısmen Ukrayna'ya göç etmesiyle sonuçlanan olaylar, başlı başına ayrı bir araştırma konusudur.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Simonenko, a.g.t., s. 97.

¹⁸⁵ Bu konuda bkz.: Maks Lurye, Petr Studenikin, *Zapah gari i gorya. Fergana: Trevojnıy iyun 1989-go*. İzdatelstvo Kniga, Moskova, 1990, 109 sayfa; V.V. Amelin, *vızovı mobilizovannoy etničnosti. Konfliktı v istorii sovetskoy i postsovetskoy gosudarstvennosti*, Tsentr po izučeniyu mejnatsionalnikh otnoşeniy instituta etnologii i antropologii RAN. Moskova, 1997, 318 sayfa; V.V. Amelin, *Mejnatsionalniye Konfliktı v Respublikah Sredney Azii Na Rubeje 1980-1990-kh godov*, Moskova: İzd. Tsentr ROSS, 1993, 135 sayfa; Mircevat Ahıskalı, *Gurbetten İniltirler (3). Karış Karış Fergana*, Bursa: Emin Yayınları, 1. Baskı, 2010, 398 sayfa; A.G. Osipov, "Ferganskiye sobitiya 1989 goda (Konstruirovaniye etničeskogo konflikta) Ferganskaya dolina: Etničnost, Etničeskiye Protsessi, Etničeskiye Konfliktı". Otv. Red. S.N. Abaşin, B.İ. Buşkov. *İnstitut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya*. Moskova, Nauka, 2004, s. 164-223; Yelena Çikadze, "Uzbekistan: v poiskah bezopasnogo doma", *Turki-meskhetintsı. Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*. Red. Tom Trier i Andrei Khanjin. Sank-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007, s. 90-129; E.Kh. Paneş, L.B. Yermolov, "Turki –Meskhetintsı. Analiz Ferganskogo konflikta i sovremennoy etnopolitičeskoy situatsii", Materialı polevıh etnografičeskikh issledovaniy 1988-1989 gg. Sankt-Peterburg, 1992; H.N. Bababekov, "Khronologiya Ferganskoy tragedii, İstoriya Turana", *Obşestvenno- İstoričeskiy Nauçniy Sbornik İstituta İstorii Narodov Sredney Azii* im. Mahpirat Ç.Ş. Sayı 3-4, 2004, Taşkent, s. 2-16; M.A. Jirohov, *Semena Raspada: Voynı i konfliktı na territorii bivşego SSSR*. Sank-Peterburg BHV Yayınevi, 2012, 688 sayfa.

Genelde çatışmaların 16-18 Mayıs 1989'da, Fergana Vilayetinin Kuvasay kentinde bir taraftan Ahıskalı, diğer yandan Özbek ve Tacik gençler arasında çıkan ve kavgayla başladığı kabul edilmektedir. Sadece yaklaşık 5.000 Ahıskalının oturduğu Kuvasay'da sonraki hafta gerginlik tırmanmış ve Türklere ders vermek gerektiği yönünde söylemler artmıştır. Ne var ki emniyet yetkilileri ve yerel makamlar, bunun büyük bir kargaşanın başlangıcı olduğunu fark edememiş, alınan ihbar ve uyarıları göz ardı etmişlerdir.

Tezimizin ana konusu olmasa da Fergana olayını imkân dâhilinde ele almayı uygun gördük, çünkü göç ve mağduriyetten kaynaklanan travmaların nedeni, bizzat bu şiddet eylemleri idi. Belirtmek gerekir ki, felaket merkezde değil, 3 Haziran sabahı Fergana kentinden 7 km uzaklıktaki Taşlak kasabasında toplanan bir grubun Ahıskalı Türklerin oturdukları sokaklara yönelmesiyle başlamıştır. Yaklaşık 2.300 Ahıskalı Türkün oturduğu kasabada saldırılar önlenememiştir. İçişleri Bakanlığına bağlı güvenlik timi, kalabalığı önleyebilecek güce sahip olmadığından çatışmalar daha da alevlenmiş, evler ve otomobiller yağmalanıp yıkılmıştır. Saldırıların sonucunda ölenler olmuş Ahıskalı Türkler, ilçe parti örgütü binasına sığınmıştır.¹⁸⁶

Taşlak'ta emniyet görevlileri gece boyu Türkleri mahallerden ve evlerinden alarak otobüslerle ilçe parti örgütü binasına toplamışlardı ve yaklaşık 500 kişi burada koruma altına alınmıştır. Aynı gece merkezi yönetimin talimatıyla SSCB İçişleri Bakanlığına bağlı askeri birlikler Fergana havaalanına inmeye başlamış, ancak geç kalınmıştı, çünkü 4 Haziran sabahı Fergana, Margilan ve Taşlak'ta Ahıskalı Türkler, kundaklama ve yağmalama eylemlerine maruz kalmış, olaylar diğer ilçelere de sıçramıştır.¹⁸⁷

Hadiselerin tırmanışı ve artan şiddet olaylarına karşı etkisiz tedbirler Özbekistan yerel mercilerinin tamamen hazırlıksız yakalandığını, kararsızlığını ve bizzat Moskova'dan talimat beklediğini ortaya koymaktadır. Kalabalıklar halinde ve gayet organize hareket eden saldırganlarla baş edemeyen emniyet güçleri Ahıskalı Türkleri tahliye etmeye başlamıştır.¹⁸⁸

Ahıskalı Türklerin askeri nakliye uçaklarıyla 9 Haziran'da başlatılan tahliyesi devam etmekteydi ve 18 Haziran'da tamamlanan uçuşlarla toplam 16.282 kişi Rusya

¹⁸⁶ Lurye, Studenikin, a.g.e., s. 4-5.

¹⁸⁷ Lurye, Studenikin, a.g.e., s. 58-63; Çikadze, a.g.e., s. 91.

¹⁸⁸ Osipov, a.g.e., 169-175; Aydingün, a.g.e., s. 60.

vilayetlerine götürülmüştür. Tahliye edilenlerin Fergana vilayetindeki nüfus kayıtları siliniyor, kimliklerine bununla ilgili kaşe basılıyordu.¹⁸⁹

Fergana olayı ve nedenleri hakkında tahlil ve araştırmalarda o sırada Özbekistan genelinde sosyo-ekonomik ve siyasi gerginliğe dikkat çekilmektedir. Moskova'nın "*Pamuk davası*" kapsamında cumhuriyette mafya ve yolsuzluklar konusunda yürüttüğü sorgulama sonucunda binlerce parti ve hükümet yetkilisinin yargılanması ve aziller, Özbekler arasında merkeze karşı aşırı tepkilere yol açmıştır. Öte yandan Ahıskalı Türklerin sayıca az ve savunmasız, sonradan gelme etnik azınlık olması onları kolay hedef haline getirmiştir. Bununla birlikte etnik veya dini düşmanlığın başlıca neden olmadığı ve yetkili mercilerin, özellikle de merkezin ve yerel güvenlik makamlarının ihmalkârlığı müdahalenin geciktiği vurgulanıyordu.¹⁹⁰

Fergana olayları sonucunda Ahıskalı Türkler ikinci sürgün yaşadılar ki bu, çok ciddi kırılma noktası olup halkı demografik ve sosyo-ekonomik açıdan derinden etkilemiştir. Doğrudan insan zayıyatı, büyük maddi kayıplar, manevi travma söz konusuydu. Gergin ortam ve Fergana olaylarının etkisinde kalan Ahıskalı Türklerin, güvenlik sağlanacağına inanmadıkları için kitlesel halde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'ya göç etmeye başlamışlardı. Eylül 1989 itibariyle Özbekistan'ı terk etmiş Ahıskalı Türklerin sayısı 50.000 geçmişti ve 1991 yılına girilirken bu rakam 90.000 ulaşmıştı.¹⁹¹

Fergana olayları sırasında ve sonrasında tahliye edilmiş ve göç etmek zorunda kalmış Ahıskalı Türklerin sorunlarını ele almak üzere 20 Haziran 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu, Ahıskalı Türk Nüfusun Sorunlarıyla İlgili Milletvekili Komisyonu kurulmasını karara bağlamıştır. Karar, 1944'te herhangi bir suçlama olmaksızın zoraki şekilde Orta Asya cumhuriyetlerine sürgün edilen ve Gürcistan güneyindeki yerlerine dönmek için ısrarla çaba gösteren Ahıskalı Türklerin Fergana olaylarından sonra yaşadıkları sorunların ve ayrıca göç ettikleri yerlerde ortaya çıkan zorlukları çözmek üzere derhal hükümet kararı kabul edilmesi için tasarı getiriliyordu. Ardından Rusya Federasyonu (RSFSC) Bakanlar Kurulu, 13 Temmuz 1989 tarihli ve 220 sayılı karar kabul etmişti. Buna göre, zorunlu olarak Özbekistan'ı terk etmiş

¹⁸⁹ Bugay, a.g.e., s. 133; Jirohov, a.g.e., s. 121-129.

¹⁹⁰ Lurye, Studenikin, a.g.e., s. 89-105; Yunusov, a.g.e., s. 81-82.

¹⁹¹ Simonenko, a.g.t., s. 107; Çikvadze, a.g.e., s. 92.

Ahıskalı Türklerin düzenli şekilde Rusya'nın Oryol, Smolensk, Voronej, Belgorod ve Kursk vilayetlerinin köylerine iskân edilmeleri için gerekli konut, tesis, sosyal imkânlar, yaşam koşulları, istihdam vb. sağlanması öngörülmüştür. Ayrıca göçmenlere zorunlu olarak Özbekistan'da bıraktıkları konut, emlak, hayvanlar, bahçe ve ekinler için verilecek tazminat yasalarla öngörülmüştür. Teşvikler uygulanacak, her aile reisine bir defaya mahsus olmak üzere 2.000 ruble ve kişi başına 500 ruble ödenecektir. Göçmen ailelere diğer ayrıcalık ve krediler, köylerde konut için arsa tahsisi, istihdam, eğitimi sağlık hizmetleri, emeklilik belgelerinin bölgeye nakline kadar asgari emekli maaşları verilmesi vb. sağlanmıştır.¹⁹²

Raporda SSCB Bakanlar Kurulunun 503 sayılı ilgili kararı doğrultusunda zorunlu göçmenlere gereken şartlar, konut, sosyal hizmetler, istihdam, eğitim imkânları, ayrıca doğrudan ödemeler, maddi yardımlar sağlanmış, önlemler alınmıştır. Bu sırada, 1958'den itibaren Azerbaycan'a göç etmiş akrabalarının varlığı ve diğer elverişli şartlar, Özbekistan'dan kaçan Ahıskalı Türklerin önemli bir kısmının Azerbaycan ilçelerine sığınması ve yerleşmesine neden olmuştur.¹⁹³

Özbekistan'da kalmış Ahıskalı Türklerin asayiş ve güvenlik garantisi olmadığı, ayrıca zorunlu olarak Rusya'ya göç edenlerin sert iklim şartlarına uyum sağlayamadıkları nedeniyle Türklerin ortak dil, din, örf, âdetlere sahip Azerbaycan'a göç etmiştir. Göçmenler, 1958'den beri Azerbaycan'da Ahıskalı akraba ve hemşerilerinin oturdukları Saatlı, Sabirabad, Haçmaz, Guba, Kazah ve diğer ilçelere, ayrıca Ermenilerin terk ettiği Şamahı ve Gence'ye yerleşmişlerdir.¹⁹⁴

Ahıskalı Türklerin dayanışma ve Ahıska'ya dönüş mücadelesi, Moskova mitingleri ve gösteriler 1990-1991 boyunca devam etmiştir. 1 Eylül 1991'de Moskova'nın merkezinde yaklaşık 1000 Ahıskalı toplanarak protesto mitingi düzenlemişlerdi. Fakat birkaç gün sonra darbe girişimi ve ardından başlayan siyasi krizle birlikte ülkenin gündemi tamamen değişmiştir. Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Moldova ve diğer

¹⁹² "Turki-mesketintsı. Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya.", s. 17, 321, 335. Postanovleniye Soveta Ministrov SSSR No 503 ot 26.06.1989 "O merah po sozdaniyu neobkhodimih usloviy dlya projivaniya v oblastyah RSFSR turok-mesketintsev, vınujdenno pokinuvşih postoyannoye mesto jitelstvo v Uzbekskoy SSR"; Postanovleniye Soveta Ministrov RSFSR No 220 ot 13.07.1989 "O merah po sozdaniyu neobkhodimih usloviy dlya projivaniya v oblastyah RSFSR turok-mesketintsev, vınujdenno pokinuvşih postoyannoye mesto jitelstvo v Uzbekskoy SSR."; Bugay, a.g.e., s. 123, 111, 113, 126-128.

¹⁹³ Simonenko, a.g.t., s. 108.

¹⁹⁴ Bugay, a.g.e., s. 124-125.

cumhuriyetlerde çok sayıda etnik ihtilaflar, kargaşa ve siyasi krizler, bağımsızlık hareketleri ve otorite boşluğu, merkezi yönetimin yanlış politikaları durumu vahim hale getirmiştir. SSCB genelinde siyasi ve sosyo-ekonomik çözülmenin önüne geçilememiş ve kriz giderek derinleşmiştir. 1991 yılı ülke genelinde yaşanan ağır siyasi kriz, sosyo-ekonomik çöküş ve engellenemeyen milliyetçi bağımsızlık hareketleri ortamında ülke genelinde Ahıskalı Türklerin, özellikle de göçmenlerin durumu da kötüleşmiştir. Oh'un belirttiği gibi Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra titüler ulusların gidecek ve yerleşecek bir yerleri vardı ancak Yahudiler, Volga Almanları, Koreliler, Ahıskalı Türkler, Kırım Tatarları gibi grupların gidecek hiçbir yeri yoktu. Bu etnik azınlıklar, güçsüzlükleri ve savunmasızlıkları nedeniyle belki de Sovyet sonrası Orta Asya'sındaki ulus inşası sürecinin asıl kaybedenleriydi.¹⁹⁵ Böylelikle 1991 sonunda SSCB feshedilerek dağılınca 1992 yılına girildiğinde Ahıskalı Türkler artık 7 ayrı farklı devlete yayılmış haldeydiler.

1.9. SOVYET SONRASI DÖNEM VE TÜRKİYE'YE GÖÇ SÜREÇLERİ

Türkleri Ahıska'daki köylerinden süren SSCB devleti, 1992 yılına girildiğinde artık yoktu ve dönüş sorununun çözümünde halkın tek muhatabı sadece Gürcistan yönetimi idi. Ne var ki Ahıskalı Türkler, birçok siyasi ve sosyo-ekonomik krizle karşı karşıya kalmış ve yedi farklı devlete dağılmış durumdaydılar, dolayısıyla Ahıska'ya dönüş meselesi, artık uluslararası sorun niteliği kazanmıştı. Büyük çoğunluğu köyler olmak üzere Ukrayna'dan Çin sınırına kadar olan coğrafyada çoğu kırsal olmak üzere yaklaşık 2 bin yerleşime serpilmiş halkın haberleşme, dayanışma, örgütlenme ve ortak hareket etme imkânları oldukça sınırlıydı ve bu olumsuz şartlar günümüze kadar devam etmiştir.

1992 sonu itibarıyla Ahıskalı Türklerin nüfus dağılımı şöyleydi: Azerbaycan- yaklaşık 95.000, Kazakistan- yaklaşık 90.000, Kırgızistan- 24.000, Özbekistan- 15.000, Ukrayna- 7.000 ve Rusya Federasyonu- yaklaşık 50.000.¹⁹⁶ Gürcistan'da sadece 400 kadar Ahıskalı kalmıştı. Fakat bulundukları yerlerde Ahıskalı Türkler herhangi bir ilçede bile çoğunlukta değildiler ve bu, nüfus istatistiklerine yer veren araştırmacıların

¹⁹⁵ Oh, a.g.t., s. 12.

¹⁹⁶ Simonenko, a.g.t., s. 109; Yunusov, a.g.e., s. 94.

göz ardı ettikleri husustur.¹⁹⁷ Dolayısıyla Ahıskalı Türklerin yerel yönetimlerde bile ağırlığı yoktu. Basın ve medyada, kamuoyu oluşturma imkânları oldukça kısıtlıydı.

Bu arada Türkiye yetkilileri, zor durumda bulunan Ahıskalı Türklerine kayıtsız kalmayarak ve TBMM, Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânı Hakkında 3835 Sayılı Kanun'u kabul etmiştir. Kazakistan (71 aile -319 kişi), Özbekistan (Fergana olaylarından sonra Azerbaycan'a sığınmış olan 40 aile- 163 kişi), Kırgızistan (23 aile-87 kişi) ve Rusya'dan (35 aile- 144 kişi) getirilmiş Ahıskalı Türklerin, Şubat 1993'ten itibaren Iğdır'a yerleştirilmiştir.¹⁹⁸

Bunula birlikte 3385 Sayılı yasa çerçevesinde T.C. Bakanlar Kurulu Kararıyla 1992 için öngörülmüş 150 Ahıskalı ailenin 1993'te Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Rusya'dan iskânlı göçmen olarak Iğdır'a getirilmesiyle Türkiye'ye göç süreci de başlamış oluyordu. Ne var ki, kararda 1993'te getirilmesi belirlenmiş 350 ailenin göçü gerçekleşmemiş ve kanun, tam 22 yıl askıda kalmıştır.¹⁹⁹ Hâlbuki eski SSCB coğrafyasına dağılmış Ahıskalı Türklerin arasında bu kanun, bir nevi Türkiye'ye resmi göç izni olarak algılanmıştı ve bu sefer halk, kendi imkânlarıyla turist vizeleriyle Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Kısa sürede Bursa'da ve İnegöl'de önemli sayıda Ahıskalı göçmen birikmiş ve bunların çoğu, Fergana olaylarından sonra değişik cumhuriyetlere dağılmış olanlardı. Azerbaycan'a sığınmış Ahıskalı Türklerin önemli kısmı, 1992'de doruk noktasına ulaşan Karabağ Savaşı, ekonomik ve siyasi kriz nedeniyle Türkiye'ye göçten yanaydı ve resmi iskânlı göç gerçekleşmeyince turist vizeleriyle Türkiye'ye göç etmekteydi.²⁰⁰

Bununla birlikte savaş ve ağır ekonomik şartlardan dolayı Azerbaycan'ı terk ederek Rusya'ya göç edenler de az değildi ve Ahıskalı Türkler için belirsizlik ve göçler süreci devam etmekteydi. Rusya'nın Krasnodar Bölgesinde Ahıskalı göçmenler nedeniyle meydana gelen gerginlik bu yıllarda daha çok gündem oluşturmuş, medya ve kamuoyuna da yansımıştı.²⁰¹ Bölgede Ahıskalı göçmen sayısı herhangi bir önemli sorun oluşturacak kadar olmasa da yerli halkın ve resmi makamların olumsuz yaklaşımı burada Türkler aleyhinde keyfi etnik ayrımcılığa neden olmaktaydı.

¹⁹⁷ Osipov, Sverdlov, a.g.m., s. 385-418; Yunusov, a.g.e., s. 93-94.

¹⁹⁸ Osipov, Sverdlov, a.g.m., s. 394-395; Yunusov, a.g.e., s. 85.

¹⁹⁹ Osipov, a.g.e., 1999, s. 9; Yunusov, a.g.e., s. 114.

²⁰⁰ Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 84-86, 89-92; Yunusov, a.g.e., s. 114.

²⁰¹ Simonenko, a.g.t., s. 110-11, 126-142; Yunusov, a.g.e., s. 98-99.

06 Şubat 1992 tarihinde kabul edilmiş Rusya Federasyonu Vatandaşlığı Hakkında Kanun kapsamında Ahıskalı Türkler, Rusya'nın birçok vilayet ve özerk cumhuriyetinde vatandaşlık almıştır. Fakat Krasnodar ve Stavropol bölgeleriyle Kabarda-Balkar Cumhuriyeti'ndeki göçmen Ahıskalı Türklere bu kanun uygulanmadı ve vatandaşlığı olmayan Ahıskalı göçmenlerin çoğu, Krasnodar bölgesinde oturduğu için burası uzun süren gerginlik ve haksızlığa sahne olmuştur. Kimliği ve sığınmacı belgesi olmayan, geçici ikamet izni bile verilmeyen Ahıskalı Türkler burada sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve eğitim hakkından yoksundular. Ayrıca resmi çalışma izinleri de yoktu. Hiçbir hukuki dayanağı olmadan toprak kiralararak tarımla uğraşan Ahıskalı Türklere, bölgeye geldiklerinde Sovyet kimlikleriyle satın aldıkları özel konutların tapuları da verilmiyordu ve açıkça ayrımcılık söz konusuydu. Yerli Rus Kazaklar Ahıskalı Türklerin başka yerlere göç etmeleri için yasa dışı baskı ve şiddet uyguluyorlardı. Açık insan hakları ihlalleri karşısında Rusya merkezi yönetiminin seyirci kalması da sorunu derinleştiriyordu.²⁰²

Bununla birlikte Azerbaycan, kısmen Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan Türkiye'ye göç de gittikçe artıyordu ve bunun başlıca nedeni Ahıskalı Türklerin Türkiye'yi tarihi vatan olarak görmeleri idi. Ayrıca ekonomi de önemli faktördü. Göçmenler, ikamet izni alamadıkları için Türkiye'de uzun süre kaçak durumunda kalıyorlardı, özel sektörde kaçak çalışan bu göçmenlerin sağlık, eğitim vb. konularda ciddi problemleri vardı. Ahıskalı göçmenler turist vizesiyle normal giriş yaptıkları için sığınmacı sayılmıyorlardı ve uluslararası anlaşmalar kapsamında herhangi bir yardım ve kolaylık da söz konusu değildi.²⁰³ Bu arada belirsizlik yüzünden Ahıskalı Türklerin, Türkiye'ye göçü devam etmekteydi. İstikrarsızlık, etnik gerginlikler ve ağır ekonomik şartlardan dolayı Kırgızistan'dan da göç vardı ve Türkiye yetkilileri, Ahıskalı Türkler sorununun uluslararası boyutuna ve özellikle de Avrupa kurumlarındaki görüşmeler ve faaliyetlere seyirci kalamazlardı. Fakat baskı ve insan hakları ihlalleri nedeniyle Krasnodar'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen Ahıskalı Türkler, 3835 Sayılı Kanun kapsamına alınmadılar. Oysa bu kanun tam da “en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere” Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye kabul ve iskânını öngörmekteydi.

²⁰² Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 108-120; Yunusov, a.g.e., s. 97-99.

²⁰³ Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 92-102.

Krasnodar’da yerel makamların keyfi uygulamaları ve ayrımcılığı, yerli halkın baskı ve şiddet eylemleri yıllarca devam etti ve sonunda hiç beklenmedik gelişme yaşanmıştır. ABD Moskova Büyükelçiliği Krasnodar’daki Ahıskalı Türklerle ilgilendi ve dönemin ABD Başkanı J. Bush’un inisiyatifi ile 2004’ten başlayarak mağdur Ahıskalı Türklerin bu bölgeden Amerika’ya göç ve iskânı yönünde kısa sürede gerekli hazırlık ve işlemler yapılmış. Bu çerçevede 2007 yılı itibariyle yaklaşık 14 bin Ahıskalı ABD’nin değişik eyaletlerine kabul ve iskân edilmiştir. Dolayısıyla Krasnodar’daki Ahıskalı Türklerin sorunu gündemden çıkmıştır.²⁰⁴

Göç süreci bağlamında Ahıskalı Türklerin Ukrayna’dan getirilerek kabul ve iskân edilmeleri de önemli gelişmelerden biriydi. 2014’te Ukrayna’nın doğusunda bölücü Rus hareketi nedeniyle Ukrayna ordusu ile bölücü askeri birlikler arasında savaş başladı ve özellikle Donetsk Vilayetindeki ilçelerde oturan Ahıskalı Türkler bölgede mağdur kaldılar. Askerî harekât, hava saldırıları ve çatışmalar yüzünden hayati tehlike vardı ve Türkiye Hükümeti 3835 Sayılı Kanun çerçevesinde bölgedeki Ahıskalı Türklerin kabul ve iskânına karar vermiştir. 2015-2017’de değişik tarihlerde altı ayrı katile halinde yaklaşık 2.600 kişi (yaklaşık 600 hane) Ukrayna’dan getirilerek Erzincan’ın Üzümlü ilçesine, bir kısmı da Ahlat’a (Bitlis) iskân edilmiştir.²⁰⁵ Rusya ile savaş yüzünden son olarak 2022’de Ukrayna’dan tahliye edilmiş yaklaşık 200 Ahıskalı aile geçici olarak Elazığ’a yerleştirilmiştir.²⁰⁶

Son istatistikler ve tahminler bazında, ayrıca ilgili STK ve derneklerin verilerine Ahıskalı Türklerin ülkelere göre nüfus dağılımı yaklaşık şöyledir: Kazakistan- 90.000, Rusya- 105.000, Azerbaycan- 90.000, Türkiye – 60.000, Özbekistan- 25.000, Kırgızistan- 25.000, ABD- 16.000, Ukrayna – 8.000.²⁰⁷ 2011 yılında Ahıskalı Türklerle ilgili Başbakanlığa verdiği soru önergesi kapsamında Başbakanlık,

²⁰⁴ Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 121-127, yazarın verdiği bilgiye göre, 2006 sonu itibariyle ABD’de yaklaşık 12.500 Ahıskalı iskân edilmişti; Uravelli, a.g.e., s. 175-192.

²⁰⁵ Erdal Akpınar, “Donetsk’ten Erzincan’a: Ahıska Sürgünlerinin Son Göçü”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-14 Ekim 2016, Ankara, s. 327-343; Orhan Faik, *Ahıska’dan Erzincan’a Uzanan Bitmeyen Göç: Ahıska Türklerinin Sürgün ve Zorunlu Göç İle Geçen Hayatı, Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, Ankara: Hegem Yayınları, 2018, s. 87-111: İlk kafilesi Aralık 2015’te Erzincan Üzümlü’ye getirilen Ahıska Türklerin sayısı, Erzincan İl Göç İdaresi’nin verilerine göre, Ağustos 2017 itibariyle 1.918 kişiydi (422 hane); M. Alım, Ş. Doğanay, O. Şimşek, “Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2006, S. 15, 303-322.

²⁰⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ukraynadan-tahliye-edilen-ahıska-turkleri-turkiyeye-minnettar/2585273> Erişim tarihi: 02.10.2022

²⁰⁷ Uravelli, a.g.e., s. 103.

vatandaşlık ve ikamet izni verilen Ahıskalı Türklerin sayısını açıklamıştır ve bu bilgiye göre, 1991- 2011 yılları arasında T.C. vatandaşı olmuş Ahıskalı Türklerin sayısı 19.000.527'dir. Ekim 2011 tarihi itibarıyla 11.231 kişinin ikamet izni olduğu söylenmektedir. Bu rakamlara göre 2011 itibarıyla Türkiye'de resmi kayıtlı 30.758 Ahıskalı göçmen bulunmaktaydı. Resmi verilerin üzerinden on yıl geçmiş olduğu için nüfusun bu kadar artmış olabileceği mantıklı görülmektedir. Bu tahminler doğrultusunda, Türkiye'de söz konusu göçmen Ahıskalı Türk nüfusunun yaklaşık 70.000 olarak ²⁰⁸ kaydedilmektedir.

Söz konusu ülkelerde siyasi ve sosyo-ekonomik çalkantılar ve istikrar sorununu dikkate alırsak özetleyebiliriz ki jeopolitik ortam, bölgesel şartlar ve gidişat Ahıskalı Türklerin göç ve problemlerinin devam edeceğini göstermektedir.

Özetlersek Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göçleri başlıca üç grubu kapsamaktadır:

- Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan 1992 yılından sonra Türkiye'ye göç edenler;
- 1956 yılından sonra Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan önce Azerbaycan'a 1991 yılından sonra da Türkiye'ye göç edenler;
- 1989 Fergana Vadisi olaylarından sonra Azerbaycan ve Rusya'ya göç edip, 1991'den sonra Türkiye'ye göç edenler.

9 ülkeye dağılmış Ahıskalı Türkler arasında zorunlu göçlerin sonucunda sağlık, eğitim, iş ve aile birleşimi, evlilikler vb. nedeniyle devamlı ilişkiler ve hareketlilik mevcuttur. Özellikle SSCB'nin dağılmasına kadar aynı devletin ve yönetimin çatısı altında yer alan bu cumhuriyetler arasında göç etmek daha kolay olduğundan Ahıskalı Türkler rahatlıkla yer değiştirmişlerdir. Fergana olaylarından sonra ise resmi merciler göçmenlere belirli derecede sahip çıkmış, mali yardım ve kolaylıklar sağlamıştır.

1956 yılına kadar sürgün edildikleri bölgelerin dışına çıkamadıkları için Ahıskalı Türklerin bu dönemde SSCB'nin başka yerlerine veya yurtdışına, ayrıca Türkiye'ye göçü söz konusu bile olamazdı. Genel olarak SSCB vatandaşlarının yurtdışına dışına çıkması neredeyse imkânsızdı ve yurtdışına göçler son derece müstesna bir olaydı, ayrıca Ahıska bölgesinin Türkiye sınırında olması, Türk nüfusun buradan sürülmesinin de sonraki yıllarda dönmelerine izin verilmeyişinin de başlıca

²⁰⁸ Ersöz, a.g.m., s. 70.

nedenlerinden biriydi. 1956'dan sonra serbest dolaşım hakkına sahip olmalarına rağmen sürülmüş Ahıskalı Türklerin Ahıska'daki köylerine dönme hakkı yoktu.²⁰⁹ Öte yandan SSCB'ye duyulan güvensizlik nedeniyle birlik içerisinde yer alan ve 1991'den sonra bağımsızlık kazanan ülkeler “yüksek riskli göç ülkeleri” grubunda kabul edilerek vize rejimi uygulanmıştır.²¹⁰ Bu uygulama nedeniyle 1991-1993 yılları arasında Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göçü mümkün olmamıştır.

1990'lı yılların ortalarında Ahıskalıların Türkiye'ye yoğun göçünün başlıca nedenlerini dört başlık altında toplayabiliriz:

- Türkiye'yi vatan olarak görmeleri;
- Eğitim;
- Yaşadıkları yerlerdeki sıkıntılar;
- Gelecek nesillerin, dil, örf ve âdetlerini koruması ve birlik sağlanması.

Ahıska bölgesinin SSCB yönetimine geçmesiyle aynı dili, kültürü, gelenekleri, örf ve adetleri paylaştıkları akrabalarının Çoruh (Artvin), Kars ve Ardahan'da kalması Ahıskalı Türklerde Türkiye'ye karşı farklı bir bağlılık duygusu oluşturmuştur. Doğrudan görüşmeler de akrabalarının Türkiye'de kaldığını bilen, bunu yeni kuşaklara anlatan büyükler sayesinde Türkiye'ye göç edenler arasında bu akrabalarını arayıp bulanlar olduğu görülmektedir. Akrabalarının doğdukları ve yaşadıkları köylerin sınırın öte tarafında kalması bugün Türkiye sınırları içerisinde kalan topraklara aidiyet duygusu doğurmuştur. Ahıskalı Türklerin Türkiye'yi vatan olarak görmelerinde etkili olan ikinci sebep ise belirtildiği üzere atalarının çoğunlukla Anadolu'dan göç eden Türkler olduğunu unutmamış olmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu 1578 yılında Ahıska bölgesini fethederek merkezi Ahıska kenti olmak üzere Çıldır eyaletini kurunca bölgede Müslümanlığın yayılması ve Türk nüfusunun artması için Anadolu'dan bu bölgeye göçlerin olduğu bilinmektedir. Bu göç konusu, araştırılmamış olmasına ve kaynaklarda kesin bilgiye ulaşılamamasına rağmen Ahıskalı Türkler, anlatılarında bu hikâyeyi dile getirmektedirler.

²⁰⁹ Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 51-52.

²¹⁰ İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö. F., *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, MiReKoç Proje Raporları 1/2014, İstanbul: MiReKoç, 2009, s. 100.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan koptuktan sonra sırasıyla Rusya İmparatorluğu ve SSCB yönetimi altında yaşayan Ahıskalı Türklerin, belirli sınırlarla çevrili ve yönetimi kendilerine ait arazileri asla olmamıştır ve onlar aidiyet arayışıyla Türkiye Cumhuriyeti'yle bağ kurmuşlardır. Türkiye'ye göç etmeden önce Türkiye Cumhuriyeti'nde hiç bulunmamış Ahıskalı Türklerin, buna rağmen ortak köken referansı ile Türkiye ve Türkiye'de yaşayan Türklerle yakınlık ve birlik bağı kurabilmektedirler. Onlar, uzun süre uğradıkları dışlanma ve ötekileştirilmenin Türkiye'de sona ereceği, farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen aynı halkın bireyleri olarak Türkiye'de huzur ve rahata kavuşacaklarına inandıkları için Türkiye'ye göç ettiklerini açıkça ifade etmektedirler. Ahıskalı Türklerde bu düşünce mekânsal boyutta kendini göstermiş ve Türkiye hem manevi destek hem de ekonomik sorunlarına bir çözüm bulmak için seçilmiştir.²¹¹ Özellikle 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra milliyetçiliğin yaygınlaşması, Ahıskalı Türklerin yaşadıkları Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması, Fergana olayı ve diğer nedenlerden dolayı onların, kendileriyle aynı kökenden gelen siyasi toplulukla bütünleşme ihtiyacını artırmıştır. Ahıskalı Türklerin, genellikle kendilerini “Türk kökenli” Özbek, Kırgız, Kazak ve Azerilerden farklı bir yerde konumlandıklarını için etnik, dinsel ve kültürel açıdan Türkiye kökenli olarak Türkiye'nin bir parçası olduklarından emindirler. Dolayısıyla 1990'lı yıllarda başlayan Türkiye'ye göç, onlar için “vatana dönüş” anlamına gelmekteydi ve bunun sayesinde yurtsuzluk, vatansızlık ve diğer mağduriyetlerinin, özellikle etnik aidiyet sorununun çözümü söz konusuydu. Oh'un belirttiği gibi başlangıçta, Ahıskalı Türklerin önemli bir kısmı, Türkiye'ye göç etmek için Türkiye'den yardım bekliyordu. Almanlar ya da Yahudiler gibi aileleriyle birlikte anavatanlarına, yani Türkiye'ye göç etmek istiyorlardı. Ancak Türkiye'nin yaklaşımı, resmi tutumu, bu sorunu Türkiye dışındaki tüm etnik Türklere yönelik genel politika bağlamında çözmeye yönelikti.²¹² Türk hükümeti Ahıskalı Türklerin yaşadıkları ülkelerde kalmalarını istiyordu. Ne var ki Türkiye, Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göçünü engellememiş, sınırlı sayıda Ahıskalı Türkü iskânlı göçmen statüsünde ülkeye kabul etmiştir. Kendi imkânlarıyla düzensiz şekilde Türkiye'ye göç eden Ahıskalılar da sınır dışı edilmemiştir. Ahıskalı

²¹¹ S.Ö. Kahraman, A. İbrahimov, “Kafkaslar'dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale'de Ahıska Türkleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 2013, C. 22, C. 2, 2013, ss. 77-90.

²¹² Oh, a.g.t., s. 280.

göçmenler, Türkiye’de ayırt edilebilir fiziksel, dilsel, dinsel ve kültürel farklılıklara sahip olmadıkları için günlük hayatta dışlanmayla karşılaşmamışlardı, fakat ortak köken referansı Türkiye’de doğrudan vatandaşlık almalarına imkân vermediği ve toplumun bir parçası olamadıkları için illegal yabancılar durumuna düşmüşlerdi, yani geçici de olsa ötekileştirilme söz konusu olmuştu.²¹³

²¹³ Oh, a.g.t., s. 283.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ VE MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA SÜRGÜNÜN KAVRAMSAL BİLEŞENLERİ VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜMLERİ

2.1. GÖÇ KAVRAMI

Ahıskalıların yaşadıkları sürgün ve göçler süreci hakkında yukarıda belirttiklerimiz bağlamında bu somut olgunun genel teorik ve sosyolojik değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Esasen göç olgusunun değişik kavramsal ve teorik boyutları, doğrudan çalışmamızın konusu değildir. Fakat göçle ilgili literatür, teorik kavramlar ve uzmanların yaptıkları yorumlar ve önerilen başlıca tanımlamalar üzerinde durmak gerekir. Tüm toplumlarda görülen göç olgusu, üzerinde gün geçtikçe daha fazla durulan oldukça önemli bir konudur.

Sözlükte “göç” kelimesi, “*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*” gibi ifade edilmektedir²¹⁴. Yine göç kelimesinin karşılığı: “*İktisadi, siyasi ve sosyal nedenlerle bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine doğru gerçekleştirilen nüfus hareketleri*” şeklinde tanımlanmaktadır. Göçe dair bir başka tanım ise “*muhaceret*” sözcüğüdür. 1864’te Kafkasya’dan Anadolu’ya yapılan kitlesel boyuttaki nüfus hareketlerini örnek olarak gösteren N. İpek, bu çalışmalarda kullanılan muhaceret kelimesinin, daha sonraki çalışmalarda sürgün, tehcir, soykırım ve etnik temizlik terimleriyle değiştirildiğine dikkat çekmiştir.²¹⁵ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte “muhaceret” kelimesi; “*Göç,*

²¹⁴ Göç tanımları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, “Göç” maddesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd2b630ac14f2.68059175 Erişim tarihi 15.10.2018.

²¹⁵ Nedim İpek, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 17, 2014, s. 10.

göç etme veya yaşadığı ülkeden başka bir ülkeye uzun veya kısa süreli yerleşmek için gitme”²¹⁶ şeklinde belirtilmiştir.

Göçün en genel anlamı; insanların kalıcı ikamet yerini değiştirmeleridir. İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu, tarih, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, siyaset gibi birçok disiplinin²¹⁷ ilgi alanına girer. Ayrıca göç toplumsal, kültürel, tarihsel ve demografik boyutlarıyla çok yönlüdür. Kimi zaman göçler neredeyse trajedi derecesine ulaşan, oldukça geniş anlam ve etkiler içeren bir olguya dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu etkiler ve sonuçlar, göçün türleri ve nedenlerine bağlı olarak değişmektedir ve kendine özgü bir oluşumu ifade etmektedir.²¹⁸

Yukarıda adı geçen disiplinlerde göç olgusunu ve bunun nedenlerini, etkilerini ele alış ve yorumlayış biçimleri farklı olduğundan göç farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Tarih disiplini açısından göç, toplumların geçmişine yönelik çalışmalarda tüm toplumsal katmanlarını ele almaktadır. S. Çakır göçün sosyolojik, antropolojik ve psikolojik boyutlarıyla da insan ve toplum yaşamında oldukça geniş anlam içerdiğini ve bireyleri ciddi derecede etkileyen çeşitli faktörlere bağlı bir olgu olduğunu vurgulamaktadır.²¹⁹ Yaşanılan coğrafyada, insanların ekonomik ihtiyaçları, kültürel ve siyasi beklentileri karşılanmıyorsa, grup ve bu grubun bünyesindeki faaliyeti için yer değiştirme eylemi gündeme gelmekte ve eylemin bitmesinden uzun bir süre sonra bile etkileri devam eden bir süreç ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla göçü, süreçler bütünü²²⁰ olarak da tanımlayabiliriz. Antropoloji kapsamında ise göç, sosyolojiden farklı olarak sadece mekânsal ve yapısal bir yer değiştirme olarak ele alınmayıp aynı zamanda kültürel bir olgu ve süreçler bütünü olarak değerlendirilir.²²¹ Psikolojik açıdan bakıldığında ise göç, “*ezici ve can sıkıcı bir ilişkiden kurtulma isteğini*” ifade etmektedir. Bu düzeyde göç, devamlı olarak daha iyi şartlar arayışında olan bireyin

²¹⁶ TDK, a.g.s., http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd2b630ac14f2.68059175 Erişim tarihi: 26.10.2018.

²¹⁷ İçduygu ve Sirkeci, a.g.m., s. 250.

²¹⁸ İçduygu ve Sirkeci, a.g.m., s. 249.

²¹⁹ Sabri Çakır, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Sayı: 24, 2011, s. 131.

²²⁰ Çakır, a.g.m., s. 131.

²²¹ Ertan Özensel, “Bir İlçenin Modern Zamanlardaki Zihin Kodları: Kulu'dan İsveç'e Göç”, *Konya Araştırmaları: Göç ve İskân*, (A. Aköz, ve D. Yörük) içinde. Konya: Palet Yayınları, 2017, s. 329.

evinden ve toprağından ayrılmanın ruhsal ve manevi acısını ömür boyu hissedeceği bir durum olarak bilinmektedir.²²²

Kuşkusuz, bakış açısından ve nedeninden bağımsız olarak göç, coğrafi veya mekânsal bir yer değiştirme demektir ve bu bağlamda bazı araştırmacılara göre, “göç, her şeyden önce coğrafi bir olgudur.” Bu olgu, aynı zamanda bireylerin ve toplumların farklı kültürlerle etkileşimine ve iç içe girmesine yol açan bir demografik husustur.²²³ Bu yönleriyle göç sadece basit bir demografik hareketlilik değildir ve insanlar bu süreç içinde “zaman ve mekânla kurdukları ilişkide kendini yeniden konumlandırırlar”.²²⁴ İnsanların farklı coğrafya ve ortamlar arasında hareketleri, bireysel veya küçük topluluklar olarak gerçekleşebildiği gibi özellikle savaş, siyasi karmaşa durumlarında kitlesel boyutlara ulaşabilmektedir.²²⁵ Göçle birlikte insanların karşılaştıkları sıkıntılar sadece ait oldukları sosyal, kültürel ve fiziksel çevrelerini değiştirme zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Yaşanan tüm bu süreçler aynı zamanda göç ettikleri yerlerde insanların kendilerine yeni sosyal, ekonomik, psikolojik çevre edinmelerini zorlaştıran yeni bir problemi ortaya çıkarmıştır. Yaşadığı kültür ortamından koparılan insanlar, bir süre sonra o değerlerini yaşatma imkânı bulamamıştır. Binlerce başarılı ve başarısız göç olaylarında kendi değerlerini ve kültürünü taşıyarak var olabilen ya da diğer kültürlerin etkisinde kalarak asimile olan topluluklar tarih boyunca görülmüştür. Söz konusu hususlar göçün zor bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların ciddi sebepler olmadığı sürece yaşadıkları yeri değiştirmeye istekli olmadıkları da herkes tarafından bilinen bir gerçektir.²²⁶

Toplumların tarihsel gelişmelerini incelediğimizde ortaya çıkan en temel bulgu, göçün siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümler sonucu ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla göçün kendisi de toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümlere etki gösterdiğini ifade eden A. İçduygu ve İ. Sirkeci, bu çerçevede göçü bir “neden” olarak tanımlamışlar.²²⁷

²²² Nesli K. Bilen, *Psikanaliz ve Göç: Gitmek Mi Kalmak Mı?* İstanbul: İthaki Yayınları, 2018, s. 9-18.

²²³ Özensel, a.g.e., s. 329.

²²⁴ Ahmet Koyuncu, “Sığınmacılar ve Konya”, *Konya Kitabı XVII: Geçmişten Günümüze Göçler* (Haz. A. Aköz; D. Yörük, H. Karpuz) İçinde. Konya: Ticaret Odası Yayınları, 2019, s. 235.

²²⁵ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, s. 3; Z. Aksoy, “Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, 2012, s. 293.

²²⁶ Serdar Sarısır, *Demografik Oyun: Sürgün*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006, s. 41.

²²⁷ İçduygu ve Sirkeci, a.g.m., s. 250.

2.1.1. Göçü Etkileyen Faktörler ve Göç Türleri

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan göç olgusunu diğer toplumsal olaylardaki gibi birçok faktör etkilemektedir.²²⁸ Göç türlerinin temel özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan iki önemli faktörden daha çok etkilendiği bilinmektedir. Bu faktörler itici ve çekici faktörlerdir. “İtici” olarak ifade edilen faktörler, insanların ekonomik koşullar, siyasal baskı veya ileri boyuta ulaşan yoksulluk, savaş, iç savaş, etnik veya dini çatışmalardan kurtulmak amacıyla ya da daha iyi yaşam şartları umuduyla göç etmeleriyle ilgilidir.²²⁹ “Çekici” faktörler ise çeşitli iş imkânları, yüksek ücret, toprak veya mülk sahibi olma, eğitim-sağlık olanaklarından faydalanmak, toplumsal huzur ve güven, belirli gruplara ya da aileye yakın olma gibi etmenler örnek olarak gösterilebilir.²³⁰

Göç, güzergâh ve yönüne göre bir ülkenin sınırları içerisinde temel alınarak iç göç ve dış göç olarak iki bölüme ayrılmaktadır. İç göçler, bir ülke sınırları dâhilinde meydana gelen yer değiştirme hareketleri olarak şehirden şehre, şehirden kıra, kırdan şehre veya kırdan kıra yönelik olarak gerçekleşir. Doğal afet, savaşlar, devletin güvenlik veya başka bir gerekçeyle aldığı önlemler sonucu gerçekleşen nüfus hareketleri iç göç kapsamına girmektedir.²³¹

Dış göç ise farklı sebeplerle bir ülke sınırlarını her iki yönde aşarak yapılan nüfus hareketleridir.²³² Dış göçler çoğunlukla etnik veya ekonomik nedenler, savaşlar, sınırların değiştirilmesi ile uluslararası anlaşmalar gereğince yapılan nüfus değişimi gibi nedenlerle meydana gelmektedir. Göçler insan sayısına göre de bireysel göç veya kitlesel göç şeklinde gruplandırılmaktadır. Her iki göçte de bireyler göçün neden ve sonuçlarını göz önünde bulundurarak hareket etmektedir. Bireysel göç, bireyin kendi özgür iradesiyle gerçekleştirdiği yer değiştirme hareketidir. Bireysel göçlerin sebepleri birbirinden çok farklı olabilmektedir. Yine de söz konusu göçlerin sebeplerini eğitim, sağlık, ekonomik olarak gruplandırmak mümkündür. Kısa sürede büyük bir topluluğun

²²⁸ Mustafa Gündüz, Nalan Yetim, “Terör ve Göç”, *Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: DİE & Sosyoloji Derneği Orta Yayını, 1997, s. 110.

²²⁹ C. Şahin, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 2, 2001, s. 57-67.

²³⁰ S. Kızılcılık, “Mersin’e Göç Etmiş İnsanların Sağlık Koşulları Üzerine Bir Çalışma”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Kongre Özet Kitabı*, 20-22 Kasım 1996, Ankara, s. 657-665.

²³¹ N. İpek, “Osmanlı’da İskân ve Göç”, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013, s. 75.

²³² İpek, a.g.e., s. 75.

gerçekleştirdiği göç ise kitlesel göç olarak adlandırılır ki bu tür göçler sürekli değildir ve genelde zorunlu olurlar. Kendine has özellikler doğrultusunda ortaya çıkan kitlesel göçler genellikle siyasi ekonomik ve toplumsal nedenlere bağlıdır ve bu nedenleri savaş, isyan, ihtilal ve doğal afetler vs. olarak sıralayabiliriz.²³³ Zorunlu göçlerin sebeplerini ise sınır bölgesinde güvenlik koridoru oluşturma siyaseti, doğal afetlere karşı halkı korumak, savaş sonrasında yeniden uyum veya savaş sonrası bir bölgenin hâkimiyet açısından el değiştirmesi şeklinde gruplandırmak mümkündür.²³⁴

Göçlerle ilgili literatürde zorunlu göçlerle ilgili çalışmaların göreceli olarak oldukça sınırlı kaldığını görebiliyoruz ve bununla birlikte, yapılmış çalışmalarda da mültecilik ve sığınmacılar gibi konulara ağırlık verilmiştir. 20. ve 21. yüzyılda göçlerin başlıca özelliklerinden biri, zorunluluk faktörüdür. Nitekim bu göçler çoğunlukla siyasi, etnik, dinsel baskı, mezalim ve çatışmalar yüzünden, ayrıca doğal afetler ya da insan kaynaklı felaketler nedeniyle insanların yerlerinden edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.²³⁵ Açıktır ki, iç savaşlar, terör vb. nedenlerle can güvenliğinin tehlikede olması, zorunlu göçleri tetikleyen başlıca etkindir ve “zorunlu” kelimesi de zaten bu eylemin özgür iradeyle ve gönüllü olarak tercih edilmediğine işaret etmektedir. Kargaşa, baskı, açlık ve diğer maddi sıkıntılar, ayrımcılık gibi nedenlerle yerinden edilmeler ve mültecilik, ayrıca kasıtlı sınır dışı etme, sürgün ve tehcirler zorunlu göçlerin en tipik örnekleridir.²³⁶

Mecburi veya zorunlu göç olarak adlandırdığımız göç kategorisinde devlet, ülkesinde yaşayan bazı grup ve toplulukları sürgün veya ölüm gibi değişik yollarla bulundukları yerlerden çıkarmak ya da başka ülkelere göç etmeye zorlamaktadır. Örneğin Kırım Türklerinin, Ahıskalı Türklerin Orta Asya’ya sürülmesi gibi.²³⁷ Bu zorunlu yer değiştirme hareketlerinde bireyle devlet karşı karşıya kalmaktadır.²³⁸ Resmi politika, bu unsurları bulundukları yerlerden atmak için ülkenin başka bölgesine göç

²³³ İpek, a.g.e., s. 77; Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınları, 2000, s. 59-60.

²³⁴ İpek, a.g.e., s. 78.

²³⁵ Alexander Betts, *Zorunlu Göçler ve Küresel Politikalar*, çev. S. M. Türkaslan, Ankara: Hece Yayınları, 2017, s. 13.

²³⁶ David Bartram, Maritsa V. Poros, Pierre Monforte, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, çev. I. A. Tuncay, Ankara: Hece Yayınları, 2017 s. 152; Betts, a.g.e., s. 18; Bartram, Poros, Monforte, a.g.e., s. 151.

²³⁷ Saydam, a.g.e., s. 4-5; P.M. Polyan, *Geografiya prinuditelnikh migratsii v SSSR*, Moskova, Rusya Bilimler Akademisi, 1998, s. 4.

²³⁸ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S. 50, 1990, s. 50.

ettirmektedir. Bu kapsamda zorunlu göç, istek dışında, devletlerin, siyasi rejimlerin ve otoritelerin sosyal, ekonomik ve güvenlik konularında aldıkları kararları uygulamaları sonucunda veya grup baskısı, kötü muamele ve haksızlık gibi nedenlerle insanların mecburen göç etmeleri halidir.²³⁹

W. Petersen,²⁴⁰ zorunlu göçleri iki ayrı gruba ayırmıştır. Bu bağlamda, birinci örneklerde göç etmek zorunda kalan topluluk, göç etmek konusunda az veya çok kontrolü elinde tutabilirken, ikincide söz konusu topluluk bu imkândan tamamen yoksundur. Psikolojik, sosyal ve politik baskılar sonucunda topluluk veya grup, göç etmek zorunda bırakılsa da (*karar verme, göç tarihi ve tarzı, yeni yer seçimi, yolculuk vb. açısından*) göçü az çok kendisi gerçekleştirir ki bu açıdan böyle bir göç faaliyetinde görece serbestlik söz konusudur. İkinci tür göçte ise topluluk zoraki şekilde yerinden edilmektedir ve onun bilmediği yerlere götürülerek iskân edilmekte veya başka bir şekilde orada tutulmaktadır.²⁴¹ Dolayısıyla bu durumda göçün tarihi, sayısal boyutu, yeni yer seçimi, yolculuk şartları, iskân vb. konusunda hedef topluluk dışında karar verilir. Dolayısıyla burada göçü tamamen onu yöneten siyasi erk kontrol eder. Ne var ki, ilgili ülke içinde mi yoksa ülke dışına ihraç şeklinde mi gerçekleştirilmesine bağlı olarak zorunlu göçün iki çok farklı türünden bahsedebiliriz.

Göçle ilgili yukarıda yapılan tanımlar daha ziyade modern insan toplumları için yapılmış tanımlardır.²⁴² Ancak ele aldığımız konu gereği Kafkaslardan dünyanın çeşitli yerlerine yapılan nüfus hareketleri bu halkların iradeleri dışında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Kafkas halklarının yaşadıklarını klasik anlamıyla göç saymama eğilimi de mevcuttur.²⁴³

Böylece göç kavramının tarihsel arka planının analizini yaparken devamında zorunlu göçlerle diğer göç türleri arasındaki ayrımlar üzerinde durmak gerekir, çünkü Ahıskalı

²³⁹ Zeynep D. Abacı, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep D. Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2009, s. 60; Murat Sürmeli, *İğdır'ın demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, 2016, s. 23.

²⁴⁰ William Petersen, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, V. 23, N 3, 1958, s. 256-266.

²⁴¹ Petersen 1958'den aktaran Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç Ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) , 67-91, 2006, s. 75-76.

²⁴² İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2011 s. 48.

²⁴³ Fethi Güngör, "Kafkasya'da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Tarihi", İstanbul: 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, 2005, s. 142.

Türklerin yaşadıkları sürgünün, bu göç kategorileriyle ifade edilemeyeceği üzerine argümanlı fikirler açıklanmıştır.

1944 yılında Ahıskalı Türklerin öz yurtlarından başka yerlere göç ettirilmeleri yukarıda bahsedilen zorunlu göç tanımına uymakla birlikte göç kavramıyla ifade edilmesi yanlış olacaktır. Kış koşullarında insan taşımaya müsait olmayan yük vagonlarına zorla bindirilerek Orta Asya steplerine gönderilen Ahıskalı Türklerin gittikleri yerlerde farklı yaşam biçimleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim Kafkasya halklarının içinde bulundukları durumun tanımlanması açısından daha geniş ve kapsayıcı kavramlara (tehcir, sürgün vb.) ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmanın konusunu teşkil eden Ahıskalı Türklerin sürgünü, zorunlu göçün yukarıda bahsedilen kategorisi içinde değerlendirilebilir.

Sürgün kelimesi Türkçe bir isim olarak, kovmak, uzaklaştırmak anlamına gelmektedir. Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan, belli bir yerde oturmaya zorlanan, kimsenin sürüldüğü yer, ya da sürülme işi²⁴⁴ anlamına gelmektedir. Diğer bir anlamları sürgüne göndermek, sürgün etmek²⁴⁵ şeklindedir.

Sürgün, kendiyle beraber birçok sosyal sorunu da beraberinde getirmektedir. Buradan yola çıkarak sürgün etnik kimlik, vatandaşlık, aidiyet, yurt/vatan, kültürel, siyasal ve psikolojik tecrübe, tarihsel travma, toplumsal bellek, diaspora kimliği, ulus devlet, totaliter rejim, insan hakları gibi sosyal bilimlerin ilgi alanlarıyla bağlantılıdır. Ayrıca sürgün, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından da incelenmektedir.

Sürgün kavramını göç, yer değiştirme, azınlık hakları, küresel hareketlilik ve politik-kültür konularıyla ilişkilendirilir. Ayrıca bu “kavram kimlik, aidiyet, ev, yurt gelenek, melez kimlik, dilsel deneyim, kültürel sınır, hafıza, sosyal travma, göç hukuku gibi diasporayla yakından ilişkili tanım ve konularla bağlantılıdır.”²⁴⁶

Sürgün, vatanından zoraki şekilde uzaklaştırılmış, yeryüzünde mesken, yerleşim ve yurdunu kaybetmiş insandır ve onu vatana bağlayan maddi ve manevi değerler dışına itildiği için bunların yerini neyin dolduracağı da önemli sorundur. Sürgünün en trajik tarafı, kişi ya da grubun kendisini bekleyen sürgün hakkında kuşku veya tahmin

²⁴⁴ “Türkçe Sözlük”, Ankara: *Türk Dil Kurumu Yayınları*, 1983, s. 1099.

²⁴⁵ Zeki M. Pakalın, “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, C. III, İstanbul: *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, 2004, s. 299.

²⁴⁶ Suat Kolukırık, “Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD’deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* S. 59, 2011 s. 168.

dışında bilgisinin olmaması veya vatanından ayrılacağından hiç haberdar olmamasıdır. Bu sebep ile sürgünün her zaman travmatik bir ayrılış öyküsü vardır. Öte yandan yurduna dönmesi yasaklandığı veya imkânsız olduğu için sürülenler, eski yurtlarını ziyaret etmek, aynı etnik gruptan insanlarla görüşmek gibi önemli duygusal dengeleme imkânından da yoksundurlar. Sürgün sözcüğü, genelde bir cezalandırma şeklini çağrıştırdığı için gittikleri yerlerde de söz konusu kişi, grup veya topluluk gönülsüzce kabul edilen şüpheli ve ne olduğu belirsiz insanlar olarak algılanabilmektedir.²⁴⁷ Tüm bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda, sürgün bireyin veya grubun psikolojik durumunu ve uyum sürecini hem etkilemekte hem de belirlemektedir.

1940-1944 yıllar arasında Stalin rejimi tarafından özellikle Türk ve Müslüman topluluklara uygulanan zorunlu göç ve sürgün politikası uzun bir süre gizli tutulmuştur. Sovyet Rusya'sında yaşanan sürgünlerin siyasi, etnik ve dini nedenlerden dolayı ortaya çıkmış olması ve uzun süre dünya kamuoyundan saklı kalması, burada yaşanan olayların boyutunu farklılaştırmaktadır. Stalin yönetiminin uyguladığı sürgün politikasının sonucu yüz binlerce insan yerlerinden edilmiştir.

Bununla birlikte sürgün kavramı, coğrafi olarak yerinden yurdundan edilme gerçeği dışında politik, kültürel ve ekonomik boyutlar içeren süreçlerin bütünüdür.²⁴⁸ Bu yüzden sürgün bir toplum için tarihsel bir travma ve trajedi olarak ele alınmaktadır. Genel olarak sürgün inançlarından, etnik kimliğinden, dininden, dilinden, ırkından, yaşam tarzından veya siyasi görüşlerinden dolayı insanların vatanından uzaklaştırılması veya aynı sınırlar içerisinde farklı bir yere gönderilmesidir. Siyasi otorite bir topluluğu evinden, yurdundan ve vatanından uzaklaştırmakla onu bir bakıma desteksiz bırakmaktadır veya belirli hedefler doğrultusunda pasif duruma düşürmektedir.²⁴⁹ Dolayısıyla da bu gibi toplulukların her bir üyesinin genel ve başlıca özelliği, yoğun şekilde yaşanan yersiz yurtsuzluk, yerinden edilmişlik, yabancılaşma ve korkudur.²⁵⁰

²⁴⁷ Salman Akhtar, *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*, İstanbul: Sfenks Yayınları, 2018, s. 5-6.

²⁴⁸ Kolukırık, a.g.m., s. 167.

²⁴⁹ Meral Gezici Yalçın, *Göç Psikolojisi: Göçmen Gerçeğini Anlamlandırmaya Yönelik Bir Sosyal Psikoloji Derlemesi*, Ankara: Pharmakon Yayınevi, 2017, s. 8.

²⁵⁰ Peter I. Rose, "Tempest-Tost: Exile, Ethnicity and the Politics of Rescue", *Sociological Forum*, V. 8, 1993, s. 6.

Sovyetler Birliğinde 1936-1938 yılları arasında devam eden “Büyük Terör”²⁵¹ veya “Stalin Repressiyası” olarak adlandırılan sürgünler, siyasi sürgünler kategorisi içinde değerlendirilebilir. 1940-1945 yılları arasında uygulanan sürgün politikası ise Kafkas halklarına yöneliktir. Bu politikanın asıl amacı “Türk düşmanlığı” olmuş ve Türk soylu halklar birbirine düşman edilerek, birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Ahıskalı Türkler açısından yaşanan sürgünün amacı, Türkiye sınırında bulunmaları ve Türk olmaları endişesiyle gerçekleştirilmiştir. Bir başka amaç ise Sovyetler Birliğinde Müslüman kimliğin değiştirilmesidir. Bütün bu eylemlere maruz kalan Ahıskalı Türkler kendi yurtlarından zorla göç ettirilmişlerdir. Ahıskalı Türkler dışında bölgedeki Kalmuklar, Kırım Tatarları, İnguşlar, Malkarlar, Çeçenler’in de iradeleri dışında Orta Asya steplerine gönderilmeleri de sürgün olarak nitelendirilebilir.

2.1.2. Göçün Toplum Üzerindeki Etkileri

Tüm sosyal olaylarda olduğu gibi, çağdaş dünyada çok mühim bir yere sahip olan göç de gerek göçmenleri gerekse göç alan toplumları birçok yönden etkilemektedir. Bu durum göçün toplumlara göre farklı biçim ve içerikte gerçekleşmesi ve evrensel boyutları, zamana bağlı olarak yoğunluğu ve göçten dolayı meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır.²⁵² Üstelik bu durum sadece Avrupa için değil, bütün dünya devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel düzenini etkileyerek derin etkilere yol açmaktadır.²⁵³

Sosyal değişimlere yol açan göçler, beraberinde toplumların, bireylerin yaşamlarında çok yönlü değişimleri de beraberinde getirmekte, birey ve toplumların sosyal yapısı, düşünce ve inancı, değer dünyası da önemli ölçüde etkilenmektedir.

Göçmen grubun yeni yerleştiği bölgeye ve yerli nüfusa ne kadar sürede alışıp alışmayacağı ve bundan nasıl etkileneceği önemli bir sorundur ve bu hususa değinen A. Saydam, şunu kaydetmektedir: *“eğer göçmenler yeni geldikleri memleketin kültürüne ve sosyal yapısına yabancı iseler, içlerine kapanmaktadırlar ve demografik karışımın oldukça uzun zaman içerisinde gerçekleşmektedir... Buna bağlı olarak da*

²⁵¹ Oh, a.g.t., s. 79.

²⁵² Gündüz, Yetim, a.g.m., s. 110.

²⁵³ Saydam, a.g.e., s. 12.

*eğer toplumda kültürel farklılık varsa, bu durumda kültürel çatışmanın kaçınılmaz olduğu inkâr edilemez”.*²⁵⁴

Göç olayının bir defa meydana gelmekle sona ermediğini vurgulayan A. Saydam, göçmenlerin asıl vatanları ile ilişkilerinin devam etmesi ve yerleştikleri ülkelerin özel şartları nedeniyle bölge siyasetinde de etkili olduklarını belirtmektedir.²⁵⁵ II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birçok devletlerde uygulanan dil, mezhep, din, siyasi görüş ayrımı sebebiyle milyonlarca insanın yurtsuz kalması ve perişan olması buna bir örnek teşkil etmektedir.

Göç, toplumların birbirleriyle temas halinde olmalarını sağladığından kültür değişimlerinin ana nedenlerinden biridir, çünkü mekânsal değişikliklerin yanı sıra toplumsal, kültürel ve ekonomik unsurların farklılaşmasıyla hem göç edenler hem de göç edilen yerde yaşayan insanlar etkilenmektedir.²⁵⁶ Göçmenliğin kişiye kazandırdığı olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilecek bazı özellikler vardır ve bu özellikleriyle de geldikleri toplumu etkiler, değiştirirler. Geldikleri toplumda kendilerini engelleyen bağlardan özgürleşmiş göçmenlerin yeni toplumda var olabilmeleri yeni koşullara uyum göstermelerine bağlı olduğu için uyum yetenekleri ve esneklikleri artar; göçmenler genelde yaşayabilmek için Ahıskalı Türkler örneğinde görüldüğü üzere çalışkan, mücadeleci ve cesur olmak zorundadırlar.²⁵⁷

Etnik grup ve topluluklar ayrımcılık, siyasi baskı ve etnik temizlik gibi uygulamalara hedef olduğu zaman daha katı, sabit ve yarı nesnel özellikler gösterebilmektedir.²⁵⁸ Diğer bir ifadeyle, bu etnik gruplar dil, din, kültürel farklılık vb. durumlardan dolayı herhangi bir ayrımcılığa uğradıklarında psikolojik travmanın yanı sıra siyasallaşmış ya da siyasal bir kimliğe bürünmüş topluluğa dönüşebilmektedir. Öte yandan, siyasallaşmış etnik gruplar, uğradıkları travmatik olay bağlamında, ayrıca özel bir yurda bağlılık nedeniyle çok belirgin öz bilinç edinmiş topluluklardır. Söz konusu topluluklar “kendine özgü âdetleriyle, gelenek ve görenekleriyle, kendi etnik

²⁵⁴ Saydam, a.g.e., s. 12.

²⁵⁵ Saydam, a.g.e., s. 12.

²⁵⁶ Nermin Z. Aydın, “Dış Tehditlerin İç Göçler Üzerine Etkisi: Kilis Örneği”, *KAYES I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Kahramanmaraş 2017*, s. 61.

²⁵⁷ Neşe Erdilek, “Farklı Göç Türlerinin Gözlemlendiği Tarlabası Projesi”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2000, s. 267.

²⁵⁸ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, Ankara: *Doğu Batı Dergisi*, S. 38, 2012, ss. 23-56.

sınırlarını belirleyerek, üzerinde hassasiyetle durdukları grup içi evlilikler yoluyla kimliklerini muhafaza etmeye çalışırlar.²⁵⁹ Bilindiği üzere bu gruplar, imkanlar dâhilinde toplu halde yaşamayı tercih ederek kendi mahallelerini oluşturma yoluyla, ayrıca kültürlerinin “nesnel yapıcılar” (dil, din, gelenek) sayesinde etnik farklılıklarını ve sınırlarını yaşatmaktadırlar.²⁶⁰ 1958’de Özbekistan’dan Azerbaycan’a göç eden Ahıskalı Türklerin orada Saatlı ve Sabirabat ilçelerinde kurdukları köylere Ahıska, Siviri, Sımada, Adigen gibi adlar vererek toplu ve ayrı halde oturmaları, böyle örneklerdendir. Uğradıkları sürgün, tehcir ve baskıdan kaynaklanan travmalar ve bununla ilgili kırılma ve aşağılanma duygusunu bu topluluklar uzun süre üzerlerinden atamazlar, dolayısıyla da mazlumluk veya mağduriyet söylemiyle kendileri için siyasi imaj edinerek siyasi aktöre de dönüşebilirler. Zaman içinde bu mağduriyet belirli politik nitelik kazanarak kimliklerin daha da kristalleşmesine neden olurken, yaşanmış sürgüne mit anlamı yüklenmekte, mağduriyet artık seçilmiş travmaya dönüşmektedir. İlk aşamada sürgün edilmiş topluluklar, kaybettiklerinin yani toprağının, evinin ve yolda kaybettiği insanların yasını tutar. Onlar “kendilerine acı veren, aşağılandığını hissettiren olayın üzüntüsü kronikleştikçe, topluluk acılarının kaynağı olan sürgünü daima canlı tutmakta ve ileride çözülecek umuduyla nesilden nesle” iletmektedirler. Bahsedilen bu süreci yorumlarken bazı araştırmacılar da aynı hususa dikkat çekmektedir:²⁶¹ Kuşaklar arası boyutuyla, bu travmatik sürgün olayı, seçilmiş travma olarak karşımıza çıkmaktadır ve sonuç olarak zamanla bu travma, grup kimliğini oluşturan önemli öğelerden birine dönüşmektedir. Şöyle ki orijinal travma sonuç itibarıyla efsaneleşmektedir ve geçmişte yaşanmış mağduriyetin zihinsel tasarımları, seçilmiş travma özelliği kazanarak bu topluluğun kimliğinin bir parçası olmaktadır. Öncelikle toplumsal dönüşüm sırasında grup liderleri, seçilmiş travmayı çoğu zaman siyasi araç olarak da kullanılmaktadırlar.²⁶² Robert Cohen²⁶³ tarafından

²⁵⁹ Ayşe Tül Demirbaş, *Ahıska Türklerinde Göç ve Müzikal Deneyimlerin Etkileşimi: Bursa Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji Anabilim Dalı, 2015, s. 29.

²⁶⁰ Aktürk, a.g.m. s. 27; Sağır, a.g.t., s. 37; M. Mamadova, *Sürgün Toplumlarda Vatan Algısı: Ahıskalı Türkler Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi)*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2020, s. 30.

²⁶¹ Abdulkadir Çevik, Birsan Ceyhun, *Psikopolitik Yönden Kimlik Gelişimi ve Etnik Terörizm*, Ankara: Politik Psikoloji Merkezi, 1995, s. 20; Mamadova, a.g.t. s. 31.

²⁶² Fırat Yıldız, “Diaspora Kavramı Bağlamında On İki Ada Türk Toplumu”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 5, 2014, s. 395; Çevik, Ceyhun, a.g.e., s. 21.

²⁶³ Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*. London: Routledge, 2008, s. 39.

“mazlum diasporalar” olarak tanımlanan diasporalar, yaşadıkları tarihsel trajediyi seçilmiş travmaya dönüştürürler ve bu durum onların diaspora kimliğini önemli ölçüde etkileyerek güncel anlamda artık bilinen siyasi boyutuyla önem kazanır. Bununla birlikte göçmenlerin veya diasporaların siyasi faaliyetleri önemli derecede ilgili devletin özgürlük ve demokrasi şartlarına bağlıdır ve böyle şartların olmadığı Sovyetler Birliği veya Sovyet sonrası cumhuriyetlerde Ahıskalı Türklerin birçok yönden ikinci sınıf vatandaş²⁶⁴ durumları devam etmiştir.

Öte yandan sürgün edilmiş toplumların siyasi ve toplumsal kimlikleri, genel olarak uğradıkları haksızlık sebeplerine bağlı olarak şekillenir. Örneğin, bir halk dini kimliği nedeniyle mağdur edildiyse onun siyasal kimliği de din ağırlıklı olur. Bu bağlamda Maalouf’un²⁶⁵ belirttiği gibi, meşru kimliğin şartlara bakmaksızın ötekinden son derece üstün ve tek bir temel aidiyet olduğunu düşünen insanlar her zaman olmuştur fakat kimileri için etnik veya milli kimlik, kimileri için dini kimlik ön planda olmuştur. Başka deyimle, insanların kimliğini oluşturan öğelerin belli bir hiyerarşisi olsa da bunun değişken bir hiyerarşi olduğunu kabul etmeliyiz. Grup, hangi tanımsal özelliği yüzünden mağdur edilip haksızlığa uğrasa, bu özelliği aynı zamanda söz konusu grubun siyasi kimliğini belirlemektedir.

Sovyetler Birliği’nde Stalin döneminde sivil halka karşı uygulanan baskının ve toplumsal mühendisliğin yanı sıra toplulukları sadık tebaalara dönüştürmek için onlara karşı bilinçli “soykırım teşebbüsü” söz konusuydu, yani etnik, milli ve dini kimlikleri yok etmek için büyük çaplı tehcirler ve şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir²⁶⁶. Fakat bu teşebbüslerin ender hallerde hedefine ulaşması bir tarafa, kimi durumlarda tam tersi sonuçlar doğurmuş, halkı birlik ve beraberliğe yöneltmiştir.²⁶⁷ Bu da etnik asabiyetin, bilincin canlanmasına ve kristalleşmesine yol açmıştır.²⁶⁸ Örnek verecek olursak, sürgünden önceki dönemde Ahıskalı Türkler Ahıska’da yaşarlarken, bölgedeki Ermeniler tarafından Türk olmaktan daha çok Müslüman kimlikleriyle tanınmışlardı, oysa sürgünden sonraki süreçte Türk azınlık bilinci ön plana çıkmıştır. Ayrıca,

²⁶⁴ Oh, a.g.t., s. 36.

²⁶⁵ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev: A. Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 18-27.

²⁶⁶ Oh, a.g.t., s. 84.

²⁶⁷ Emre Özdeş, *Rusların Kafkasya’daki Yayılma Politikası ve Ahıska Türkleri* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018, s. 103.

²⁶⁸ Antony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 56-57.

sürgünler ve göçlerle ilgili şiir, destan, türkü, ağıtlarda da etnik kimlik karşımıza çıkabilmektedir.²⁶⁹

Osmanlı döneminde olduğu gibi bu halkın, yerel birliktelik dışında çok fazla etnik öz bilinci olmamış, etnik kimlikleri görece ve belirgin olarak arka planda kalmıştır. Fakat vatanlarından Türk oldukları için sürgün edildiklerinden dolayı, onların birincil kimliği Türk/Ahıskalı Türkler olarak siyasallaşmıştır. Ahıskalı Türklerin sürgün edildikleri veya oturdukları bölgelerin yerli halkları Kazak, Kırgız, Özbek, Azerbaycanlı kimlikleri taşıdıkları halde sürgün halk, Türk ibaresinden farklı bir kimlik tanımına direnmiştir. SSCB gibi süper güç olan devlete direnen Ahıskalı Türklerin, belgelerinde milliyetlerini sadece Türk olarak yazdırabilmek için yıllarca verdikleri bu mücadele, yaşadıkları sürgün ve ortak sorunlar aralarında dayanışmayı yoğunlaştırmış, Ahıska'ya ait olmak, topluluk duygusu oluşmasına yol açmıştır. Egemen güç, sıklıkla onların geçmişlerini çarpıtmaya, kimliklerini bastırmaya hatta yok etmeye çalışsa da buna tepki olarak kimlik algıları kuvvetlenmiştir.

2.1.3. Toplumun Kolektif Hafızasında Göç

Ahıskalı Türkler için bireysel ve toplumsal varoluş, çevre ve dünyayı algılama, öncelikle kolektif hafızaya hâkim olan sürgün ve göçlerle ilgilidir. Bu bağlamda halkın kolektif hafızası manevi danışmanlık açısından da hesaba katılması gereken hususlardan biridir.

Meselenin teorik boyutuna bakarsak hafıza, ilk başta herhangi bir kolektifliğe gönderme yapılmadan salt bireysel bir görüntü olarak yorumlanmaktadır. Sonraki dönemde, Durkheim Okulu geleneğine bağlı Halbwachs, belleğin ontolojik tabanını sorgulamış ve kolektif hafıza kavramını ortaya atarak bunun toplumsal boyutlarını vurgulamıştır. Ona göre, hatırlamak için insan daima kolektif hafızaya ihtiyaç duyar ve bireysel yaşam öyküleri ile kolektif tarih ve kültürel geçmiş arasında sıkı bağlar vardır: *“Geçmiş, yaşanan an içerisinde, bireyin ait olduğu gruplara bağlı toplumsal değerlerin yardımıyla yeniden tasarlanmaktadır. Toplumsal bellek bizi, bireysel*

²⁶⁹ Ayfer Yılmaz, *Türk Romanında Ahıska Türkleri*, Ankara: İlbilge Yayıncılık, 2020; Ülkü Önal, *Ahıska'dan Sürgün Hatıraları*, Ankara: Matsa Basımevi, 2013.

*tercihlerimizin, tecrübelerimizin, düşünce kalıplarımızın kaynağına götürür”.*²⁷⁰

Toplumsal bellek, bir grubun ortak tecrübelerine bağlı olduğu için topluluğun geçmişe yönelik ortak bir imaj/tutum paylaşmasına imkân sağlar. Bununla birlikte hafıza kavramı, geçmişini birlikte yaşamının yanı sıra birlikte hatırlama demektir ve bu toplu hatırlama, sözlü kaynaklar bazen de günlük yaşam içinde serbestçe kuşaktan kuşağa dolaylı yoldan aktarılır. Aslında bellek, bireysel bir olgu olsa da toplulukların ortak şekilde yaşadıkları olaylar, süreçler, yaşanmışlıklar sonucunda toplumsal hatırlama pratiğine dönüşmekte ve bu ortak bellek, belirli zaman ve mekân dâhilinde anlatı olarak dil ile kurgulanmaktadır. Bu açıdan bir kuşağın bizzat yaşadığı olaylar, savaşlar ve göçler sonraki kuşakların dışındaymış gibi görünse de anlatı sayesinde kolektif belleğin ortak konusuna dönüşür. Öte yandan, toplumun kolektif hafızasını oluştururken, çoğu zaman resmi tarihle çatışan kendine özgü bir tarih bilinci ortaya koymaktadır. Her toplum, sahip olduğu kendi toplumsal hafızasına bağlı olarak kendi varlık mücadelesini vermektedir. Ancak şu da var ki toplumsal hafıza, her toplumda kendine özgü temalar ortaya koymaktadır.²⁷¹ Dolayısıyla toplumsal belleğe başvurma yoluyla olayları birebir yaşayan topluluğun üyelerini tanıtmak ya da toplumsal hafızayı kuşaktan kuşağa aktararak tarih çalışması yapmak, söz konusu meseleyi ve genel olarak dönemi aydınlatmak açısından çok önemlidir.²⁷²

İlgili literatürde genellikle ulus devletlerin ve totaliter rejimlerin oluşum sürecinde etnik ve kültürel farklılıkları unutturmak için bilinçli bir unutturma siyaseti vardır. Sovyet yönetimi esnasında dini yaşantı kısıtlanmış ve hatta direnişi kırmak için farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla kitlesel sürgünler ve katliamlar yapılmıştır. Buna karşılık ana dil eğitimi yasaklanmamıştır. Tam tersine yazısı olmayan birçok küçük etnik grup ve topluluklar için alfabe düzenlenerek eğitim verilmiştir. Bunlar yapılırken Sovyet totaliter rejimi, ülkede yaşayan ve yurt dışında devleti olan azınlıklara (Yahudiler, Polonyalılar, Almanlar, Koreliler, Ahıskalı Türkler, Yunan olarak görülen Rumlar) ayırimcılık yaparak ana dilde eğitimi ve herhangi bir etnik kültür faaliyeti yasaklamıştı.²⁷³ Genel olarak tarihte etnik temizlik ve demografik

²⁷⁰ Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. B. Uçar, Ankara: Heretik Yayınları, 2019, s. 13.

²⁷¹ Faruk Karaarslan, *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, ss. 17-19.

²⁷² Kolukırık, a.g.m., s. 167.

²⁷³ *İstoriya SSSR*, a.g.e., s. 138.

mühendislik amacına yönelik toplu kıyım ve sürgünler yapan devletler, bunların üstünü genellikle her zaman kapatmaya çalışırlar ve bu yüzden söz konusu sürgün ve katliamlara maruz kalmış toplumların toplumsal hafızası, yukarıda belirtildiği gibi çoğu zaman resmi tarihe ters düşmektedir. Örneğin Sovyetler Birliği döneminde katı kapalılık, ön sansür ve antidemokratik basın siyaseti yüzünden o dönemde yaşanan sürgünlerden ve sürgün edilen topluluklardan bahsetmek büyük bir suç sayılmaktaydı. 1980’li yılların sonuna kadar ülkede uygulanmış bu milliyetler politikası, sürgün ve tehcirler büyük bir titizlikle saklanmaya ve unutturulmaya çalışılmıştır.²⁷⁴ Hatta Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra da devletin ulaşılabilir arşiv belgelerini son derece sınırlı tutması bir tarafa, bunları yayınlama açısından da bilinçli şekilde keyfi uygulamalar nedeniyle, Stalin döneminde yaşanan sürgün olaylarını araştırmak isteyen bilim insanları, bu tür olayları ister istemez SSCB’nin resmi ideolojisine göre değerlendirmek zorunda bırakılmıştır.²⁷⁵ Bu tür bilgiler, söz konusu olaylar bağlamında taraflardan sadece birinin (devletin, yerel makamların, görevli memurların vb.) görüş ve tutumunu yansıttığı için örneğin sürgüne uğramış topluluklar açısından toplumsal kolektif bellek kavramı çok önemlidir. Ayrıca kolektif hafıza, sürgünden önceki yaşam, sürgün olayı ve sonra yaşananları da kapsamakta olup, karmaşık sosyal ilişkiler ortamında şekil değiştirse de kalıcıdır. Kolektif hafızaya yerleşmiş anılar, ayrıca bu hafızanın homojen niteliği, kişiler ve toplumun yaşadığı tarihi olayları doğrulamaktadır.²⁷⁶ Bu nedenle toplumsal bellek geçmişte yaşananların ispatıdır. “Geçmişin imgeleri bir araya gelince o sırada var olan toplumsal düzeni de açıklamaktadır”. Toplum üyelerinin, ortak anılarının olması veya olması gerektiği, örtük bir kuraldır ve bir topluma ait üyelerin geçmişle ilgili farklı hatıraları olması, onların ortak tecrübe ve ortak bir varsayıma sahip olması için engel teşkil etmektedir. Bunun tersi durumda aynı anlatılara maruz kalmış gruplar, birbirleriyle uyum içinde olurlar, oysa farklı anlatılara sahip kuşakların, entelektüel ve duygusal açıdan birbirinden kopma olasılığı yüksektir.²⁷⁷

²⁷⁴ Kemal Özcan, “Stalin Döneminde Sürgünler”, *Stalin ve Türk Dünyası*, der. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, İstanbul: Kaknüs Yayınlar, 2007 s. 194.

²⁷⁵ Kemal Özcan, *Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1941-1991)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, 2002, s. 66.

²⁷⁶ Kolukırık, a.g.m., s. 167.

²⁷⁷ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* çev. A. Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 11.

Bugün bulundukları 9 ülkede çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşayan Ahıskalı Türklerin kolektif hafızasındaki belirleyici konu, sürgünler ve göçlerdir, dolayısıyla ortak deneyim ve anlatılar toplumsal bilinci de etkilemiştir. Öte yandan kolektif hafıza için aile yapısının da önemi büyüktür ve son zamanlara kadar genellikle geniş aile türünün egemen olduğu bilinmektedir. Bu tür ailelerde anne babalar tarla ve benzeri tarım işleriyle uğraştıkları için çocuklar genellikle yaşlı ebeveynlerin gözetimine kalmaktadır. Bu husus, çocukların miras bırakılmış gelenekleri aile büyüklerinden doğrudan edindikleri ve bu sıkı temas sayesinde onlarla daha eski geçmişe kadar dönebildikleri hakkında Halbwachs'ın tezini doğrulamaktadır.²⁷⁸

Bunun dışında, bilindiği gibi bir toplumun yaşamış olduğu toplumsal olaylar, zaferler, kayıplar, acılar ve edindiği tecrübe onların şarkılarına, türkülerine ve şiirlerine de yansımaktadır. Ahıskalı Türklerde de vatandan kopuş ve vatan hasreti üzerine sözlü kültür mirası, diğer tabirle halk edebiyatı olarak binlerce koşuk, mâni, şiir ve anlatılar ortaya çıkmıştır.²⁷⁹ Bu halk edebiyatı örneklerindeki şiirsel ve duygusal dil, dramatize edilen iyi ve kötü hatıralar, yurt hasreti, vatanın güzelliklerine, eşsizliğine ve vatandan yoksun olmanın telafisizliğine yapılan vurgu, gurbet sendromu sonraki kuşakların vatan imajını besleyen kaynaklardır.

Milli ve manevi mirası, vatan ve kimlik bilincini nesilden nesle aktardığı ve bir tür bütünlük oluşturduğu için kolektif hafıza işlevseldir ve bu kapsamda kuşaktan kuşağa aktarılan tarihsel trajedi (sürgün) söyleminden dolayı insanlar, geçmişte yaşanan felaketleri ve olumsuzlukları daha hassas şekilde algılamaktadır.²⁸⁰ Travma hatırası, böylece topluluğun sonraki hayatı için referans olur. Böylece birey, hiç vatanını görmemiş veya hayatı boyunca orada hiç yaşamamış da olsa, görgü tanığı olan aile büyüklerinden dinlediği hikâyelerle bu toplumsal hafızayı edinebilir. Hatıralar sayesinde kökeni, mirası ve tarihi arasında, başka deyişle kolektif ve bireysel geçmiş arasında bağlantı kurabilir. Ahıska'daki köyünü kastederek “Nerelisiniz?” sorusunu yanıtlarken bireyler, aslında kendi geçmişleri ve kökenleriyle ilgili olarak sayısız defa hatıralarına dönmek zorunda kalırlar. Kendi vatanının dışında ikamet etseler ve atalarının oturduğu topraklarda hiçbir zaman yaşamamış olsalar bile bireyler bu sayede

²⁷⁸ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, çevirmen: B. Barış, Ankara: Heretik Yayınları, 2018, s. 59.

²⁷⁹ Ahıska mâni ve şiirleri için bkz. N. Mutlu, M.A. Çınar, O. Uravelli, *Ahıska Halk şiirlerinden Seçmeler*, Bursa: Öner Matbaacılık, 2017.

²⁸⁰ Smith, a.g.e., s. 54.

kökenleri ve vatanlarıyla anlamsal bir bağ kurabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal bellek, vatan ve kimlik bilinci, dil, gelenek, etnik coğrafya, ortak travma ve kader gibi hususlar gelecek nesillere aktarılabilir. Göçe zorlanmış ve yabancı ortamda yaşayan bir halk için toplumsal bellek, ilgili devletlerin asimilasyon siyasetine ve küreselleşme sürecinin etkilerine karşı koruyucu bir zırh veya sığınak özelliğine sahiptir. Konuya ilişkin etütlerde görüldüğü gibi, sözlü kültür yoluyla tarihini nesilden nesle ileten topluluklar, köklerine ve geçmişlerine ulaşmaya çalışırken hayal güçlerini kullanırlar. Bu şekilde özellikle genç kuşaklar, atalarının unuttuklarını hatırlamaya çalışarak kendi imgelemleriyle “adeta yeni tarih anlatımı gerçekleştirirler ve sanılanın aksine torunlar birinci kuşağın unuttuklarını da hatırlamaktadırlar”.²⁸¹

En önemli toplumsallaşma araçlarından biri olan aile, hem de kolektif hafızanın olmazsa olmaz şartı ve ortamıdır, dolayısıyla aile, Ahıskalı Türklerde de gelecek nesillere vatan, millet ve din gibi manevi mirası aşılama açısından çok önemli işleve sahiptir. Çünkü dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ahıskalı Türkler, okullarda kendi kimliklerine, dillerine ve tarihlerine ilişkin herhangi bir ders görmedikleri için, bu konuda bilgi edinmek ve nakletmek açısından aile, onların toplumsal hafızasının temel taşıyıcı aracı ve zemini. Toplumsal hafızada yaşatılan vatan düşüncesi, belirli bir gruba aidiyet bilinci ve duygusuyla şekillenmektedir. Bu toplumsal bellek, sürgün edilen kişinin ait olduğu grupla birlikte var olmakta ve bu grupla birlikte gittiği yerlere taşınmaktadır. Şöyle ki Ahıskalı Türklerin sürgün kuşağı, bu hafızayı sonraki kuşaklara aktarırken amaç, bir kin kusma, intikam veya bu travmayı sürekli canlı tutmak değildir. Sürgünü yaşayanlar, daha çok “olanlardan ders çıkarma” mahiyetinde ya da “bugünkü durumlarına şükretme” anlamında bir aile geçmişi olarak bu acıyı kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Böylece bu “travmatik hafıza” Ahıskalı Türkler için seçilmiş travmaya dönüşmemiştir. Ahıskalı Türkler ve onlarla aynı dönemde baskı ve sürgüne uğramış diğer Müslüman toplulukları, dünyanın sürgüne uğramış öteki topluluklarından ayıran en temel özellik, onların yaşadıkları acıları bir külte dönüştürmemesidir. Onlar çoğunlukla bu acılar üzerinden bir mağduriyet devşirmemiş ve bunu yarına bir nefret unsuru olarak taşımamışlardır. Ahıskalı Türklerin, yaşamış oldukları sürgün ve haksızlıklar genelde çoğunlukla “*Takdiri ilahi*”, “*Allah’ın*

²⁸¹ Ayhan Kaya, *Türkiye’de Çerkezler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 33.

yazgısı” diyerek kaderci bir anlayışıyla, sabır ve basiretle karşılaşmış görünmektedirler.²⁸²

Bazı yorumlara göre ise zulüm görmüş toplulukların hafızalarını canlı tutması, bir anlamda geleceğin zorluklarına hazırlık demektir.²⁸³ Ahıskalı Türklerin tecrübe ettikleri ayrımcılık ve baskı bir neslin belleğinde unutulması zor hatıralar bırakmıştır. Ancak sürgün ve sürgünden sonra uzun süreli zorunlu iskân rejimi altında tutulmaları, pek konuşulamayan ve dile getirilemeyen yasak bir konu olduğu için sürülmüş yaşlı kişilerle profesyonel sözlü tarih çalışması yapılması hayli sorunludur. Sovyetler Birliği’nin son dönemi ve dağılmasından sonra görece serbestlik sayesinde ve genel siyasi ve ideolojik ortamın değişmesiyle birlikte 1980’li yıllardan itibaren bu anlamda canlanma ve bilinçlenme görülmüştür. Ancak toplum, sürgün ve göçleri kayıt altına almak bilincine vardığında sürgün tanıklarının sayısı önemli derecede azalmaktadır.

2.1.4. Göç ve Toplumsal Kimlik

Göç veya sürgün sonucunda kişinin veya grubun, alışılmış ve bağlı olduğu yerlerden uzak kalması, aidiyet duygusunu ortadan kaldırır ve bununla birlikte bir kimlik kırılmasına yol açar. Bu bağlamda Uysal belirttiği gibi²⁸⁴ aidiyet mekânsal, bireysel ve toplumsal olmak üzere üç ayrı boyutuyla ele alınabilir. Bireyin aidiyet bilinci ve duygusu, kişisel birikim ve tecrübeye bağlıdır ve onun kendini nerede daha rahat hissetmesiyle ilgilidir. Aidiyetin toplumsal boyutuna gelince, burada daha çok “biz ve öteki” bağlamında, gelinek mekân ile varılan mekân arasındaki farklılıklar söz konusudur. Araştırmacıya göre, diğer bir boyut ise aidiyetin mekân ile doğrudan ilişkisidir ve özellikle göç ve göçmenler söz konusuysa bu boyutun dikkate alınması kaçınılmazdır. Bu boyutun önemi şudur ki, uzun yıllar boyunca aynı yerlerde oturan insanlar, oradan ayrılırlar da ayrıldıkları mekâna derin duygularla bağlı olarak kalmaktadır. Çünkü mekân, salt fiziki unsur olmayıp imgeler, anılar, objeler ve deneyimler demektir. Öte yandan, bu duygular kökene bağlı olguları da

²⁸² Nilüfer Mutlu, *Zorunlu Göçte Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği, Çarpıcı Sonuçları Ve İlginç Farkları*, Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar, ed. Orhan Gürsu, Ömer F. Söylev, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, s. 441-442; Mamadova, a.g.t., s. 115.

²⁸³ Karaarslan, a.g.e., s. 17.

²⁸⁴ Ahmet Uysal, “Londra’daki Türklerde Aidiyet ve Mekân İlişkisi”, *Coğrafya Dergisi*, S. 30, 2015, ss. 63-65.

belirlemektedir. Çünkü coğrafi mekâna aidiyet faktörü, bireylerin kendilerini mekânın bir parçası olarak gördükleri ve bu bağlamda “kendilerini o mekân üzerinde hak ve sorumluluk sahibi hissetmelerini” ifade eder.²⁸⁵

Biz duygusunu oluşturan öteki önemli husus da toplumda ortak paylaşılan kültürdür ve Castles, Miller’ de²⁸⁶ belirttikleri gibi göçmen topluluklar için kültür, aynen kolektif hafıza gibi hem asimile edici güçlere karşı hem de dışlama ve ayrımcılığa karşı koruyucu zırhtır. Görüşlerine başvurduğumuz hemen hemen tüm Ahıskalı Türklerine göre, onların dil, kültür ve gelenekleri oturdukları ülkelerin halklarının etkisine rağmen, kaybolmamış ve gelişmiştir. Kimliğini muhafaza etmek, sürgün toplumlar için başlıca meseledir ve belirleyici öneme sahiptir. Çünkü Ahıska yani vatan olgusu, onlar için kültürel varoluş kapsamında yaşatılan bir şeydir. Onlar için sürgün edildikleri yerlerde varlıklarını sürdürmelerini sağlayan en önemli faktör, tecrübe, manevi birikim, gelenekler ve kökenleriyle bağlı oldukları vatanlarından getirdikleri kültürel değerlerdir.

Belirli bir toplumun üyeleri olarak Ahıskalı Türkler için sürgün, özellikle kimlik anlamında kendilerini tam bir yere oturtamama, her yerde farklı hissetme, ihmal edilme, yabancılık ve yersiz yurtsuzluk duygusuna yol açmaktadır. Yaşadıkları yerlerde aile içinde farklı, dışarıda farklı bir dille konuşma, farklı bir kimliğe bürünme nedeniyle sosyal kimlik açısından psikolojik kırılma söz konusudur. Ayrıca zihin dünyalarında her zaman başka bir dünyaya ait olduklarını düşündükleri için kendilerini yaşadıkları yere ait hissetmek bir tarafa, kendilerini hiçbir zaman orijinal dokuya uymayan sıra dışı olarak görmelerine neden olmaktadır. Bu açıdan sürekli yerleşik olmak şarttır ve toplulukların vatan olarak gördükleri yerin aidiyet ve kimlikle karşılıklı bir ilişkisi açıktır. Çünkü bir şeye veya bir yere ait olmak, ona veya oraya “benim” diyebilmek hakkıyla doğru orantılıdır. Öyleyse vatanından sürgün edilmiş bir topluluk ait ve aşına olma duygularıyla birlikte güvenini de kaybetmektedir. Çünkü belirtildiği üzere vatan, “sahiplenme ve ait olma duygularının beşiği” demektir ve onun

²⁸⁵ Sercan Eklemezler, *Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi* (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018, s. 35.

²⁸⁶ Stephen Castles, Mark J. Miller, “Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri”, çev. B. U. Bal ve İ. Akbulut, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 53-54.

“yokluğu ise aynı şekilde bu duyguların”²⁸⁷ ortadan kalkmasıdır. Gayet açıktır ki bir yeri vatan olarak benimsemek, kendini orada evinde, yuvanda, alışılmış ortamda ve özümsemiş şartlarda yaşamaktır.

Vatanlarından koparıldıktan sonra totaliter rejimde ve sonra da farklı ulus devletlerde yaşamakta olan Ahıskalı Türklerin, yıllardır içerisinde yaşadıkları toplumlarla karşılıklı etkileşim sonucunda “kültürel harmanlamalardan” kaynaklı değişimi de kaçınılmaz olmuştur. Yaşadıkları yerlerde her ne kadar kendi vatanlarından getirdikleri “ezeli ve eski” kültürel değerler, gelenek ve göreneklere bağlı kalsalar da ister yaşadıkları yerdeki “yüksek” kültürün isterse de küresel kültürün etkisinde kalmıştır. Ahıskalı Türkler yaşadıkları ülkelerde, bölgelerde, köylerde genelde toplu olarak akrabalarının, kendi köylülerinin veya kendi topluluğundan olan kişilerle birlikte yaşamaktadırlar.²⁸⁸ Aynı bölgede yaşayan Ahıskalı Türklerin arasında kendi toplumuna aidiyet duygusu yüksek iken, farklı ülkelerdeki Ahıskalı Türkler arasında giderek belirginleşen bir kültür farklılığının ortaya çıkmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişim ya da farklılaşma kaynak kişilere göre yaşam tarzında, kültürde, mantalitede ve dilde kendini göstermektedir.

Sürgünün en yıkıcı etkisi de bunların kaybedilmesi ve yerinin kolay doldurulamaması ile ortaya çıkmaktadır. İnsanları sürgüne mahkûm eden güç ve yeni şartlar, onlara zoraki şekilde kimlik ve aidiyeti değiştirmeyi dayatır. Sürgün edilmiş insanlar veya toplumlar, kimlik ve aidiyet duygusunu geliştirmek bir tarafa, öncelikle bunu korumak için mücadele etmek zorunda kalmaktadır.²⁸⁹

Bazı araştırmacılar vatanlarından ayrıлып gurbete yaşayan toplumların kimliklerini birbiriyle çelişen iki farklı eksende oluşturduklarını ve şizofreni etkisini vurgulamaktadır. Onlara göre, ilk eksen evrenseldir ki burada ulusal olan eleştirilir ve yeni nitelikle üretken ve “senkretizm” içerikli kültürel formları oluşur. Oysa ikinci diğer eksen, diaspora milliyetçiliği şekillenir. Böyle bir kimliğin oluşmasında,

²⁸⁷ H. Nalçaoğlu, “Vatan: Toprakların Altı Üstü Ötesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 293.

²⁸⁸ Svetlana Akkiyeva, “Etnokulturnoe pazvitie turok-mesketintsev (akhıska) v Kabardino- Balkarii 1969- 2019 gg, *Kultura i Tsvilizatsiya Dergisi*, C. 9, № 3A, 2019, s. 150-151.

²⁸⁹ Yolanda Gampel, “Sürgünün Figürleri, Farklılığın Oluşumu, İçe Alma, Dışlama, Sürgün”, *Sürgün ve Psikanaliz*, içinde, çev. Levent Mete, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2014, s. 49.

anavatanda yaşanan ve geride kalan geçmişin özel önemi vardır.²⁹⁰ Bununla birlikte, geldikleri yeni yerlerde göçmenler veya sürülenler Rusya'ya, Ukrayna'ya, Amerika'ya göç etmiş Ahıskalı Türkler gibi yeni bir dil öğrenmek zorunda kalırlar, yeni sosyal ortam ve geleneklerle karşılaşır, dolayısıyla kendi farklılığını idrak ederler bu durumda öteki duygusu artmaktadır.²⁹¹ Kendi yurdunda olmadığının veya yeni şartlar ve ortama ait olmadığının bilinci ve bu durumdan ortaya çıkan gelecek kaygısı, söz konusu topluluklar içinde dayanışmayı artırmaktadır. Bu gruplar, isteyerek veya istemeyerek içine düştükleri topluma uyum sağlamak zorundadırlar. Ancak kendilerine özgü etnik ve kültürel kimliklerini de içgüdüsel olarak muhafaza etmeye çalışırlar. Bu yönüyle sürgün toplumların sahip oldukları etnik ve kültürel kimliği yaşatma ve derinleştirme hedefi olduğunu söyleyebiliriz.

Kültürel bağlar açısından ve özellikle de manevi kültür açısından Ahıskalı Türklerde Osmanlı kültür mirası olarak tanımlanabilecek birçok örnek görmek mümkündür. Bununla birlikte 1578-1829 arasında 250 yıl Osmanlı yönetiminde kalan ve 1944 sürgününe kadar da Anadolu ile bağlarını muhafaza eden Ahıska bölgesinde yaşayan Türklerde, sürgünden sonra da Osmanlı döneminde olduğu gibi etnik bilinç arka planda kalmıştır. Onlar arasında daha çok kapsayıcı bir Müslüman kimliği ve “bizim şennik”, “yerli” dedikleri yerel kimlikleri²⁹² ön plana çıkmıştır. Bu durum 1900'lü yıllarda Osmanlı toplumunda yavaş yavaş değişmeye başlasa da Rusya tebaası olan Ahıskalı Türklerde Sovyet Bolşevik rejimine kadar önemli bir etnik bilinç gelişmesinden söz edilemez.²⁹³ Sovyet rejiminde dini baskı ve özel mülkiyetin kaldırılarak müsadere edilmesi sonucunda Ahıska bölgesinden Türkiye'ye kaçak göçler olmuştur ve onların göçmenlik süreci, gurbet veya azınlık faktöründen çok daha az etkilenmiştir. SSCB'de sürgünden sonra bu anlamda bir öz bilinç gelişmiş ve yaşadıkları ülkelerde Ahıskalı Türklerle dışlayıcı etnik muamele yüzünden onların etnik kimlik bilinci gelişmiştir. Ayrıca şu önemli hususu da kaydetmeliyiz ki Ahıska'nın Rusya tarafından işgalinden (1829) sonra memur ve ulema Osmanlı

²⁹⁰ Ayhan Kaya, *Berlin'deki Küçük İstanbul: Diasporada Kimliğin Oluşumu*, İstanbul: Buke Yayıncılık, 2000, s. 64.

²⁹¹ Akthar, a.g.e., s. 36.

²⁹² Smith, a.g.e., s. 42.

²⁹³ N. Mutlu, “Ahıskalı Türklerde Etnik Bilinçten Milli Bilince Geçiş Üzerine”, *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, haz. H. Akın, 2. Cildin içinde. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, 2017, ss. 193-203 s. 194-195.

topraklarına göç etmiş, geride kalan Müslüman halkın Ahıska'nın merkezinde (şehirde) yaşaması yasaklanmıştır.²⁹⁴ Yukarıda da değinildiği gibi köydeşlik, hısımlık, klan ve köken anlayışı halâ sürdürülse de bugün özellikle Türkiye'ye yoğun göç ve etkileşimle beraber milli kimliğin uyandığını ve vatan anlayışında köken fikrinin yanı sıra ulus fikrinin de ağır bastığını görmekteyiz. Uzun yıllar Türkiye ile temasları engellense de Ahıskalı Türkler bugün devlet, bayrak, dil, gelenek, görenekler gibi özellikleriyle kendilerini Türkiye'nin bir parçası olarak görmektedirler.²⁹⁵ Sovyet dönemi boyunca Ahıskalılara karşı toptan ayrımcılık yapılması, onların grup kimliklerini "Türk" olarak güçlendirmiştir. Bu tutum onların arasında Türk etnik duygusunun gelişmesinde ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Ahıskalıların ırki yönden Türk olmaları ve kendilerine değişik bir boy adı almadan doğrudan "Türküz" demeleri buradan kaynaklanıyor olsa gerektir.

Vatanlarına dönüş istekleri her seferinde engellendiği için sürgün kuşağı, zorunlu iskân yerlerinde sürekli vatan özlemiyle yaşamış, zorunlu iskân uygulaması kalktıktan sonra da vatana dönüş yasağı devam ettiğinden dolayı çoğunluğu bu hasretle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu nesille sonraki nesiller arasında şu fark görülmektedir: sürgün nesli, sürekli vatanlarına duydukları tutkulu dönüş arzusuyla ile yaşarken, onların vatanlarını hiç görmeden doğup büyüyen çocukları ve torunları, vatan tecrübesinden yoksun olup "bir yere ait olma", "evde olma", "güvende hissetme" duygusuyla yaşamaktadırlar. Ahıskalı Türklerin bizzat söyledikleri gibi yaşadıkları yerlerde, bu toplumda gerçek bir milli aidiyet duygusu gelişmemiştir. Hâlbuki Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türklerin, tarihsel ve etnik bağlar sayesinde buraya bir aidiyet ve etnik bağlılık duygusu aşılansaktadır. Sonuç olarak Ahıskalı Türkler arasında toplumsal hafızanın da etkisiyle Türkiye'de milli bilinç ve vatanseverlik duyguları gelişmiştir. Ahıska'ya duydukları aidiyet ve yakınlık duygusal düzeydeyken, Türkiye'ye duydukları aidiyet örgütseldir.

²⁹⁴ Simonenko, a.g.t., s. 69; N. Mutlu, a.g.m., 2017, s. 193.

²⁹⁵ Feridun Şenol, *Geç Ortaçağ Güney Kafkasya (Azerbaycan-Gürcistan-Ahıska) Tarihi Coğrafyası (11 YY. Başlarından 15. YY. İkinci Yarısına Kadar)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017, s. 88; Ramadanova, a.g.t., s. 49; Oh, a.g.t., s. 114.

2.1.6. Göçün Psikolojik Boyutları ve Yol Açtığı Sorunlar

Göç, yer ve mekân, boyut değiştirme olarak nesnel şekilde algılama ve psikolojik dengeyi etkilemektedir. Bu açıdan mekân, canlı bir fenomen olarak insanla etkileşim içindedir. Ayrıca bunlar karşılıklı olarak birbirini yapılandırmakta ve zamanla aralarında güçlü bağlar oluşmaktadır. Dolayısıyla insan ve mekân ikilisi, birbirinden koptuğunda bile bireyin veya grubun kimliği üzerinde bunların etkileri devam etmektedir. Dolayısıyla insanların göçleri, coğrafi olarak mekân değiştirmeleri, ruhsal bakımdan sıkıntıya yol açan, bireyin kimliğinde önemli ve uzun vadeli etkileri görülen sosyal-psikolojik bir süreçtir.²⁹⁶ Bu nedenle birey, bir mekândan başkasına geçtiği zaman girdiği belirsiz süreç, onun kişiliğini askıya almasına yol açmaktadır, çünkü birey, içinde doğduğu çevreye, eve, mahalleye, toprağa ve bunlar üzerinden belirli toplumun parametrelerine genel olarak bağlıdır ve aidiyet duygusu vardır. Üstelik mekândan ayrılma, zorunlu göç ve sürgüne dayalı bir yerinden edilmenin sonucuysa, doğal olarak daha derin travmalara neden olmaktadır ve sürgün edilip yerinden ayrılma, çevre ve mekân değişimine, dolayısıyla da pek çok kayıplara ve farklı ruhsal sarsıntılara yol açmaktadır. Bu bağlamda, kişinin kimliğini şekillendiren coğrafyadan ayrı düşmesi veya içinde bulunduğu, alışılmış ortak yaşam düzeninden koparılması şu veya bu derecede “ruhsal acı” ortaya çıkmaktadır. Böyle durumlarda araştırmacılara göre, benliğin sürekliliği ortadan kalkmakta ve belirli aidiyet duygusunun kayboluşuna yol açmaktadır.²⁹⁷

Sürgün edildiğinde bireyin ruh ve maneviyatında doğal olarak mağduriyet ve aşağılanma duygusu sıklıkla ön plandadır. Değişik nedenlerle gittikleri bölgelerde uğradıkları kültürel şok, evini kaybetmenin, manevi ve maddi değerlerden yoksun kalmanın ve yolda kaybedilenlerin acısı, söz konusu toplulukta korku, özlem, güvensizlik, yabancılık, küçük düşürülme²⁹⁸ ve gelecek kaygısı gibi birçok psikolojik sonuçlara neden olur. Bütün bu faktörler, genellikle topluluğun içine kapanmasıyla sonuçlanmaktadır. Ahıskalı Türklerin öteki halklarla ilişkileri asgari düzeyde

²⁹⁶ Halbwachs, a.g.e., s. 139.

²⁹⁷ Akhtar, a.g.e., s. 30.

²⁹⁸ Sağır, a.g.t., s. 38-48.

tutmaları, onların dillerini öğrenmede isteksiz olmaları²⁹⁹, kültürel ve sosyal entegrasyondan kaçınmaları bunun başlıca kanıtıdır.

A. Maalof'un³⁰⁰ belirttiği gibi, saldırıya veya zulme uğramış toplumun böyle içe kapanma durumu, ona yapılmış aşırı müdahaleden çok daha fazla zarar vermektedir. Sürgün, baskı veya benzer muameleye maruz kaldığında gerek toplum gerekse de birey, etrafını duvarlarla çevirir, çevresindeki dünyayı inceleyip öğrenmekten, gelişmekten ve istikbalden vazgeçer. Dolayısıyla güncel olandan, diğerlerinden çekinerek yaşamaya devam eder. Böyle bir tavır, kişinin ve toplulukların kendisini koruma ve savunma mekanizması ve hatta içgüdüğü olarak ortaya çıkmaktadır.³⁰¹ Örneğin Ahıskalı Türklerin dini ritüelleri olan toplu mevlit, kuran okutma vs. gibi. Sürgüne uğramış toplumlar, yerinden edilme travması ve bunun topluluğun genel psikolojisi üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı onarıcı zırh oluşturur ve asimle olmamak için savunmacı mekanizmalar geliştirirler. Yerinden zorla atılmış birey kaygısını ve acısını hafifletmek için değişik arayışlar içine girmektedir.

S. Akhtar'a³⁰² göre, göç travmasını gidermek için bireyler veya toplumlar, sırasıyla beş yol izlemektedirler ve ilginçtir bu hususların hepsi Ahıskalı Türklerin örneğinde neredeyse aynen doğrulanmaktadır. Birincisi, gittikleri yerin kültürünü reddederler ve *“ben farklıyım, sizden birisi değilim ve geri döneceğim”* tepkisiyle içlerine kapanarak, geldiği yeri duyum ve fiziksel açıdan kabullenmezler. İkincisi, geldikleri yere bir gün geri döneceklerine inanarak, yani dönüş umuduyla yaşarlar. Ancak zamanla eve dönme kompleksinin tutarsızlığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü sürgün edilenler, kendilerinin değiştiklerini, ayrıca geride bıraktıkları yerin artık eskisi gibi olmadığını fark ederler, bazen kendisini evlat edinen ülkeyi özlediklerini *“şaşkınlık ve utanç”* içinde fark ederler. Burada kaydedilmesi gereken husus şu ki, bu durum sürgün toplumlarında özellikle ilk kuşak için olmasa da sonraki kuşaklar için geçerli olmaktadır. Geri dönme beklentisi ve umudunun bir türevi de kişinin kendi topraklarında gömülmek isteğinde ortaya çıkmaktadır ve bu istek, kişilerin kendi toprağının

²⁹⁹ Minara A. Çınar, *Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*, Ankara: Astana Yayınları, 2020, s. 14: Araştırmalar, Ahıskalı Türklerin sürgünden önce de bölge Rusya'nın hâkimiyeti altına girdikten sonra da (1829) dil konusunda tutucu ve kapalı olup kendi dilini öteki halklara empoze ettiklerini ortaya koymaktadır ve bu fenomenin, sürgünden sonra da etkisini sürdürdüğü söylenebilir.

³⁰⁰ Maalouf, a.g.m., s. 102.

³⁰¹ Kolukırık, a.g.m., s. 185; Bayraktar, a.g.t., s. 5.

³⁰² Akhtar, a.g.m., s. 38-45.

dokusuna duydukları özlemin bir sonucudur. Üçüncüsü, kopyalama denilen sonuçtur ve yerinden edilen kişi bu durumda, anayurda olan özlemini gidermek için oradaki yaşamını geldiği yerde kopyalamaktadır. Şöyle ki sürgün kişiler kendi âdetlerini sürdürürler, örneğin ev dekorasyonunu kendi etnik âdet ve alışkanlıklarına göre yaparlar, kendi etnik veya yöresel yemeklerini yemeye, müziklerini dinlemeye ve sadece kendi etnik grubundan olanlarla sosyalleşmeye çalışırlar. Onlar bu şekilde sanki kendi vatanlarını “terk etmemiş” gibi hissederler ve genellikle kendi vatanlarına benzer topografyaya yerleşmeyi daha çok tercih etmektedirler fakat Ahıskalı Türklerin böyle bir tercih imkânı olduğu söylenemez. Bu durum, geri dönme isteği ve kopyalama arasındaki bağlantıya ve devamlılığa işaret etmektedir. Kavuşma olarak tanımlanan dördüncü aşamada ise sürgün veya göçmen kişi, ayrılmanın etkisiyle kendi vatanındaki yapılara, evlere, sokaklara, coğrafi objelere ve genel olarak coğrafyaya abartılı bir şekilde sevgi duyar ki kaybedilmiş vatan böyle bir durumda ulaşılmak istenen yüce hedef haline gelmektedir. İdealize edilmiş bu geçmişle ilgili kavuşma isteği, olumlu olumsuz anılarla karışık bir haz ve hatta esin haline gelir. Beşinci onarım aşamasında Ahıskalı Türkler arasında şiir, roman, anılar, dram eseri, sürgünle ilgili sahne kurgulamaları sayesinde öz yurtlarıyla ilgili acılarını hafifletmektedirler.

Göç eden insanlar beslenme, barınma, can güvenliği gibi temel ihtiyaçlara istek duydukları kadar ruhsal sağlığa da bir o kadar gereksinim duyarlar. Bu bağlamda, dünyada değişik neden ve isteklerden dolayı göç edenlerin sayısı her geçen gün giderek artmaktadır ve göç kavramı sosyal bilimler alanında daha fazla araştırılmaya başlayan konular arasında yer almaktadır. İnsanların alıştığı çevreden koparılıp farklı coğrafyaya göç etme süreçleri sosyal bilimler, siyasal bilimler, sağlık bilimleri gibi birçok disiplin, ayrıca disiplinler arası branşlar çerçevesinde ciddi bir şekilde araştırılmaya devam etmektedir.³⁰³

Göç sürecinin göçmenler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmacıların çoğunlukla göç sonrası döneme odaklandıkları görülmektedir, ancak göçmenlerin ruh sağlıkları araştırılırken göç sürecinin bir bütün olarak ele alınması ve her aşaması ve boyutunun birbiriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir.³⁰⁴ Araştırmalar, zorunlu göçü yaşayan

³⁰³ Zübeyit Gün, *Çağdaş Psikolojik Akımları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 7.
https://www.researchgate.net/publication/315785833_Goc_Psikolojisi, Erişim tarihi: 19.03.2020.

³⁰⁴ Gün, a.g.m., s. 10.

insanların, göç öncesi ve sonrasında ruhsal rahatsızlıklar ve travmatik deneyimler yaşama ihtimallerinin diğer göç eden insanlara göre daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Göç araştırmaları verilerine göre göçmenlerin sıklıkla yaşadıkları genel psikolojik problemlerden bazıları; uyku bozuklukları, depresyon, şizofreni, alkol ve uyuşturucunun kötüye kullanımı gibi sorunları sıralayabiliriz.³⁰⁵

Göç sürecinin insan sağlığını etkileyen boyutu göçmenlerin yalnızlık, dil zorlukları, işsizlik, sosyal statü kaybı, yeni sosyal çevre gibi birçok stres yaratan durumlarla karşılaştıklarını belirtmek gerekir. Göçlerin en büyük etkisi kişiye ve gruba özgüdür, fakat etkilenme düzeyleri farklıdır. Göçmenler sonradan yerleştikleri ülkelerdeki yaşam düzenine yabancı oldukları gibi sosyal düzenin de en alt basamaklarında yer edinirler. Bireyler doğup büyüdüğü ortamın siyasi ve sosyoekonomik düzenini doğal olarak kabul ederler oysa yeni bir ortama yerleşmiş insanlarda durum farklıdır. Şöyle ki göçmenler yıllar boyu yaşadıkları evlerini, alıştıkları çevrelerini kaybederek kendilerini farklı bir ortamda bulurlar. Yeni toplumda görmezden gelinmeleri, dışlayıcı ve küçük düşürücü isimlerle anılmaları, yalnızlaştırılmaları, iş bulamamaları göçmeni farklı çıkış yolları aramaya itmektedir. Göç, böylece insanları sosyal düzeni, âdetleri ve gelenekleri sorgulamaksızın kabul etmekten kurtarır. Onlara yeni bir kimlik ve şahsiyet kazandırırken³⁰⁶ öte yandan göç, bir travmadır. Kişiliği darbe almış, kendini belirsizlik içinde bulan, hayatının anlamını yitirmiş, duygusal travma ve kültürel şok geçiren göçmenlerin ruhsal bozukluklar yaşamalarına işaret eden değişkenler olarak belirtilmektedir.³⁰⁷ Yeni yerlerinde tutunabilmek için göçmenler bir yandan da kendi aralarında psikolojik dayanışma mekanizmaları ve yolları geliştirirler. Aralarındaki bağları sağlamlaştırıp geleneksel değerlerine sahip çıkarak, onları yaşatarak, yeni toplumda yok olmamaya çalışırlar.³⁰⁸

Ahıskalılarla ilgili somut bilgi ve olgular, ayrıca göç problemi doğal olarak tarih, etnografya, sosyoloji, antropoloji vb. açısından değerlendirilebilir. Biz elimizdeki

³⁰⁵ M. Ersin Kuşdil, "Göçün Yarattığı Psikolojik Sorunlar; Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım", *Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Zorunlu Göçün 20. Yılına Anma Etkinlikleri Panel Konuşması*- 2009, ss. 1-13; Gün, a.g.m., s. 10.

³⁰⁶ İpek, a.g.e., s. 80.

³⁰⁷ Ayla Tuzcu; Kerime Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, S. 6, 2014, ss. 56-66.

³⁰⁸ Erdilek, a.g.m. s. 268.

somut bilgilerden hareket ederek ileride meselenin manevi danışmanlık ve rehberlik boyutunu ele alacağız.

2.2. MANEVİ DANIŞMANLIĞIN TEORİK ALTYAPISI

20 yy. sonlarından itibaren *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (MDR), sosyal bilimler tarafından sıkça üzerinde durulan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sahaya ilgili araştırmalar günbegün artsa da MDR ile ilgili ortak ve kapsamlı bir tanım söz konusu değildir. MDR, şartlara ve yaklaşımlara göre araştırmacılar tarafından farklı tarif edilmiştir.³⁰⁹ Dolayısıyla teorik ve kavramsal yönüyle şimdilik tam belirgin olmayan bu konuda sadece Batı literatüründe ve ülkemizdeki araştırmalarda yer alan başlıca tez ve görüşler ele alınmıştır.

Tarihi süreç içinde manevi danışmanlığın geçmişi, önemli derecede Hristiyanlık düşüncesi, gelenek ve dini öğretilerine dayanmaktadır. Kuşkusuz, herhangi bir faaliyet ve öncelikle sözkonusu alanın ortaya çıktığı toplumun kendi inanç, dil ve kültürüne bağlı şekilde gerçekleşir. Bundan dolayı manevi destek ve yardım hizmetlerinin teorik ve pratik yönlerine ilişkin bilimsel araştırmalar, dini danışma psikolojisi kastedilmekle Pastoral Psikoloji alanı olarak bilinmektedir.³¹⁰ Örneğin Hz. İsa'nın hastalarla özel olarak ilgilenmesi, onları iyileştirmesi, onun misyonunu sürdürmeyi görev bilen kilise, hastalara ve hasta ziyaretine önem vermektedir. Hristiyanlık gelenekleri, öğreti ve pratikleri öncelikle ilk dönemlerde MDR'ye kaynak teşkil etmiştir. Dini danışmanlık yardımı hastanelerde başlamış, zamanla alanı genişlemiş, daha nitelikli ve etkili danışmanlık hizmetleri verebilmek için pozitif bilimsel metot ve teknikler kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla ilahiyatla birlikte zamanla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında psikolojinin kaynak ve yöntemleri de uygulanmaya başlamıştır. Batı araştırmacılarına gönderme yapan M.Y. Kolpakova, dini danışmanlık uygulamalarında da din ve maneviyat söylem ve örtüsü altına genel seküler (dünyevi) psikoterapi ve psikolojik danışmanlık yöntemleri ve dili, hatta psikanaliz kullanıldığını kaydetmektedir.³¹¹ ABD'de uygulanan dini danışmanlık hizmetlerini, tarihçesini ve

³⁰⁹ Emmanuel Y. Lartey, *In Living Color: An Intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling* Londra: Jessica Kingsley Publishers, 2003, s. 13, 50.

³¹⁰ Suat Cebeci, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8, S. 19, 2010, s. 53-69.

³¹¹ M.Y. Kolpakova, "*Pastorskoye konsultirovaniye i psikhoterapiya*", Moskova Devlet Psikoloji Pedagoji Üniversitesi Yayını, 2009, s. 214.

ortaya çıkış sürecini ele aldığı makalesinde M.Y. Kolpakova bunun, genel psikoterapi ve psikoloji danışmanlıktan farklı, bilimle ilgisiz altyapıya dayandığının ve bu ikisinin arasında derin çelişkiler bulunduğunu belirtmektedir.³¹²

Modern anlamda manevi danışmanlık uygulamalarının kısaca tarihine bakarsak bunu ilk olarak Anthony Boisen'nin geliştirdiği kabul edilmektedir.³¹³ Ardından 1964 yılında kurulan Amerika Dini Danışmanlar Derneği (American Association of Pastoral Counselors), iyileşme ve gelişme sağlamak için psikolojik yaklaşımla birlikte manevi kaynaklardan da yaralanan danışmanlığı kendine özgü bir model olarak tarif etmiştir.³¹⁴

Birçok ülkede yaygın hale gelen MDR ülkemizde de gündeme geldikten sonra meselenin teorik ve kavramsal yönüne ilişkin tartışmalara yol açmıştır. Manevi danışmanlığın kavramı, teorik yönü, pratik uygulama boyutu, faydalı olup olmadığı, bu danışmanların kimler olacağı, bu danışmanların kullanacağı metot ve teknikler bağlamında değişik yorum ve görüşler vardır. Batıda göreceli olarak bilinen bir yapılanma olsa da Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları şimdilik kesin bir kurumsal ve pratik temele oturtulamamıştır.³¹⁵ Teorik ve bilimsel açıdan halâ tartışmalı ve çelişkili olmasına rağmen diğer ülkelerde de dinsel, ırksal ve kültürel çoğulculuk şartlarında MDR değişik şekillerde farklı boyutlarda yaygınlaşmaktadır.³¹⁶

Manevi danışmanlık ve rehberlik kimi araştırmalarda dini danışmanlık ile eşanlamlı olarak ele alınmaktadır ve literatürde “*manevi ilgi, pastoral bakım, maneviyat psikolojisi, manevi destek, manevi rehberlik, dini danışmanlık, inanç danışmanlığı*” vb. tanımlama ve tarifler de görülmektedir.³¹⁷

https://psyjournals.ru/files/29992/cppp_2009_n2_Kolpakova.pdf. Erişim tarihi:12.12.2020.

³¹² Kolpakova, a.g.e., s. 214.

³¹³ Hatice Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s. 28.

³¹⁴ Yunus E. Temiz, “Erdem Temelli Müdahalelerin Dini Danışmanlık ve Rehberliğe Katkısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, Edt. Ali Ayten, İstanbul: DEM Yayınları, 2017, s. 303; Aysun Özkan, “Hastanelerde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, Edt.: Ali Ayten, İstanbul: DEM Yayınları, 2017, ss. 61-101, s. 61.

³¹⁵ Kılınçer, a.g.m., s. 23.

³¹⁶ Kolpakova, a.g.e., s. 222.

³¹⁷ Kılınçer, a.g.m., s. 25-26.

Manevi danışmanlık, bireylerin acıyla başa çıkma, anlam krizleri ve din ile olan ilişkilerini düzeltmek için sunulan modern bir hizmettir. “manevi”, “dinî”, “danışmanlık”, “rehberlik”, “bakım”, “rehabilitasyon” gibi kavramların karşılığı olan teknik, teorik ve kurumsal içerik aşağı yukarı bellidir. Fakat mevcut uygulamaların tanımlanması konusunda yurt dışı araştırmalarında ve ülkemizde şimdilik kesin bir uzlaşma yoktur.³¹⁸ Bundan dolayı tezimizde manevi danışmanlığı, psikoloji alanında yapılan danışmanlığın seçeneği olarak değil uluslararası düzeyde geniş boyutta kullanılan dinsel nitelikli yardım ve hizmet olarak ele almaktayız.

Yukarıda belirtildiği üzere MDR hususlarında, Batıda ve ülkemizde ortak ve kapsamlı bir tanımlama olmadığına, üstelik bunun ne olduğu hakkında tartışmaların da devam ettiğine kısaca değinmek gerekir. Mesela, Lartey E.Y’e göre, bu bireyin üstün özelliklere sahip olduğu varsayımıyla uzmanların sözel/sözel olmayan, doğrudan/dolaylı, literal/sembolik iletişim kullanarak danışanların stres ve sıkıntılarını atlatma sürecinde sağladıkları danışmanlık türüdür.”³¹⁹ Jaekle ve Clebsch ise, “*manevi danışmanlığı, sorunlarla başa çıkma sürecinde danışanlara yardımcı olma, yön ve destek verme yoluyla sorunlarını çözümlmek için dinsel aktörler tarafından yapılan çalışmalar*” olarak tanımlamaktadırlar.³²⁰ Öte yandan A.Seyyar, manevi danışmanlığı, özellikle manevi himaye ve desteğe, korumaya ihtiyacı olan şahıslarda manevi risk ve sapma gibi sorunlara neden olan hususları inceleyen, sorunların sebeplerini, değişik etki ve boyutlarını, çözümlerini araştıran bilim dalı diye tarif etmektedir.”³²¹ Bu konuyu araştıran Altaş’ın fikrinde “manevi danışmanlık, dini kaynak ve danışma teknikleri uygulama suretiyle şahsın kendisi ve başkalarıyla ilişkilerinde, davranış uyumu ve değişikliğinde fonksiyon bozukluklarına neden olan duygusal problemleri teşhis ve tedavi etmektir”.³²²

Manevi himaye ve bakım, başta hastane, cezaevi gibi kurumlarda olmak üzere ihtiyaç duyan herkese din ve inanç üzerinden mümkün olan manevi yardım ve destek gibi

³¹⁸ Sevde Düzgüner, “Nereden çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten - Nuri Tınaz, İstanbul: Dem Yayınları, 2016, s. 35, 37; Baygeldi, a.g.t., s. 13.

³¹⁹ Lartey, s. 30.

³²⁰ Ok, a.g.m., s. 38.

³²¹ Ali Seyyar, “Manevi Sosyal Hizmetlerin İslami Çerçevesi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Nurullah Altaş, Mustafa Köylü, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 127.

³²² Altaş, a.g.m., 2000, s. 339.

faaliyetlere verilen addır. Dolayısıyla, manevi bakım ve himaye, insanlara acılı, zor, sıkıntılı üzüntülü durumlarında, korku, yalnızlık ve ümitsizlik yaşadıklarında, beklenmedik değişimler (hastalık, kaza, ameliyat, yargılanma ve askerlik, sakatlık, doğal afet vb.) gibi kritik şartlarda onların yanında olmaktır. İnsanları din ve inanç bağlamında desteklemek, varsa eğer soru ve sorunlarına danışmanlık etmek; âdet ve ibadetlerini yerine getirebilmelerinde rehberlik etmek, hayatlarına belirli anlam, varoluşlarına yeni bir mana kazandırmak için onlara eşlik etmek de buna dâhildir.³²³

Geleneksel psikoterapi türleri, yardıma muhtaç olan danışanların beklentilerini çoğu zaman onların dinsel sorunları yüzünden karşılayamamıştır. Çünkü bilindiği gibi psikiyatri alanında da ister teori ve araştırmalarda, isterse de teşhis sistemleri ve pratiğinde insan yaşamının dinsel ve manevi tarafı, önemli derecede ihmal edilmektedir.³²⁴

Bir taraftan geleneksel psikoterapistlerin, inançlı kişilerin problemlerini çözme konusunda yetersiz kalışı, öte yandan psikiyatride hayatın dini ve manevi yönüne gereken ilginin olmayışı, bu bağlamda yeni bir alana ihtiyaç doğurmuştur. Dolayısıyla dini danışma ve rehberlik, öğretici yaklaşım olup, dini bilgilerin basit ve anlaşılabilir bir şekilde ikna, benimsetme, yönlendirme, çözümleme, rahatlama ile öğretilmesi anlamına gelmektedir.³²⁵ Ruh sağlığı ile maneviyat/din arasında pozitif ilişki olduğunu belirten Demirbaş, manevi yönelimin danışmanlık süreci için de önemli katkılar sağlayacağını ve yapılan çalışmaların manevi yaşantının sadece ruhsal sağlığa katkıyla sınırlı kalmayıp dolaylı olarak insanların fiziksel sağlıklarını, davranışlarını ve alışkanlıklarını da olumlu yönde etkilediğini yazmaktadır.³²⁶

Kimi zaman bir avutma, bir umut verme, bir himaye, bilgiden daha çok yararlı olmakta, mağdurların önünde yeni kapılar ve yeni yönler açmaktadır. Bundan dolayıdır ki bazı durumlarda bu tür psikolojik danışma hizmetlerine önem verilmektedir, değişik sebeplerle uyum sorunu yaşayan, yalnızlık sıkıntısı çeken,

³²³ Ömer F. Söylev, “Türkiye de Dini Danışma ve Rehberlik Alanları İmkânları ve Yöntemleri Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 1, 2016, ss. 583 – 584; Aslan Karagül, “Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 40, 2012, s. 7; Harun Işık, a.g.m., s. 223.

³²⁴ Temiz, a.g.m., s. 303.

³²⁵ Ok, a.g.m., s. 39.

³²⁶ S. Demirbaş, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları: Ergenlik Döneminde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR)”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: DEM, 2017, s. 104.

kendilerini başarısız ve gereksiz gören şahıslara, sorunların nedenlerini ve çarelerini görmeleri için manevi danışmanlık desteği sağlanmaktadır.³²⁷

Bu konuya değinen Mustafa Koç'un fikrince "manevi-(psikolojik) danışmanlık, danışanların hayat boyu bağlı oldukları cemaat, grup ve topluluklarıyla bağlantılı şekilde karşılıklı olarak iyileşme ve gelişmeyi esas alan kapsamlı danışmanlık hizmetidir".³²⁸ Bu araştırmacıya göre, manevi-(psikolojik) danışmanlığı, daha çok ahlak, ölüm, ahret gibi sorunlar ve ilahiyata ilişkin değer problemlerle uğraşan bir yardımcı meslek olarak kabul edenler vardır ve örneğin Lidell, ilgili sahanın danışmanlık çerçevesinde bu şekilde özel bir alan olarak görülmesinin yanlış anlaşılardan kaynaklandığını kaydetmektedir.³²⁹ Koç, manevi-(psikolojik) danışmanlığın, dinsel bir kurum özelliği olsa da genel danışmanlıktan da uzak olmadığını, ilgili nüansın kimileriyle ilgilenip kimilerini dışladığını da ifade etmektedir.³³⁰ Bu tür danışmanlık, kendi alanına giren hususları sadece dinsel problem olarak incelemekle yetinmez ve bu yüzden her bir manevi danışmanın, ilgilendiği probleme, "danışanın kendisi için belirlediği yardım kaynağı açısından" yaklaştığını belirten Koç'a göre, böyle bir destek, dinsel muhtevalı problemle ilgili olabileceği gibi din dışı bir sorunla da ilgili olabilir.³³¹ Bundan dolayıdır ki ait olduğu alana bakmaksızın, danışanların karşılaştıkları her problem çerçevesinde yapılacak rehberlik, manevi-(psikolojik) danışmanlık kapsamındadır.³³²

Öte yandan MDR için kullanılan terimler konusunda da uzlaşma olduğu söylenemez ve örneğin etimolojisi bağlamında İngilizce bir sıfat olan "pastoral" sözcüğü, Oxford İngilizce Sözlüğünde "sadece din veya pedagojiyle ilişkili olmayıp şahsi konularda yardım ve danışmanlık yapan rahip veya öğretmen çalışmalarıyla ilgili olan" anlamındadır. İngilizce bir isim olan "counselling" sözcüğü de kısaca olarak " bir sorun üzerine profesyonel tavsiyeler" şeklinde tarif edilmektedir.³³³ Rusya'da da aynı terim karmaşası ve belirsizlik söz konusudur (din adamı himayesi, rahip psikiyatrisi

³²⁷ Cebeci, a.g.m., s. 61.

³²⁸ Koç, a.g.e., s. 52.

³²⁹ P.G. Liddell, *A Handbook of Pastoral Counselling*, London: Mowbray Publishing, 1983, s. 12-16.

³³⁰ Koç, a.g.e., s. 53.

³³¹ Koç, a.g.e., s. 53; Ok, a.g.m, s. 37; Yener Özen, "Tanrı- Sen Ben Üçümüzün Yolu: Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliği Üzerine", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 10, 2010, s. 54.

³³² Koç, a.g.e., s. 53.

³³³ Koç, a.g.e., s. 52.

vb.).³³⁴ Basitçe ifade edersek, “uzmanın manevi olarak öğüt vermesi” manasına gelebilecek manevi-(psikolojik) danışmanlık, rol dağılımına bakıldığında “öğüt veren=manevi danışman ile öğüt alan=danışan” biçiminde özet bir ifade söz konusudur.³³⁵ Demek ki MDR, kişilerin karşılaştıkları zorlukları tek başına çözemedikleri durumlarda sağlanmaktadır ve problem yaşayan kişileri yönlendirmek, iyileştirmek, desteklemek gibi değişik fonksiyonları vardır. Söz konusu işlevler sırasında psikolojik danışma ve rehberlik metot ve teknikleriyle birlikte dini ve manevi kaynaklar da kullanılır.³³⁶ Şöyle ki Sovyet rejimi gibi din karşıtı ülkelerde resmi sağlık kurumlarında psikolojik tedavi hizmetleri dışında himaye ve destek uygulanamazdı ve halk bu tür manevi danışmanlık ihtiyaçlarını gayri resmi şekilde karşılamaya çalışıyordu.

Sorunun bir boyutu da “maneviyat” kavramının değişik anlamlar ve yorumlar içermesidir. TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğünde, “manevi” kavramı “görülmeyen, duygularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı” gibi anlamlar taşır. Ayrıca, “maneviyat” kavramının da iki değişik anlamı vardır: birincisi “maddi olmayan şey”, ikincisi ise “yürek gücü, moral” manasındadır.³³⁷ Öte yandan şuna dikkat çekelim ki birbiriyle yakından ilgili olan ve zaman zaman birbirinin yerini alan din ve maneviyat kavramları, son yüzyılda sosyal bilimler alanında sıkça ve derinlemesine ele alınmıştır. Bununla birlikte bilimsel çevrelerde gittikçe artan araştırmalara rağmen dinin inanç ve maneviyatın doğasına ve tanımına ilişkin açık ve kesin bir görüş birliği sağlanamamıştır. Din ve maneviyatın özü ve doğası hususunda yapılan çağdaş tarif ve yorumlar da eksik ve çelişkilidir. Bu kavramların nasıl tanımlanacağı, kriterler ve yaklaşımlar çalışmalara ve araştırmalara göre değişmektedir.³³⁸ H. Kılınçer’e göre insanı bir bütün olarak değerlendirmek için onun manevi ve dini yönünü dikkate almak gerekir. Bu yüzden manevi danışmanlık ve rehberliğin önemini vurgulayarak, MDR

³³⁴ https://superknigi.org/catalog/biznes_liderstvo_i_nastavnichestvo/pastyrscoe_popechenie/.

³³⁵ Ok, a.g.t., s. 97.

³³⁶ Altaş, a.g.m., s. 29; Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, S. 21, 2017, s. 1277; Ok, a.g.m. s. 36-37; Seyyar, a.g.m., s. 128.

³³⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983, s. 2019.

³³⁸ Kılınçer, a.g.m., s. 22.

hizmetlerinin sağlıklı ve yararlı olması için disiplinler arası çalışmaların kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir.³³⁹

Genelde her insanın içsel ve özgün biçimde ortaya koyduğu enerji ve yönelim söz konusudur. İnsanın ruhunu ortaya koyan maneviyat, onun kendine ve başkalarına mutluluk veren, sevgi, merhamet, şefkat, sabır, hoşgörü, sadakat, uyum sağlama ve sorumluluk gibi yetilerle sosyal yaşam bağları kurmasıdır.³⁴⁰ Ayrıca maneviyat insana doğuştan gelen yetenektir ve manevi potansiyelimiz, hayatın değişik zor deneyimlerini atlatmamıza yardımcı olur.³⁴¹ Bir başka anlamıyla maneviyat, insanın kendisini fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak ifade etmesidir.³⁴²

Bu bağlamda manevi değerler, bir sosyal grup mensuplarının, sırf başkaları tarafından onaylandığı için değil, kendi idrak ve anlayışla doğruluğunu tasdik ettikleri için, uzlaşma halinde oldukları ve öznel olarak da benimsedikleri değer yargılarıdır. Çünkü evrensel ahlaki değerlerle birlikte her milletin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak benimsediği sosyo-kültürel değerlerin toplamı, işte sosyolojik boyutuyla manevi değerlerin dışı yansımasıdır.³⁴³

Dini inanç ve maneviyat insanın bütün davranışları, deneyimleri ve duygular dünyasıyla olumlu veya olumsuz şekilde devamlı bağlantı içindedir. Böyle devamlı ilişkiye bakmaksızın psikoloji biliminde, insanın dindarlığının temelinde yatan psikolojik süreçlere ilgi yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla din psikolojisinin, ana disiplini olan psikolojiyle bütünleşme sorunu ortaya çıkmıştır ve söz konusu alanda araştırma yapan akademisyenleri uğraştıran başlıca hususlardan biri, teori ihtiyacıdır. Araştırmacılar, din psikolojisinde yapılan çalışmaların veri açısından gayet zengin fakat teori yönünden yetersiz kaldığını sıkça vurgulamışlardır.³⁴⁴

Din faktörü açısından M. Köylü' nün³⁴⁵ yazdıkları da dikkat çekmektedir ve buna göre, dini objelerin sanatsal yönleri, dini yapıların mimari özellikleri, süs, boya, minyatür

³³⁹ Kılınçer, a.g.m., s. 40.

³⁴⁰ Nurdan Yağlı, Öznur Özdoğan, "Gaziler ve Yakınlarının Manevi Bakım İhtiyaçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma", *Journal of Analytic Divinity*, C. 3, S. 2, Aralık 2019, ss. 67-100.

³⁴¹ Özdoğan, a.g.m., s. 130.

³⁴² Ok, a.g.m., s. 37.

³⁴³ Seyyar, a.g.m., s. 128.

³⁴⁴ Kılınçer, a.g.m., s. 27.

³⁴⁵ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 95.

gibi estetik unsurları insanı manevi heyecan vermektedir. Onun fikrinde insanlar, iç huzuru kaçıran ve rahatsız eden belirli duygu ve düşüncelerini yüce yaratıcıya aktarmak suretiyle, sorunlarından kaynaklanan olumsuz durumdan kurtulma şansı kazanmaktadırlar. Bununla birlikte yazar, dini katılım sayesinde fertlerin, günlük yaşamda karşılaştıkları stres ve gerilimlere yaklaşım ve değerlendirmelerini değiştirdiklerini, streslerini ve huzursuzluklarının azaldığını belirtmektedir. Bu teze göre, dini katılım, dindar kişilerin stresi bertaraf etmesi için bir çözüm yolu olarak benimsenir ve dolayısıyla dini katılım, bireyin yaşadığı herhangi bir travma olayına dayanma ve direnmeye yardımcı olur, bu tür olaylarla mücadele etmek için bir ümit kaynağı oluşturur.³⁴⁶

Dini katılım açısından bu tür manevi ve psikolojik duygular bir yandan hayata belirli mana kazandırırken, öte yandan da insana yaşama gücü vermektedir. Çünkü dini inanç, belirli itikat ve ibadet ilkeleriyle birlikte, insanlara sağlıklı hayat tarzı sunar, ayrıca sosyal yardımlaşma yoluyla toplumsal bütünlüğü ve huzuru teşvik eder, dua etmekle kaygı ve stresi azaltır, bir ümit kaynağı oluşturarak, yaşama belirli mana ve hedef kazandırır.³⁴⁷

Konuya değinen bazı araştırmacılar³⁴⁸, maneviyat olgusunu insanların genellikle sahip oldukları içsel ve özgün birikim olarak yorumluyorlar ve buna göre maneviyat, yaşamın bütün alanlarında cesaret, güven, umut, direnç ve enerjinin kaynağıdır. Maneviyat zaafı, buna orantılı şekilde mutsuzluğa ve umutsuzluğa yol açarak insanı normal hayatın dışına itmektedir. Çünkü yaşam boyu değişik deneyimlerimizin gösterdiği gibi karşılaştığımız zorluklarla mücadele ederken yaşama gücü olarak maneviyata dayanırız. Yeterli manevi gücümüz olmadığında, manevi ruhtan mahrum kaldığımızda birinden yardım bekleriz, beklenti içine gireriz. Böyle hallerde insanların çoğu değişik şekilde, şu veya bu yolla genellikle manevi yardıma gerek duymaktadır

³⁴⁶ Köylü, a.g.m., s. 95-96.

³⁴⁷ Köylü, a.g.m., s. 97; M. Akif Kılavuz, Esra Kılavuz, “Yaşlanma Döneminde Kayıplarla Başa Çıkma Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, s. 19.

³⁴⁸ Ali Köse, Ali Ayten, “Din Psikolojisi”, İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2019, s. 110,126; Abdülkerim Bahadır, “Psikoterapide Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Victor Frankl”, *UÜİF Dergisi*, C. 9, S. 9, 2000, s. 68; Klara Malinakova, J. Kopcakova, P. Kolarcik, A.M. Geckova, I.P. Solcova, V. Husek, L.K. Kracmarova, E. Dubovska, M. Kalman, Z. Puzova, J.P. van Dijk, & P. Tavel, (2017). The Spiritual Well-Being Scale: Psychometric evaluation of the shortened version in Czech adolescents. *Journal of Religion and Health*, 56(2), 697–705, s. 698.

ve işte bu durum, herkesin her zaman bir şekilde hissedebileceği bir manevi yardım ihtiyacıdır.³⁴⁹ Şöyle ki insanın olağan günlük fizyolojik ihtiyaçlarla birlikte adalet, sadakat, dürüstlük, azim, şefkat, merhamet, ümit, güven, ilgi, bağlanma, dayanışma gibi manevi ihtiyaçları da önemlidir.³⁵⁰

Yaşamın zorlukları ile karşılaşmış kişilere destek olmak anlamına gelen psikolojik danışmanlık için manevi boyutları da içeren tüm kaynakların tespit edilmesi ve kullanılması önemlidir. Zira manevi yönelim, stresli durumlarda kişiye rahatlama ve huzur hissi vererek hayattan daha çok memnun olmasını sağlamakta, yaşamı anlamlı hale getirmekte, problemlerle başa çıkma becerisi kazandırmakta, olumsuz duyguları azaltmakta ve uyumlu bir yaşam seçeneği sunarak ruh sağlığına katkıda bulunmaktadır.³⁵¹

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlara sahip bir bütün olarak insan, varoluşundan beri maneviyat ve dini faktörlerin etkisinde kalmış, birey ve toplum bağlamında bunların önemli bir yere sahip olmuştur. Öte yandan tarih sürecinde kimi zaman bilimsel olmadığı ve araştırılamayacağı gibi gerekçelerle dışlanmasına ve ihmal edilmesine rağmen maneviyatın ve dini inancın fertlerin düşünce ve davranışlarına etkisi tartışılmazdır.

Psikolojik danışman olarak da tanımlanan manevi danışmanlık, fertlerin, hedeflerine ulaşmaları için kendilerine yardımda bulunanlarla etkileşime geçmesidir. Çevresel sorunlar ve ağır hayat şartları ile başa çıkma, yalnızlık, yabancılaşma, ötekileşme, umutsuzluk vb. negatif duygulara yol açan durumları kontrol altında tutmak, başkalarıyla etkili iletişim kurma yollarını öğrenmek, bunları uygulamak, çevreye uyum sağlamak gibi hususlar söz konusu etkileşim ve danışma sırasında yardım kapsamındadır. Ne var ki bugünkü karmaşık dünyada hızla gelişen bilim ve teknolojiyle birlikte bireyler her şeyi kişisel yarar açısından değerlendirme eğilimindedirler ve bu yüzden hayatları derinden değişmektedir. Oldukça dinamik ve çelişkili bu dönüşüm sürecinde toplumsal bağlar etkisizleşmekte ve sorumluluk duygusu yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla insanların aralıksız olarak karmaşık ve çelişkili hale gelen hayatları ve davranışlarına doğru tespit koymak, hayatı zorlaştıran

³⁴⁹ Cebeci, a.g.m., s. 59.

³⁵⁰ Demirbaş, a.g.m., s. 104.

³⁵¹ Demirbaş, a.g.m., s. 105; Seyyar, a.g.m., s.127; Mustafa Köylü, “Kur’an’da Ruh Sağlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 31, Mayıs 2011, s. 95-96.

faktörlere direnmek ve hızla değişen dünyaya ayak uydurmak için MDR hizmetlerine ihtiyaç artmaktadır.

Tüm bunlara karşılık N. Altaş, dini danışmanlık hizmeti verilen nüfus grubundan bahsederken bunları, “*din hizmetlerinin cami dışına taşıdığı alanda yaşlılar, engelliler, sokakta çalışan çocuklar, kronik hastalar, evsizler, yoksullar, şiddete maruz kalan-kadın ve çocuklar, istismara uğrayanlar, parçalanmış ailelerin mensupları, göçmenler vb. şekilde uzatılacak listede bulunan tüm bireylerin bulunmakta*” diye sıralamaktadır. Altaş, bu “listede bulunan her bir türdeki her bireye sunulacak bakım/sosyal hizmet/sosyal çalışma türünün de farklı olacağını” belirtmektedir.³⁵²

Öte yandan Üzeyir Ok’un yazdığına göre danışmanlığın amaçları şunlardır: destek, kriz durumunda müdahale ve kriz yönetimi, karar verme, iç görü ve anlamlandırma, kendini gerçekleştirme ve kanıtlama, kişilik değişimi sorunuyla başa çıkma, kurumsal ve sosyal değişimlere uyum sağlama, tam olarak işlev sağlama, kişisel gelişme ve iyi niyetlilik vb.³⁵³

MD ilgili olarak burada hepsinin üzerinde duramayacağımız birçok farklı tanımlamalar ve önermeler vardır.

2.2.1. Dünya’da ve Türkiye’de Manevi Danışmanlık Uygulamaları

Genel olarak insanlar kendini gerçekleştirmek, kanıtlamak, varlığını geliştirmek için maneviyat ve ruhlarını enerji kaynağı olarak kullanırlar. Bu yüzden tarih boyu çok eski çağlardan itibaren insanlar gerek hem manevi sıkıntılarından kurtulmak gerekse mükemmele, ideale ulaşmak için manevi enerji sağlamak üzere daima bir destek arayışı içerisinde olmuşlardır. Bilindiği üzere hocalar, papazlar, rahipler, büyücüler, medyumlar manevi güç arayanların yardım ve destek için başvurdukları kişilerdir ve sıkıntılı durumlarda çare ve kurtuluş onlardan beklenmiştir. Şu da var ki özellikle ruhsal bunalımlar sırasında doktorlardan önce çoğu zaman bu tür otoritelere öncelik verilmiş ve onların iyileştirici gücüne inanılmıştır. Modern çağda bile bu tür manevi meziyetler taşıyan kişilere müracaat ederek onlardan çare ve destek bekleyenler vardır. Cebeci’nin görüşünce, diğer dinlerde olduğu gibi, İslam toplumlarında da geçmişten günümüze kadar sıra dışı ve ruhsal sorunların çözümünde, din adamlarına ve ulemaya

³⁵² Altaş, a.g.m., s. 26.

³⁵³ Ok, a.g.m., 2014, s. 36-37.

başvurma genel bir yol ve usul olmuştur ve bir şekilde dini yönden rehberlik ihtiyacı karşılanmıştır.³⁵⁴

Modern dünyada bilgi ve verilere ulaşmak için muazzam imkân ve araç bolluğuna rağmen insanların dini otoritelere danışma ihtiyacı açıkça görülmektedir. Dini danışma ve rehberliğin İslam dinindeki yerini tartışmaktansa, bu alanda kazanılmış deneyimlerden yararlanarak farklı bir hizmet sahası şeklinde sistemleştirilme ihtiyacını gündeme getirmek daha doğru olacaktır. Çünkü bu hususta din açısından bir engel yoktur ve ayrıca Müslümanlar tarih boyunca her dönemde birbirlerinin sorun ve acılarıyla bir şekilde ilgilenmişlerdir ve böylece toplumda sorun çözen, yol gösteren, iyileştiren şahsiyet ve bilginler farklı pozisyon kazanmışlardır.³⁵⁵

Din, maneviyat ve sağlık arasındaki ilişki Batıda yaklaşık yüzyıldan beri çok yönlü inceleme ve ilgi konusudur. Batı ülkelerinde Hristiyan ahlak, kültür ve geleneklerinden doğan dini danışmanlık belirli zaman içinde sistem haline getirilmiş ve yaygınlaşmıştır.³⁵⁶ Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının Batıda 1960'lı yıllardan itibaren sistemli bir şekilde yapıldığını söyleyebiliriz. İngiltere, Amerika, Hollanda, Almanya, Fransa gibi birçok ülkede kurumsal olarak manevi danışmanlık hizmetleri verilmektedir.³⁵⁷ Bu tür hizmetler, değişik kuruluşlar tarafından düzenli bir şekilde sağlanmakta olup geliştirilen ve uygulanan programlar, genelde pratik ve eğitim yöntemleri bağlamında birbirine paralellik göstermektedir.

Araştırmacılar Koç, manevi danışmanlığı, İslam dini kapsamında Doğu'nun psiko-sosyal hayat tarzı şeklinde değerlendirmektedir.³⁵⁸ Onun kaydettiği gibi, ruhsal sorunu olanlar, çoğu zaman mekân olarak camiler, zaviyeler, tekkeler ve dergâhlar gibi yerlere sığınır. Manevi danışmanlığı tarihsel gelişim içinde ele alan Koç'a göre, böyle faaliyetler Batı'da kilise merkezli "*pastoral danışmanlık*" adıyla bilimsel alanda yerini bulmuş manevi danışmanlıktır. Onun fikrince, Doğu'da manevi danışmanlık diyebileceğimiz faaliyetler ise cami/dergâh/tekke odaklı "gönül insanı yetiştirme"

³⁵⁴ Cebeci, a.g.m., s. 59.

³⁵⁵ Cebeci, a.g.m., s. 61.

³⁵⁶ Kılınçer, a.g.e., s. 38.

³⁵⁷ Kılınçer, a.g.e., s. 39.

³⁵⁸ Koç, a.g.e., s. 24.

düşüncesiyle ortaya çıkmıştır.³⁵⁹ Şimdilik Doğu yaklaşımı dünyanın hızla gelişen ve değişen gerçeklerine uygun şekilde modern anlamda kavramsallaştırılamamıştır.

MDR uygulaması, Türkiye’de yeni bir uygulamadır ve bunun pratiği tam olarak oturtulmamıştır. Bu uygulamaların nasıl yapılması gerektiği, içeriği ve kurumsallaşması gibi hususlarda Batı ülkelerinde yapılan uygulamalar incelenmektedir. Halen Türkiye’de tam şekilde düzenlenmiş bir MDR programı, modeli ve uygulamasından bahsedemeyiz. Uygulamaların devamlılığı ve ihtiyaç duyulan alanlarda yapılabilmesi için hem kurumsal hem de bireysel olarak altyapı ve zemin oluşturmak gerekir.³⁶⁰

1950’den başlayarak Türkiye’de Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, ceza infaz kurumlarında mahkûmların ıslahı kapsamında bu tür danışmanlık çalışmaları uygulamaktadır. 1994’ten itibaren sağlık kurumlarında manevi bakıma yönelik din ve moral uygulaması söz konusudur. Sağlık Bakanlığı, il müftülüklerinin de desteğiyle hastanelerde tedavi gören hastalara, tanımlama bu olmasa da dini ve manevi danışmanlık hizmeti sunmak için çalışmalar başlatmıştır. Din ve manevi danışmanlık hizmetlerinde pilot uygulamalar başladıktan sonra 1995’te buna karşı itirazlar olmuştur. Ülkemizde bir buçuk yıl devam etmiş pilot uygulama durdurulmuş ve nihayet 2012’de uygulama yeniden güncellik kazanmıştır.

Şöyle ki Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında 2015 yılında imzalanmış protokol uyarınca Türkiye’de sağlık alanında MDR uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarında kesintiye uğramasına rağmen 1989’da imzalanmış olup 2011’de yenilenen protokolle MDR hizmeti verilmektedir. Ülkemizde huzur evlerinde dini hizmetler ise Diyanet İşleri Başkanlığı ve SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) arasında imzalanmış protokol çerçevesinde halen kesintisiz sürdürülmektedir.³⁶¹ Bu bağlamda Ankara’da Toplum Ruh Sağlığı Derneği ve Palyatif Sağlık Hizmetleri Derneği’nin destek ve katkılarıyla düzenlenmiş” Din Psikolojisi ve Manevi Bakım” Çalıştayında MDR konusunun değişik boyutları ele alınmıştır. Bu toplantıda manevi danışmanlığın içeriği, hedef kitlesi, sosyal tabanı, danışman ve eğitimcilerinin nasıl yetiştirileceği,

³⁵⁹ Koç, a.g.e., s. 24.

³⁶⁰ Kılınçer, a.g.m., s. 32.

³⁶¹ Kılınçer, a.g.m., s. 33.

eğitim sırasında hangi dersler verileceği, bu tür eğitimle ilgili disiplinler bağlamında nasıl koordinasyon sağlanacağı hususlar üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Bazı üniversitelerde o tarihten başlayarak dini/manevi danışmanlık hizmetleriyle ilgili yüksek lisans programları açılmış, MDR alanına ilişkin yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır ve bu tür akademik araştırmalar devam etmektedir.³⁶²

2.2.2. Manevi Danışmanlıkla İlgili Başlıca Kavramlar

Son dönemde sıkça uygulanan manevi danışmanlık ve rehberlik teorisi ve pratiği ile ilgili olarak kavramsal altyapı da önem kazanmıştır. Bu bağlamda manevi danışmanlıkta kullanılan başlıca kavramlar üzerinde durmak yerinde olacaktır. Çünkü gerek kapsama alanı (ölüm, hastalık, hükümlük, yaşlılık, doğal afetler, savaş, zoraki göç nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluklar, manevi ve ruhsal sorunlar vb.), gerekse uygulamalar (eğitim, din eğitimi, yayın, sosyal ve kültürel içerikli hizmetler ve çok yönlü dini ve manevi destek, özetle koruyucu ve rehabilitasyon hizmetleri bütünü) ile ilgili kavramaların belirlenmesi gerekmektedir.³⁶³

Psikolojik danışmanlıktan farklı olarak manevi danışmanlıkta dinsel ve manevi kaynaklara da başvurulması nedeniyle kullanılan başlıca kavramlar da farklılık göstermektedir.

Bu tezimizde manevi danışmanlığın değişik uygulama ve şekilleri bağlamında kullanılan kavramların Ahıskalı Türkler örneğinde nasıl tezahür ettiği üzerinde çeşitli analizler yapılmıştır. Dolayısıyla Ahıskalılara yönelik manevi danışmanlığın hangi kavram, uygulama ve biçimlerinin uygun olacağını, farklı kültürlerle ilişkileri ve geçirdikleri değişimleri tarihsel bir bakış açısıyla tespit etmek etmemiz gerekmektedir. Ayrıca, yaşanan göç ve uyum sürecine bağlı tepkilerin, sorunların ve bunlarla başa çıkma stratejilerini saptamak, Ahıskalıların göç ve bunun sonuçlarına katlanma sürecine ilişkin tecrübelerini, söz konusu dini ve manevi unsurları tespit etmek için hangi kavramların kullanıldığı da önemlidir.

Araştırmamızda sürgün ve diğer olumsuzluklar bağlamında dini göndermeler kategorisinde farklı kod belirlenmiştir: “kader”, “imtihan”, “takdir-i ilahi”, “Allah’tan gelen”, “yaşadıklarından ders çıkarma, ibret alma” ve “şimdiki durumlarına

³⁶² Kılınçer, a.g.m., s. 29-40.

³⁶³ Bu hususta belirli fikir edinmek için bkz. Musfata Koç, a.g.m., s. 201-237.

şükretme”, “beraberlik/birliktelik”, “aile büyükleri”, “dayanışma”, “emek”, “ibadet”, “çalışkanlık”, “ölenlerin şehit olması”, “şükür”, “beterin beteri”, “aile”, “sülale”, “akraba ve arkadaş çevresi”, “önemli şahıslar”, “deneyimli kişiler”, “yaşlılar”, “din adamları”, “öğretmenler”, “dini hikâyeler dinleme”, “dua”. Dolayısıyla bunların değerlendirilmesi için manevi danışmanlıkla ilgili literatürde ve uygulamalarda söz konusu olan başlıca kavram ve ilkeler üzerinde durmamız gerekir.

2.2.2.1. Kader

Bireyin karşılaştığı ve maneviyatını sarsabilecek aşırı zor durumlarda onun acı ve üzüntülerle başa çıkabilmesi, sabretmesi ve dayanabilmesi için kader inancının önemi büyüktür. Şöyle ki İslam inancına göre insanın bütün ömrü boyunca başına gelenler ve yaşayacağı her olay, Allah’ın takdiri ve buyruğuna bağlıdır.³⁶⁴ Böyle inancı olanlar, kendi üzerine düşen görevi yaptıktan sonra gerisini Allah’ın takdirine bırakarak çeşitli acı, yıkıntı durumunda sabrederler. Kaderi kabullenmek, dini inançla ilgilidir.

İnsanlar ölümü, hastalığı, kaza ve felaketleri kader, imtihan, uyarı veya günahlara Tanrının kefareti olarak verilen sınav gibi kabullendiklerinde, rahatlamakta ve zorlukları daha kolay aşmaktadır. Örneğin kanser hastalar üzerinde yapılan araştırmaların ortaya koyduğu üzere hastalığı stresli yaşama, kimyasal karışımli gıdalar ve fazla kızartma yemekleri ile açıklamakla birlikte, bunu “Allah’ın işi”, “her şey Allah’tandır” diye dolaylı olarak kadere bağlamaktadırlar.³⁶⁵

İslam inancında kader, zaman ve mekân dâhilinde ezelden ebede kadar bütün iyilik ve kötülüklerin Allah’ın takdirine bağlı olduğu anlamına gelmektedir ve ehlişünnet için imanın şartlarından biri kadere inanmaktır. Dünyada birçok toplumda var olan kader inancına göre hayatın akışı ve yaşanacaklar, önceden Tanrının hükmüyle belirlenir, bazı halklar içinde ise bunun belirli bir yere önceden yazıldığına inanılır. Birçok inançta görülen kader kavramı, insanın başına gelenlerin çoğunlukla insanın kendi elinde olmadığı önyargısı anlamındadır. Farklı birçok toplumda insanın irade ve imkânlarını aşan durumların dini kavramlarla açıklandığı görülmektedir ve geleneksel toplumlarda kader anlayışı etkilidir. Birey çaresiz ve zor duruma düştüğünde olup bitenleri dini kavramlarla, özellikle de kaderle anlamlandırma eğilimindedir.

³⁶⁴ Teğâbun Suresi 11.

³⁶⁵ Muharem Cufta, *Kanser Hastalığı İle Başa Çıkma Dini İnanç Ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)*, (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 2014, s. 85.

Dolayısıyla insanlar, sorunlarla başa çıkmak için sabırla elinden geleni yapmakla birlikte, sonrasını Allah'ın takdirine bırakırlar. Kadere inanma sayesinde insan zor durumlarla psikolojik olarak asgari sıkıntıyla başa çıkabilmektedir ve önemli derecede rahatlamaktadır.³⁶⁶

Hastalığı algılama ve anlamlandırma hususunda olduğu gibi genel olarak insanlar kaza, ölüm, afet ve benzeri aşırı zorlukları imtihan, ceza, stres, hata, yanlış yaşam tarzı, savaş, terör, doğal gelişme vb. çeşitli faktörlerle açıklasalar da çoğu zaman kader kavramını kullanmaları ilginçtir. Ayrıca stres, yanlış beslenme, zararlı alışkanlıklar, doğal süreçler gibi nedenlerin hastalığa yol açtığını bir kenara bırakarak sonuçta olup bitenleri kadere bağlamak, rahatlatıcı ve teselli edici bir tutumdur.

Çaresiz ve zor durumda başka çözüm bulamayan mağdur birey, bunu bir kader olarak anlamlandırır ve bunları kader olarak algılaması ve anlamlandırması acılar, psikolojik sıkıntılar, karmaşık psikoloji, çevresine verdiği huzursuzluk, rahatsızlık kompleksi vb. hususlarda ona sabır ve dayanma gücü sağlamaktadır, onun derin ruhsal ve manevi kriz ve boşluk sendromunu hafifletmektedir. Kaydetmek gerekir ki çaresiz ve zor durumda kaldıklarında insanların daha çok dine yöneldiklerini ortaya koyan birçok araştırma vardır.³⁶⁷

Kaderin psikolojik ve epistemolojik tarafı din felsefesi, antropoloji, sosyoloji ve diğer bilim dallarında değişik yöntemlerle ele alınsa da mümin için konu, insanüstü ve doğaüstüdür, Tanrıyla bağlıdır, yani kaçınılmazdır. Örneğin, müminler için ölüm, bu dünyadaki yaşamın sonudur³⁶⁸ fakat varlığın son noktası değildir, tersine ebediyetin başlangıcıdır, çünkü İslam inancına göre, insanın ölümü, dünyadan ahrete geçiştir.³⁶⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki ölüm korkusu, şiddet ve etkisiyle, varoluşun karşılığı olmasıyla bütün korkulardan ayrılır.³⁷⁰

Mağdurlar, her şeyin Tanrının elinde olduğu kanaatiyle isyan etmeyip sabretmeyi tercih eder, yoksa ömür boyunca yaşanan ölüm, kaza, afet, hastalık, boşanma, iflas vb.

³⁶⁶ Cengil Muammer, “Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, 2003 s. 139 – 140.

³⁶⁷ Bernard Spilka, “The Psychology of Religion an Empirical Approach”, 3. Ed. New York: The Guilford Press, 2003, s. 497.

³⁶⁸ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, İstanbul: Altın Kitaplar, 6. b, 1997, s. 406.

³⁶⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011, s. 24.

³⁷⁰ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 3, S. 3, 1991, s. 156.

pek çok ağır maddi ve manevi olaylarla başa çıkmak çok zordur. Sonuçta dini sistemler, böyle olaylara katlanmak ve bunları anlamlandırmak için kapsamlı ve bütünsel görüş sağlamakta³⁷¹ ve böylece manevi denge ve sağlık açısından yardımcı olmaktadır. Burada sebepler arka planda kalır, çareler ve doğrular Yaradan'dan beklenir, yani sonucu Allah'ın takdiri olarak görmekle müminler, bunun mutlaka hayırlı olduğuna inanırlar. Bilindiği gibi insanlar, her yola başvurmaları, denemeleri ve çok uğraşmalarına rağmen her zaman istedikleri hedefe ulaşamazlar ve bu nedenle bunu doğüstü bir güç veya varlıkla açıklarlar, insanların yaşam, başarı ve hüsrancı üzerinde onun etkili olduğunu kabul ederler.³⁷²

Öte yandan hastalar üzerindeki gözlemlerin gösterdiği gibi, “zamanla hastanelere giderek orada da birçok insanın aynı hastalığa yakalandığını, daha ağır durumda olanları, çok daha kötü hastalıkları görünce” insan, mağduriyet ve acıların insan hayatının bir parçası olduğunu fark etmektedir ve dolayısıyla avunarak belirli rahatlığa kavuşmaktadır (çokluk psikolojisi). Böyle durumlarda çokluk psikolojisiyle birey, sadece kendisini değil, birçoklarının acı çektiğini, çaresiz kaldığını, sabrettiğini, onun gibi veya daha kötü durumda bulunduğunu dikkate alarak önemli derecede kaderiyle barışmaktadır.³⁷³

2.2.2.2. İbadetler

Somut olarak bütün dinlerde değişik merasim, ritüel, dua vb. şekillerde var olan ve dini inancın pratiğini oluşturan ibadetlerin insanın maneviyatı ve ruh sağlığı açısından etkili ve yararlı olduğu görülmüştür. İbadetler çoğunlukla toplu halde, kolektif ortamda yapıldığı için müminler arasında “birlik bilincinin” gelişmesine ve pekişmesine yardımcı olmaktadır.³⁷⁴ Dini inancın gereği ve şartı olarak ibadetler bireyi Tanrı'ya yakınlaştırırken çevresi ve öteki insanlara da bağlamaktadır. Toplumsal faaliyetlere müdahil etmektedir. Ortak manevi değerler ve düşünceler bazında ortak hedef için bir araya gelmekle insan, toplum içinde bireysel “benlik” duvarını yıkabilmektedir, böylece kolektif hafıza, ruh ve bilinç ön plana çıkmaktadır,³⁷⁵

³⁷¹ Recep Yaparel, “Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler”, *İzmir: 9 Eylül Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. VIII, 1994, s. 278-279.

³⁷² Cufta, a.g.e. s. 88-89.

³⁷³ Cufta, a.g.e. s. 112.

³⁷⁴ Cengil, a.g.e., s. 145.

³⁷⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993, s. 245.

dolayısıyla yabancılaşan birey belirli topluluğun bir parçası olduğu bilinci kazanmaktadır. İbadetler sayesinde birey yalnızlık duygusundan kurtulma yolu bulur, ayrıca sosyalleşir, hayatı değişir.³⁷⁶

İslam dininin başlıca şartları olan kurban ve zekât gibi ibadetler bireyi bencillikten uzaklaştırır, onun özveri, cömertlik, yardımlaşma ve dayanışma duygularını geliştirir. Ayrıca namaz, oruç ve hac ibadetleri, bireyi zorluk ve acılar karşısında sabretmeye, direnmeye ve metanete sevk eder. İnsanın ruh sağlığı ve manevi zenginliği için önemli olan ibadetler, görev bilinciyle Allah'a yapıldığı için, icra edilen her ibadet manevi rahatlık ve huzuru getirmektedir. İbadetler, aynı zamanda sorumluluk duygusu aşılarda ve dengeli şahsiyet oluşmasına yardımcı olmaktadır. Her ibadet türü kendi özelliğine göre bireye birtakım ortak süreçler ve faaliyetler yaşatır, duygu, fikir, yetenek ve karakter gibi vasıfları etkileyerek olumlu gelişmeler sağlar.³⁷⁷

Öte yandan dini inancın görünen tarafı olarak ibadetler sayesinde bireyler, ümit ve inanç düzeyinde kendilerini uhrevi olanla temas halinde olurlar. İbadetlerden önceki motivasyon, odaklanma ve prosedürler bireyi olumsuz fikir ve endişelerden uzaklaştırarak kutsal olanla temasa hazırlar. İslam'ın şartı olan namaz, zekât, hac ibadetleri, müminler için "inanan ile inanılan arasındaki ruhsal ilişkinin" sürdürülmesi demektir ve bunlar sayesinde birey, hayatına düzen vermekte, disiplin içinde nefsinin, çalışma ve tüketimini, manevi değerlerini belirli kural ve şartlara göre ayarlar, Allah'a daha da yakınlaştığına inanır, onunla devamlı bağılılık kurar.³⁷⁸

Genelde ibadetler, Allah'a bağlanmanın bilinciyle hareket eden bireylerin böylece samimiyet içinde sabretmeleri, şükretmeleri ve dünyanın nimetleri için razı olma eylemidir. İbadet uygulamalarıyla müminler, psikolojik doğaları ve bilinçlerinin normal işleyiş düzenini aşarak yüce Yaradan'a bağılılık seviyesine yükselirler.³⁷⁹

Bilindiği gibi dini inancın gereği yapılan ibadetler, bireyin ruh ve beden sağlığını olumlu şekilde etkilemekte, toplumla şartlara uyum sağlanmasını kolaylaştırmakta, birlik ve beraberlik duygusu vermektedir. Ayrıca bu ibadetler sayesinde birey, maneviyatını sarsabilecek kaza, afet, ölüm, kayıp, hastalık vb. durumlarda yaratıcısına yönelerek dayanma gücü ve sabır ister, ruhunu teskin eder.

³⁷⁶ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 191.

³⁷⁷ Hâbil Şentürk, *Din psikolojisi*, İstanbul: Esra Yayınları, 1997, s. 153-154.

³⁷⁸ Faruk Karaca, "Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru", *EKEV Akademi Dergisi*, C. 1, S. 4 Mayıs 1999, s. 118-119; Al-i İmran, 3/14.

³⁷⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 234.

Sözlükte “*boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma*” manasına gelen ibadet kelimesi, Tanrıya saygı, sevgi ve itaat göstermek anlamındadır. Aynı zamanda ibadet, Tanrının takdir ve beğenisini kazanmak için inanan bireyin belirli ayin ve davranışları demektir ve dolayısıyla Tanrıya yönelik tutumu veya diğer dini düşünce ve eylemleri de kapsar.³⁸⁰ Psikolojik bağlamda ibadet, kulun Allah’a karşı sevgi, saygı ve sadakati, ona şükretme ve itaat duyguları olarak tanımlanabilir.³⁸¹

İbadet, dua ve diğer ayinler bireyle Tanrı arasında bağlantıyı sağlayan ve dışa yansıtan uygulamalar olup bunlar sayesinde manevi güç eyleme dönüşür. İnsan bilinci duygu ve fikirler, istek ve arzular, davranış biçimleri olarak şekillenir, fakat bunlar dış dünya ile temas ve etkileşimle mümkündür ve her zaman yeterli değildir, çünkü doğa ve toplum, birey karşısına belirli durumlarda içinden çıkmakta zorlandığı sorunlar çıkarmaktadır. Allah’a inanan mümin, bu sorunlara “anlatımsal” yaklaşım sergiler ve aynı zamanda bu tutumunu Allah huzurunda kanıtlayarak tamamlar, çünkü birey, dini inancını hem “anlatımsal” hem de “edimsel” olarak gerçekleştirir.³⁸²

İbadetler, Allah’a karşı görev bilinciyle yapıldığında, ruhu ve gönül rahatlığı, huzur getirmektedir, sorumluluk duygusunu geliştirerek dengeli kişilik kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte her ibadet, özelliğine göre bireyin belirli psikolojik işlevlerini harekete geçirir, onun duygu, fikir, yetenek ve diğer özelliklerini olumlu yönde geliştirir. Namazla beş vakit Allah’a yönelen birey, Allah sevgisi, saygısı ve güvenini geliştirir ve bu güven, onun için çok önemli manevi destek sağlamaktadır. Allah’a güvenen bireyler, felaket ve ağır zorluklar karşısında dayanma gücüne sahiptirler, bu güven üzüntü ve manevi çöküşlerini engeller. Oruç ibadeti, sıkıntı, ihtiyaç durumlarına alıştırmır, nefsi kontrol altına alır, sabırlı ve tutumlu olmayı öğretir.³⁸³ İbadet kolektif bilinç yolu olup, dini mabetlerde icra edilerek bireye huzur ve toplumla birliktelik bilinci sağlar, ruhsal sorunlarıyla başa çıkmayı kolaylaştırır. İbadetler ve ayinler, mağdur ve felaketzedelere ruhsal teselli, sabır ve ümit

³⁸⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, s. 233.

³⁸¹ H. Şentürk, *Psikolojik Açıdan Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, İzmir: Bahar Yayınevi, 1985, s. 131.

³⁸² Hökelekli, a.g.e., s. 211-212.

³⁸³ Şentürk, a.g.e. s. 153-155.

sağlamaktadır.³⁸⁴ Araştırmaların ortaya koyduğu gibi, toplu ibadetlere katılmak ve dini camiaya ait olan bireyler, ruhsal ve fiziksel açıdan daha sağlıklıdır.³⁸⁵

Özetlersek, dua ve ibadetler bireylerin yaşamında manevi güç kaynağı olup, umutsuzluktan korur, huzursuzluk, çaresizlik, sıkıntı ve zorluklara karşı sabır ve dayanma gücü verir.

Son olarak dinin inanç kapsamında ibadet etmenin genel olarak olumlu manevi etkisi olduğu, birincil veya ikincil anlamlar üzerinden psikolojik denge ve ruhsal huzur sağladığını kaydedebiliriz.³⁸⁶

2.2.2.3. Ümit

İnsan için din, acı ve ıstırapları hafifleten ona teselli veren bir ümit kaynağıdır. Dini inanç sayesinde insan Allah’a bağlanmak suretiyle bu dünyada aradığı bedensel ve ruhsal olarak kalıcı ümit ve güveni sağlamaktadır.³⁸⁷

Yaşamaya ve gelişmeye eşlik eden psikolojik bir olgu olarak ümidin, “*yaşama iradesini*” yansıttığını belirten psikologlar olduğu gibi, bunun inanç boyutunu vurgulayan araştırmacılar da vardır.³⁸⁸ En genel anlamıyla ümit, bireyin geleceğe iyimserlikle bakması demektir. Özellikle de ölüm, kayıp, hastalık, kaza, afet vb. durumunda, bir yandan bireysel veya toplumsal dayanma gücü sağlamaktadır, diğer yandan ümit iyimserlikle birlikte güven getirir.³⁸⁹

Ümitli birey, sıklıkla dua ve ibadete başvurmaktadır, çünkü istek veya dilek ümitle iç içedir ve duaya yöneliş, ibadet isteği ümitten kaynaklanmaktadır.³⁹⁰ Tanrı inancı, kaderle barışmak suretiyle insanın, başına gelebilecek aşırı olumsuz gelişmeler ve

³⁸⁴ Marinus H.F. van Uden ve diğerleri, “Religious and Nonreligious Coping among Cancer Patients”, *Journal of Empirical Theology*, V. 22, 2009, s. 198; Talip Küçükcan, Ali Köse, Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme), İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 142.

³⁸⁵ Douglas Oman, Dwayne Reed, “Religion and Mortality the Community-Dwelling Elderly”, *American Journal of Public Health*, V.88, N. 10, October 1998. 1469.

³⁸⁶ Crystal L.Park, *Din ve Maneviyat Psikolojisi, Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, çev. İlker Yenen itabı içinde, Derleyen Raymond F. Paloutzain, Cristal L.Park, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 46.

³⁸⁷ Pazarlı, a.g.e., s. 29; Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970, s. 6.

³⁸⁸ Nurten Kimter, “Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Haz. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2002, s. 185.

³⁸⁹ Abdülkerim Bahadır, “Psikoterapide Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Victor Frankl”, *UÜİF Dergisi*, C. 9, S. 9, 2000, s. 68.

³⁹⁰ Doğan Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 3, 2004, s. 14; Kimter, a.g.m. s. 197.

olayları bir mantık içinde kavramasını sağlar ve manevi “psikolojik güç” kaynağı olarak ümit olgusu bu gücü sağlar.³⁹¹

N. Kimter, umutsuzlukla din arasında bağlantıyı araştırırken dini inanç ve ibadetlerin çoğu zaman ümit duygusu verdiğini, dinin ümidin kaynağı olduğunu belirlemiştir.³⁹²

Genel olarak insan, dini inanç çerçevesinde şunlardan emindir: Kendi kişisel hayatını kontrol edebilir ve yön verebilir, çünkü dünyanın adaleti ve mantığı vardır, ayrıca müminler iyi insanlardır ve merhametli ve kadir Tanrı onları koruduğu için kötülükler onların başına gelmez. Öte yandan insanlar hayatı sürdürmek ve mağdur olmamak için sağduyu ve akıllarını kullanırlar. Genel olarak şunların zorunlu olduğunun farkındadırlar; sorumluluk ve haklara göre şartların imkân verdiği derecede hayatta bir amaç edinmek, bu önemli amaca bağlı kalmak ve bu hedef doğrultusunda uğraşmak, böylece kendini yakınlarına, çevresine ve topluma kabul ettirmek.³⁹³

Hayatını bu şekilde düzenleyen birey, “ben görevimi, elimden geleni yaptım, gerisi Allah’a kalır ve Allah’tan ümit kesilmez” diye düşünür. Böyle düşünme tarzı, birey için avunma kaynağıdır, ümidini korumasına ve iç huzuruyla Allah’tan yardım ve merhamet beklemesine yol açar. Kaza, ölüm, kayıp, afet, hastalık gibi durumlarda, başına gelen çeşitli psikolojik sıkıntılarda bireyin ümidini kaybetmemesi hayatın devam etmesi açısından son derecede önemlidir. Örneğin, bir araştırma sırasında hastalardan alınan ifadelerin ortaya koyduğu üzere, ilk önce iyileşme ümidi olmayan hastalar, daha sonra hastanede kendisinden daha kötü durumda olanları ve daha ağır hastaları görünce iyileşebileceğine inanmaya başlamış, ümitlenmişlerdir.³⁹⁴

Buradan yola çıkarak dini inancın dua ve değişik ibadetlerle maneviyatı desteklediği gibi çaresiz, zor ve sıkıntılı durumlarda, güven ve ümit sağladığını söyleyebiliriz. Böylece olayları anlamlandırma ve açıklamada önemli kaynak olan din, zorluklarla dayanmak ve bunlarla başa çıkmak için kişiye güç ve ümit vermektedir, acı ve sıkıntılara sabretme gücü kazandırmaktadır. Ayrıca din çerçevesinde toplu olarak yapılan ibadetler ve değişik ayinler bir gruba, camiaya ait olma, birliktelik, sosyal destek imkânı gibi aidiyet duygusu telkin ederek ümit verilmektedir.³⁹⁵

³⁹¹ Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlararası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 24.

³⁹² Kimter, a.g.m., s. 206.

³⁹³ Park, a.g.e., s. 35.

³⁹⁴ Cufta, a.g.t., s. 88-89.

³⁹⁵ Cufta, a.g.t., s. 114.

2.2.2.4. Dua

Dini inanç gereği olarak yapılan ve bireyin doğaüstü varlıkla iletişime girme etkinliği olan dua³⁹⁶ insanın bedensel ve ruhsal sağlığı için olumlu etkiye sahiptir. “*Genellikle dua sitemdir, acıya tepkidir, çaresizlik çığığdır, yardım istemektir; kimi durumlarda ise en üst ve ezeli güce hitap eylemidir ve bu bağlamda duayı, ruhun Allah’a yükselişi olarak da tarif edebiliriz. Başka ifadeyle dua, hayat harikasını ve mucizesini yaratan varlığa sevgi ve tapma davranışdır. Gerçekten dua, insanın görünmez bir varlıkla, kâinatın yaratıcısıyla, beşerin kurtarıcısı ve hamisiyle fikir ve duyguyla muhatap olma çabasıdır.*”³⁹⁷

Bununla birlikte dua, Tanrı’nın üstün varlığını kabul eden bireyin, O’nun karşısında acizliğini itiraf etmesidir ve buradan hareketle dilekleri O’na iletmesidir, yani bir bağlanma ve duygulanma durumudur.³⁹⁸ Müminin inanç derecesine göre dua hem de her türlü soruna çözüm bulma, aktif ve anlamlı bilişsel başa çıkma yoludur ve dolayısıyla da manevi açıdan destekleyicidir.³⁹⁹

“Dua, zorluklarla karşılaşan insanı ümitsizlikten, karamsarlıktan ve yalnızlık duygusundan kurtarır. Bunalımlı durumda birey, duayla içini Tanrısına dökerek daha iyi kul olmayı azmeder, hayatın zorlukları karşısında kimsesiz olmadığını, daima yardımını isteyebileceği, onu gören, gözetten ve her şeye kadir bir yaratıcısı olduğunu hatırlayıp manevi güç kazanır”.⁴⁰⁰

İbadetler arasında önemli yeri olan dua, dindarlardan başka ibadetlerinin hepsini yerine getiremeyenlerin, hatta dine inanmayanların da kimi zaman başvurduğu yoldur. Dua, “Tanrı’ya veya bir üstün varlığa yönelik hamt, şükran, rica, dilek veya tövbe içeren yalvarma ve yakarış” eylemidir.⁴⁰¹ Dua, insanın doğaüstü varlığa hitap etkinliğidir ve duacı, karşılık bekler⁴⁰² ve görünüşte hareket tek yönlü olsa da Allah’tan inayet beklentisi ve ümit söz konusudur. Dua, insanın manevi açıdan kendisini çaresiz

³⁹⁶ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: İFAV, 1999, s. 236

³⁹⁷ Alexis Carrel, *Dua (Bütün Eserleri)*, çev. Refik Özdek, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1981, s. 443.

³⁹⁸ Habil Şentürk, *Psikolojik Açıdan Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, İzmir: Bahar Yayınevi, 1985, s. 97.

³⁹⁹ Charles J. Holahan, Rudolf H. Mous, “Personal and Contextual Determinants of Coping Strategies”, *Journal of Personality and Social Psychology*, V. 52, V. 5, 1987, s. 949.

⁴⁰⁰ Habil Şentürk, a.g.e., s. 164.

⁴⁰¹ Mehmet Ali Kirman, “Dua”, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

⁴⁰² Vergote, a.g.e., s. 236.

ve istekli olarak gördüğü, Tanrıyı ihtiyacını karşılayacak varlık olarak kabul ettiği ve Tanrının kendisiyle muhatap olacağına inanarak güvendiği iletişim durumudur.⁴⁰³

Dua bir alışkanlık haline gelmek şartıyla, karaktere tesir etmekte ve kişiliği güçlü kılmaktadır.⁴⁰⁴ Duanın bir anlam ve değer kazanması, hedefine ulaşabilmesi için öncelikle inanç ve çaba gerekmektedir. Hayta'nın, *Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler* adlı araştırma sonuçları, örnekleme grubunu oluşturan gençlerin büyük bir inam, içtenlik ve güvenle dua ettiklerinde birçok sıkıntı ve rahatsızlıklardan kurtulduklarını ortaya koymuştur.⁴⁰⁵

Dua etme (ibadet) bir tür manevi ve psikolojik başa çıkma yoludur ve dolayısıyla dua (ibadet) dinin özü ve ruhu sayılır.⁴⁰⁶ Dua, insanın fitri eğilimidir, şükran ve istek vb. çeşitli nedenlere bağlıdır. İnsanların büyük çoğunluğu, özellikle de akılcı ve maddeci yaşam biçimini benimsemiş insanlar ağır hastalık, kaza, doğal afet, tutukluluk ve benzer aşırı durumlarda, hayati tehlike anlarında veya ölüme yakın anlarda, bunların sonuçları ve kayıpları algılama bağlamında dua etmektedirler. Böyle durumlarda birey inançlı olmasa bile kendisinin çaresiz olduğunu fark eder ve doğal bir eğilim olarak Tanrıya dua eder.⁴⁰⁷ Dua ve ibadetlerin insan hayatında motivasyon kaynağı ve özendirici olduğu bilinmektedir, ayrıca dua ve ibadetler yüce bir varlık tarafından himaye duygusu kazandırarak bireye güç ve özgüven sağlamaktadır. Dua eden birey, Tanrıyla iletişim kurar, yalnız olmadığını ve bütün zorluklara rağmen çaresiz olmadığı kanaatine varır.⁴⁰⁸ Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu gibi, duanın çoğunlukla bireyin çaresiz durumlarda duayı başa çıkma yolu olarak kullanır.⁴⁰⁹ Bir ayin, ritüel olarak duanın ciddi sorunlarla başa çıkmak ve bunlarla barışmak için çok önemli bir destek olduğu söylenebilir.⁴¹⁰

⁴⁰³ Hökelekli, a.g.e., s. 212.

⁴⁰⁴ Alexis Carrel, Ali Şeriatî, *Dua*, çev. Kerim Güney, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1983, s. 44.

⁴⁰⁵ Akif Hayta, "Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler" (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 141.

⁴⁰⁶ Sarah Banziger, Marinus Van Uden – Jacques Janssen, "Praying and coping: The Relation Between Varieties of Praying and Religious Coping Styles", *Mental Health, Religion & Culture*, V. 11, N. 1, January 2008; s. 103.

⁴⁰⁷ Hayati Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008, s. 219 – 220.

⁴⁰⁸ Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 2, 2009, s. 92.

⁴⁰⁹ Michael Argyle, "İbadet ve Dua", çev. Mustafa Koç, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, s. 331.

⁴¹⁰ Park, a.g.e. s. 169.

Teselli kaynağı olarak dua acı ve kayıpların neden olduğu ruhsal, manevi sarsıntıyı önemli derecede bertaraf eder, sorunları sözcüklerle ifade etmek suretiyle telkinle problemi ve belirsizliği gidermeye yardımcı olur.

2.2.2.5. Sabır

Sabır, kader inancı, dua, değişik ibadetler, özetle din fenomeni çerçevesinde hayatın acı ve felaketlerine direnme ve dayanma gücü verir, motivasyon kaynağı olarak bireyi korur.⁴¹¹ Bununla birlikte dinin telkin ettiği sabır, insana üstlendiği sıkıntıların karşılığı olarak mükâfat vaat etmekte ve aşırı zorluk, kayıplarla başa çıkma gücü vermektedir. Ayrıca din, yaşam ve gelecek ile ilgili dünya görüşü sunmakta, özgüven sağlamakta, karşılaşılan problemlere sabırla direnme gücünü artırmaktadır'.⁴¹²

Genel olarak dini inancın önerdiği sabır, birçok zorluk ve sorunla baş etmek için vazgeçilmez özelliktir. Bireyin istemediği durumlarda bunu anlayışla karşılaması, şükretmesi, buna katlanması ve başa çıkma yolları aramasıdır. Atasözleri bu konuda önemli ipucu vermektedir: Sabrın sonu selamettir. Sabreden derviş, murada ermiş. Müminler için sabır, Tanrı tarafından fazlasıyla ödüllendirilecek tutumdur, sabır ve tahammüllün mükâfatı cennet olacaktır. Dolayısıyla sabırlı insan, güven duygusu kazanır, ruhu sıkıntıdan kurtulur, gönlünü ferah tutar ve huzura ulaşır.⁴¹³ Bilindiği gibi, din kuramında sabır, Tanrıya inancının temel kavramlarından biridir.⁴¹⁴

Kuran, diğer kutsal kitaplar gibi zorluklara, aşırı sıkıntı ve felaketlere dayanma ve direnme gücü veren sabrı öğütlemektedir.⁴¹⁵ Sabır, dayanma ve başa çıkma yoludur, yaşamın zorluklarına, doğal afetler, ölüm, hastalık, yoksulluk, hapis gibi durumlara tahammül etmektir.⁴¹⁶ Zorluk ve felaket hallerinde “Biz Allah’a aitiz” anlayışıyla insan malını, canını ve yakınlarını evrenin mutlak sahibi Allah’a bağlamakta, olup bitenleri O’nun istediğini ve bildiğini aklında tutmaktadır. Sabrın mantığı ve kaynağı bu inanç ve düşünceye bağlıdır.⁴¹⁷

⁴¹¹ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1996, s. 123.

⁴¹² Naci Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, *G.Ü. Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 2002, S: 1, s. 241-242.

⁴¹³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun: Sönmez Matbaası, 1993, s. 169.

⁴¹⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s. 150.

⁴¹⁵ Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Ankara: Fecr Yayınları, 2. b., 2004, s. 280.

⁴¹⁶ Necati, a.g.e. , s. 280.

⁴¹⁷ Suat Yıldırım, *Kur’ân Meali*, Bakara 156. ayetin açıklaması.

Sabır aslında dayanma gücüdür, direnme ruhuyla kötümserlik ve ümitsizliği aşmaktır. Kuran’da geçen temel kavramlardan biri olarak sabır, ümidi kaybetmemek, mücadele etmek, vesveselere kapılmamak ve olumlu düşündürmektir. Örneğin, bir hastanın “bazen iyiler, bu hayatta ıstırap çeker, neden kötü insanların başına bu hastalık ve belalar gelmiyor diye düşünüyorum” şeklinde sitemine ilgililer, Allah’ın hastalığı günahların kefareti olarak verdiği veya insanı imtihan ettiğini anlatarak sabretmesini, iyimserlikle Allah’a dua etmesini ve ondan ümidini kesmemesini söyledikleri zaman olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Sabır sayesinde birey hırsını, hatalı davranışını, zararlı düşüncelerini, aşırı kibir ve gururunu aşarak huzur bulur, kayıp, ölüm, hastalık, yoksulluk, afet gibi durumlarda kaderine isyan etmeksizin inanç ve ahlakına göre hareket etmeye çalışır, direnme gösterir.⁴¹⁸

Dua ve sabır, kimlik bilincini kuvvetlendirir ve böylece korku, vesvese ve yanlış algılamamanın zararlı etkilerinden korur.⁴¹⁹ Zor durumlarda bireyin sabır ve metaneti, özellikle felaket, hastalık ve ölüm gibi acı olaylardaki duruşunu, başa çıkma gücünü belirleyen çok önemli ruhsal faktördür.⁴²⁰ Bu bağlamda birey, başkalarının daha zor durumlarına bakarken kendi durumuna sabırla şükreder. Dolayısıyla zor, sıkıntılı ve çaresiz durumlarda insan, kendisinden daha kötü durumda olanları düşünerek, şikâyet ve isyan etmez.

2.2.2.6. Anlam Oluşturma

Karşılaştığımız veya yaşadığımız olayları, çevremizde ve genel olarak toplumdaki gelişmeleri anlamlandırmak, hayatı idam ettirmenin zorunlu şartıdır. Kendi dışımızda gelişen olayları belirli nedenlere bağlayarak ve dayandırarak açıklamaya ve anlamaya çalışırız. Öte yandan insanlar, olayın arka planını anlamak isterler ve bilgi, tecrübelerini, ayrıca çoğu zaman Tanrı’yı merkeze alarak doğa, toplum ve kendilerini anlamaya çalışırlar ve bu, hayatın manası hakkında fikir verir, mesuliyet duygusunu geliştirip şahsiyet bütünlüğü sağlar.⁴²¹ Nitekim insanın, hayatına bir anlam yüklemesi,

⁴¹⁸ Ali Şeriatî, *Dua*, çev. Mustafa Saruhan, İstanbul: YZY Yayınları, 6. b., 2006, s. 40.

⁴¹⁹ Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler II*, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. b., 2000, s. 30.

⁴²⁰ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013, s. 122.

⁴²¹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi: 1985, s. 18.

dini inanç ve değerlerin başlıca özelliğidir.⁴²² Anlam duygusuna sahip biri, yaşamını bir hedefe veya yerine getirilecek bir işe, insanın kendini verebileceği çalışma veya düşünceye bağlanır.⁴²³ Örneğin, Pargament dini, kutsallık içinde temel bir anlam arayışı olarak tarif ederken bunu şu ön kabule dayandırır: İnsanlar, hayatları boyunca anlam arayışı içindedirler. Ona göre, insanın din dışında farklı anlam kaynakları varsa da hiçbiri, din gibi etkili ve bağlayıcı referanslara sahip değildir.⁴²⁴ Din, varoluşsal çözümleme ve hayatı anlamlandırma için epistemolojik olgudur.⁴²⁵ Bu bağlamda Jung'un yorumu dikkat çekmektedir: "Anlam birçok şeyi –belki de her şeyi dayanılır hale getirir".⁴²⁶ Frankl'e göre, mümin daha derin sorumluluk bilincine ve daha engin Tanrı tecrübesine sahip olduğu için daha kuvvetli anlamlılığa erişebilir. Çünkü dinin inanç sahibi, anlam sorununu ele aldığı anda, kendisine hayat bağlamında görevler ve sorumluluklar yükleyen Tanrıyla ilişkisini düşünmektedir.⁴²⁷ Tanrı'yla duygusal bağ kurmakla insan rahatlar ve Tanrı inancı, onun hayatına anlam kazandırır.

Dinin en etkin işlevlerinden biri, anlam arayışı bağlamında insana belirsizlik ortamında özgüven kazandırmasıdır. Yaşanan olumsuzlukları anlamlandırmada din, insanlara yardımcı olmakta ve belirsizliğin yol açtığı boşluktan kurtarmaktadır.⁴²⁸ Bununla birlikte doğal afetler ve dış faktörlerin aşırı etkin olduğu durumlarda birey, karşılaştığı güçlüklerin boyutunu, kendi dışındaki gücü idrak eder, anlar ve anlamlandırır. Farkında olmak, yani başa gelen olayı anlamlandırmak bireyi boşluktan kurtaran güç ve motivasyon kaynağıdır. Başa gelen felaketlere dini anlam vererek veya en azından bunları belirli dini motif ve referanslarla açıklayarak, hayatın problemleri ile başa çıkmak için insan olumlu yol arayışına girer.⁴²⁹

Dinin bireylerin hayatına anlam kazandırma ve zorluklarla başa çıkmalarını destekleme özelliği araştırmalarda da vurgulanan husustur. K. I. Pargament ve çalışma ekibinin 586 kişi üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda, dini inançların belirli

⁴²² Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükkan, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 1995, s. 67.

⁴²³ Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha İyidoğan Babayigit İstanbul: Kabalcı Yayınları, 3. b., 2001, s. 663.

⁴²⁴ Kenneth I. Pargament, "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping fort he Psychology of Religion", *Research in the Social Scientific Study of Religion*, S. 2, 1980, s. 204-205.

⁴²⁵ Karacoşkun, a.g.m., s. 23.

⁴²⁶ Yalom, a.g.e., s. 676.

⁴²⁷ Bahadır, a.g.m., s. 13.

⁴²⁸ Küçükcan, Köse, a.g.e., s. 142.

⁴²⁹ Küçükcan, Köse, a.g.e., 2000, s. 17.

olayları anlama ve bunlarla yüzleşmede onları önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.⁴³⁰ İnsan hayatının en önemli varoluşsal edimi olarak anlam arayışını tatmin etmek için din fenomenal imkân sağlar. Bu bağlamda din, insanın güven, sığınma gibi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte ümit ve iyimserlik gibi temel dinamikleri, özveri, sorumluluk, çalışkanlık gibi sosyo-psikolojik özellikleri destekler. Ayrıca din, hayatın korkutucu ve rahatsız edici yanlarını, dramatik olaylar, ölüm ve onun etkileri gibi ruh sağlığını tehdit eden durumları anlamlandırma olanağı sunar.⁴³¹

Bilindiği gibi insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biri, algılama, düşünme, yorumlama, tasarlama gibi özel zihinsel niteliklerdir, bu yapısı ve özelliği sayesinde birey, bulunduğu durum ve yaşadığı olay karşısındaki konumunu belirler ve diğerler bireylerle ilişkilerini düzenler.⁴³²

İnsan, doğası gereği gerçekliği zihinsel kapasitesi ölçüsünde yorumlamaya, anlamaya ve değerlendirmeye çalışır. Onun bu çabası temel güdüye, belirsizlikten ve kapalılıktan kurtulma isteğine bağlıdır ve birey, hayata ve olaylara anlam veremediği zaman zihinsel ve manevi dengesi bozulur.⁴³³

Açıktır ki, insanların olaylardan etkilenişleri önemli farklılıklar gösterir ve bu, eğitim düzeyi, kültürel yapı, ekonomik durum, hayatı anlamlandırma gibi bireysel özelliklerle açıklanabilir. İnsan başına gelen veya çevresinde cereyan eden olayları anlamak ve anlamlandırmak ister ve böylece kendi hayatını kontrol etme, olaylara yön verme veya en azından olabilecekleri tahmin etmeye çalışır, kapsamlı bir şekilde bunlara anlam vermek ister.⁴³⁴ Bütün toplumlarda ve kültürlerde insan her şartta duygu ve bilinciyle hareket ettiği için anlama isteği kaçınılmazdır. Genelde bireyin anlam bilincini kolaylaştıran üç kategori kaydedilir: 1) *Yaratıcı anlamlar: dünya ile iletişimde bulunduğu anlamlardır*; 2) *Deneyime dayanan anlamlar: bireyin dini, bilim ve sanatla, insan ilişkileri ile deneyleyip eriştiği anlamlardır*; 3) *Meydan okuyan anlamlar: birey*

⁴³⁰ K. I. Pargament; D. S. Ensing-K. Falgaut- H. Olsen- B. Reilly-M. Silverman- K. Van Haitsma- R. Warren, "God Help Me (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events", *American Journal of Community Psychology*, 1990, 18 (6), s. 813'den naklen, Küçükcan-Köse, a.g.e., s. 71.

⁴³¹ Wolfram Kurz, *Ethische Erziehung als religionspädagogische Aufgabe*, Vandenhoeck und Rubrecht, Göttingen, 1987, s. 186-187'den naklen, Bahadır, a.g.m., s. 220.

⁴³² Abdülkerim Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında Psikosoyol Faktörler ve Din* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 151.

⁴³³ Bahadır, a.e.t., s. 152.

⁴³⁴ Küçükcan, Köse, a.g.e., s. 63.

*trajik bir olayla karşılaştığında, irade, cesurluk ve dürüst yaklaşımla idrak ettiği anlamlardır.*⁴³⁵

İnsanın yaşadığı felaketleri anlamlandırma çabası konusunda en kapsamlı teorilerden biri, Bernard Spilka'nın atıf/yükleme (attribution) kuramıdır ve ona göre insanlar, tecrübelerini ve olayları belirli nedenlere gönderme yaparak izah etmeye çalışırlar. Bu bağlamda atıf süreci:

- a) Dünya ve olayları tutarlı ve mantıklı şekilde anlama ihtiyacı
- b) Olayları tahmin ve kontrol etme gerekliliği
- c) Özsaygı ve öz benliği kuvvetlendirme ve koruma gereksinimi gibi nedenlere dayanmaktadır.⁴³⁶

Dolayısıyla dinin en etkili fonksiyonlarından biri olan anlam arayışı, bireyi belirsizlik durumundan kurtararak tekrar özgüven kazandırmak amacı taşımaktadır. Şöyle ki, dini inanç, bireyin başına gelen olumsuz olaylara anlam kazandırarak onu, belirsizliğin yol açtığı boşluktan kurtarmaktadır. Din kapsamında ibadetler ve ritüeller felaketleri anlamlandırmakla birlikte bu felaketlerin neden olduğu kayıpları kabullenmesini kolaylaştırmaktadır.⁴³⁷

Anlam oluşturmak, sadece kişisel yaşamın manasıyla sınırlı kalmayıp ağır maddi ve manevi kayıplar ve travmalar sonrasında dünyanın ve varlığının anlamını yeniden idrak etmek gayretidir. Travmatik ve trajik olaylar, hayatın anlamı, acı ve ıstırapın doğası, dünyada hak ve adalet gibi hususları gündeme getirerek insanları, olayların neden meydana geldiği ve geleceklerin nasıl etkileyeceğini anlama zorunda bırakır ve belirli derecede anlam krizine yol açabilir. Bireyler bu tür olaylarla karşılaştıklarında, bunun anlamlandırmaya çalışır, bunun evrensel gerçekler ve süreçler ile bağlantısını kavramak isterler. Buradaki belirsizlik ve çelişki kontrol, ön görme, tahmin veya dünyayı anlama basiretini kaybetmek gibi olumsuzluklara yol açar.⁴³⁸

Hayatın anlamı tartışıldığı zaman sıklıkla dinin gündeme geldiği vurgulanması gereken husustur: “Kutsala giden yolda anlam arayışı” diye tanımlanabilen din,

⁴³⁵ Öznür Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, Ankara: Lotus Yayınları, 2005, s. 53.

⁴³⁶ Bernard Spilka, Philip R. Shaver, Lee A. Kirkpatrick, “A General Attribution Theory For The Psychology of Religion”, ed. Bernard Spilka, Daniel N. McIntosh, *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, University of Denver, Westview Press, 1997, s. 154 – 156.

⁴³⁷ Küçükcan, Köse, a.g.e., s. 142.

⁴³⁸ L. Park, a.g.e., s. 36.

bireyler arasında ciddi ve önemli farklılıklar gösterse de insanların çoğunluğu için evrensel anlam kavramının merkezinde yer alı.⁴³⁹ Kimi araştırmacılara göre din, insanların karşılaştıkları varoluşsal sorunları anlama, bu konuda makul bir çözüm bulma ihtiyacından ortaya çıkar.⁴⁴⁰

K. Pergament ve diğerlerinin belirttiği gibi, “Din dili (inanç, ümit, alışkanlık, teslimiyet, hoşgörü ve anlam) insanın yapabileceklerinin sınırlarını ifade etmektedir. Hayat şartları, kontrol ve öngörme dışına çıktığı ve yaşanan olaylar için rasyonel bir açıklama olmadığı zaman kutsala yönelik inançlar ve pratikler devreye girer, belirsizlik, kaos ve korku karşısında Tanrı’ya güven ve sığınma anlam kazanır”.⁴⁴¹

Diğer taraftan, küresel dini inançların boyutları, bireyin günlük tecrübelerinin nasıl görüldüğü noktasında merkezi rol oynayabilir. Böylece dini inançlar, genel tablonun bir parçası olarak günlük olayları algılayabilmek, anlayabilmek ve değerlendirebilmek için bakış açısı sağlamaktadır’.⁴⁴²

2.2.2.7. Din

Biliyoruz ki genel olarak din, dini ideoloji (dini bilinç, inançlar, psikoloji vb.), dini kurumlar ve ibadetler (ayinler) sisteminden oluşmaktadır. Din, varoluş üzerine evrensel bilgi sağlayan ve yaşamın bir bütün olarak kavramaya yol açan düşünce sistemidir ve bilimin açıklayamadığı pek çok soru, dinde karşılığını bulmaktadır. Mümin insan, dini inancıyla acı, afet, ölüm vb. zor durumları görece temkinle ve iyimser karşılar, sabreder ve dayanmaya çalışır, böyle olayları makul tarzda yorumlar.⁴⁴³

Bireysel ve toplumsal açıdan dinin kapsam ve işlevi oldukça geniş olup, insanların manevi dünyasında denge ve uyum için, varoluşsal çözümleme ve hayatı anlamlandırma için misyona sahip fenomenal bir olgudur.⁴⁴⁴

Dinin manevi danışmanlık ve uygulamalar açısından önemi, genellikle acılı durumlarda insanların manevi yardım, destek ve rehabilitasyon için daha çok dine

⁴³⁹ K.I. Pergament, *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford, çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, Ocak-Haziran 2005, s. 3.

⁴⁴⁰ Park, a.g.e., s. 37.

⁴⁴¹ Park, a.g.e., s. 38.

⁴⁴² Park, a.g.e., s. 42.

⁴⁴³ Bahadır, a.g.t., s. 140.

⁴⁴⁴ Karacoşkun, a.g.m., s. 23.

yönelmeleriyle ilgilidir.⁴⁴⁵ Dini dünya görüşü, yaşamın sonsuz değişkenliği ve karmaşası, çelişkili gelişmeleri ve dramatik olayları için birçok anlamlandırma ve idrak mekanizması sağlar. Olaylar Tanrı'nın rahmeti olarak, her şeye kadir Tanrı'dan ibret olarak veya günah veya hatalar karşılığında Tanrı'nın cezası gibi değerlendirilir, özellikle trajik olaylar sırasında dini inançlar, acıyı ve sarsıntıları hafifletmek için tek yol olarak devreye girmektedir⁴⁴⁶ ve bunalım, kriz, afet, ölüm vb. sırasında başlıca destek kaynağıdır. Spilka ve meslektaşları, dini inançların ve uygulamaların üç önemli rolünü belirtirler: yaşama anlam kazandırmak, bireysel denetleme duygusunu geliştirmek ve benlik saygısı oluşturmak.⁴⁴⁷

Bireyin kişilik olarak gelişmesi ve bütünleşmesi bakımından da inanç, maneviyat ve değerler çok önemlidir. Çünkü inançlar ve yaşam pozisyonu genellikle değişmez ve şahsiyetin omurgasını oluşturur. Bu açıdan din, dünya görüşü olmak itibarıyla genel olarak doğa, toplum ve insan, bilinç alanına belirli bir bakış açısı demektir. Hayat ve ölüm hakkında bilim ve teknolojinin veremediği sabır, teselli, ümit ve güveni verir. Dinin ahlak ve sorumluluk duygusu kazandırdığı, şahsiyeti ortaya çıkardığı bilinen gerçektir.⁴⁴⁸ Bu bağlamda din, yaşama anlam kazandıran özelliği ile devreye girmektedir.⁴⁴⁹

Kaydetmek gerekir ki psikoloji alanında dinin rolü uzun süre ihmal edilmiştir. Ancak son dönemde öncelikle Avrupa'da olmak üzere birçok ülkede din ve inançlar psikolojik tedavide sıkça kullanılmaktadır.

Genel olarak dinsel yargı, uç durumlarda, ölüm tehlikesi, yakınlarını kaybetmesi, başka öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen aşırı olaylarda insanın manevi ve psikolojik dünyasında bunları çözmeye ve anlamlandırmaya çalışmasıyla ilgilidir. Çünkü bunlar derin sarsıntı, kriz, gerilim, dengesizlik ve acıya neden olur. İnançlı veya inançsız olsa da birey hayatta son derece kritik sorunlarla karşılaştığı zaman bunları sağduyu veya rasyonel düşünceyle değil, doğası gereği dini veya metafizik görüş açısıyla algılamaktadır.⁴⁵⁰ Araştırmacılar çoğunlukla bunun insanın fıtratı ve doğasıyla açıklamaktadırlar.

⁴⁴⁵ Pargament, a.g.e., s. 302 – 303.

⁴⁴⁶ Pargament, Ishler, Dubow, Stanic, Rouiller, Crowe, Cullman, Albert, Royster, a.g.m., s. 359.

⁴⁴⁷ Pargament, a.g.m., 2003, s. 219.

⁴⁴⁸ Şentürk, a.g.e, s. 171-172, 178.

⁴⁴⁹ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Yayınları, 2007, s. 115.

⁴⁵⁰ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, İstanbul: Dem Yayınları, 2007, s. 200.

Bireyin maddi varlığının yanı sıra duyguları ve inançları olduğunu biliyoruz ve bunları kaybeden birey huzursuz olur, yaşam düzeni bozulur ve ruhsal sağlığı tehlikeye girer, sağlam bilinç veya inanç olmazsa bedensel ve ruhsal rahatsızlık ortaya çıkmaya başlar. Hâlbuki inançlı bireyler hayat boyunca Tanrıya inanarak, mutluluğu, hak ve adaleti ondan bekleyerek sabır ve huzur edinirler.⁴⁵¹

Yukarıda belirtildiği gibi hayatı anlamlandırmak için dini inanç ve tutum belirleyicidir ve bireye yön vererek onun yaşam tarzını derinden etkiler.⁴⁵² Bununla birlikte dini inançlar, zorluk yaşandığı sırada farklı şekilde destek sağlayabilir ve özellikle gerçeklerle yüzleşme, kaderle barışma ve özgüven konusunda çok önemli olup felaket ve başarısızlık durumunda olumlu algılama ve yaklaşım sağlamaktadır.⁴⁵³ Diğer taraftan bazı araştırmacılara göre inanç, stres ve acılara karşı direnci artırmaktadır ve pozitif enerji sağlamaktadır.⁴⁵⁴

İnsanın kendisiyle barışık olması, toplumla uyum sağlaması, sağduyusu, manevi ve psikolojik dengesi bilindiği üzere ruhsal sağlığına bağlıdır, mümin içinse hem de Tanrıya inancıyla ilişkilidir.⁴⁵⁵

Din çoğu zaman bireyin hayatına ahlaki sınırlar koyarak onun yaşamını daha sorumlu ve kontrollü seviyeye çıkarır. Şüphesiz dini inançlar ve ibadetler aşırılığa kaçınca özellikle zihinsel ve bedensel sağlığı olumsuz etkilemektedir⁴⁵⁶ ve bireyin dini inancı, Tanrı düşüncesi ve yaşam tarzı ruh sağlığı için oldukça önemlidir.⁴⁵⁷

Sıkça belirtildiği gibi, modern yaşam insanın geleceğine endişe ve korku yüklemiştir ve günümüzde insanlar hızla gelişen teknolojilerin olumsuz sonuçlarından dolayı sıkça güvensizlik, ümitsizlik, stres, doyumsuzluk, korku ve başka olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Manevi ve ruhsal yaşamı etkileyen bu olumsuz durumlarda

⁴⁵¹ Hasan Basri Yazıcı, *Hayatı Güzel ve Anlamlı Yaşamak*, ed. Rahime Demir, İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2003, s. 233.

⁴⁵² Erkan Kavas, “Dini Tutum – Stresle Başa Çıkma İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 37, Temmuz 2013, s. 143.

⁴⁵³ Shobhna Joshi, Shilpa Kumari, Madhu Jain, “Religious Belief and its Relation to Psychological Wellbeing”, *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, July 2008, Vol. 34, No. 2, s. 348, bkz. Richard Beck, “The Function of Religious Belief: Defensive Versus Existential Religion”, *Journal of Psychology and Christianity* 2004, Vol. 23, No. 3, s. 208-209.

⁴⁵⁴ S. Joshi, S. Kumari, M. Jain, a.g.e., s. 349.

⁴⁵⁵ Özcan Köknal, *Depresyon Ruhsal Çöküntü*, 2.b., İstanbul: Altın Kitapları Yayınları, 1989, s. 211.

⁴⁵⁶ Harold G. Koenig, David B. Larson, “Religion and Mental Health: Evidence for an Association”, *International Review of Psychiatry*, 2001, 13, s. 357.

⁴⁵⁷ Yapıcı, a.g.e., s. 47.

din pek çok insan için vazgeçilmezdir. İslam dini inancında insan, doğa, toplum ve olaylar karşısındaki tutumu, tavrı, ahlaki tercihleri ile imtihan edilmektedir.

Bu durumda birey, aşırı negatif olayları aynı zamanda ilahi bir güce bağlamaktadır ve kendisine Allah tarafından hatalarının bedeli olarak uyarı şeklinde verildiği için kendisini Allah katında bir nevi değerli hissetmektedir. Çünkü Allah sevdiği kullarının doğru yoldan sapmaması için onlara bir uyarı göndermektedir ki doğru yoldan çıkmasınlar. Böylece mağdur, sorunu bu şekilde anlamlandırma biçimi ile doğaüstü bir koruyuculuğun farkındadır. Sonuçta problemler, kişinin dini durumunu iyi yönde değişmesi ve inanç değerlerine daha çok sarılıp kendisini toparlayabilmesi için bir fırsata dönüşmektedir. Aynı zamanda bu düşünme tarzı bireyi psikolojik olarak rahatlatmakta ve ruh sağlığını korumaktadır. Böylece dinin inanç sadece epistemolojik ve teorik düşünce sistemi olmayıp somut yaşam olaylarını algılama, yorumlama ve anlamlandırma açısından da önemli bir olgudur. Bu bağlamda din, huzur ve kimlik bilimci, kendini kanıtlama, sorun çözme ve ümit gibi önemli özelliklerin aracıdır.⁴⁵⁸ Din, kaygıları asgariye indirmekle birlikte daha genel ihtiyaçları karşılamak, doğa, toplum ve kendi hayatında anlam bulmak, kendini kanıtlamak ve manevi değerler edinmek için kapsamlı dünya görüşü sunar.⁴⁵⁹

Yani doğası gereği insan özellikle kendini aşan ve iradesi dışında gelişen, önlenmeyen olayları anlamlandırma ve açıklama ihtiyacını karşılamak için bunları belirli sebeplere bağlar, olaylar ve objeler arasında bağlantı kurar ve birçokları, dini yaklaşımla ve inançları çerçevesinde muhakeme yürütürler, yani dine yönelirler. Dini açıklama kişinin kaza, ölüm, felaket ve hastalık gibi olayları daha kolay kabullenmesi için zemin sağlamakla birlikte, yaşam tarzını sürdürmesine de yardımcı olmaktadır.

Dinin yaşam tarzı ve dünya görüşü açısından önemini kaydederken bireylerin en çok önem verdiği sağlık ve huzurla din arasındaki bağlantı dikkat çeken hususlardan biridir. Din adamlarının hem de sağlık hizmeti verdikleri geçmişteki pratik artık ortadan kalkmış olsa da son dönemde sağlık ve din alanında çalışanların ortak faaliyetleri önem kazanmıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Pargament, a.g.m., Isparta, 2003, s. 219.

⁴⁵⁹ Hayati Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005, s. 102.

⁴⁶⁰ M. Akif Kılavuz, "Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. 11, S. 2, 2002, ss. 73 – 86. s. 75, bkz. Norman Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev. Şahin Cuceloğlu, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999, s. 86.

Bireylerin sosyal yaşamını çok etkileyen manevî sorunları gidermek için onların manevi ve psikolojik özellikleri ile inanç sistemleri arasında bağlantılı kurulması artık yaygın olarak kabul gören yöntemlerden biridir, dolayısıyla inancın insanlar üzerinde etkisi ve bunun manevi açıdan sağladığı yarar konusunda kurumsal ve pratik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bilgi sağlayan eğitimle birlikte, duygular ve vicdan üzerinden “iç kontrol” ile bireyin kendi hayatını ve davranışlarını ahlâkî ve manevî değerlere göre düzenlemesi de önemlidir. Yani Kuran ve pozitif bilimlere dayanan bilgiler birbirini tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Evrensel boyutları, buyruk ve kurallarıyla hayat için en yüksek motivasyonu kaynağı ve öncelikli hedeflerin belirleyicisi olan dini inanç, çoğu insan için hayatın anlamını teşkil etmektedir.⁴⁶¹ Çünkü din, amaçlarla ilgili değerleri, bedel, önem veya doğruluğu belirlemek için bireyin esas aldığı ilkeleri ifade etmektedir.⁴⁶²

Dindarlığın toplumsal bilinç, gelişme, kalkınma, refah vb. ile pozitif bağlantısı için birçok farklı yorum vardır ve bazı araştırmacılar, varoluşu anlamlandırma ve yaşamı sürdürme memnuniyetini dini inançla açıklarken diğerleri, dinin mutluluk,⁴⁶³ huzur, saygı, sevgi ve ümit gibi olumlu duyguların da kaynağı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Zhamalov, 2021 yılında yaptığı yüksek lisans tezi çalışmasında 3 farklı ülkede (ABD, Rusya, Kazakistan) yaşayan Ahıskalı Türkler arasında dindarlığın mutluluğa etkisini ölçmüştür. ABD ve Rusya’da dindar olmayan katılımcıların mutluluk düzeylerinin dindar olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Kazakistan’da ise tam tersi bir durum gözlemlenmiştir. Araştırmacı, bu durumu ABD’deki islamafobi fikirleri nedeniyle bazen Müslüman toplumun ayrımcılık yaşayabiliyor olmasıyla açıklamaya çalışmıştır. Şöyle ki Rusya ve ABD’deki dindar olmayan bu kesim, İslami kurallara göre yaşamadıkları ve toplumda tepki görmedikleri için daha mutlu olduklarını yazmıştır. Kazakistan’da ise toplum İslami kurallara göre yaşadığından ve bir nevi dinin topluma duygusal destek vermesinden dolayı dindarlar kendilerini daha mutlu hissettiklerini ifade etmişlerdir.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Crystal L.Park, a.g.e., s. 39.

⁴⁶² Crystal L.Park, a.g.e., s. 40.

⁴⁶³ Alikhan Zhamalov, *Relationship Between Types Of Acculturation And Happiness: A Study On Ahıska Turks Living In The Usa, Russia And Kazakhstan* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt University Graduate School Of Social Sciences, 2021.

⁴⁶⁴ Zhamalov, a.g.t., s. 55-56.

Din, pozitif dünya görüşü ve yaşam tarzı için birçok olanaklarla bireylerin evrensel inançları ve hedefleri açısından daha tutarlı parametreler kazandırır. Bir olayın nedenini makul ve kabul edilebilir şekilde idrak etmek için sıkça dine başvurulur. Örneğin, insanlar aşırı olumsuz olayı Tanrının cezalandırılmasının bir sonucu, insanın günahlarının bedeli olarak yorumlayabilir.⁴⁶⁵ Muhatabımız olan Ahıskalı göçmenler, genel olarak Müslüman oldukları ve resmi ateist ideolojisinin hâkim olduğu SSCB’de zorluklara rağmen dinlerini koruyabildikleri,⁴⁶⁶ inanç mücadelesi verdikleri için gurur duymaktadırlar. Aile büyüklerinin göç sürecinde kucaklarında saklayıp muhafaza ederek taşıdıkları dini kitaplardan sözlü aktarım yolu ile din ve kültür öğrenimini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶⁷ Ahıskalı Türklerin din konusunda Türkiye’deki Müslüman geleneğini sürdürdükleri açıkça görülmektedir. Köklü ve yaygın olan dini geleneklerinden biri Hz. Muhammed’in doğduğu ay boyunca komşu ve akrabalarını davet ederek evlerinde Mevlid-i Şerif okutmalarıdır. Bilindiği gibi Mevlid, Peygamber Efendimiz’in kısaca hayatını, bilhassa doğumunu anlatan eserler için kullanılmaktadır. Süleyman Çelebi’nin 812’de (1409) kaleme aldığı Vesîletü’n-necât adlı mesnevinin ilk Mevlid metni olduğu görüşü yaygındır.⁴⁶⁸ Kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı düzenlenen Mevlid törenlerinde misafirlere, Ahıskalı Türklerine özgü otantik yemekler ikram edilmekte ve özgün ritüeller söz konusudur. Mevlid töreninde, Kuran okumayı bilen büyükler önce bazı sureleri okurlar ve ardından Mevlid’e geçilir. Çok yaygın olan gelenekler arasında özellikle misafir olduğu zaman yemekten sonra Arapça ve Osmanlıca sofrâ duası okunması, ayrıca Ramazan günleri, doğum, yas (kırkıncı ve elli ikinci gün, vefat yıldönümü), evlenme, askere gönderme, sünnetle ilgili olarak davetler düzenlenerek Kuran okutulması dikkat çekmektedir.

Ahıskalı Türklerin ritüeller, törenler ve bayramlarla muhafaza ettikleri Müslümanlık ve merasimleri, araştırmacıların “sembolik dindarlık”⁴⁶⁹ veya “kültürel dindarlık”⁴⁷⁰ olarak tanımladıkları hususlardır.

⁴⁶⁵ Park, a.g.e. s. 50.

⁴⁶⁶ Bayraktar, a.g.t., 2011, s. 121, 127.

⁴⁶⁷ Koyuncu, Şimşek, a.g.m., s. 436.

⁴⁶⁸ A. Necla Pekolcay, “Mevlid”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid--suleyman-celebi>, Erişim tarihi 09.11.2023.

⁴⁶⁹ Gans 1994’ten aktaran Betül Durmaz, *Sürgün Edilmiş Topluluklarda Etnik Sınırlar Ve Kimlik: Türkiye’de Ve ABD’de Yaşayan Ahıska Türklerinin Karşılaştırmalı Analizi*, (Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyolojisi Bilim Dalı, 2015, s. 120.

⁴⁷⁰ Demerath 2000’den aktaran Betül Durmaz, a.g.t., s. 120.

Kutsal olanı toplumsallaştırıp kolektif paylaşım konusu haline getirme yolu olarak törenler, Ahıskalı Türklerin dini inançlarını sürdürmesi için önemlidir. Ahıskalı Türklerde dini ayin ve âdetler olarak tanımladığımız bayram kutlamaları, Ramazan iftarları, Mevlitler, cenaze ve yas törenleri onların dini inancını pekiştirdiği gibi, dayanışma ve kaynaşma⁴⁷¹ yolu olup bireylerin kendilerini bir bütünün parçası olarak görmelerini sağlamaktadır.

2.2.2.8. Dini İnanç Yoluyla Başa Çıkma

Birey, dini inancı sayesinde, sağlam ve güçlü bir maneviyat edinir ve yaşamın çeşitli olumsuz olaylarıyla başa çıkma gücü bulur, negatif etkilerden kendisini koruyabilir.⁴⁷² Allah'ın sürekli kendisiyle birlikte olduğuna inanan insan beden ve ruh sağlığı açısından daha avantajlıdır. Genelde insan için çevreyi ve toplumu değiştirip değiştirememesi değil, zorlukları aşabileceği inancı çok daha önemlidir ve acı, kaygı, sıkıntı ve depresyona yol açan durumlarla (doğal afet, kaza, hastalık, ölüm, hapis vb.) başa çıkmak için din, önemli fonksiyona sahiptir.⁴⁷³ Geçici olmayan, mahkûmiyet ve güvensizlik duygusu telkin eden, özellikle afet ve ölüm gibi önüne geçilemeyen olay karşısında Yaradan'a sığınıp anlam ve teselli bulması, bireyi rahatlatır⁴⁷⁴ ve acı ve stres yüklü olaylar yaşayanların manevi durumlarında tampon işlevi gördüğü bilinmektedir.⁴⁷⁵ Pargament ve bazı diğer araştırmacılara göre, dini inançlar, aşırı olumsuz olaylar ve tecrübelerle karşılaşan insanlara manevi ve duygusal destek sağlar. Yaşanan acı ve sıkıntıları Tanrı'nın yardımıyla bertaraf edebilme inancı ve Tanrı'ya güven, bireyin özgüveni açısından son derece olumlu etkenlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere din ve ibadetler, doğa ve toplumu idrak etme ve anlamlandırma yöntemlerini belirleyen ve tutumu yönlendiren önemli imkânlar sağlamakta olup, bireyin olumsuzluklardan kaynaklanan acı, stres, huzursuzluk vb. ile başa çıkmada çok

⁴⁷¹ Rüstem Şakiroğlu, *Sosyal-Kültürel ve Dini Yönleriyle Azerbaycan'ın Saatli İline Bağlı Şirinbey Köyü* (Ahıska Türkleri Örneği) (Yüksel Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2016, s. 68.

⁴⁷² Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 227.

⁴⁷³ Kula, a.g.m., s. 241-242.

⁴⁷⁴ Necati Öner, *Stres ve Dinî İnanç*, Ankara: TDV Yayınları, 5. b., 1994, s. 37.

⁴⁷⁵ Hallahmi ve Argyle, a.g.m., s. 461.

önemlidir.⁴⁷⁶ İnançlar, insanın varoluşuna anlam kazandırmakla birlikte, maneviyatını geliştirmesi ve kaderini kabullenmesi için epistemolojik ve ruhsal zemin teşkil eder.⁴⁷⁷ İnsanların hayatını derinden etkileyen olumsuz ve sarsıcı olumsuzluklar genellikle üç gruba ayrılır: 1) *travma olayları* (doğal afetler, savaş, terör, kıtlık, yangın, ağır hastalıklar, salgın vs. 2) *yaşamsal olaylar*; evlenme, boşanma, alışılmış veya geleneksel yaşam tarzında kopma, göç, ölüm, hapis cezası vb. 3) *günlük sıkıntılar*: ihtilaflar, sınavlar, önemli hatalar, zaman kısıtlılığı vb.⁴⁷⁸

Örneğin bireyin ölümle karşılaşması veya sevdiği birisinin ölümü durumlarında duygusal etkiden dolayı bireyi hayatın ve ölümün anlamı üzerinde düşünmeye sevk etmektedir ve çoğu zaman böyle olaylar dini inanç üzerinden algılanmakta ve yorumlanmaktadır.⁴⁷⁹

Bireyin esas aldığı manevi (otorite, saygınlık, onur, makam, itibar, bir aileye, ulusa, dine aidiyet) ve maddi (mal, mülk, para, servet) değerler vardır ve bunlar bireyin kişiliğini oluşturan özelliklerdir. Bunlara bağlı olmakla birlikte birey varlığını koruma içgüdüsüyle bu değerleri ve mevcut durumu muhafaza etmeye çalışır, bu durumun daha da iyileşmesini ister. Fakat bu düzen ve değerleri sarsan ve aşırı derecede etkileyen sorunlar karşısında Tanrıya yönelerek pozitif dinsel yaklaşımla başa çıkmaya çalışan çok sayıda insan vardır. Müminler, yalnız olmadıkları ve Tanrı'nın onları yalnız bırakmadığı duygu ve düşüncesiyle yaşadıkları için endişe, korku ve acıları önemli derecede aşıbiliyorlar. Din, aşırı kritik durumlarda insanın başlıca dayanağı olup acı ve zorluklarla başa çıkma ve ruhsal gerilimlere sabretmede çoğu insan için vazgeçilmezdir.⁴⁸⁰

Baş çıkma, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak ve zorlukları gidermek için gösterdiği zihinsel ve davranışsal çabalardır ve dini anlamda başa çıkma ise sorunları aşmak için bireyin inancından yararlanmasıdır.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Aydın, a.g.m., s. 21.

⁴⁷⁷ Melek Güngördü, *Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 2001, s. 17.

⁴⁷⁸ Hökelekli, a.g.e., s. 213.

⁴⁷⁹ Karaca, a.g.e., s. 200 – 201.

⁴⁸⁰ Karaca, a.g.e. s. 179; Pargament, a.g.m., s. 90.

⁴⁸¹ Richard S. Lazarus, Susan Folkman, "Personal Control and Stress and Coping Process: a Theoretical Analysis", *J. Personal Social Psychology* 46: 1984, s. 839-852, Pargament, a.g.m., s. 81- 86.

Bağlı olduğu değerler, kimi aşırı olumsuz durumlarda insanın acı ve sıkıntılarla baş etmesi için yetersiz kalır, çünkü bu değerler geçicidir. Dost, anne, baba, mal mülk, para, meslek tutkusu vb. güvence olabilir, fakat bunlar geçici olduğundan aşırı kritik durumlarda insan yalnızlık ve çaresizlik duygusuna kapılır ve çoğu zaman dini inanç devreye girer.⁴⁸²

Victor Frankl'a göre din, bireye ruhsal destek ve güvenlik duygusu verir, dolayısıyla birey ölüm korkusu ve birçok başka psikolojik rahatsızlıkla başa çıkabilmektedir.⁴⁸³

Din afet, kayıp, tehdit veya başka kritik durumlarda bunların nedenleri üzerine tatminkâr açıklamalar sunarak bunlarla başa çıkmayı kolaylaştırır. Başa çıkma, olumsuz durumlarda uyum ve çözüm için zihinsel ve fiziksel tepkidir ve olumsuzluklara karşı özgül davranış ve psikolojik edimleri içerir.⁴⁸⁴ İnsan yüzleştiği sorunları anlamaya ve çözmeye, olumsuz durumu imkan dâhilinde değiştirmeye gayret eder, ancak bunu başaramadığı zaman kendini değiştirmek zorundadır, yani bireyin sorunla başa çıkma gayretleri söz konusudur.⁴⁸⁵ İşte bu başa çıkma sırasında dini inanç ve ibadetler, her aşamada etkili olabileceği gibi aynı zamanda sonucu belirleyebilir.⁴⁸⁶ Başa çıkmayı sosyal, duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere dört alt başlık altında ele alabiliriz:

- a) Sosyal yön: Din ruhsal sorunları aşmak için olumlu etkidir, çünkü sosyal fenomendir ve diğer müminlerine desteği, kolektif bilinç ve dayanışma söz konusudur, ayrıca böyle durumlarda din görevlileri devreye girebilmektedirler.
- b) Duyuşsal yön: Din bireyin zihniyetini olumlu şekilde etkilemektedir. Tanrıyla birliktelik inancı yalnızlık duygusunu gidermekle beraber bireye güvenlik duygusu getirir.
- c) Bilişsel yön: Din bireye idrak yolu ve anlam sağlar, ruhsal problemlerle başa çıkmada olumlu katkısı vardır.

⁴⁸² Öner, a.g.e., s. 35 – 37.

⁴⁸³ Victor E. Frankl, "Man's Search for Meaning", New York: *Washington Square Press*, , 1985, s. 145 – 148, bkz. Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 141.

⁴⁸⁴ Ralf, Schwarzer, Nina Knoll, "Pozitive Coping: Mastering Demands and Searching for Meaning", ed. Shane J. Lopez and C.R. Snyder, *Positive Psychological Assessment A handbook of Models and Measures*, Washington, DC: American Psychological Association, 2004. p. 393.

⁴⁸⁵ Kenneth I. Pargament, Crystal L. Park, "In Times of Stress: The Religion-Coping Connection", Edited by Bernard Spilka and Daniel N. McIntosh, *The Psychology of Religion Theoretical Approaches*, Westview Press, 1997, s. 43.

⁴⁸⁶ Pargament, Park, a.g.e., s. 45-46.

d) Davranışsal yönü: dini inanç sayesinde bireyler, sorunlar karşısında ibadet, dua yoluyla, ayrıca sabır ve temkinle kararlı adımlar atarak olumlu sonuç alırlar;

Lazarus ve Folkman’a göre, başa çıkma devamlı bilişsel değiştirmedir, belirli iç ve dış etkenleri yönetmek için davranışsal çabalaradır. Bu kapsamda gerçek durumu değiştirme hareketleri veya bireyin kendi maneviyatı içinde sorunu çözme çabaları, yani burada duygu odaklı başa çıkma ve sorun odaklı başa çıkma söz konusudur.⁴⁸⁷

Olumsuz durumlarda birey öncelikle sorunu anlamaya, tehlike veya tehdidin boyutlarını kavramaya çalışır, durum kritik olduğunda müminler genelde dua ederler, çünkü dua, dini başa çıkmanın başlangıcıdır.⁴⁸⁸

Yani “dini başa çıkma”, insanların kritik durumlarda sorunlar karşısında din üzerinden ortaya koydukları gayret, çaba ve etkinliklerdir. Bu konu, 1975’ten itibaren din psikolojisinin temel araştırma alanlarından biridir ve günümüze değin birçok kuramsal ve deneysel araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu gibi özellikle doğal afet, kaza, savaş, hastalık, hapis gibi çaresizlik ve manevi sarsıntıya yol açan durumlarda din, birey için sıra dışı öneme sahiptir.⁴⁸⁹

Örneğin Aişe Çifçi’nin yaptığı araştırma, dini inancın hastalıkla başa çıkmada pozitif etkisini ortaya koymuştur.⁴⁹⁰ Öte yandan Ferraro ve meslektaşlarının, yetişkinler üzerinde yaptıkları araştırmada dini inanç kapsamında yapılan ibadetler ile sağlık arasında yakın ilişki tespit edilmiştir.⁴⁹¹ Yine 337 hasta üzerinde yapılmış başka bir araştırmaya göre, hastaların %90’ı dini, başa çıkma mekanizması olarak kullanmaktadır ve %40’ı için ise din başlıca savunma yoludur.⁴⁹²

Özetle, çaresiz ve zor durumlarla başa çıkmada dini inancın önemine dair araştırmalarda, kritik durumlarda dini inanç, ibadet ve diğer aksiyonların etkisinin arttığını gösteren bulgular elde edilmiştir⁴⁹³ çünkü aşırı olumsuzluklar ortamında doğanın, toplumun, hayatın ve varoluşun sorgulanması başlar, anlam arayışı gündeme gelir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ Cufta, a.g.e., s. 55.

⁴⁸⁸ Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, İstanbul: DEM Yayınları, 2005, s. 61.

⁴⁸⁹ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002; s. 46.

⁴⁹⁰ Aişe Çifçi, *Ağır Hastalıklarla Başa Çıkmada Dinin Rolü, (Kanser Hastalığı Örneği)*, (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007, s. 48.

⁴⁹¹ Kenneth F. Ferraro - Cynthia M. Albrecht-Jensen, “Does Religion Influence Adult Health”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 30, No. 2. 199, s. 199.

⁴⁹² Koenig, Larson, a.g.m., s. 4.

⁴⁹³ Koenig, Larson, a.g.m., s. 4.

⁴⁹⁴ Cufta, a. g. e. s. 106.

Yukarıda anlatılanlar bağlamında belirtebiliriz ki ülke değiştirme, sosyo-kültürel transformasyon, kültürleşme, asimilasyon, adaptasyon, göçmen olarak diaspora yaşamı ve diğer olumsuz faktörler ile psikolojik bozukluk arasında derin bir bağlantı vardır, dolayısıyla Ahıskalı toplum doğrudan manevi danışmanlık desteğine ihtiyacı olan gruptur. Göçmen sendromuna dikkat çeken Koç⁴⁹⁵, “göçmenin yaşı, cinsiyeti, göç nedeni, üyesi olduğu toplumsal sınıf, eğitim düzeyi, kültürel geçmişine bakmaksızın göçmenlik durumundan dolayı onun iç dünyasında bir takım psikolojik değişimlerin meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu” vurgulamıştır. Bu yüzden göçmenlerin sıklıkla yalnızlık, yabancılık, özlem, nostalji, suçluluk gibi kimlik problemlerinden dolayı mağdur olmaları doğaldır. Bununla birlikte, anavatanlarındaki değer yargılarının yeni ikamet yerlerinde değersiz görüldüğü ve aşağılandığı için göçmenler, kendi önceki toplumlarında doğal ve önemli olan yargıların yeni toplumda anlamsızlaştığını görebilmektedirler. Yeni topluma uyum sağlamak ve kök salabilmek için göçmen, önceki toplumun değer yargılarını inkâr edebilir veya görmezden gelebilir. Göçmenler önceki ve şimdiki iki toplumda hâkim olan değer yargılarını kıyaslamak zorunda kalırlar ve bunun sonucunda onların manevi dünyasında ve aile hayatında çelişki ve sorunlar ortaya çıkabilir.

Diğer taraftan göçmen, yeni ülke ve toplum içinde bilinmeyen ve algılanması zor olanla sıkça karşılaştığından dolayı, kültürel şok yaşamaktadır ve bu nedenle aşırı kuşku duygusu söz konusu olabilir. Koç’un⁴⁹⁶ belirttiği üzere, vatanından ayrı kalma süresi uzadıkça ve geri dönemediği için göçmen, ciddi psikolojik travmalar geçirebilir. Göçmen, göç ettiği ülkenin doğal bir parçası değildir ve dolayısıyla da geldiği ülke ve topluma karşı negatif algı, duygu, yaklaşım ve davranışlar içine girmesi muhtemeldir ve ayrıca farklı önyargılar da geliştirebilir. Göçmenlerle yapılan çalışmalar, saha araştırmaları ve veri analizleri, değişen sosyokültürel ortam yüzünden, ayrıca destekleme ve yardım hizmetlerinin eksikliği nedeniyle göçmenlerin farklı sorunlarla karşılaşmaktadırlar ve üstelik onların söz konusu sorunları etkili şekilde çözemedikleri de bir gerçektir.

⁴⁹⁵ Koç, a.g.e., 2016, s. 36.

⁴⁹⁶ Koç, a.g.e., 2016, s. 36.

2.2.2.9 Ahıskalı Türklerde Kültürel Süreklilik Bağlamında Eski İnançlar ve Uygulamalara Dair Kısa Bilgiler

Kafkasya ve Anadolu kavşağında yer alan halk olarak Ahıskalı Türklerin de eskiden beri atalarından aldıkları, asırlarca önce vatanları olan Ahıska'da yaşattıkları, günümüzde ise sürgün yerlerinde devam ettirdikleri kendilerine has kültürü vardır. Bulundukları ülkelerde de “Türk” kimliğine ve kültürüne sımsıkı bağlı bir topluluk olarak bilinmektedirler ve onların günümüze kadar gelmiş inanç ve yaşantıları bunu ortaya koymaktadır.

Konumuz, dinle sentez halindeki manevi danışmanlık olduğundan, hedef grubun dini hayatı, eski inançları ve bununla ilgili detaylar üzerinde de kısaca durulması gerekmektedir. Ahıskalı Türklerin dini ve sosyokültürel yaşamına ilişkin literatürde⁴⁹⁷ halk arasında görülen eski inançlar, örf ve âdetler içinde yer alan uygulamalar, değişik ritüeller, törenler, farklı gelenek ve görenekler yeterli düzeyde ele alınmıştır. Çalışmamızın konusu bakımından burada kısaca bazı dikkate değer tespit, olgu ve gözlemleri⁴⁹⁸ kaydedeceğiz.

Genelde Ahıskalı Türkler arasında eski inançlar, geleneksel uygulamalar düğün, cenaze, doğum gibi toplu merasim ve ritüellerde gözlemlenmektedir. Bu nedenle aşağıdaki temalar üzerinde durulmuştur.

Ahıskalı Türklerin geleneksel merasimlerinin (beşik kertmesi, kız beğenme, söz kesme, nişan, kına gecesi, düğün, gerdeğe girme, duvak açma ritüeli vb.) modern yaşama rağmen ülke farkı gözetmeksizin göreceli şekilde kalıcı oldukları görülmektedir. Öte yandan belirtmek gerekir ki, ferace, türban, tülbent, çarşaf, ehram vb. örtünme biçimleri Ahıskalı Türk kadınları arasında yaygın değildir. Bir diğer örnek, damat evine getirilen gelinin kucağına erkek bebek verilmesidir ve böylece onun dünyaya erkek çocuk getireceğine inanılır. Ayrıca Ahıskalı Türklerin aile yaşamında dikkat çeken özelliklerinden biri de gelinin uzun süre yaşlılarla

⁴⁹⁷ A.A. Hacı, *Ahıska türkləri: inanc dünyası*, Bakü: Mütercim Neşriyatı, 2014; T. Kukulov, *Axisxa: Adət, Mərasim və Tabirləri*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022; R. Bayraktar, *Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri* (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2011; İ. Esmeli, M. Ethem, Ahıska Türklerinin Günlük Hayatla İlgili Bazı Halk İnanışları (Denizli Örneği), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 325 – 346.

⁴⁹⁸ Kukulov, s. 86-111; Hacı, a.g.e., s. 25- 41.

konuşmaması, el-kol hareketleriyle⁴⁹⁹ (jest) iletişim kurmasıdır. Bu âdetin girizgâhı da duvak açma ritüelinde görülebilir. Araştırmacıların, eski zamanların ilkel toplum ve komün yaşamının kalıntısı olarak gördükleri bu geleneksel âdetde, sembolik olarak düğünün ertesi günü duvak açma ritüelinde sağdıç elinde iki bıçakla gelinin etrafında dolanarak “Gelinin başını mı keselim yoksa dilini mi?” sorusunu 3 kez etrafta toplanan insanlara sorar.⁵⁰⁰ “Dilini kesin fazla konuşmasın” cevabı üzerine sağdıç sembolik olarak gelinin dilini keser.⁵⁰¹ Manevi danışmanların bu ayrıntıları dikkate almaları daha etkili iletişim kurabilmeleri açısından önemlidir.

Eski inançların devamı olarak doğumla ilgili kült, ritüel, uygulamaları ele alabiliriz. Bu bağlamda hamilenin yüzü güzelleşirse veya canı tatlı çekiyorsa, göbeği kocaman ve dik⁵⁰² ise karnındaki çocuk hareketliyse hareketli oluşunun erkek çocuğun habercisi olduğu inancı⁵⁰³ dikkat çekmektedir. Ayrıca yeni doğmuş bebeğin selameti için beşiğinde yastık altına bıçak koymak âdeti kaydedilebilir.⁵⁰⁴

Kader kavramı çerçevesinde önyargı, tabu ve inançlara gelince şunlar uğursuzluk, ölüm, kaza ve benzer kötülöklere işaret etmektedir. Örneğin; köpeklerin geceleyin uzun uzun uluması, horozun vakitsiz ötmesi, baykuş sesi, kesilmiş tırnak ve saçların uluorta çöpe atılması, defin sırasında küreğin doğrudan elden ele verilmesi, ekmeğin tersine koyulması veya yere atılması, akşamdan sonra sıcak suyu dışarıya yere dökme vb. bu tür temalar arasındadır.⁵⁰⁵ Örneğin, kısmet (kader) inancı kapsamında büyük kardeş evlenmeden küçüğünün evlendirilmemesi, yazılmamış kural olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Topçu’nun yaptığı çalışmaya göre, nazar inancıyla ilgili olarak damat evine getirilen gelinin arabadan inerken ayağı altına koyulan tabağı kırması âdetini kaydedebiliriz.⁵⁰⁶

Bir toplumun etnik, sosyal, kültürel ve manevi bütünlüğünü sağlayan, onu bir arada tutan faktörlerden biri halk inançlarıdır. Manevi değerler açısından önemli olan halk

⁴⁹⁹ Hacı, a.g.e., s. 25.

⁵⁰⁰ Yunus Şirinoğlu, *Gömen Ahıskalılarda Aile (Bursa Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2019, s. 79; Topçu, a.g.t., s. 105.

⁵⁰¹ N.Y. Marr, “Yazık i obşestvo”, *Gos. İzd. Akademii Nauk*, Moskova, 1934, s. 108-109; Kukulov, a.g.e., s. 107.

⁵⁰² Şakiroğlu, a.g.t., s. 40.

⁵⁰³ Kukulov, a.g.e., s. 118.

⁵⁰⁴ Topçu, a.g.t., s. 116.

⁵⁰⁵ Kukulov, a.g.e., s. 141; Hacı, a.g.e., s. 54.

⁵⁰⁶ Topçu, a.g.t., s.112.

inançları, toplumun fertleri arasında yaygın olarak kabullenilen birtakım inanışları ve pratikleri içermektedir. Bu inançlar ve uygulamalar nesilden nesle aktararak varlığını sürdürmüştür. Sürgün yıllarında tek teselli ve kurtuluşunu Yüce Allah'ın lütfunda bulan Ahıskalı Türklerin ortak Türk efsanelerinin yansıttığı mitolojik fikir, inanç ve inanışları, İslam geleneğiyle iç içedir.⁵⁰⁷ İslam'ın özünü anlayan ve şariat kurallarına bağlı olan Ahıskalıların dini kültürü, pek çok inanç, inanış, ahlaki ve mitolojik fikirlerin birleşimiyle karakterize edilmektedir. Bazı fikir ve geleneklerde yerel etnografik, coğrafi ve kültürel özgüllük de gözlenmektedir.

Ahıskalı Türkler arasında dünyanın büyü-mitolojik anlayışı bugün hâlâ çok güçlüdür. Türk maneviyatının etnik temel taşları olan çeşitli inançlar, rüyalar, halk takvimi⁵⁰⁸ ve ölçüler yanı sıra halk hekimliği, Ahıska halkının kutsal dünyası anlamında önemli bir yer tutar.

Ahıskalı Türkler arasında halk inançları konusu, 1944 sürgününe kadar Ahıska'da geleneksel köy yaşamı çerçevesinde ele alınabilir. Fakat Kukulov'un⁵⁰⁹ belirttiği gibi sürgün sonrası dönemlerde farklı coğrafya ve entokültürel ortamlarda halk inançları transformasyona uğramıştır ve modernizasyonun da etkileri kaçınılmaz olmuştur.

Ahıskalıların arasında kutsal yerler, nazar, büyü, talih, uğursuzluk, şifa kaynakları, tılsım, kehanet, burçlar, sayılar, ata ruhları, kurbanlar, manevi değerlerle ilgili çeşitli inanç ve uygulamaların örneklerine rastlanmıştır. Sadece kırsal kesimde değil şehirlerde de yaygın ve etkili olan halk inançları, Ahıskalı Türklerin manevi ve kültürel yönünü bilmemiz, geleneksel inançların etki ve izlerini görebilmemiz açısından oldukça önemlidir.

Bulunduğu sıkıntılı ve tehlikeli durumdan kurtulmak için Ahıskalıların diğer halklarda görüldüğü gibi eskiden beri bazı uygulamaları hafızanın deneysel yöntemiyle edinmişlerdir. Bu uygulamalardan biri olan halk hekimliği, toplumun farklı kesimlerinden insanların hastalıkları tedavi etmek için kullandıkları bir dizi geleneksel uygulamadır. Yüzyılların deneyimine ve gözlemlerine dayanan halk hekimliği, geçmişten günümüze kadar hemen hemen tüm tarihi dönemlerde görülmektedir, çünkü

⁵⁰⁷ A. Hacılı, *Ahıska türkləri: inanc dünyası*, Bakü: Mütercim Neşriyatı, 2014, s. 42.

⁵⁰⁸ M. Aliyeva, "Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2001, S. 11, 2001, ss. 134-139, s. 134.

⁵⁰⁹ Kukulov, a.g.e., s. 11.

insanlar çaresiz kaldıklarında çoğu zaman doğüstü varlıklara yönelir ve yardım beklerlerdi. Doğüstü ile insan arasındaki bu ilişki, iyileştirme yöntemlerinin temelini oluşturur.⁵¹⁰ Özellikle dışa kapalı olan ve geleneksel bir yaşam tarzını takip eden insanlar geleneksel tedavi yöntemlerine yönelmiştir. Ahıskalılarda halk hekimliğinin devam etmesinin nedeni, insanların geleneksel yaşam tarzının korunması ve geleneksel bilginin sözlü olarak nesilden nesle aktarılmasıdır. Ahıskalıların halk inançlarından bahsederken belirtmek gerekir ki, bu inançlar toplumun bilinçdışının bir ifadesidir ve bazı uygulamaları bu bağlamda değerlendirebiliriz. Bu anlamda halk hekimliği gelenek olarak Ahıskalı Türklerin din ve inançlarına bağlı olarak sınırlı düzeyde devam etmektedir.

İnsanlar hastalandıklarında kendi başlarının çaresine bakmaya çalışıyorlar. Böyle bir durumda eş, arkadaş ve yakınlarından da yardım isteyebilirler. Eğer böyle iyileşmezlerse geleneksel tedaviyi uyguluyorlar. Bazen bu prosedürlerin sırası değişir ve modern tıp kurumları bir tedavi sunar. Bu tedaviden sonuç alamayan kişiler ise geleneksel ya da alternatif şifacılar yöneliyor.

Geleneksel şifacıların temel görevi, doğanın mucizevi gücünü ve büyülu yöntemlerini kullanarak hastalara tedaviler yazmak ve insanları iyileştirmektir. Tedavilerden kazanılan deneyimler, sözlü aktarımla korunmaktadır. Benzer ve aynı vaka meydana geldiğinde hastalar bunları kullanarak daha kolay tedavi edilir. Geleneksel halk hekimliği, insanların yaşam deneyimlerinden ve hastalığın tedavisinin onların deneyimleriyle belirlenmesinden doğmuştur.⁵¹¹ Örneğin ebelik nesilden nesle aktarılan bilgi ve deneyimler pratiği sayılabilir. Dolayısıyla örneğin ebeler, geleneksel sağlık bilgilerinin aynı zamanda geleneğin de araçlarıdır. Uyguladıkları sağlık yöntemleri ve tekrarlanan sözlü sağlık bilgileri ait oldukları kültürün ve inançların bir parçasıdır.

İnsanlar takip ettikleri inanç ve kültüre, kullandıkları tekniklere göre halk arasında şifacı, üfürükçü,⁵¹² büyücü, falcı, cinci, kırık-çıkıkçı gibi isimlerle tanınırlar. Genelde sihir veya büyü yapan kişilere özel yetenek ve güçler verildiğine inanılır. Bu kapsamda kullanılan bazı nesneler ve malzemelerin (çörekotu, üzerlik tohumu, sinir otu)

⁵¹⁰ Melike Kaplan, “Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi”, *Millî Folklor Dergisi*, C. 12, S. 91, 2011, s. 150.

⁵¹¹ Kaplan, a.g.m., s. 151.

⁵¹² Şakiroğlu, a.g.t., s. 33.

etkileyici gücü halk inancıyla ilgilidir.⁵¹³ Bu bağlamda nazar değmesi, cin çarpması, korkma gibi daha çok psikolojik kaynaklı olan hastalıklarda ise modern tıp kurumları ve doktor tedavisi halk arasında, çoğu zaman olumlu bir şifa kaynağı olarak görülmemektedir. Bu gibi durumlarda okuma ya da hocaya okutma, kurşun döktürme gibi geleneksel yöntem ve şifacılar başvurulmaktadır.⁵¹⁴ Şakiroğlu 2016 yılında yaptığı çalışmada eskiden halk arasında koca karı yöntemleri ile tedavi usulünün yaygın olduğunu bunun zamanla azaldığı kaydetmektedir.⁵¹⁵ Doktora gitmeden tedavi yoluyla iyileşmeye çalışmak, bitkisel ilaçlarla şifa vermek, şifalı su, kaplıca veya türbede şifa vermek, kurşun dökmek, Kur'an'dan ayet ve dualar okumak, muska takmak⁵¹⁶ vb. de uygulamalı araştırmaya dâhildir. Bu yaygın yöntemler, geleneksel hale gelen çeşitli teşhis ve tedavi uygulamalarını da içermektedir.⁵¹⁷ Zamanla ihtiyaçlara ve kültürel değişimlere göre bu yöntemlerden bazıları etkinliğini kaybetmiş ve ortadan kalkmıştır.

Geleneksel toplumlarda oldukça yaygın olan bu inanç ve tutumlar, modernleşmeyle birlikte zayıflama ve azalma sürecine girmiş, postmodernleşmeyle birlikte ise zaman zaman farklı biçimlere bürünerek yeniden canlanmaya başlamıştır.

Görüşlerine başvurduğumuz Ahıskalı göçmenlerden edindiğimiz bilgiler ışığında bazı sonuçlara varabiliriz. Bu bağlamda İslam ülkelerinde ve Türkiye'de yaygın olan nazar inancından bahsetmek yerinde olacaktır. Türkiye'de "nazar", "göz değmesi", "göze gelme", "kötü göz", "kem göz"⁵¹⁸ gibi adlarla bilinen bu itici gücün, Ahıskalılar arasında karşılığı "göz değme", "bednezer", "göze gelme" dikkat çekmektedir.⁵¹⁹

Her türlü canlı ve cansız varlığı tehdit eden, her türlü nesneye zarar vereceğine inanılan bu çarpıcı gücün, özellikle geçiş dönemlerinde çocuklar için büyük bir tehlike taşıdığı inancı yaygındır. Bu nedenle gücün zararından korunmak için birçok çareye başvurulur. Bu çarelerin ve önlemlerin bir bölümü, nazarı uzaklaştıracağına inanılan "nazarlık" taşıma çevresinde toplanmaktadır. Çocukları "nefesi kuvvetli "hocalara

⁵¹³ Orhan Acıpayamlı, "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 1-2, Ocak-Haziran 1962, s. 1.

⁵¹⁴ 70 yaşında, kadın.

⁵¹⁵ Şakiroğlu, a.g.t., s. 32.

⁵¹⁶ Alfira Oliyeva, *Ahıska Kültürü ve Temel Söz Varlığı (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012, s. 10.

⁵¹⁷ Kaplan, a.g.m., s. 152.

⁵¹⁸ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 167.

⁵¹⁹ Kukulov, a.g.e. 136.

okutmak, bunlardan alınan muskalarla donatmak, evde “üzerlik” otu bulundurarak gerektiğinde bunlardan birkaç tanesini ateşe atıp tütsü yapmak⁵²⁰ ve özellikle nazarı değeceğine inanılan kimselerden uzak tutmak sık rastlanılan işlemlerdir.⁵²¹

Nazara göz değme de denir. İnsanlara, hayvanlara ve eşyalara nazar değer.⁵²² Nazar değmesi için, gözü keskin birisinin muhatabına dikkatle bakması veya kötü niyetli bir kimsenin karşısındaki hakkında güzel sözler söylemesi lâzımdır. Gözü keskin olan kimseler mavi gözlü ve sarı saçlı olanlardır (göz değen çocuk uyku uyuyamaz, fazla esner, gözleri yaşarır). Misafir gittikten sonra, çocuk ağlamağa başlarsa, bu durum çocuğa nazar değmiş olduğuna işaret sayılır.⁵²³ Nazar olan okunduktan ve okuyan esnedikten sonra okunanın baş ağrısının hafiflediğine ve giderek geçtiğine inanılır.⁵²⁴ Nazardan korunmak için bebek, komşuya götürülürken koynuna bir dilim ekmek konur. Yüzüne kara bir benek, kaşlarının arasına *mur* (ocak külü) sürülür.⁵²⁵ Muskacılar tarafından yapılan muskalar, çocuğun elbisesine iç veya dış tarafına mavi boncuk iğnelenir.⁵²⁶ Bu bağlamda Ahıskalılar arasında görülen inanç ve tutumlar, geleneksel tedavi yöntemleri toplumun din ve inançlarına bağlı olarak sınırlı düzeyde devam etmektedir.

⁵²⁰ Hacılı, a.g.e. 49.

⁵²¹ Örnek, a.g.e., s. 169.

⁵²² Hacılı, a.g.e., s. 49.

⁵²³ Orhan Acıpayamlı, “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 1-2, Ocak-Haziran 1962, s. 1.

⁵²⁴ Yaşar Kalafat, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak ’da Eski Türk Dini İzleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 112.

⁵²⁵ Kukulov, a.g.e., s. 136.

⁵²⁶ Acıpayamlı, a.g.m., s. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHISKA TÜRKLERİNE YÖNELİK SAHA ARAŞTIRMASI: YÖNTEM VE BULGULAR

Göç ve manevi danışmanlıkla ilgili yukarıda bahsettiğimiz teorik ve kavramsal hususlar çerçevesinde burada saha çalışmasını nasıl ve hangi metotlarla yaptığımızı açıklamaya çalışacağız. Ayrıca göçmen Ahıskalılarla ilgili saha çalışmasının planlanması, veri toplanması ve analizinden bahsedilecektir. Çalışmamızda elde edilen veriler, metin analizine bağlı olarak iki tema üzerinden değerlendirilecektir.

3.1. ARAŞTIRMA DESENİ

Ahıskalıların 1944 ve 1989 sürgünleri sonucunda karşılaştıkları mağduriyet ve zorluklar, bunların kolektif hafızada travmatik yansıması, göçmen sendromu oluşması, ortaya çıkan sahipsizlik, çaresizlik, umutsuzluk gibi hususlar, manevi danışmanlık desteği ve hizmetlerini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu tür uygulama ve pratikler için öncelikle Ahıskalı topluma yönelik saha araştırması yapmak, somut veriler elde etmek üzere metot ve çözümler belirlemek gerekir.

Literatürde yöntem veya “metodoloji”, kelime anlamında genel olarak belirli bir hususu takip etme, izleme manasına gelir, bilimsel anlamda ise usul, bir hedefe ulaşmak için izlenilen yol, belirli prensipler çerçevesinde bir söylem ve eylem şeklidir. Dolayısıyla yöntem, sadece soruna yaklaşma ve araştırma yolu veya belirli bir hedefe ulaşma usulü değil, hem de bu amacı doğru şekilde gerçekleştirme yoludur.⁵²⁷ Bundan başka metodoloji, araştırma ve analiz için gerekli olan temel ilkeleri ve kriterleri ifade etmektedir.

Sosyal bilimler alanında uzun süre hâkim ideoloji olan pozitivizme göre, toplumsal gerçeklik bireylerden bağımsızdır ve buna uygun olarak sosyal olgular “sabit”, “değişmez” biçimler olarak yorumlanır. Pozitivist yaklaşımlarda, toplumsal süreçler ve objeler tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi ölçülebilir, genellenebilir ve bu kapsamda belirli kurallar ve yasaların geçerli olduğu kabul görmüştür. Ancak

⁵²⁷ Burhan Baloğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, İstanbul: Der Yayınevi, 1997, s. 12.

öncelikle Batı’da 1960’lardan sonra pozitivism bilimsel “*yöntem tek midir?*” sorunsalı altında sorgulanmaya başladı ve yükselişe geçen yeni yorumlayıcı paradigma (sembolik etkileşimci, fenomenoloji, etnik metodoloji) karşısında arka plana itildi. Sosyal gerçekliğin ve dolayısıyla onunla ilgili bilginin, pozitivismden farklı olarak bağlamsal, tarihsel ve kısmi olduğunu öne süren yorumlayıcı paradigma 20. yüzyıl ortalarından başlayarak öncelik kazanmıştır.⁵²⁸ Bu metodolojiye göre, gerçekliğin karmaşık doğasını araştırırken, biz bunu oluşturduğumuz imgelerle algılıyoruz ve bu büyük tablonun ancak öznel bir temsilini öneriyoruz, çünkü toplumsal yaşamın içerisinden çıkardığımız sayısız örneklerle bu özneliği yorumlayarak sonuca varmak mümkündür.⁵²⁹

Araştırmalarda kullanılan bir başka metot olan sözlü tarih, tarih belgelerinin yetersiz olduğunda, insanların sözlü olarak anlattıkları yaşam hikâyelerine dayanarak tarihsel bilgi üreten bir araştırma metodudur. Bu yöntem, geçmiş deneyimlerin, tanıklıkların ve hatıraların, izin dâhilinde kayıt altına alınarak ve deşifre edilerek belgelere geçirilir. Sözlü tarih çalışmaları, yazılı kültürü gelişmemiş geleneksel toplumların yaşamını, kültürünü ve deneyimlerini korumak ve anlamak için önemlidir.

Sözlü tarih çalışmaları, kişisel ve toplumsal hafıza, mitler, efsaneler ve kahramanlık hikâyeleri gibi kuşaktan kuşağa aktarılan anlatıları ele almaktadır. Thompson’un⁵³⁰ da ifade ettiği gibi, “*Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür.*” Ancak bu anlatıların kayıt altına alınması sürecinde izlenen yöntem ve teknikler verilerin doğru toplanması açısından önemlidir. Dolayısıyla, sözlü tarih yöntemi, bu araştırmada farklı bir veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

İlgili literatürde nitel araştırma “*Nesnelerin anlamlarını, tanımlamalarını, niteliklerini, simgelerini ve betimlemelerini*” inceleme yöntemi olarak kabul edilmektedir ve katılımcıların iç dünyalarını nasıl yorumladıkları ve manalandırdıklarına ışık tutar.⁵³¹ Dolayısıyla nitel araştırmada incelenen konuyla ve

⁵²⁸ Belkız Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık., 2017, s. 18-24.

⁵²⁹ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 25.

⁵³⁰ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Çev. Ş. Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 18.

⁵³¹ Berg, Lune, a.g.e., s. 19.

araştırmacı arasındaki bağ, “toplumsal haliyle şekillenmiş gerçekliğin” saptanmasına imkân sağlamaktadır.⁵³²

Bunun öteki bir gerekçesiye “[n]iteliksel araştırmanın, sosyal olana ilişkin bilginin insanların kendi ifade ve anlatılarından derlendiği bir araştırma özelliği taşımasıdır ki bu sayede birey ve grupların davranışları veya insanların sosyal süreçleri nasıl algıladıkları, bir resim gibi ayrıntılı ve derinlemesine” ele alınmaktadır. Araştırmacının tercihi de bu metodolojinin böyle avantajlar sağlayan tekniklere sahip olmasıyla ilgilidir.⁵³³

Genel olarak araştırmada yöntem tercihinde araştırmacının hangi bilimsel geleneğe bağlı kaldığı kuşkusuz önemlidir. Araştırmacı da karmaşık yapılı toplumsal gerçekleri kavramak için yorumlayıcı yaklaşımın daha uygun olduğunu benimsemiştir ve hedefi, herhangi bir istatistik veya genellemelere varmak değil, “anlamaktır”, dolayısıyla bu araştırmada nitel yöntem tercih edilmiştir.

Nitel araştırma, söz konusu birey ve grupların günlük hayatlarını nasıl yapılandırdıkları, kendilerini ve başkalarını nasıl algılayıp manalandırdıklarını saptamaya olanak sağladığı için⁵³⁴ çalışmamızın amaçlarına uygun olduğu açıktır. Bilindiği gibi, özellikle SSCB dağıldıktan sonra Türkiye’de ve çevre ülkelerde Ahıskalı Türklerle ilgili çok çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan bu araştırmalarda aşılması gereken en önemli zorluk, Ahıskalı Türklerin vatanlarından sürülmeleri ve sonraki zoraki göçler nedeniyle dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olmalarıdır. Bu araştırma çerçevesinde mülakatlar Bursa’nın Yıldırım ilçesine bağlı Zümrütevler, Teleferik, Yeşilyayla ve Mesken gibi semtleriyle, Gürsu ve Kestel ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasında bu ilçelerin tercih edilmesinin nedeni, 1995 yılından itibaren eski SSCB’ye bağlı cumhuriyetlerden göç etmiş Ahıskalı Türklerin nüfus olarak en yoğun olarak yaşadıkları yerler olmasıdır.

Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği, katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış sorular eşliğinde yapılan derinlemesine mülakat tekniğidir. Derinlemesine görüşme tekniğini tercih etmemizin nedeni, insanların bakış açılarını, tecrübelerini, duygularını

⁵³² N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, Handbook of Qualitative Research (2nd ed.), Thousand Oaks: SAGE Publications, 2000, s. 12.

⁵³³ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 38.

⁵³⁴ Berg, Lune, a.g.e., s. 25.

ve zihinsel algılarını ortaya koymak açısından etkili bir veri toplama tekniği olmasıdır.⁵³⁵ Çalışmamızın amacı, manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türkler arasında nasıl gerçekleştiğini, hangi manevi danışmanlık şekilleri ve yöntemleri uygulandığını, onların farklı kültürlerle etkileşimleri ve kaçınılmaz olan değişimleri tarihsel bakış açısıyla tespit etmektir. Dolayısıyla bu teknik avantajlı olup insanların düşünce ve yaklaşımları hakkında bütüncül veri sağlayabilmektedir. Bilindiği gibi sosyal bilimlerde örneklem seçimi, çalışmanın hangi yöntemle yapıldığına bağlıdır. Farklı felsefi ve kuramsal temeller esas alındığından dolayı, nicelden farklı olarak nitel yöntemde, olguları ve verileri önce parçalara ayırıp çalışmak ve varılan sonuçları genellemek hedefi yoktur.⁵³⁶ Bu yüzden çoğu nitel araştırmada olasılıksız örneklem söz konusudur ve onun da en yaygın olarak kullanılan türü amaçlı veya amaca yönelik örneklemidir.⁵³⁷ Nicel yöntemden farklı olarak nitel yöntemin hedefi, herhangi bir hipotezi test etmekten çok “keşfetme ve anlamaktır.” Bu kapsamda görüşüne başvurulmuş örneklem, bu toplumu temsil eden, bu olayları bizzat yaşayan, aile büyüklerinden dinleyen, yani araştırma sorularına dair fikir ve bilgi sahibi olabilecek kişilerdir.⁵³⁸ Bilindiği üzere nitel yöntemde örneklem sayısını belirlemek sorunlu bir süreçtir. Çünkü nicel yöntemden farklı olarak söz konusu metotta örneklemin boyutu ile ilgili hesaplama veya sayı üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varılamamıştır ve dolayısıyla bunun ideal sayısına ilişkin somut veri de yoktur. Hedefe yönelik örnekleme, örneklemin sayısı bilgiler dikkate alınarak belirlenir, başka ifadeyle burada bilgi artırmak hedeflendiği için yeni hiçbir bilgiye ulaşılamadığında sona erer. Sayı için temel ölçüt doygunluk ve aşırılık düzeyine ulaşmaktır ve seçimde bu ölçü önerilmektedir. Diğer ifadeyle, çalışmalarda küçük bir örneklem grubuyla da ayrıntılı ve yoğun bir araştırma yapılabilir.⁵³⁹ Gayet açıktır ki örneklem sayısı, araştırmanın türü ve niteliğine bağlıdır. Bu çalışma, manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türkler arasında nasıl gerçekleştiğini, hangi manevi danışmanlık şekilleri ve yöntemleri uygulandığını, farklı kültürlerle etkileşimleri ile ilgili olduğu için

⁵³⁵ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013, s. 147.

⁵³⁶ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 130.

⁵³⁷ Sharan B. Merriam, *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*, çev. Selahattin Turan, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013, s. 76.

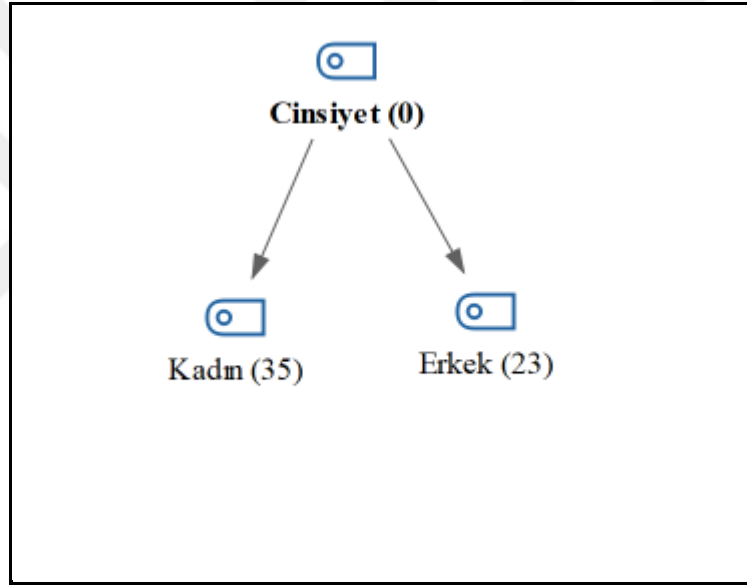
⁵³⁸ Kümbetoğlu, a.g.e. s. 97.

⁵³⁹ Merriam, a.g.e., s. 70; Kümbetoğlu, a.g.e., s. 98.

uzmanların vurguladığı hususlar dikkate alınarak örneklem seçiminde sayıdan çok, kimlerle mülakat yapıldığı ve bu mülakatlarda aranan sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığı esas alınmıştır.⁵⁴⁰

Araştırmada, manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türkler arasında nasıl gerçekleştiği, hangi manevi danışmanlık şekilleri ve yöntemleri uygulandığı sorunsallaştırılmış ve bu amaçla toplamda 58 kişinin katılımıyla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu kişilerden 25 kişiye kültürel süreklilik bağlamında Ahıskalı Türklerin eski inançlarına dair bilgi edinmek amacıyla ilave sorular hazırlanarak sorulmuştur.

Söz konusu araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Şekil 3. Katılımcıların Cinsiyeti

Söz konusu sorunsal araştırmada sürgün, göçmen, azınlık, manevi danışmanlık, din gibi kavramlar çerçevesinde ve bu bağlamda hazırlanan sorular ışığında ele alınmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış başlıca soruların bulunduğu görüşme formu kullanılmıştır (Bu mülakat soruları Ek. 1’de yer almaktadır). Bunun sayesinde hem konunun dışına çıkılması engellenmiş hem de görüşme süresinin aşırıya kaçmaması sağlanmıştır. Soru formunda ilgili ülkelerde Ahıskalı Türklerin öznel tecrübeleri göz önünde tutularak gerekli eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır.

⁵⁴⁰ Bülül, Özipek, Kalın, a.g.e., s. 20.

Çözümleme yaparken araştırmacıyı zorlasa da bunların hepsi, gerçeğin farklı boyutlarına ışık tutmak açısından değerlidir. Görüşmeler ortalama bir saati bulmuş, fakat daha uzun süren görüşmeler de olmuştur. Mülakat esnasında alınmış cevapların sağlıklı bir şekilde yazıya geçirilmesi için katılımcının izniyle ses kaydı alınmıştır. İzin vermeyenler ve yanıtlarını etkileyeceği düşünülen kişilerle yapılan görüşmelerde not alınmıştır. Öte yandan, sorular sorulurken sadece tek bir sıra izlenilmemiştir. Mülakatlar, Ahıskalı Türklerin konuştukları yerel Türkçe (Ahıska) ağızıyla gerçekleştirilmiş ve daha sonra ses kayıtlarını dinleme yoluyla içerikler, anlam açısından azami doğru karşılığı hedeflenerek Türkçe yazı diline aktarılmıştır. İkinci aşamada ise sahadan elde edilen bu verilerin analizi yapılmıştır. Öncelikle tekrarlanan benzer ifadeler kodlanarak temalar haline getirilmiş ve bu çerçevede bazen temanın genel içeriğini anlatan kişilerin kendi ifadelerinden oluşan ara başlıklar verilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen mülakat verileri ve gözlem notları betimsel ve sistematik olarak ayrıştırılarak yorumlanmıştır.

Benzer çalışmalarda görüldüğü gibi bu araştırmada da birtakım güçlüklerle karşılaşmıştır (kişilerin adreslerini vb. bilgilerin tespiti, mülakata ikna etme, yabancılik kompleksinin aşılması, ulaşım vb.). Karşılaştığımız başlıca güçlük, insanları görüşmeye ikna etmek hususunda olmuştur. Bazı görüşmelerde sosyal ve psikolojik durumlar nedeniyle katılımcıların konuşma sırasında oldukça çekingen davrandıkları görülmüştür. Araştırmacının onlarla ana dillerinde aynı ağızla konuşması sayesinde kısa sürede bir güven bağı oluşturulabilmiş ve sorulara daha samimi cevaplar alınabilmiştir. Bazı görüşmelerde ise kişilerin konuşmaya son derece istekli olmaları ve güven sorunu yaşanmadığı için herhangi bir zorluk çıkmamıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN PLANLANMASI VE PİLOT ÇALIŞMA SÜRECİ

Sürgün ve zorunlu göç yaşamış kişilerle yapılması planlanan bu araştırmanın konusu tarih, sosyoloji, din psikolojisi ve ilahiyat alanlarıyla ilişkili olduğu için çalışmanın planlaması sırasında ilgili alanlarda görev yapmakta olan akademisyenlerin görüş ve desteğine başvurulmuştur. Uzmanların görüş ve önerilerine araştırmanın diğer aşamalarında da başvurulmuştur. Konunun belirlenmesinden sonra konuyla ilgili ön çalışmalar 2019 yılının Haziran ayında yapılmaya başlanmıştır. Konuyla ilgili ana

hatların belirlenmesinden sonra araştırmanın yapılacağı Bursa ilinin değişik semtlerinde pilot çalışmasına başlanmıştır.

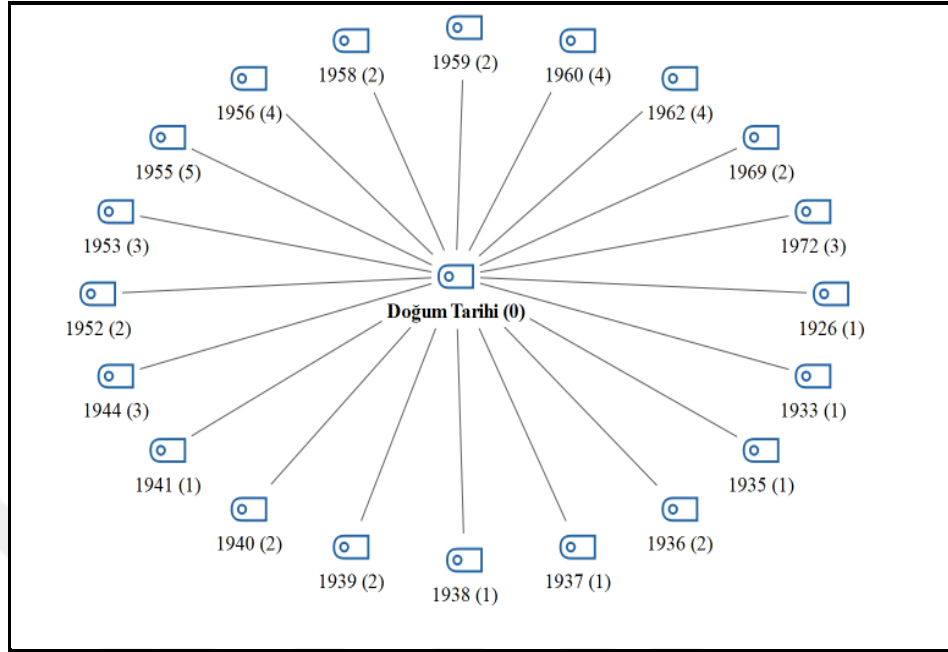
Bu saha araştırmasının ilk aşamasında Ocak 2020 – Şubat 2020 tarihleri arasında 10 katılımcı ile bir pilot inceleme gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada sadece yarı-yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde cevaplar ses kayıt cihazlarıyla kaydedilerek deşifreleri yapılmıştır. Katılımcıların 4’ü, 1944’te Ahıska’dan sürgün edilenler olup, diğer 6 kişi ise Fergana olaylarını yaşayan kişilerden seçilmiştir. Yaşları 50-86 arasında değişen katılımcıların 6’sı kadın, 4’ü erkektir.

Yöneltelen sorular doğrultusunda, “manevi yardım”, “manevi destek” “manevi danışmanlık” kavramları katılımcılar tarafından maddi yardım, parasal destek, gıda yardımı olarak algılandığı görülmüştür. Bu yüzden sorularda değişiklik yapılmış, bazı sorular listeden çıkarılırken, bazı sorular listeye ilave edilmiştir. Değişikliği yapılan sorular uzman görüşüne sunulurken, fikir alışverişinde bulunulmuştur. Uygulama sonucunda anlaşılmayan kavram, soru ve maddeler yeniden gözden geçirilerek uzman görüşleri çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Pilot çalışmanın tüm aşamalarından saha çalışması verilerden istifade edilerek araştırmanın son şekli verilmiştir.

3.3. VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmada, Müslüman toplumlarda değişik başlık, uygulama ve formlarda sürekli var olmuş manevi danışmanlık modellerinin Ahıskalı Türklerde nasıl gerçekleştiği ele alınmıştır. Bu kapsamda hangi manevi danışmanlık uygulama ve formları kullanıldığını belirlemek, farklı kültürlerle ilişkileri ve geçirdikleri değişimi tarihsel bir bakış açısıyla tespit etmek için 58 kişinin katılımıyla derinlemesine mülakatlar

gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda saha araştırmasına katılan kişilerin doğum tarihlerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir:

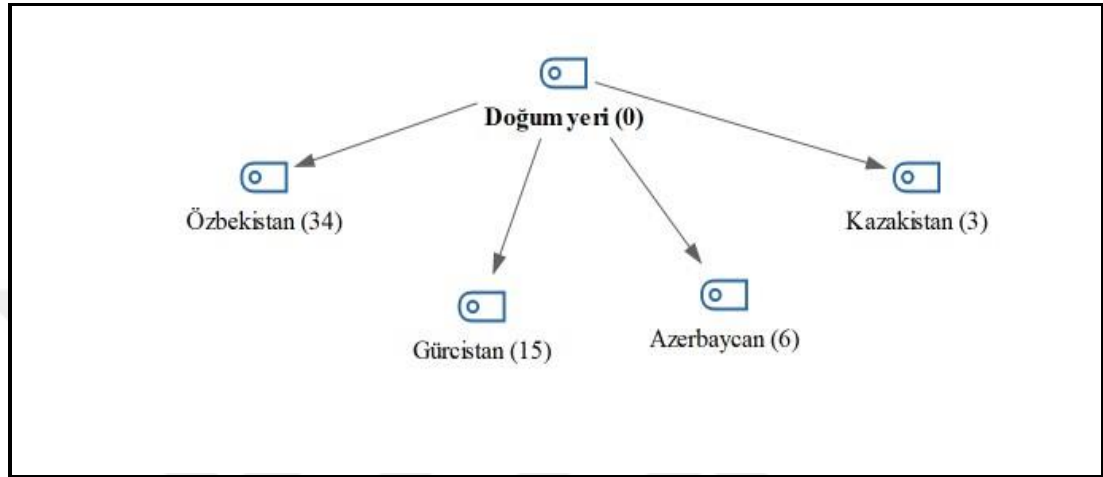
Şekil 4. Katılımcıların Doğum Tarihleri Kod Dağılımı

Doğum Tarihi	Frekans
1955	5
1956	4
1960	4
1962	4
1944	3
1953	3
1972	3
1936	2
1958	2
1959	2
1952	2
1939	2
1969	2
1940	2
1950	1
1937	1
1938	1
1933	1
1935	1
1957	1
1941	1
1942	1
1926	1
1961	1
1945	1
1963	1
1964	1
1968	1
1947	1
1971	1
1948	1
1975	1
Kodlanmış BELGELER	58
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58

Tablo 4. Katılımcıların Doğum Tarihleri Frekans Dağılımı

Araştırmanın örneklemine dâhil edilen katılımcıların yaş aralıklarının farklı oluşu, yaşlı olarak kabul edilen katılımcıların gençlere göre bilgili ve tecrübeli olmaları, hafıza birikiminin taşıyıcıları olmaları açısından avantajlıdır. Örneklem özelliklerinde en önemli husus, kişilerin çoğunluğunun parçalı biyografileri nedeniyle farklı lokasyonlarla ilgili bilgi sağlamasıdır. Bu tür biyografik tablo, onların yetmiş beş yıl içerisinde birkaç kez göçe maruz kalmalarının sonucudur. Örneğin görüşme yapılan bir kişi, Özbekistan’da doğmuş, ömrünün belli bir kısmını orada yaşamış, daha sonra

Azerbaycan’a veya Rusya’ya göç etmiş olup fakat şimdi Türkiye’de oturmaktadır. Bu nedenle anlattığı hikâyeler ve görüşler farklı lokasyonlar içerebildiği gibi ve kıyaslama şeklinde bir görüş ortaya koymaktadır. Bu çerçevede elde edilen veriler birbirine aykırı olmamakla birlikte birbirini tamamlayan nitelikte olması, araştırma açısından tablonun kısmen de olsa tamamının görülmesine imkân sağlamaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Doğum Yerleri Kod Dağılımı

3.4. VERİLERİN ANALİZİ

Genel olarak etnografya verileri, saha notları ve derinlemesine görüşmelerin transkripsiyonları yapılarak, ayrıca tema, alt tema, başlık ve konuları belirlenerek ve kodlanarak sistematik analizi ve raporlama aşamalarından oluşmaktadır.⁵⁴¹ Bu çalışmada ilk önce derinlemesine görüşmelerin transkripsiyonuyla analizlere başlanmış ve görüşme transkripsiyonlarının hepsi bizzat araştırmacı tarafından yapılmıştır, çünkü “transkripsiyon süreci araştırmacının söz konusu kişilerin kelimeleri ve sözleriyle yakın temasını sağlamakta ve temaların ortaya çıkarılmasında” verimli olmaktadır.⁵⁴² Transkripsiyonlar, görüşmecilerin kullandıkları ağız ve şiveler esas alınarak yapılmış, daha sonra Türkçe dilbilgisi kurallarına göre düzeltmeler yapılmıştır. Doğal ortamlarda görüşlerine başvurduğumuz katılımcıların konuşma ve ifade etme biçimleri transkripsiyonlara aktarılmıştır. Transkripsiyon sürecinde araştırmacının fark ettiği temalar kaydedilmiş ve kodlama sürecinde kullanılmıştır.

⁵⁴¹ Berg, Lune, a.g.e., s. 448.

⁵⁴² M. Lichtman, *Qualitative Research in Education: A User's Guide* (3rd ed. ed.). Los Angeles; London: SAGE Publications, 2013, s. 260-261.

Lichtman⁵⁴³ nitel araştırmada elde edilen işlenmemiş verileri değerlendirme sūrecini 3K ilkesiyle açıklamaktadır. Bunlar kodlama, kategorize etme ve kavramlardır. Wilcott, veri analizini “betimleme”, “analiz” ve “yorumlama” olacak şekilde ū yaklaşım biçiminde sınıflamıştır.⁵⁴⁴ Betimleme, elde edilen verilerde katılımcıların ifadeleri değiştirilmeden okuyucuya iletilmektedir. Nitel veriler ve kavramlar arasındaki bağlantının tespiti için yapılan bu işlemler sayesinde anlamlar ve açıklamalar daha belirgin ve kapsamlı dūzeye ulaşır.⁵⁴⁵ Ham nitel verilerin işlenmesiyle ilgili olarak bahsedilen veri analizi ilkelerinin uygulanması suretiyle araştırma verileri MAXQDA 2020 yazılım programı bazında kodlanmıştır. Çalışmada yapılan derinlemesine gōrūřmelerin transkripsiyonları ve saha araştırması notları, araştırmanın hedefi ve içeriğine uygun olarak yazılım programında kodlanmış ve kategoriler şeklinde genel temalar çıkartılmıştır.

Yapılan saha arařtırmasıyla ilgili materyal 17 ana kategori, 68 alt kategoride kodlanmıřtır. Derinlemesine gōrūřmelerde elde edilen verilerin hangi gōrūřmeciden alındıęını gōrūřmecilerin gizlilięine zarar vermeden kaydetmek için cinsiyet ve yařlarını kullanılmasına bařvurulmuřtur. Bōylelikle gōrūřmecilerin anlattıkları ōykūler ve dūřūnceler būtūnlūk içerisinde sunulmuř ve aynı zamanda gōrūřmecilerin gizlilięi saęlanmıřtır.

3.2. MANEVİ DANIřMANLIK BAęLAMINDA AHISKALI TūRKLERİN Gō VE SONRASINDA YAřADIKLARINA VERDİKLERİ ANLAM VE İLGİLİ KAVRAMLAR.

3.2.1. Tūrk Adının Yok Etme Gayreti: 1944 Sūrgūnū

Yukarıda ilgili bōlūmde bahsedildięi gibi, insanlık tarihi boyunca, belirli nedenlerle toplu gō sıkça gōrūlen bir olaydır ve daimī iskān yerlerini zorunlu olarak terk etmek her zaman manevi travmalara yol açmıřtır. Siyasi, ekonomik, savař olayları gibi nedenlerle ortaya çıkan zorunlu gōler sonucunda insanlar sadece siyasi sosyal veya ekonomik yōnden deęil, psikolojik olarak da etkilenmiřlerdir. Gō etmek zorunda

⁵⁴³ Lichtman, a.g.e. s. 251-252.

⁵⁴⁴ Yıldırım, şimşek, a.g.e., ss. 237-238.

⁵⁴⁵ J. Saldana, The Coding Manual for Qualitative Researchers. Los Angeles: Sage Publications, 2009, s. 8.

kalan grupta veya topluluklarda duygu bozukluğu, aidiyet sendromu, topluma uyum ve bütünleşme genel olarak yaşanan başlıca sıkıntılardır. Mekânsal değişiklik anlamına gelen göçün, bireyin psikolojik durumunu etkileyen olgu olduğunu, bireyin gerilim, stres ve psikolojik travma yaşamasına yol açtığını aktaran Cüneyd Aydın'a göre özellikle zorunlu olarak yapılan göçün birey üzerindeki etkisi gönüllü göçten temelde hem daha farklı hem de daha travmatik olmaktadır.⁵⁴⁶

Tezimizin konusunu teşkil eden ve Ahıskalı Türklerin toplumsal belleğinde önemli yer tutan 1944 sürgünü, ayrıca 1989 Fergana olayları, araştırma sırasında yapılan görüşmelerin başlıca hususlardan birini oluşturmuştur. Sürgün, Ahıskalı Türkler açısından grubun toplumsal belleğinin oluşmasını, devamlılığını ve yeniden üretilmesini sağlayan en önemli nedenlerden biri olmasının yanında grup içerisinde dayanışmayı ve manevi danışmanlık mekanizmasını belirleyen faktör olarak da görülmektedir. Bildiğimiz gibi toplumsal hafıza, grup kimliğinin şekillenmesi ve yeniden üretimi açısından temel hususlardan biri olup bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgiler içeren gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellek zemininde inşa edilmektedir.⁵⁴⁷ Dolayısıyla araştırmamızın odak noktası, Ahıskalı Türklerin sürgün sırasında ve sonrasında yaşadıklarını anlamlandırmaları, bunun toplumsal hafızalarındaki yeri ve bu durumun manevi danışmanlık açısından nasıl bir öneme sahip olduğudur. Araştırmaya katılan görüşmecilerden 14 kişi 1944 Sürgünü tanığıdır. Katılımcılardan 16 kişi ise anne ve babayla birlikte göç etmek zorunda kalmıştır. Diğer 28 katılımcı Fergana olaylarını doğrudan yaşamış kişilerdir. Araştırmaya katılan 58 katılımcıdan 5 kişi hem 1944 Sürgününü hem de 1989 Fergana olaylarını yaşamıştır.

Etnik azınlığın yerel toplumla ve diğer etnik gruplarla ilişkileri kadar kendi etnik grubu içindeki etkileşim ve ilişkileri de etnik sınırları belirlemektedir ve kimliğin inşasında önemlidir. Çünkü etnik grup içindeki ilişkiler dil, kültürel varlık, etnik bilinç ve toplumsal hafızanın devamlılığı için çok önemli olup, göç sonrasında ev sahibi ülkede etnik sınırları yeniden belirleyen şartlardan biridir. Ahıskalı göçmenler arasında sosyal kapanma seviyesi yüksek olduğu için kendilerini yaşadıkları toplumdan izole ettikleri

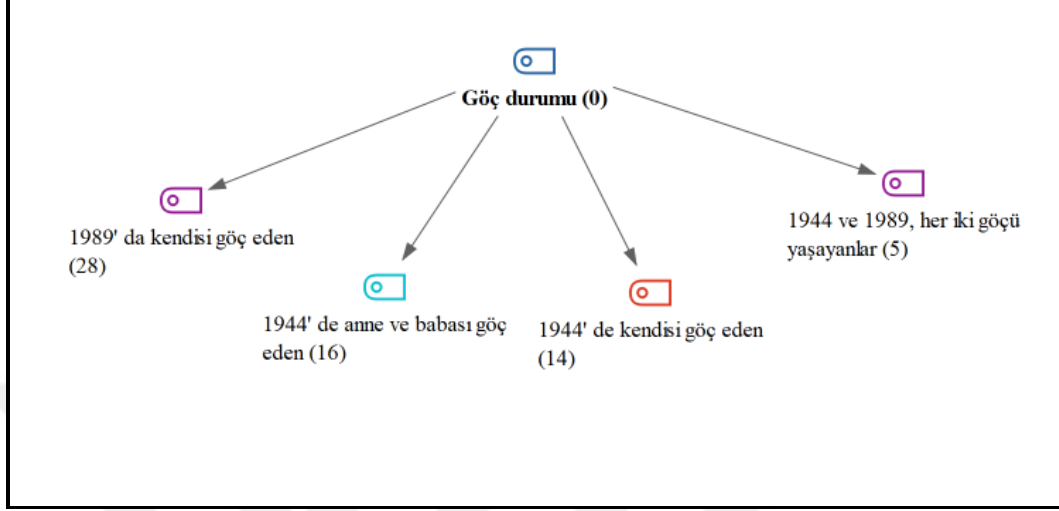
⁵⁴⁶ Aydın, a.g.m., s. 307.

⁵⁴⁷ Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013, s. 41; Connerton, a.g.e., s. 27-29.

dikkat çekmektedir. Ahıskalı Türkler sürgün sonrasında yaşadıkları ülkelerde etnik azınlık olduklarından öteki ile aralarındaki mesafeyi koruma konusunda duyarlı davranmışlardır. Etnik birlik olarak varlıklarını sürdürebilmek için sosyal kapanma yolunu seçen Ahıskalı Türklerin Türkiye’de grup içi ilişkilerinde sosyal kapanma seviyesinin ne kadar etkili olduğu ve bunun dinamikleri, etnik sınırları belirleme ve kimlik edinme bağlamında incelenmesi gerekmektedir. Göç kararı verilmesinde ve göç sonrasında yerleşme sürecinde devreye giren etnik grup ağları, Ahıskalı göçmenler arasındaki ilişkilerin boyutlarını ortaya koymaktadır. Literatürde kaydedildiği üzere, göç kararında akraba ve etnik grup arkadaşlarının başka bir ülkede oturması etkili olup göç eğilimini artırmaktadır. Ayrıca ev sahibi ülkeyle ilgili bilgiler, akrabalar ve etnik grup arkadaşları tarafından paylaşıldığı için göç kararında belirleyici olup, ev sahibi ülkede etnik grup ağları bulunması ilk aşamada barınma, iş bulma ve maddi destek açısından teşvik edici rol oynamaktadır.

Şu da var ki, Ahıska arazisinin 1828 Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgiden sonra savaş tazminatı olarak Rusya’ya bırakıldığı mülakatlar sırasında sıkça vurgulanmıştır. Bu durum Ahıskalı Türklerin toplumsal hafızalarında travmatik olaylardan biri olarak yer etmiş ve Osmanlı idaresinde çoğunluğun bir parçası olan Ahıskalı Türkler, Rusya İmparatorluğu’nun idaresine geçtiklerinde azınlık konumunda kalmışlardır. Onların toplumsal belleğinde 1944 sürgünüyle sonuçlanan süreç 1828 Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgiyle başlamış ve Ahıska arazisinin Sultan tarafından savaş tazminatı olarak Rusya İmparatorluğu’na terk edilmesi sonraki felaketleri hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu hususu dikkate almadığından ve hiçbir sorumluluk duymadığından emin olan Ahıskalı göçmenler oturma izni, çalışma izni, vatandaşlık ve diploma denkliği konularında kendilerine ayrıcalık tanınmamasından ve resmi işlemlerin tamamlanmasında yaşanan problemlerden dolayı sıkça şikâyet etmektedirler. Elde edilen bu veriler, Feyzullah’ın 2022 yılında yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir ve göç sonrası resmi prosedürlerin tamamlanmasında ve diploma denkliğinin alınmasında yaşanan problemlerin Ahıskalı

Türklerde özgüven kaybı oluşturduğu,⁵⁴⁸ bilinçaltında manevi bir sahipsizlik ve terk edilmişlik duygusuna yol açtığı bulguları dikkate değerdir.

Şekil 5. Katılımcıların Göç Durumlarına Dair Kod Dağılımı

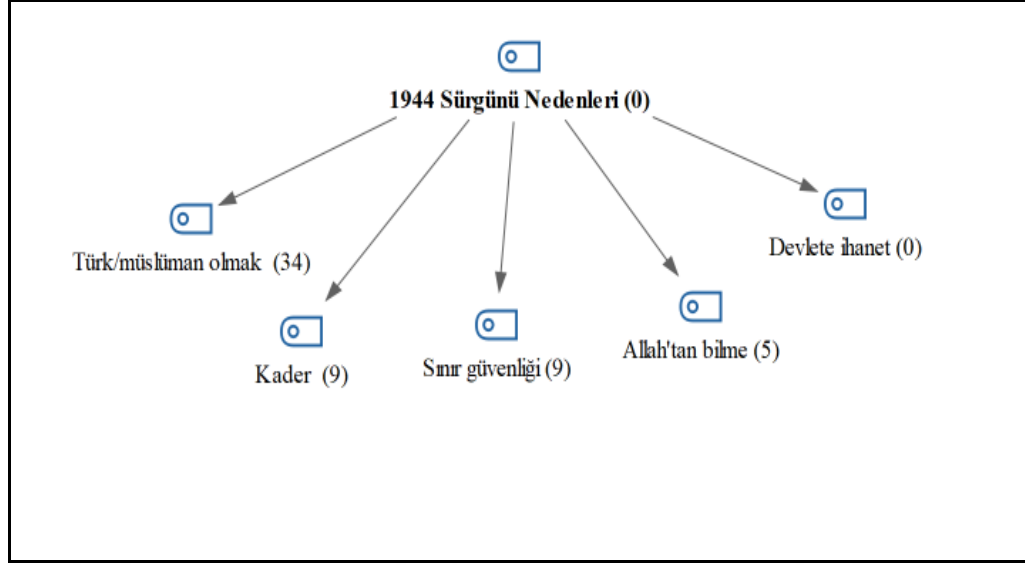
	Frekans	Yüzde
1989'da kendisi göç eden	28	48,28
1944 anne ve babası göç eden	16	27,59
1944 kendisi göç eden	14	24,14
1944 ve 1989, her iki göçü yaşayanlar	5	8,62
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58	100,00

Tablo 6. Katılımcıların Göç Durumlarına Dair Frekans Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Türk/Müslüman olmak	30	51,72
Kader	9	15,52
Sınır güvenliği	8	13,79
Allah'tan bilme	5	8,62
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58	100,00

Tablo 7. Katılımcıların 1944 Sürgün Nedenini Anlamlandırma Frekans Dağılımı

⁵⁴⁸ Mehabbet Feyzullah, *Türkiye'ye Göç Eden Nitelikli İşgücünün Çalışma Yaşamına Katılımlarında Karşılaştıkları Sorunlar: Ahıska Türkleri Örneği*, Antalya Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), 2022, s. 59.

Şekil 6. Katılımcıların 1944 Sürünü Anlamlandırılma Kod Dağılımı

Yaptığımız saha araştırmasında elde ettiğimiz veriler, yukarıda kavramsal çerçevede değerlendirilmiş Kader, Din, Sabır vb. kavramlar bazında aşağıdaki şekilde irdelenmiştir. Araştırmamız kapsamında kaynak kişilerin sürgün, bunun nedeni, sürgün sırasında ve sonrasında yaşanan zorluklar ile ilgili anlatım ve aktarımlarına baktığımızda, katılımcıların 1944 Sürünü'nü neden yaşadıklarını anlamlandırırken “Türk/Müslüman Olma”, “Kader (Alın Yazısı)”, “Sınır Güvenliği”, “Allahtan Bilme” gibi referanslar kullanılmıştır. Görüşmeye katılan kişilerin çoğu, sürgünü “Türk/Müslüman” (34) oldukları için yaşadıklarını belirtirken, katılımcılardan 14 kişi sürgün konusunda “Kader” (9) ve “Allah’tan Bilme” (5) gibi dini kavramlara vurgu yapmıştır. Katılımcılardan 9 kişinin ise 1944 Sürünü'nü anlamlandırırken bunun sınır güvenliğinden dolayı yapıldığını dile getirdiği görülmektedir.

1944 Sürünü'nü neden yaşadıklarını anlamlandırırken, katılımcıların “Türk/Müslüman” oldukları için dede baba topraklarından koparıldıklarını dile getiren 76 yaşında, erkek şöyle ifade etmiştir:

“Sürgün edilmemizdeki amaç Türk adını yok etmektir. Öyle düşünmüşler ki bizleri Orta Asya’ya sürdükten sonra her köye 2-3 tütünden (aile) fazla olmayacak şekilde yerleştirerek, oradaki yerli halkın içerisinde eriyip kaybolurlar. Böylelikle bu Türklerden kurtulmuş oluruz...”

Diğer 94 yaşında bir kadın katılımcı şöyle söylemiştir:

“Türk olduğumuz ve sahipsiz olduğumuz için bizi sürgün ettiler” şeklinde açıklama yapmıştır.”

Başka 76 yaşında bir kadın katılımcı ise:

“Türkiye’ye geçmesinler, Türk adında bir millet olmasın diye, Türk olduğumuz için bizi sürgün ettiler” diye cevap vermiştir.

Mülakata katılan 60 yaşında, erkek bir Ahıskalı Türkü ise sürgün nedenini açıklarken şöyle ifade etmiştir:

“Stalin’in amacı Türkiye sınırından Türkleri temizlemektir, yani Müslüman Türk olduğumuz için bizi sürgün ettiler.”

Mürsül’ün⁵⁴⁹ doktora tez çalışmasında “Ahıska’dan Sürgün Edilme Sebebi” başlığı altındaki sonuçlar ile bu çalışmanın tespitleri arasında Müslüman/Türk toplumuna az da olsa güvensizlik duygusunun var olduğu bulgusu paralellik gösteren noktalardan biridir.

Sürgünü yaşayanlara resmi olarak suçlama yapılmamıştı, tatminkâr siyasi, toplumsal, etnik, dini veya başka gerekçe açıklanmamıştı, ayrıca onlar, bunu neden-sonuç bağlamında değerlendirip bilinçli şekilde kavrayabilmeleri için yeterli bilgi, kaynak, milli bilinç, siyasi birikim, eğitim düzeyi ve dil potansiyeline sahip değillerdi. Bu eksikler yüzünden algılama, idrak, mantıklı tahlil ve değerlendirmenin yerini, öncelikle ötekileştirme ve çarpıtma yoluyla Ahıskalı Türklerin, hakla haksızlığı, keyfi devlet yönetimi ile onun kurbanlarını kader kavramında tek olgu halinde kabullenmişlerdir.

Esasen insanlar, yaşadıklarının Allah tarafından takdir edildiğine, kaderin (feleğin) işi olduğuna inanırlar. Görüşüne başvurulmuş kişilerin, kesin nedenini bulamadıkları sıkıntılarını aşmaları için bu kavramı kullandıkları gözlemlenmiştir.

İnsanların yaşadıkları olayları anlamlandırmaları için kullanılan “kader” kavramı manevi danışmanlıkta Allah’ın yarattıklarına ilişkin tasarım ve doğa kanunlarının işleyişini ifade eder. İnsanlar, istemedikleri, yıkıcı ve beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında bunu, Allah’ın takdiri olarak nitelendirmekteler. Aynı zamanda Allah’a sığınarak onun kendilerini koruyacağına inanmaktalar ve sorunu çözme

⁵⁴⁹ Damla Mürsül, *Türkiye’ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi* (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018, s. 105.

sorumluluğunu Allah'a yükleyerek savunma mekanizmasına dönüştürmektedirler.⁵⁵⁰ Edindiğimiz örneklerde de yaş, cinsiyet, meslek ve eğitime bakmaksızın katılımcıların çoğunluğu, sürgün olayına kaderci bir bakışla yaklaşmaktadır. Ahıskalı Türkler yaşadıkları sürgünleri sonraki kuşaklara anlatarak aktarırken “yaşadıklarından ders çıkarma, ibret alma” ve “şimdiki durumlarına şükretme” anlayışından hareket ettikleri için bu sürgünleri kendilerine yapılan idari haksızlık olarak algılamamış, yaşadıkları baskı ve ayrımcılığı “Allah'ın takdiri” olarak nitelendirerek sabırla karşılamışlardır. Katılımcılardan 90 yaşında bir kadının anlattıklarından:

“Bu sürgünü Allah'tan bilmek gerek. Bu Allah'ın takdiri, yazgısıdır. Bu sürgünü anlatmakla olmaz, anlamamız için görmeniz gerekiyordu. Bu ne hikmet bir işti. Bir tarafta savaş var, diğer tarafta ise insanlar sürgün ediliyor. Görecek günlerimiz varmış. Şükür, yine halimize şükür”.

60 yaşında başka bir erkek katılımcının ifadesiyle:

“Her şey Allah'tandır, kaderdir. Büyüklerimiz ayağına taş değse Allah'tan bilirlerdi. Dua okur, Allah'ın birliğine hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanırdık.”

Sürgünü yaşamış nesil için Stalin, Sovyet rejimi, devletin karar ve uygulamaları, bir padişahın hükmünden farksızdır ve bu durumda yüzyılların geleneği ve sadık tebaa zihniyetiyle asi olmanın, intikam gütmenin de yeri olamaz. Örnekleri yorumlarken bunun yaşamı, sosyal uyumu, ruhsal dengeyi ve manevi huzuru da olumlu etkilediğini söyleyebiliriz.

Ahıskalı Türkler arasında sürgün ve onun değişik boyutları hakkında anlatılar, kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumsal hafıza kapsamında canlı tutulmaktadır. Tespit edildiği üzere grup üyeleri benimsedikleri sürgün hikayelerini tekrar edilen bir ritüel haline getirmişlerdir. 1944 yılından sonra dünyaya gelen sürgün sonrası kuşak için sürgünle ilgili bilgilerin temel kaynağı, sürgünü yaşamış insanlardır. Ancak 1944 öncesinde doğan nesil, bugün 76 yaşın üstünde olduğu için kaynak kişilerin sayıları oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bugün sürgünü anlatanların çoğunun kendileri sürgünü yaşamamış bunları aile büyüklerinden dinledikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu sürgünün açtığı yara nesilden nesle geçmiştir.

⁵⁵⁰ Kula, a.g.e., s. 52.

Sürgünü yaşamamış katılımcılara, sürgün hakkında büyüklerinden dinledikleri anlatılar sorulmuş ve cevap verenlerin çoğu, dedelerinin veya ninelerinin yaşadıkları trajedi, zorluk ve sıkıntıları onlara daha küçükken anlattıklarını ifade etmişlerdir. Ahıskalı Türklerde genellikle geniş aile yapısı sayesinde dedeler, nineler ve torunlar bir arada yaşadığından sürgün anlatıları kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu sayede katılımcıların o anıları kendileri yaşamış gibi anlattıkları görülmüştür. Ulaştığımız bu bulgular Ünal'ın⁵⁵¹ 2021'de yaptığı çalışmada bahsettiği hususlar ile uyumludur. Ahıskalı Türklerin kültürel ve manevi belleğini oluşturan en önemli konu, sürgün hatıraları ile anlatıdır ve ailenin yaşlı üyeleri tarafından bunların genç kuşaklara aktarılması aslında bir nevi hafıza yenileme süreci niteliği göstermektedir.

Gürcistan'ın Türkiye sınırındaki Ahıska'nın coğrafyası, iklimi ve yaşam koşullarından tamamen farklı Orta Asya cumhuriyetlerinde kırsal kesimde Ahıskalı Türklerin yeni şartlara uyum sağlamaları başlı başına sorun teşkil etmiştir. Özellikle zorunlu iskân uygulaması nedeniyle çok daha ağır duruma düştüklerini sıkça dile getirmişlerdir. Görüşüne başvurduğumuz kişilerin belirttiği gibi, 1944 yılından 1956 yılına kadar Ahıskalı Türkler yerleştikleri köy ve kasabaların dışına çıkamamış, her hafta özel iskân komutanlıklarına giderek imza atmışlardır.

Sürülen Ahıskalı Türkler Özbekistan'a iskân edilmeden önce onlar hakkında itibarsızlaştırma ve korkutma kampanyası yapıldığı anlatılardan anlaşılmaktadır. Görüşülenlere göre Ahıskalı Türkleri “yamyam”⁵⁵² olarak olumsuz şekilde tanımlamasının nedeni tam olarak bilinmemekle beraber Ahıskalı Türklerin topluma uyumunu zorlaştırarak onları yalnızlaştırmak için böyle bir söylentinin yayıldığı belirtilebilir.

“İlk başlarda götürüldüğümüz yerlerde bizimle ilgili “adam yiyenler, insan yiyenler”, onlardan uzak durun demişler. Bu yüzden bizden korkmuşlar.” 67 yaşında, erkek, 89 yaşında, erkek.

“Bizim halkı yamyam olarak tanıtıldığı için yerli halk ile aralarında bir süre etkileşim olmamış.” 61 yaşında, kadın.

⁵⁵¹ Nejla Ünal, *Sürgün Edilmiş Ahıska Türkleri Üzerine Kültürel Kimlik İncelemesi: Bozuyuk Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2021, s. 122.

⁵⁵² Mamadova, a.g.t., s. 74; Kolukırık, a.g.m., s. 178. Bu çalışmalarda “adam yiyen” ifadesi kullanılmıştır.

Mamadova'nın⁵⁵³ doktora tez çalışmasında belirtildiği gibi “*Bu insanları suçlu oldukları ve hatta insan yedikleri şeklinde önceden bilinçli olarak algı yaratılmıştır. Dolayısıyla Orta Asya Türkleri bu halka ilk zamanlarda suçlu ve deyim yerindeyse öcü muamelesi yapmışlardır*”. Yazarın ortaya koyduğu bu husus, bizim çalışmamızda da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sürgünün nedenleri, sürülenlerin etnik ve dini kimliği, geldikleri yerin tarihi konusunda açıklama yapılmadığı için bilgi eksikliği de dikkate alınmalıdır. Zaten görüşmelerde Özbeklerle Ahıskalı Türkler arasındaki sosyal sınırın zorlukla aşılabildiği dile getirilmiştir. Birbirleri hakkında herhangi bir bilgisi olmayan iki topluluk aynı topraklarda, yan yana evlerde yaşamaya başladıktan sonra temasların artmasıyla birbirlerini tanımış ve ortak zeminde yakın ilişkiler geliştirmişlerdir.

Sürgün sırasında ve ardından Ahıskalı Türk nüfusun soğuk, açlık ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden %15'den fazlasının yaşamını kaybettiği hususu, uzun süre gizli tutulmuş, buna dair ilgili resmi kayıtlar ise ancak 47 yıl sonra açıklanmıştır.⁵⁵⁴ Yapılan görüşmelerde Ahıskalı Türkler yakınlarını hastalıklar nedeniyle kaybettiklerini teyit etmişlerdir. Ünal'ın⁵⁵⁵ yüksek lisans tezinde de benzer değerlendirmeler yer almaktadır.

Ölümlerin çoğu, sürgün sırasındaki zor şartlarda başlayan bulaşıcı hastalıkların devam etmesi sonucu ya da ot ve sulardan zehirlenme sonucu gerçekleşmiştir. Her aileden bir veya birkaç kişinin yolculuk sırasında veya sürgün sonrasında hayatını kaybetmiş olması toplumsal hafızada önemli yer tutmaktadır. Sürgünden önce askere alınan Ahıskalı Türklerin birçoğunun savaşta yaşamını kaybederek geri dönmemesi de sürgünden sonra hafızalarda kalan önemli detaylardan biridir. Bu durum ailelerin çocuklarından, kardeşlerin birbirinden, kadınların eşlerinden ayrılmasına neden olmuş, ekonomik ve sosyal sıkıntıları derinleştirmiştir. Sovyet ordusuna alınan, Almanya ile savaşta hayatta kalan ve savaş bittikten sonra dönen Ahıskalı Türkler ise sürgünden habersiz oldukları için köylerinde yakınlarını bulamadıkları gibi, birçoğuna köylerine girmek için izin verilmemiş ve sürgün yerlerine sevk edilmişlerdir. Terhis edilmiş bu askerlerden bazılarının, halkın sürgün edildiği yerlerde aylarca ailelerini

⁵⁵³ Mamadova, a.g.t., s. 74.

⁵⁵⁴ Seyfeddin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007, s. 87, 92-94; Bugay, a.g.e., s. 44; Tuğul a.g.e., s. 143.

⁵⁵⁵ Ünal, a.g.t., s. 124.

aramak zorunda kaldıkları, görüşmelerde defalarca belirtilmiştir. Topçu'nun⁵⁵⁶ İnegöl'de yaptığı çalışmada "Ahıska'dan Orta Asya'ya sürgün" konusunda elde ettiği veriler, bu bilgileri teyit eder niteliktedir.

Aile büyüklerinin ve istihdam yaşındaki erkeklerin kaybedilmesi sonucu ailenin çocukları aileye gelir sağlamak için erken yaştan çalışma hayatına başlamış, sorumluluk yüklenmek zorunda kalmış, dolayısıyla eğitimlerine devam edememişlerdir. Yerleştirildikleri köyleri 1956 yılına kadar terk edemeyen ve zorunlu iskâna tabi tutulan Ahıskalı Türklerin başka şehirlere lise veya üniversite okumaya gitmeleri de mümkün olmamıştır. Savaş, sürgün ve zorunlu iskân yerlerindeki sağlıksız şartlar sonucu büyüklerin kaybedilmesi Ahıska Türkleri arasında refah düzeyinin ve eğitim seviyesinin düşmesine yol açmıştır.

Türkiye'de görüşme yapılmış Ahıskalı Türklerin çoğunun, Özbekistan'la ilişkili oldukları için geçmiş hayatları hakkında bilgi verirken Özbekistan'a dair daha fazla detay anlatmışlardır. Ahıskalı Türkler sürgün sırasında iskân için Orta Asya'nın üç cumhuriyetine dağıtılmış, nüfusun büyük kısmı Özbekistan'a yerleştirilmiştir. Buradaki Ahıskalı Türklerin 1989 Fergana olayı sonucunda tehciye uğramış, Azerbaycan, Rusya ve Ukrayna'ya yerleşmiş, SSCB dağılınca ve Türkiye'ye göç yolu açılınca Bursa'ya ve diğer kentlere göç etmişlerdir, dolayısıyla da görüşme yapılan Ahıskalı Türkler arasında Özbekistan geçmişli olan kişi sayısı daha fazladır.

Ahıskalı Türklerin, vatanları olan bölgeden birlikte sürüldükleri köydeşleri, akrabaları veya daha önce hiç tanımadıkları kişilerle aynı yere sürülmüş ve iskân edilmiş, aynı acıları yaşamış soydaşlarıyla kader ortağı olmuşlardır. Bu halk, ortak kültür ve kökenden geldikleri bireylerle imkân dâhilinde bir arada yaşamayı, kendilerini dışarıya kapatmayı tercih etmiş olsa da eğitim, iş ve günlük hayattaki temaslar nedeniyle Özbeklerle etkileşimleri olmuştur. 1989 yılına kadar 45 yıl Özbeklerle sorunsuz ilişkileri olan Ahıskalı Türkler, 1989 Fergana olaylarına kadar aralarında herhangi bir ciddi sorun yaşanmadıklarını dile getirmişlerdir. 85 yaşında, erkek bir katılımcının anlattıklarından:

"Sürüldüğümüz yerlerde ayrımcılıkla karşılaşmadık, bize iyi davrandılar, saygılıydılar."

⁵⁵⁶ Topçu, a.g.t., s. 56.

70 yaşında, başka bir erkek katılımcı şöyle ifade etmişti:

“Yaşadıklarımız yerlerde Özbek, Tatar, Kazaklarla iyi geçiniyorduk. Bizlere Kafkasyalı derlerdi. Düşmanlıkları yoktu.”

50 yaşında, başka bir kadın katılımcı yerli halkla olan ilişkilerini anlattıklarından:

“Özbeklerle abla kardeş gibiydik. Ekmeğimizi paylaşırdık. Ne oldu da bize böyle yaptılar?”

Diğer 57 yaşında, kadın katılımcının ifadesine göre:

“Özbeklerle komşuluk ilişkilerimiz çok iyiydi. Düğün, yas merasimlerinde beraber olurduk.”

50 yaşında bayan katılımcı ise şöyle demiştir:

“Aslında köyde yaşayan herkesin birbiriyle arası iyiydi. Özbeklerle iyi anlaşıyorduk. Bu iş devlet büyüklerinin planıydı.”

Ahıskalı Türkler sürgün edildikleri yerlerde yerli halktan yardım ve destek gördüklerini beyan etmektedir.⁵⁵⁷ Ahıskalı Türkler sürgünden sonra yerleştirilirken aileler bir arada olmak için çaba serf etmişlerdir fakat bazen de ailelerin parçalandığı durumlar ortaya çıkmıştır. Ahıskalı Türkler için geniş aile kavramı geçerli olduğundan burada parçalanmadan bahsederken anne, baba ve çocukların ayrılması değil, evli olsalar bile kardeşlerin, yakın akrabalarından teyzelerin, halâların, dayıların ve amcaların aynı çevrede oturmadığı durumlar kastedilmektedir. 1956 yılına kadar zoraki olarak akrabalarından ayrılan Ahıskalı Türkler, bu tarihten sonra akrabalarıyla aynı çevrede yaşamak için imkânlar dâhilinde göç etmişlerdir. Yaşadıkları topraklardan koparılmış olan Ahıskalı Türkler zorunlu iskân uygulaması kaldırılınca kendi dili, kültürü ve değerlerini taşıyan bireylerle bir arada olmanın onlara dayanma gücü vereceğini düşünerek böylece yeniden yer değiştirmişlerdir. Özellikle 1956 yılında serbest kaldıktan sonra Ahıskalı Türklerin belirli köy ve şehirlerde toplanarak birliktelik sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Ahıska'ya yakın olduğu ve kendi kültürlerine daha yakın gördükleri gerekçesiyle ve resmi makamların da teşvikiyle 1958'den itibaren Ahıskalı Türkler arasında Azerbaycan'a göç akını başladığı

⁵⁵⁷ Devrisheva'nın 2006 yılında yaptığı çalışmasında da benzeri değerlendirmelere yer verilmiştir. Fatima Devrisheva, *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2006, s. 106-107.

görülmektedir. Ahıskalı Türklerin Azerbaycan'a ikinci kitlesel göçü ise 1989 Fergana olayları sonrasında gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki göçmen Ahıskalı Türklerin sivil toplum örgütleri her yıl sürgünün gerçekleştiği tarih olan 14 Kasım'da sürgünü anma etkinlikleri düzenlemektedirler. Ahıskalı Türklerin yaşadıkları kent, ilçe ve semtlerde dernekler tarafından düzenlenen anma programları, sürgün yıldönümü etkinlikleri, halkın yaşamış olduğu sürgünün toplum hafızasında yenilenmesi ve pekişmesi açısından önemlidir ve Ahıskalı genç kuşakların, sürgünün değişik boyutları konusunda bilgilere ulaşmasını ve sürgün bilincinin devam etmesini sağlamaktadır.

Sürgün anlatılarıyla birlikte, sürgün sonucunda yaşanmış sosyal travma⁵⁵⁸ da kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır ve sosyokültürel bağlamda yeni boyutlar kazanmaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların anlattıkları anı ve öykülerde sürgün sırasında Ahıskalı Türklerin çektikleri acılar, sürgün sonrasında da yaşanan zorluklar, değişik mağduriyet ve mahrumiyetler önemli yer tutmaktadır.

3.2.2. Ahıskalı Türklere Karşı Yeni Bir Oyun: 1989 Fergana Kışkırtması

Ahıskalı Türklerin toplumsal hafızasında, 1944 sürgünü kadar önemli yere sahip olaylardan biri de Haziran 1989'da Özbekistan'ın Fergana vilayetinde çıkan etnik çatışmalar ve ardından gelen zorunlu göçlerdir. Yeniden yerlerinden edilme sonucunu doğuran bu olay sırasında Ahıskalı Türklerin evleri kundaklanmış, yakılıp yıkılmış, ölümler yaşanmış ve birçok Ahıskalı Türk yaralanarak yeni bir sürgün dönemi başlamıştır. Ahıskalı Türkler, barış ve huzur içerisinde yaşadıkları Özbeklerle herhangi bir sorunları olmadığını, olayların tamamen kışkırtmalar ve yetkili makamların ihlalleri sonucu ortaya çıktığını düşünmektedirler.

Fergana olayları Özbekistan'ın Fergana vilayetiyle sınırlı kalmasına rağmen karmaşa, yalnızca bu bölgede oturan Ahıskalı Türkleri değil, Özbekistan'da yaşayan bütün Ahıskalıları etkilemişti. Özbekler ve Ahıskalı Türkler arasındaki gerilimin artmasından korkan aileler, kargaşa ve şiddet eylemlerinin kendi yaşadıkları bölgelere sıçrama tehlikesi nedeniyle buraları terk etmeyi tercih etmişlerdi.

⁵⁵⁸ Kolukırık, a.g.m., s. 174.

Özbekistan'ın yerli halkının da Sünni Müslüman olması, Ahıskalı Türklerle sorunsuz bir şekilde yaşamalarında önemli bir etken oluşturmıştır. Aynı zamanda Özbeklerin Türk topluluklardan biri olması, Ahıskalı Türklerin Özbek lehçesini kolayca öğrenmesine yardımcı olmuştur. Fakat SSCB'den ayrılma sürecinde otorite boşluğu, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi aşırı milliyetçiğin ve illegal yapılanmaların ortaya çıkmasıyla etnik gerginlik yaşanmış, Ahıskalı Türklerle Özbekler arasındaki sürtüşmeler Fergana vilayetinde şiddet olaylarına yol açmıştı. Ancak genel olarak günlük yaşantılarında Ahıskalı Türklerle iyi ilişkileri olan komşularının onların ülkeden göç etme kararını üzümlere karşıladıkları görülmektedir.

Bazı Özbekler Ahıskalı Türkleri korumak için elinden geleni yaparken, bazıları da onların kaçışını fırsat olarak görmüş, evlerini ve mallarını ucuza satın almışlardır. Ahıskalı Türkler kırk beş yıl yaşadıkları Özbekistan'da düzenli bir hayat kurmuş, imkân dâhilinde mülk sahibi olmuş, ülkeye sonradan gelmiş olmalarına rağmen sosyo-ekonomik düzeyde cumhuriyet ortalamasının üzerinde bir konuma gelmişler.⁵⁵⁹ Yaptığımız görüşmelere katılanların fikrinde, kıskançlık zemininde de Özbekler ile birtakım gerginlikler yaşanmıştır. Bayramov çalışmasında Fergana olaylarının tahliline dair bir gazete yazısını aktarırken: “*Zorla Özbekistan'a sürülen Türkler, diğer sürgün ve yerli halklara nazaran daha çok çalışarak sosyal ve ekonomik üstünlük sağlamışlardır*” değerlendirmesine vurgu yapmıştır.⁵⁶⁰ Oh da, benzer görüşleri çalışmasında şu şekilde ifade etmiştir: Diğer sürgün diasporalar gibi Ahıskalı Türkler de görece *varlıklı* bir yaşam elde etmek için kendilerini çok çalışmaya zorlamışlardır, ancak Ruslaşmış hâkim toplumdaki geri durmuşlardır. Birçok Ahıskalı çabalarını ekonomik alanda yoğunlaştırmış ve kısa sürede refah seviyeleri Özbek veya Kazak komşularından daha iyi hale gelmiş, fakat sosyopolitik ilerlemeleri diğer sürgün edilen milletlere kıyasla düşük kalmıştır.⁵⁶¹ Oliyeva ise yaşadıkları zorluğa, çileye, açlığa, fakirliğe rağmen Ahıskalılarının, daha çok çalışıp yaşamlarını normale döndürmeyi başardıklarını, bunu yaparken Türk kültürünün sembolleri olan mertlik, cesaret, aileye

⁵⁵⁹ Kolukırık, a.g.m., s. 179.

⁵⁶⁰ Firiddin Bayramov, *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2006, 76.

⁵⁶¹ Oh, a.g.t., s. 160.

ve nesle bağıllık, misafirperverlik, eli açıklık gibi değerlerini yaşattıklarını belirtmiştir.⁵⁶²

1989'a kadar Fergana olaylarını hazırlayan gerilimli ortam ve aşırılıkların olmadığı bize anlatılanlardan kesin bir şekilde görülmektedir. Görüşmeler sırasında Fergana olaylarından önce Ahıskalı Türklerin Özbeklerle ve diğer etnik gruplarla herhangi bir sorunu olmadığı, ancak ülke genelinde otorite boşluğu ve SSCB'nin yıkılma sürecine girmiş olması, ayrıca aşırı akımların ortaya çıkmasıyla Ahıskalı Türklerin de hedef haline geldikleri anlaşılmaktadır.

	Frekans	Yüzde
Türk/Müslüman olmak	30	51,72
Siyasi nedenlerle	17	29,31
Dışlanma	16	27,59
Çalışkan	12	20,69
Türk olmak	8	13,79
Ahıskalılar kendilerini üstün görmeleri	1	1,72
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58	100,00

Tablo 8. Katılımcıların 1989 Fergana Olaylarının Anlamlandırılması Frekans Değerleri

Özbekistan'ın değişik vilayetlerinde yaşayan Ahıskalı Türkler, Fergana olaylarından sonra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'ya göç etmek zorunda kalmışlar. Fergana vilayetinde yaşayanları ise askeri birliklerin koruması altında kampa toplamış ve nakliye uçaklarıyla Orta Rusya vilayetlerine (Kursk, Smolensk, Belgorod vb.) tahliye edilmişler. Böylece 1944 yılında Ahıska sürgününü görmüş insanlar ikinci kez haksızlık, yerinden edilme ve sürgün acısını yaşamıştır.

Ahıskalı Türklerin Fergana olayları etnik çatışmalar olarak açıklamaktadırlar, birçok araştırmacı, sosyo-ekonomik ve siyasi nedenler üzerinde durmaktadır.⁵⁶³ Oysa Türkiye'ye göç etme nedenlerinden bir diğeri Ahıskalı Türklerin yaşadıkları ülkelerde azınlık konumunda olmaları, dini ve kültürel değerlerini kaybetme korkusu, sürgün veya Fergana olayları gibi yeni trajediler endişesiydi. Türkiye'de kendilerini anavatanda hissettikleri için, böyle bir ortamda yaşamının gelecek nesillerin kültürlerini korumasında önemli bir faktör olduğunu düşünmektedirler. Sürgün

⁵⁶² Oliyeva, a.g.t., s. 9.

⁵⁶³ Kolukırık, a.g.m., s. 178; Mutlu, a.g.m., s. 197.

edildikleri ülkelerdeki halkla kız alıp vermeme geleneğine bağlı kalan Ahıskalı göçmenler daha çok kendi aralarında evlilikleri tercih ettikleri için yabancı ülkelerde asimilasyon konusunda endişe duymaktadırlar. Bu nedenle de Türkiye'ye göç, çocuklarının yabancılarla evlenip kültürlerini kaybetmelerinin önüne geçme yoludur.

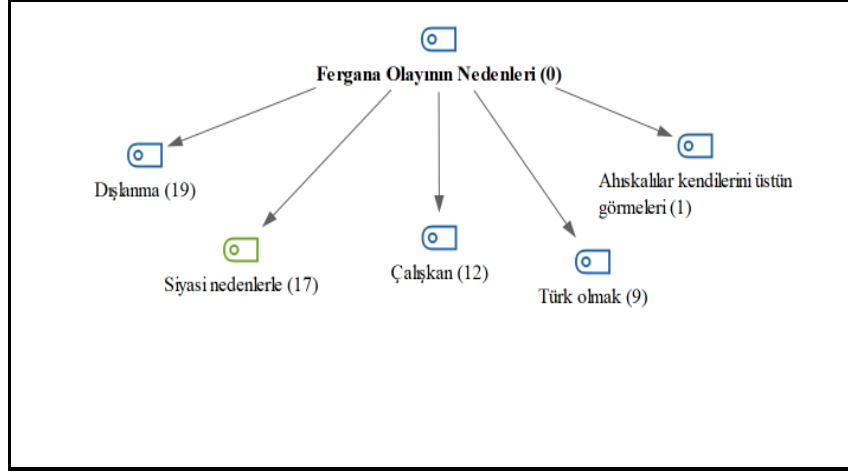
1989 Fergana olaylarını anlamlandırırken katılımcıların “Türk/Müslüman Olmak” (51.72) “Dışlanma” (27.59) kod dağılımı yüzdesinin en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir, ardından “Siyasi” (29.31), “Daha Çalışkan Olmak” (20.69), “Ahıskalı Türklerin Kendilerini Üstün Görmeleri” (1.72) gibi frekanslarıyla açıklamalar da söz konusudur.

İnsan yaşamında ekonomik sıkıntı, doğal afet, kaza, ailevi sorunlar, zorunlu göç olayları gibi sıra dışı zorluklarla karşılaşma durumları değişik açılardan ele alınabilir. Genelde bu durumlarda insanlar kendilerini çaresiz ve sıkıntılı hissederler, gerçeği algılama ve karar vermekte ciddi sorun yaşarlar. Ancak hayat devam ettiği için bireyler, bu zorlukların üstesinden gelmek ve yaşamını sürdürmenin yollarını arama çabası içine girerler.⁵⁶⁴ Soğuk kış mevsiminde, erkekler Almanya savaşındayken çoğunluğu yaşlı, kadın ve çocuklar olarak topyekûn sürgüne maruz kalmış ve sonrasında oldukça geniş coğrafyaya dağıtılmış, baskı ve ayrımcılık görmüş, haksız ve keyfi cezai muameleye tabi tutulmuşlardı, hak ve özgürlüklerinin asgariye indirilmesi yanında açlık, hastalık, soğukla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. 1944 sürgünü ve 1989 Fergana olaylarını yaşayan Ahıskalı Türkler karşılaştıkları zorluk ve travmalarda, olup bitenleri anlamlandırmak için doğal olarak manevi danışmanlık desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Sürgün edilmiş halkı yaşadığı yerlerde kaderleriyle baş başa bırakmamak, onlara sosyal, kültürel ve psikolojik destek verilmesi⁵⁶⁵ gerekliliği açıktır. Manevi danışmanlık yardımı, bireylerin yaşadıklarını idrak etmeye, anlamlandırmaya ve sıkıntılarının duygusal yönünü kontrol etmeye katkısı nedeniyle onların tutundukları dini / manevi referanslarla⁵⁶⁶ desteklendiğini de ortaya koymaktadır.

⁵⁶⁴ Kula, a.g.m., s. 45-46.

⁵⁶⁵ Bayramov, a.g.t., 93.

⁵⁶⁶ Ayten, a.g.e., s. 65.

Şekil 7. Katılımcıların 1989 Fergana Olaylarının Anlamlandırılması Kod Dağılımı

Anlatılan hatıralar ve hikâyelerin ortak yönleri olarak şu hususlar dikkat çekmektedir:

1) Sürgün, rejim tarafından tamamen keyfi şekilde ve beklenmedik askeri operasyonla gerçekleştirilmiştir; 2) Sürgün, 2. Dünya Savaşı sırasında erkeklerin orduda bulunduğu sırada yaşlı, çocuk ve kadınlardan oluşan kitleye uygulanmıştır; 3) Yolculuk (yaklaşık 4 bin km) asker gözetimi altında kış şartlarında kargo trenleriyle yapılmış, birçok kurallar ve talimatlar ihlal edildiği için yolculuk sırasında yiyecek, giyecek, ısınma, sağlık konularında aşırı eksikler nedeniyle hastalık ve ölüm halleri çok yüksek oranlara ulaşmıştır; 4) Aileler sınırlı imkânlarla göre ve keyfi şekilde dağıtıldığı için asırlar boyu aynı köylerde yaşamış insanlar, sürgün sonrasında farklı yerleşimlerde iskân edilmiş, zorunlu iskân rejimi ve dolaşım yasağı yüzünden mağdur olmuşlardır; 5) Sürgün ve ardından 12 yıl uygulanan zorunlu iskân, bunların nedenleri ve değişik boyutları hakkında neredeyse SSCB dağılına kadar yaklaşık 45 yıl devam eden yasaklar yüzünden resmi açıklama, yayın ve haber olmadığı için Ahıskalı Türklerin bu hususlarda kendi hatıraları dışında başka bir bilgi edinme imkânı olmamıştır.

Sürgünle ilgili olarak neler bildikleri sorulduğunda muhataplarımız birbirine benzer yanıtlar vermişlerdir ve sürgünü yaşamış olan katılımcılar da aynı hikâyeleri daha ayrıntılı ve kapsamlı şekilde dile getirmişlerdir.

Sürgün yolculuğunun travmatik anıları hem bireyler üzerinde hem de grup üzerinde etkili olmuş ve travmanın grubun kolektif duygusu haline gelmesine neden olmuştur. Sürgünü yaşamış katılımcılar, bu trajedi sonucunda kaybettikleri yakınlarının tren

vagonlarından atılmasını veya atılmaması için onları nasıl sakladıklarını gözyaşları içinde anlattıkları ve anlatırken en çok kullandıkları kelimeler acı, zulüm, çaresizlik ve çile olmuştur.

Travma konulu hatıraların anlatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması sayesinde grup içinde yaşanan acılar unutulmamış ve kalıcı bilinç oluşturduğu için bu hikâyelerin hem bireysel anlamda aile içinde paylaşılması, hem de sürgüne tanık olan yaşlıların sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinde konuşturulması Ahıskalı Türkler arasında âdet haline getirilmiştir.

Birçok nedenden dolayı Ahıskalı Türkler için 1944 yılında sürgünle başlayan göç yolculuğu, devam etmekte olan tamamlanmamış bir süreçtir. 1944 yılında sürgünle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a iskân edilen Ahıskalı Türkler 1956 yılına kadar zorunlu iskân uygulaması nedeniyle yerleştirildikleri bölgeleri terk edememişlerdir, fakat sürülmüş halklara 1956 yılında ülke içinde serbest dolaşım hakkının verilmesiyle Ahıskalı Türklerin göç hareketliliği başlamıştır. Ne var ki Ahıska'daki köylerine dönüş izni verilmediğinden dolayı Ahıskalı Türkler, öncelikle parçalanmış ailelerini bir araya getirmek için ve kısmen de daha iyi geçim amacıyla Özbekistan-Kazakistan-Kırgızistan arasında göçler yapmışlardır. Azerbaycan'ın Ahıska bölgesine yakın olması, ayrıca kültürel ve etnik benzerliği nedeniyle daha sonra Azerbaycan'a göç başlamıştır ve bu tercih, vatana dönüş için güçlü bir yapılanma kurma isteği ile de açıklanabilir. Fakat bu göç nüfusu az olan azınlık olarak Ahıskalı Türkler için aslında daha engin coğrafyaya dağılma sonucu da doğurmuştur.

Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göçü, Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair 1992 Tarihli 3835 Sayılı Kanun kapsamında 1993'te, 150 ailenin iskânlı göçmen olarak Iğdır'a getirilip yerleştirilmeleriyle başlamıştır. Fakat bu kanun uzun süre askıda kaldığı için Ahıskalı Türklerin, çoğunluğu Bursa olmak üzere Türkiye'ye düzensiz şekilde göç etmiş, uzun süre kaçak göçmen durumunda kalmışlardır. Sonraki dönemde ikamet ve çalışma izni ve vatandaşlık konularında kolaylık sağlanması sonucunda göçler devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi farklı devletlere dağılmış duruma düşen Ahıskalı Türklerin bir kısmı böylece Türkiye'ye yerleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan yaklaşık 70.000 Ahıskalı Türkler farklı ülkelerden

gelmiş oldukları için lehçe, yaşam tarzı, alışkanlık ve kültürlerinde birtakım farklılıklar söz konusudur.

Buradan hareketle, Ahıskalı Türklerin sürgünü Stalin rejiminin sürgün operasyonu için aylar öncesinden gizlice hazırlık yapmış olmasına rağmen sürgün sonrasında yerleştirildikleri yerlerde Ahıskalı Türklere sunulan imkânlar çok eksik kalmış ve uygulanan zorunlu iskân düzeni sürgünün art niyetli hedeflerini ortaya koymuştur.

Azerbaycan'a veya yakınlarının yaşadığı diğer cumhuriyetlere göç etmeyip Özbekistan'da kalan Ahıskalı Türkler 1989 yılına kadar herhangi bir sorun yaşamadan genellikle Ahıskalı Türklerin bir arada aynı köylerde yaşadıklarını söylemişlerdir. Özbekistan'a sürgün edilen etnik gruplar köylerde çoğunlukla kendi aralarında bir tür komünler kurarak yaşamışlardır ve bunun sonucu olarak da "*Ahıskalı Türklerin köyü*", "*Kırım Tatarlarının köyü*" gibi tanımlamaların ortaya çıktığı görülmektedir.

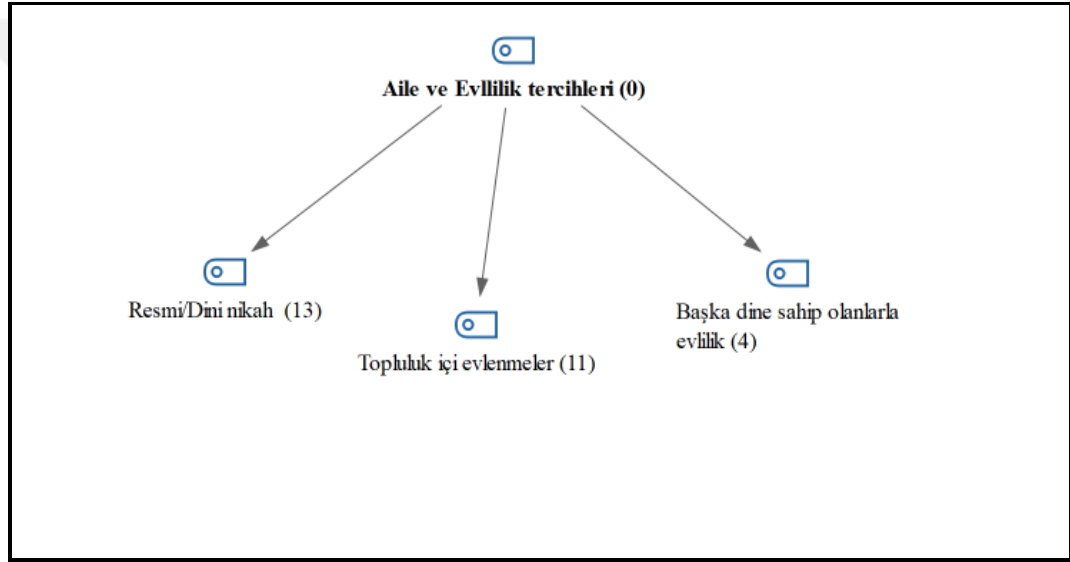
Öte yandan 1944 sürgününü yaşayan neslin ardından kırk beş yıl sonra Ahıskalı Türklerin yaşadığı yeni tehcir söz konusuydu, çok sayıda insan yaşadığı toprakları, ev barkı terk etmek, sahip olduğu her şeyi geride bırakmak, yeni bir hayat kurma mücadelesine başlamak zorunda kalmışlardır. Ahıskalı Türkler, 1989 Fergana olaylarını genellikle "*ikinci sürgün*" olarak tanımlamaktadırlar. Bu dönemde 74 bin Ahıskalı Türk Özbekistan'ı terk etmiş ve bunlardan 40 bini Azerbaycan'a, 17 bini Kazakistan'a, 16 bini Rusya'ya göç etmek zorunda kalmıştı.⁵⁶⁷ Açıktır ki 1989 yılından sonra Ahıskalı Türkler için yeni bir sahipsizlik ve vatansızlık dönemi başlamıştır ve dağılma sürecindeki SSCB'de gittikçe artan sosyo-ekonomik, siyasi ve ideolojik kriz, kargaşa ve belirsizlik ortamında Ahıskalı Türklerin sorunları misliyle ağırlaşmıştır. Aralık 1991'te SSCB dağılınca Ahıskalı Türklerin bir anda 7 ayrı bağımsız devlete dağılmış duruma düştüler. Kendi ülkesinde zoraki göçmen ve hatta sığınmacı durumuna düşen Ahıskalı Türklerin, bu tarihten sonra artık 7 değişik ülkede birçok sorunla karşılaşmışlardır. Rusya'ya iskân edilenlerin çoğu Azerbaycan'a göç etmiş ve burada Azerbaycan yönetimi ve halkın desteğinden yararlanmış fakat Karabağ Savaşının yol açtığı kriz, zorluk ve sıkıntılardan dolayı mağdur olmuşlardır. Dolayısıyla 1995'ten itibaren Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye düzensiz ve epeyce yoğun göçü başlamıştır.

⁵⁶⁷ Aydıngün, Aydıngün, a.g.e., s. 63.

1944'te Ahıskalı Türklerin bugünkü Gürcistan sınırları içinde yer alan Ahıska bölgesinden sürgün edilmeleriyle başlayan göçleri halen devam etmektedir ve bu bağlamda Ahıskalı Türklerin 2006'dan itibaren Rusya'nın Krasnodar vilayetinden ABD'ye iskânlı göçü ve 2015-2016'da Ukrayna'dan Türkiye'ye iskânlı göçü dikkat çekmektedir.

Birkaç ülkede yaşamış Ahıskalı Türkler için göç yolculuklarının çok yönlü ve çok katmanlı sosyal ve manevi sonuçları olduğu yaptığımız görüşmelerde açıkça ortaya çıkmıştır.

3.2.3. Aile ve Evlilik Tercihleri

Şekil 8. Katılımcıların Aile ve Evlilik Tercihleri Kod Dağılımı

Görüşlerine başvurulmuş Ahıskalı Türklerin aile ve evlilik tercihleri konusunda açıklamalarını değerlendirdiğimizde genel olarak aşağıdakiler dikkat çekmektedir:

- 1) Katılımcıların verdikleri bilgiler değişik olup ve rakamsal olarak teyit edilemez niteliktedir, dolayısıyla bu konuda kesin ipucu vermemektedir.
- 2) Genelde geleneksel aile yapısına bağlılığın halen devam ettiği, dini nikâhların çoğunluk teşkil ettiği, Ahıskalı Türklerin kendi aralarında evlilik tercih ettikleri görülmektedir.

3) Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde kalan Ahıskalı Türklerden farklı olarak Türkiye’deki göçmen Ahıskalı Türklerin arasında çekirdek aileye meyil ve Ahıskalı olmayanlarla evliliklerde artış söz konusudur.⁵⁶⁸

4) Zamanla kapalı toplum olmaktan çıkmış, değişik ve farklı ortamlarda geleneksel sosyo kültürel değerleri transformasyona uğramış ve şehirleşmenin de etkisiyle evlilik tercihlerinde belirleyici olmaya başlamıştır. Bu hususta katılımcı görüşleri şöyledir:

“Ahıskalılarda başka halktan olanlarla evlenmeler olmazdı. Kız alıp vermezdik. Sonradan bunlar değişti. Ruslarla da evlenenler var.” 61 yaşında, kadın.

“Önceleri başka gruptan olanlarla evlenmeler yoktu, hiç yoktu. Sonradan çok az da olsa Ruslarla evlenenler oldu.” 78 yaşında, kadın.

“Genelde kendi aralarında kız alıp verirler. Lakin zaman ilerledikçe bu tercihlerde değişim göstermeye başladı. Diğer halklarla evlenmeler oluyor.” 67 yaşında, kadın.

“Bizlerde başka halka kız vermek ya da almak yoktu. Sonradan Özbek, Taciklerle evlenen oldu.” 90 yaşında, kadın.

Geleneksel aile yapısı, yaşam tarzı ve kültürel bütünlüğü bozmamak için Ahıskalıların öncelikle kendi aralarında evlilik yaptıkları sonucuna ulaşan Ünal’ın⁵⁶⁹ çalışması mevcut tezin sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Şiniroğlu⁵⁷⁰ ve Topçu’nun⁵⁷¹ Bursa’da yaşayan Ahıskalıların evlilik tercihleriyle ilgili çalışmalarındaki bulgulara ve tespit edilen verilere göre, önceden evliliklerin kendi aralarında yapıldığı, zamanla bu tercihlerin değişerek yerel halkla evlenmelerin de gerçekleştiği görülmektedir.

Bursa’da yerli Türklerle evlilikler normal hale gelmişken, öteki ülkelerde (ABD, Rusya, Kazakistan, Azerbaycan vb.) kendi aralarında evlilikler tercih edilmektedir. Bu hususta modernleşme ve şehirleşmeyle birlikte ülkelere göre etnik kültürel farkların derinliği de önemli ve belirleyicidir. Örneğin Azerbaycan’ın Saatlı ilçesinde Ahıskalıların kendi köyleri vardır ve dolayısıyla diğer etnik gruplarla temasları asgari düzeydedir. ABD’de ise tam tersine büyük kentlerde oturmaktadırlar ve yabancılık

⁵⁶⁸ Şirinoğlu, a.g.t., s. 101.

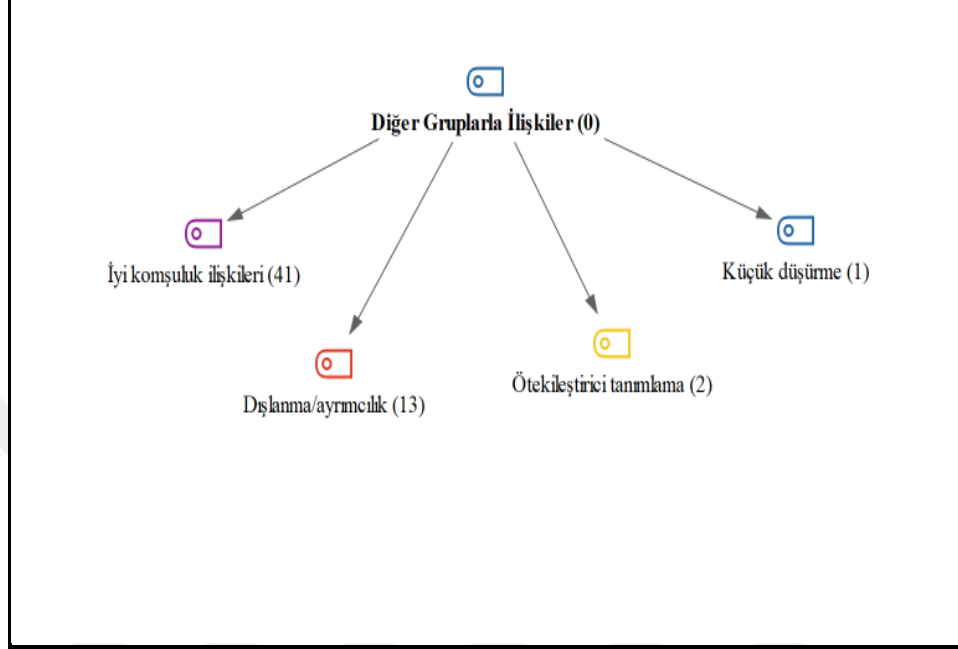
⁵⁶⁹ Ünal, a.g.t., s. 152.

⁵⁷⁰ Şirinoğlu, a.g.t., s. 83.

⁵⁷¹ Topçu, a.g.t., s. 149.

kompleksinden dolayı Amerikalılarla kaynaşamamakta ve bu faktörler evlilik tercihlerine yansımaktadır.

3.2.4. Diğer Gruplarla İlişkiler

Şekil 9. Katılımcıların Diğer Gruplara İlişkiler Kod Dağılımı

Katılımcıların, bulundukları ülkelerdeki yerli halkla ilişkileri üzerine açıklamalarında aşağıdaki hususlar kayda değerdir:

- 1) Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan ve yaşadıkları diğer yerli halklarla iyi komşuluk ilişkileri katılımcıların çoğu (41) tarafından dile getirilmiştir. Göçmen Ahıskalı Türklerin özellikle ikinci kuşaktan itibaren bulundukları ülkelerin yerli halklarıyla sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan kaynaştıkları ve uyum sağladıkları görülmektedir.
- 2) Bununla birlikte ilk geldikleri dönemde yerli halklarla ilişkilerinde uyum problemleri, ötekileştirme, yabancı muamelesi, dışlanma, ayrımcılık vb. ile karşılaştıkları dile getirilmiştir. Bu durum toplumun hafızasında derin yaralar açmıştır. Ahıskalı Türkler sürgünle içe dönük hayat tarzı yaşamaya başlamıştır. Çünkü sürüldükleri bölgelerde ne toplum onlara ne de onlar topluma uyum gösterememiştir.
- 3) Münferit durumlarda bile olsa Ahıskalı Türklerin yerli halk tarafından ötekileştirici ve olumsuz tanımlamalar yapıldığı da kaydedilmiştir.

Ahıskalı Türkler'in yerli halk ile ilgili kısmen olumsuz fikirlerinin ortaya çıkmasında statüleri ve gördükleri muamele belirleyicidir. Örneğin, Kazakistan'da yaşayan Ahıskalılar 1956'ya kadar tüm medeni haklardan mahrum bırakılan, tanınmayan milletler arasındadırlar. Üstelik sadece siyasi arenadan değil aynı zamanda karar alma sürecine dâhil olan tüm önemli pozisyonlardan da dışlanmışlardır.⁵⁷² Ahıskalı Türkler, sürgün yeri olan Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da önce yerli halkın tepkisiyle karşılaştıklarını, kaynaşmadıklarını, ancak daha sonra yerlilerle ve oraya sürgün edilen Kırım Tatarlarıyla iyi ilişkiler geliştirdiklerini söylemektedirler.

II. Dünya Savaşı sürecinde işgalci Alman ordusuna yardım gerekçesiyle Mayıs 1944'te sürgün edilen Kırım Tatarları, Özbekistan'a Ahıskalı Türklerden yaklaşık 6 ay önce yerleştirilmiş sürgün halktır. Sürgün nedeni aynı olmasa da Kırım Tatarlarıyla Ahıska Türkleri arasında hem aynı yerlerinden edilmelerinden hem de aynı dine mensup olmalarından dolayı bir yakınlık olduğu görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Şu da var ki, Tatarlarla Türkler aynı yerleşim yerlerinde zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardı ve üstelik şive yakınlığının yanı sıra bir nevi göçmen dayanışması da söz konusuydu.

Elde ettiğimiz veriler daimi ikamet yerlerinden, vatanlarından, ülkelerinden ayrılmak ve yabancı ülkeye göç etmek zorunda kalan göçmen bir grup olarak Ahıskalı Türklerin birlikte ikamet ettikleri farklı toplum içinde etnik, otantik, geleneksel, kültürel özelliklerini korumaya çalıştıkları ve değişime karşı bir ölçüde direndiklerini göstermektedir.⁵⁷³ Ahıskalı Türkler dillerini hem kendilerini tanımlamak için hem de asimilasyona karşı bir araç olarak kullanmışlardır.⁵⁷⁴ Ancak yine de Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türkler yerli halkla uyum sürecinde büyük sıkıntılar yaşamamışlardır.

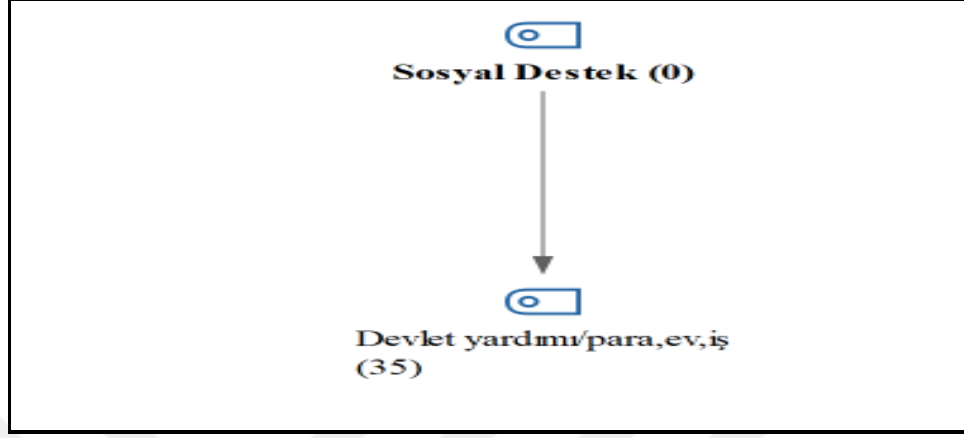
⁵⁷² Oh, a.g.t., s. 157.

⁵⁷³ Koç, a.g.e., s. 28-29, Damla Topçu, *Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri İle İlgili Sosyolojik Araştırma (İnegöl Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018, s. 76-77.

⁵⁷⁴ Topçu'nun yüksek lisans çalışmasındaki Ahıskalı Türklerin kimliklerini korumak adına dillerine, dinlerine, geleneklerine sahip çıktıklarına dair bulgularla bu çalışma verileri arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. İnegöl'de yaptığı araştırmanın "Türkiye'ye Yerleşme" başlığı altındaki verilere göre, Türkiye'de bulunan Ahıskalıların çok mutlu oldukları, kendi vatanlarında olduklarından gurur duydukları ve bunun için Allah'a şükrettikleri tespit edilmiştir. Bursa'nın İnegöl ilçesine yerleşen Ahıskalıların yerli halkla oldukça iyi anlaştıkları, komşuluk ilişkilerinde problem yaşamadıkları da çalışma bulguları arasındadır. Topçu, a.g.t., s. 67, 71, 76, 184.

3.2.5. Devlet Yardımı ve Sosyal Destek

Katılımcıların belirttikleri üzere sürgün ve zorunlu göçlere maruz kalan Ahıskalı Türklerine devletin öngördüğü şekilde yardım ve sosyal destek sağlanmıştır.

Şekil 10. Katılımcıların Sosyal Destek Kod Dağılımı

1944'te Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiş halka imkân dâhilinde konut, geçici yiyecek yardımı, istihdam vb. sağlanmıştır. Bu konuda verilen bilgiler somut ve yeterli değildir çünkü üzerinden çok fazla zaman geçmiştir ve anlatanlar buna doğrudan tanık olmamışlardır.

1989 Fergana olaylarından sonra Ahıskalı Türklerin iskân edildikleri yerlerde (Rusya, Azerbaycan, Ukrayna) konut, para, iş, sağlık, eğitim, maddi yardım almışlardır ve bu yardımları tatminkâr bulmaktadırlar. Ahıskalı Türklere götürüldükleri veya gittikleri cumhuriyetlere ve vilayetlere göre yardımlar çok farklı olmuştur.⁵⁷⁵ Fikirlerine başvurduğumuz katılımcılar bu yardımların içeriği, sayılar ve detaylar konusunda genel bilgiler vermişlerdir. Bu hususta katılımcılar fikirleri aşağıdaki gibidir:

“Azerbaycan devletine ve milletine biz şükran borçluyuz. Azerbaycan devleti bugün bile biz Ahıskalı Türklere yardımlarını esirgemiyor. Evlerini açtılar, okullarına yerleştirdiler bizleri. Toprak payı ve evler de verildi. Bunları karşılıksız yaptılar. Bizi yerli halktan ayırmadılar. Özel mülkiyet dağıtımında ayrımcılık yapmadılar, herkese eşit şekilde paylaştırıldı.” 67 yaşında, erkek.

“Ruslarla ilişkilerimiz çok iyiydi. Bize her türlü yardım ettiler. Gıda yardımı verdiler.”

⁵⁷⁵ Yunusov, a.g.e., s. 96-97, 109, 110.

62 yaşında, kadın.

“Eski baraka evlerde oturduk. Rusya’da boş araziler çok, geçim ihtiyaçlarımız karşılamak için çalışabileceğimiz toprak verdiler. Toprak bol ekin biçin dediler. Genç insan kalmamış şehre gitmişler. Geride kalan yaşlılar vardı. Ama biz “Rusya’nın soğuşuna dayanamadık, hem de kendi halkımızdan, kendi milletimizden olan insanlarımız içinde olmak için Azerbaycan’a göç ettik. Bir de çocuklarımız büyüdü, onları evlendirmek gerekiyordu, mecbur gittik.” 63 yaşında, erkek.

Aydın⁵⁷⁶ ve Özer’in⁵⁷⁷ Üzümlü’de yürüttükleri araştırmalar da devletin iskânlı göç kapsamında sağladığı yardım ve desteklerden göçmenlerin memnun kaldığını ortaya koymuştur, öte yandan bu desteğin göçmenlerin ilçe ölçülerine göre fazla görünür olması durumunun yerli halkı rahatsız ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu husus, yerlilerle Ahıskalı göçmenler arasında zaman zaman sosyal uyumu zorlaştıran yerele özgü sorunlar bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak Bursa ilinde devletin iskânlı göçmenlere yönelik herhangi bir yardım ve destekleri söz konusu olmadığından araştırmamızdaki tespitler Aydın’ın elde ettiği sonuçlarla farklılık göstermektedir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz veri ve bulgular Ahıskalı Türklerin ana vatan olarak gördükleri ve aidiyet duygularıyla bağlandıkları Türkiye’den beklentilerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ramadanova 2014 yılında Antalya’da yaptığı çalışmada Ahıskalıların Türkiye’ye kendi istekleri ile gelmiş olmalarını açıklarken, Türkiye’yi “ütöpik bir cennet” ve güvenli bir liman olarak görmekte olduklarını belirtmektedir. Yazar, onların Türkiye’de karşılaştıkları uyum sıkıntılarını kolay atlatamayacağını, sıfırdan yeni bir hayat ve iş kurmak, uzman oldukları meslekleri yerine farklı alanlarda çalışmak zorunda kalacaklarını da dikkate almaları gerektiğini kaydetmiştir.⁵⁷⁸ Bu bağlamda Türkiye’de devletten bekledikleri destek ve yardımları alamadıklarını dile getiren Ahıskalılar, Türkiye’ye düzensiz göçmen olarak turistik vizeyle geldiklerini ve statülerinden dolayı yardım kapsamına alınmadıklarını gözden kaçırmaktadırlar.

⁵⁷⁶ Ayşegül Aydın, *Göç Oldusu Ekseninde Mikro Sosyal Uyum Ve Aktif Vatandaşlık Katılımı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Üzümlü/Erzincan Ahıska Türkleri Örneği*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2022, s. 164, 177.

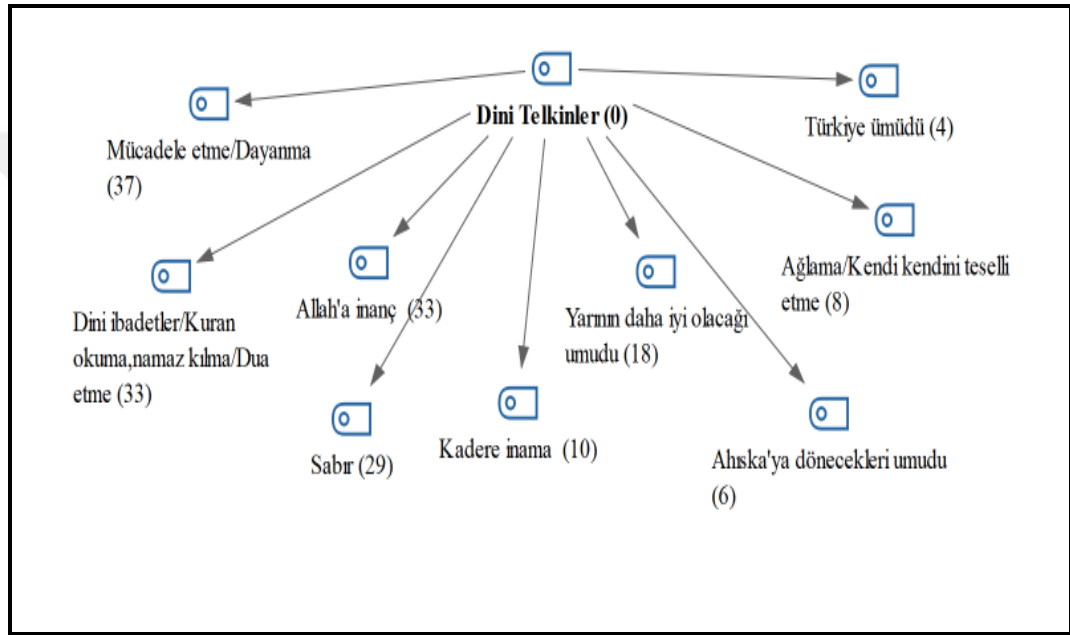
⁵⁷⁷ Demet S. Özer, *Ülke Dışından İskânlı Göçmen Statüsünde Türkiye’ye Getirilen Göçmenlerin Gündelik Yaşam Pratikleri: Erzincan Üzümlü’de Yaşayan Ahıska Türkleri Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2019, s. 96.

⁵⁷⁸ Ramadanova, a.g.t., s. 48.

Çünkü Ahıskalıların konuya dair mevzuat, resmi yönetmelikler, belgeler, uygulamalar, somut rakamlar hakkındaki bilgileri yok denecek kadar azdır.

3.3. AHISKALI TÜRKLERİN AÇIKLAMALARINDA SÜRGÜN VE ZORUNLU GÖÇLERİN SONUÇLARIYLA BAŞA ÇIKMA TEMASI

Ahıskalı Türklerin açıklamalarında sürgün ve zorunlu göçlerin sonuçlarıyla “başa çıkma” teması “dini telkinler”, “hayata tutunma” ve “başa çıkmada sosyal destek” olmak üzere üç kategoride aşağıdaki şekilde ele alınmıştır.

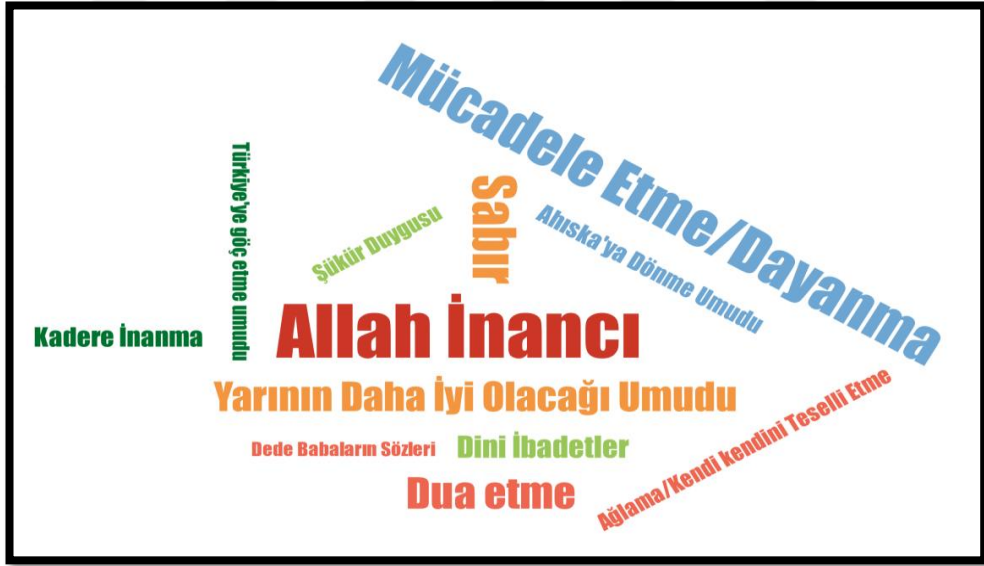
Şekil 11. Katılımcıların Başa Çıkmada Dini Telkinler Kod Dağılımı

3.3.1. Başa Çıkmada Dini Telkinler

Türkiye’de yaşayan Ahıskalı Türkler, görüşme sırasında din konusuyla ilgili olarak eskiden karşılaştıkları zorlukları ve sorunları genellikle kendi kişisel tecrübeleri üzerinden değil, halkın kolektif deneyimleri üzerinden anlatmayı tercih etmişlerdir. Kendi bireysel dini yaşantıları yerine genel olarak Ahıskalı Türklerin dini yaklaşımlarını ve değerlerini anlatmayı tercih eden görüşmecilerin en çok vurguladıkları konu, aile büyüklerinin dindar oldukları, tüm yasaklara ve zorluklara rağmen aile içinde dinlerini yaşamaya ve ibadete devam ettikleri husustur. Söz konusu

bu hususlardan Topçu⁵⁷⁹ ve Ünal⁵⁸⁰ da Ahıskalılar üzerinde yaptıkları çalışmalarda bahsetmişlerdir. Ayrıca Topçu⁵⁸¹ tezinde Ahıskalıların oturdukları Sovyet topraklarında toplumun dini inançlarını unutturmak adına kasten cami yapılmadığını, onlar Türkiye'ye geldikten sonra dinlerini daha rahat yaşamaya başladıklarını ve inançlarına daha sıkı bağlandıklarını vurgulamıştır.

Görüşüne başvurduğumuz katılımcılardan 37 kişi sürgün ve zorunlu göçlerin ağır sonuçlarıyla başa çıkmada insanların mücadele etme ve dayanma gücüne vurgu yapmışlardır. Katılımcılardan 33 kişinin açıklamasına göre zorluklarla başa çıkmak için halk öncelikle Allah inancıyla hareket etmiştir. Ayrıca insanların bu zor durumda sıkça dini ibadetlere başvurdukları bildirilmiştir. Öte yandan 29 katılımcının fikrinde *sabır*, sorunlarla başa çıkmada ön planda olmuştur. Araştırmaya katılanların bir kısmı (18) genel olarak başa çıkma bağlamında yarına iyimser bir bakıştan bahsetmişlerdir. Yaşadıkları zorlukları *alın yazısı/kader* olarak tanımlayan katılımcıların sayısı 7 kişidir. Bunun dışında *Ağlama/Kendini teselli etme* (8), *"Ahıska'ya dönme umudu"* (6), *"Türkiye'ye göç etme umudu"* (4) gibi münferit cevaplar söz konusudur.

Şekil 12. Katılımcıların Dini Telkinler Kod Bulutu

Böylece Ahıskalı Türklerin, karşılaştıkları ve yaşadıkları ağır ve kötü olayları algılayarak, böyle kötülüklerin sadece kendilerinin değil, daha önce de birçok insanın

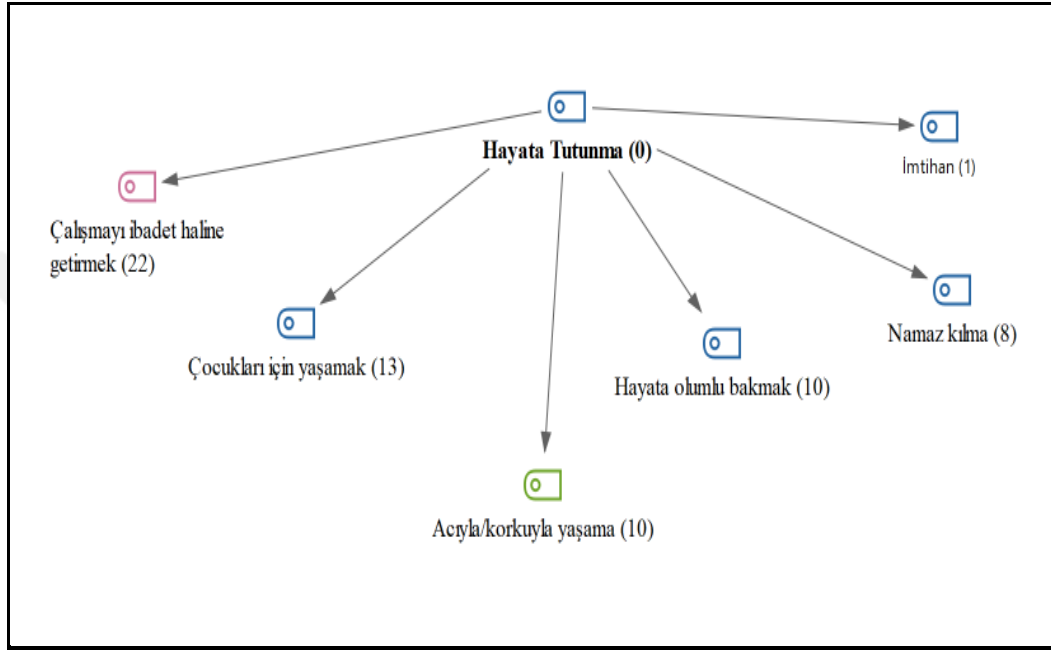
⁵⁷⁹ Topçu, a.g.t., s. 82.

⁵⁸⁰ Ünal, a.g.t., 147.

⁵⁸¹ Topçu, a.g.t., s. 82.

da yaşadığını, her dönemde, her toplumun bu veya başka şekilde değişik sınavlara tabi tutulduğu bilgisiyle, kendilerini bu tür olumsuzluklar ve mağdur insanlarla özdeşleştirmektedirler.⁵⁸² Dolayısıyla yaşadıkları sürgün travmasını topluluk düzeyinde algılayarak birbirilerini bu sayede iyileştirmeye çalıştıkları söylenebilir.⁵⁸³

3.3.2. Hayata Tutunma

Şekil 13. Katılımcıların Başa Çıkmada Hayata Tutunma Kod Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Çalışmayı ibadet haline getirmek	21	36,21
Çocukları için yaşamak	11	18,97
Hayata olumlu bakmak	10	17,24
Acıyla/korkuyla yaşama	9	15,52
Namaz kılma	7	12,07
İmtihan	1	1,72
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58	100,00

Tablo 9. Katılımcıların Hayata Tutunma Frekans Dağılımı

Sürgün ve zorunlu göç mağdurlarının hayata tutunma konusunda aldıkları tavır 6 kategoride tanımlanmıştır. Katılımcılardan 21 kişi “çalışmayı ibadet haline getirerek”

⁵⁸² Köylü, a.g.e., s. 96, yazarın bu yorumu doğrudan Ahıskalı Türklerle ilgili olmasa da tespitimizi doğrulamaktadır.

⁵⁸³ Ramadanova, a.g.t., s. 61.

hayata tutunduklarını söylemişlerdir. Öte yandan 11 katılımcı “çocukları için yaşama” devam etmek için hayata tutunduklarını belirtmişlerdir. Görüşüne başvurduğumuz 9 kişinin hayata tutunmak için “acıyla/korkuyla” yaşamaya alıştığını söylemiştir. Araştırmaya katılanların bir kısmı (10) genel olarak hayata tutunma bağlamında hayata olumlu bakma” gibi iyimser bir yaklaşımdan bahsetmişlerdir. Ayrıca “namaz kılma (7) ve “imtihan” (1) gibi açıklamalar da yapanlar olmuştur.

“Fergana olayı bize büyük travma yaşattı. Bazen uyurken olaylar sırasında kaybettiğim yakınımın sesi gelir kulağıma, biri yüksek sesle bir şey söylese sanıyorum ki kavga çıktı... Kayınvalidem Fergana olayları sırasında, arabayla olay yerinden uzaklaşmaya çalıştıklarında arabada yer olmadığı için küçük oğlunu orada bırakmak zorunda kalmış. Olaylar yatıştıktan sonra geleceğini sanıyormuş. Ancak oğlundan hiçbir haber alamamış. Her kapı açıldığında oğlunun geldiğini sanıyor... Kaynatam o olaylar sırasında kalp krizi geçirerek vefat etti... Çok zor süreçler geçirdik...” 59 yaşında, kadın.

“Allah’a güvenip yaşama tutunduk. Ne yapabilirdik ki, hayata tutunmayıp da ne yapacaktık. Çalışmaktan başka yolumuz yoktu... Yaşadıklarımız üzücü ve vahim olayların etkisi halâ devam etse de hayata, yaşamaya devam etmeye çalıştık. Ayakta durmaya çalışıyorsun çünkü çocuklarımız vardı, onları düşünerekten hareket etmeye başladık. Hayatta kalmak için çok çalıştık...” 65 yaşında, erkek.

“Bizim yaşadıklarımız hep içimizde kaldı onları atlatamadık... Düşünsenize diyorlar ki ellerinde bıçak, balta bir grup insan geliyor size zarar verecekler... O korkudan daha vahim bir şey olamaz... Ben halâ panik atak yaşıyorum... 2-3 ayda bir bende depresyon belirtileri oluşur, evden dışarı çıkmak, kimselerle görüşmek istemem...” 51 yaşında, kadın.

Şekil 14. Katılımcıların Hayata Tutunma Kod Bulutu

Ahıskalı Türkler, Türkiye’ye göç etmelerini, “göç” olarak tanımlamak yerine genellikle “ana vatana geri dönmek” olarak tanımlıyorlar. Daha önce hiç yaşamadıkları ülkeyi kendi vatanları olarak kurgulayan Ahıskalı Türklerin çoğu, devletin üyesi olmanın birinci şartı sayılan vatandaşlık haklarına sahip olmadıkları halde hayali bir bağla kendilerini Türkiye’ye bağlı hissetmektedirler. Bu nedendir ki tıpkı Almanya’ya göç eden işçilerin emekli olduktan sonra geri dönmelerinde görüldüğü gibi kendilerini ait oldukları, bir parçası hissettikleri vatanlarına geri döndüklerini söylemektedirler.

Tezimizde vardığımız sonuçların, Ahıskalılar için Türkiye’nin hissedilen vatan olduğu, soy, din, tarih birliği vb. sebeplerle aidiyet hissiyle onların bu göçü “eve dönüş” olarak tanımladığı hakkında Aydın’ın yüksek lisans tezinde ortaya koyduğu bulgularla paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Her iki araştırmada Ahıskalı Türk göçmenlerin “Türklük” ve “ana vatan” vurgusunu öne çıkardıkları görülmüştür.⁵⁸⁴

Türklerin yaşadığı ve Türkçe konuşulan bir toplumda yaşama arzusu Ahıskalı Türkler arasında yaygınlaşan bir istek olarak karşımıza çıkmıştır. Orta Asya, Rusya, Ukrayna gibi ülkelerde hep azınlık konumunda yaşadıkları için Türkiye’ye göç etmeyi hayal ettiklerini dile getirmişlerdir. Görüşmecilerin de anlattığı gibi, Türkiye’de çoğunlukla kaynaşp onun bir parçası halinde yaşamak, gündelik hayatta Türkçe konuşabilmek

⁵⁸⁴ Aydın, a.g.t., s. 145.

onun için tam bir hayalden ibaret olmuş, gerçekleştiğine inanması zaman almıştır. Gelecek kuşakların vatanlarında daha güvenli ve uygun şartlarda yaşamaları için Türkiye'ye göç ettiklerini söyleyenler, göç eden ilk nesiller zorluk çekse de gelecek nesillerin huzur ve rahata kavuşacağını düşünmektedirler. Bu konuda katılımcıların ifadeleri yer almaktadır:

“Ailem ve benim tek kurtarıcı yolumuzun Türkiye olduğunu düşündüğümüzü. Türkiye bizim son durağımız. İnsanın bir vatanı olması lazım, kızım. Başka yerden insana vatan olmaz. Yoksa yerli halklar hep “Kalk vatanına git” diyor. Yabancı memlekette hep ikinci sınıf muamelesi gördük.” 58 yaşında, kadın.

“Askere gittik orda bizi ayıştırdılar, çalışmaya başladık gene ayrımcılık yaptılar. Hep öteki insanlar olduk. Rahatımız yoktu. Türkiye’de böyle sorun yaşamıyoruz. Şükürler olsun...” 63 yaşında, erkek.

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı gibi birçok ülkede yaşayan ya da yaşamak zorunda bırakılan⁵⁸⁵ bu halk, gördüğü baskı, haksızlık ve travmatik olaylar yüzünden Türk kimliğine sarılmıştır, zaten var olma mücadelesi bağlamında Ahıskalılarının farklı seçenekleri de yoktur.

3.3.3. Sosyal Destek

Sürgün ve zorunlu göçle başa çıkma temasında “başa çıkmada sosyal destek” verileri 4 kategoride incelenmiştir. “Başa çıkmada sosyal destek” kategorisinde en yüksek frekans ağırlığı “aile büyükleri/akraba/köylü dayanışması” (82,6) kodunda toplanmıştır. Ayrıca “eğitimli insanlar” kategorisi frekans ağırlığı yüzde (32,76) olarak belirlenmiştir. Bu kategoriye ait diğer kodlar ise “dın adamları” (15,52) ve “arkadaşlar” (6,90) olmuştur.

“O acıların travması halâ üzerimde. Onları atlatmak kolay değil. En büyük destekçim, yol gösterenlerim annem ve babam olmuştur. Hep sabırlı ol, dua et, kendi kendini teselli et, güçlü olmak zorundasın derlerdi. “Bir darlığa bin genişlik verir Allah” derdi annem. Sabırla, çalışarak, okuyarak, dua ederek bugünlere geldik. Allah’a çok şükür.” 63 yaşında, kadın.

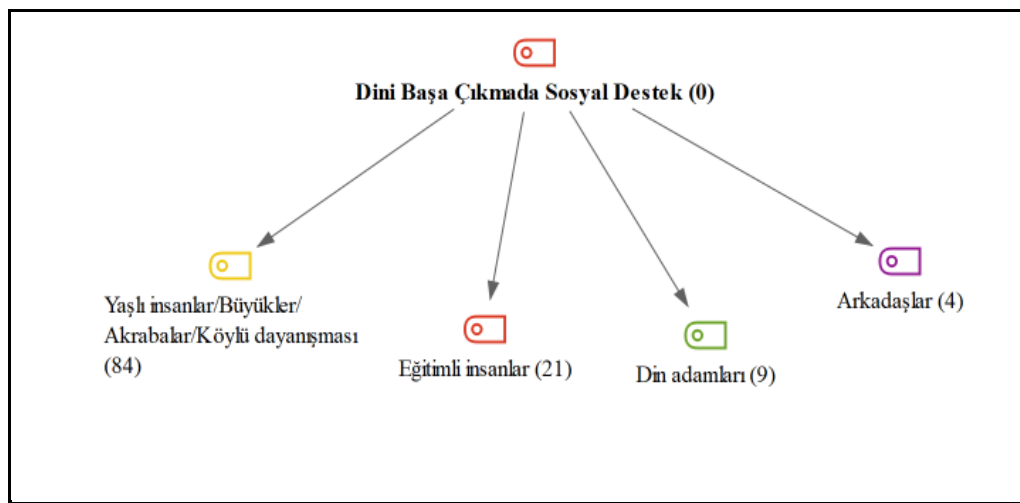
⁵⁸⁵ Topçu, a.g.t., s. 75.

“Bizlere manevi destek verenler, aile büyüklerimizdi... En çok da nenelerdi, analardı... “Oğul sabredin, böyle olur, sabredin şöyle olur” derlerdi. Ailede yaşça büyük insanların olması gençlere yol göstermesine, onların olgunlaşmasına yardım eder.” 59 yaşında, kadın.

“Genelde kadınlar kadınlarla konuşarak, yaşlı biri varsa onun yanına giderek ondan yardım isterlerdi. Onlar da bildiği dualardan okumasını önerirlerdi... Çağımızın en yaygın hastalığı sayılan depresyon o zamanlarda da vardı fakat psikolojik destek için hastanelere veya kurumlara başvurular yoktu. Çünkü bu hizmeti sunacak kurum yoktu. İnsanlar eş dost, tanıdık yardımlarıyla bu tür durumları atlatabilmişler. Bazıları saklayarak, kimseye söylemeden içinde yaşamıştır... Genç insanların böyle durumda utandıkları için durumlarını anlatmadıkları olmuştur...” 62 yaşında, erkek.

	Frekans	Yüzde
Yaşlı insanlar/Büyükler/Akrabalar/Köylü dayanışması	48	82,76
Eğitimli insanlar	19	32,76
Din adamları	9	15,52
Arkadaşlar	4	6,90
ANALİZ EDİLEN BELGELER	58	100,00

Tablo 10. Katılımcıların Sosyal Destek Frekans Dağılımı

Şekil 15. Katılımcıların Sosyal Destek Kod Dağılımı

Şekil 16. Katılımcıların Manevi Destekler Kod Bulutu

Araştırmanın gösterdiği gibi Ahıskalı Türklerin hayatında, olumlu ve olumsuz durumlar iç içedir ve karmaşık bir süreç söz konusudur. Onların bazen mutlu ve umutlu, bazen de mutsuz ve umutsuz olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Ahıskalı Türklerin, ömür boyu olumsuz durumlardan kurtulmak ve olumlu durumu sürdürmek için değişik çare ve yollar arayışı içindedirler. Ahıskalı bireyler, genellikle karşılaştıkları sorunlara tek başına çare bulamadıkları ve sıkıntıya düştükleri için, güvendikleri birilerinden bu konuda yardım isterler. Görüldüğü gibi söz konusu yardım bilgi, fikir ve öğüt almak gibi bilinen ihtiyaçları karşılamaktır. Çünkü görüşüne başvurduğumuz kişiler genelde yaşadıkları sıkıntıyı ve problemi güven duydukları birilerine iletmek yoluyla bunlarla baş edebilmek için gereken manevi ve zihinsel güç kazanırlar ve hayatlarını sürdürürler. Katılımcıların da vurguladıkları gibi bu güven duygusunu bireylere aile büyükleri sağlamaktadır.

Geleneksel Türk toplumunun özellikleri arasında gösterilen ataerkil, geniş aile yapısı özellikleri, göçmen Ahıskalı Türklerde hala devam etmektedir. Ahıskalılarda aile büyüklerinin otoritesi önemini sürdürmektedir.⁵⁸⁶ Son zamanlarda ise Ahıskalıların geleneksel aile yapılarında kırılmalar olduğu ve bunun yerli toplumun etkisinden ileri geldiğini öne süren çalışmalar mevcuttur.⁵⁸⁷ Ancak aile büyüklerinin, maddi ve manevi açıdan ailenin öteki üyelerinin imkânları dâhilinde hep destekleyicisi olması

⁵⁸⁶ Şirinoğlu, a.g.t., s. 91.

⁵⁸⁷ Şirinoğlu, a.g.t., s. 90.

eğilimi devam etmektedir. Örneğin Ağaoğlu, 2011 yılında İstanbul’da yaptığı araştırmada ilgililere maddi veya manevi bir sıkıntıları bulunduğunda yardım aldıkları çevrelerin kimler olduğunu sormuştur. Yanıtlara bakıldığında, aile, akraba ve tanıdıklar en yüksek oranla ön plana çıkmıştır.⁵⁸⁸

Aile ve akraba bağlarının yanı sıra toplumun diğer üyeleriyle ilişkileri de kuvvetli olan Ahıskalılar, yardıma muhtaç tanıdıklarına ellerinden geldikçe maddi ve manevi her türlü desteği sağlamaktadır. Ünal⁵⁸⁹ ve Topçu’nun⁵⁹⁰ İnegöl ve Bozüyük’te yaşayan Ahıskalı Türkler arasında yaptıkları sosyolojik araştırmaların sonuçları, bu açıdan tezimizdeki bulgularla örtüşen önemli noktalar. Bununla birlikte, Ramadanova⁵⁹¹ modernleşen ve küreselleşen dünyanın da etkisiyle eskiye göre durumun değiştiğini, Ahıskalı Türklerde bireyselleşme olduğunu ve kendi aralarındaki sıkı bağların gevşediğini kaydetmektedir.

Yukarıdaki verilere ilave olarak 25 Ahıskalı katılımcıya, eskiden günümüze kadar devam eden halk inanç ve uygulamalarıyla ilgili sorular sorulmuştur (Bu mülakat soruları Ek. 2’de yer almaktadır). Aldığımız verilerin değerlendirmesi aşağıdaki şekildedir.

3.3.4. Düğün ve Bayramlar Dışında Ahıskalıları Bir Araya Getiren Etkinlikler

Ahıskalı Türkler, etnik kimliklerini ve geleneksel kültürlerini korumak için Türklük, Müslümanlık kavramlarına, aile, akrabalık, komşuluk ilişkilerine her zaman önem vermişlerdir. Cenaze ve yas törenleri, düğün adetleri, dini bayramlar, asker uğurlaması, askerlikten dönme kutlaması, uzakta oturan akrabaları ziyaretler, köylü yardımlaşmaları, halk oyunları, yeni ev görme, hasta ziyaretleri, sünnet törenleri, kirvelik⁵⁹² vb. geleneksel bağlamda Ahıskalıları bir araya getiren etkinliklerdir. Ayrıca farklı vesilelerle Yasin, hatim, Mevlit okutma merasimleri, Ramazan bayramında

⁵⁸⁸ Zeynettin Ağaoğlu, *Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden Türkiye’ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç Koşulları ve Sorunları* (Yeni Bosna Örneği) (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2011, s. 74.

⁵⁸⁹ Ünal, a.g.t., s. 141-142.

⁵⁹⁰ Topçu, a.g.t., s. 68, 81.

⁵⁹¹ Ramadanova, a.g.t., s. 60.

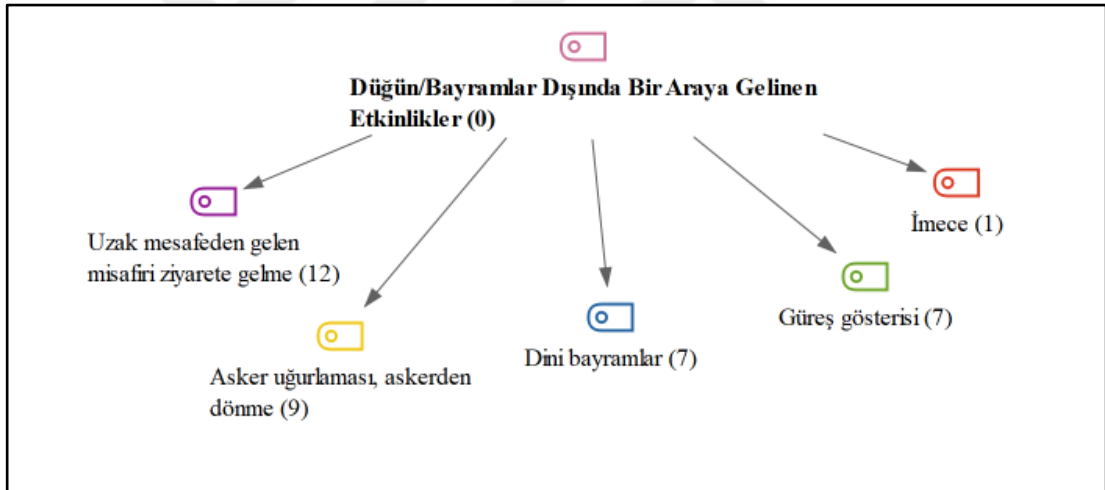
⁵⁹² Topçu, a.g.t., s. 121; Kirve, bir anlamda erkek çocuğun ikinci ebeveyni sayılır, ayrıntı için bkz., Şakiroğlu, a.g.t., s. 42.

verilen iftar yemekleri oldukça yaygın olup, dayanışma açısından önem arz etmektedir. Katılımcıların bu husustaki görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

“Bizler cemaatle namaz kılarken bir araya geliriz. Böylece bu şekilde hem de birbirimizden haberdar olabiliyoruz. Namaza gelmeyen olursa, onu merak ederiz. Köyde tarlada işi olanın veya ev yapan birilerine toplanır yardımına gidilir.” 76 yaşında, erkek.

“Yaşlı ve hasta ziyaretlerine toplanır gideriz. Uzak mesafeden gelen misafirler için evde düzenlenen yemekli davetler olur, toplanır gideriz. Askere uğurlama veya askerden döndüğünde akrabalar, eş dost toplanır.” 71 yaşında, kadın.

“Teravih, Cuma, Bayram namazlarında bir araya gelinirdi. Bizim evde tef vardı, kına gecelerinde çalarlarmış. Ahıska’da yayla hayatı bizim için önemli bir yere sahipti, insanlar toplanıp sohbetler ederlermiş, oyunlar oynanır, güreş yaparlarmış.” 63 yaşında, erkek.

Şekil 17. Düğün/Bayramlar Dışında Bir Araya Geline Etkinlikler Kod Dağılımı

Ahıskalı Türkleri düğün ve bayramlar dışında bir araya getiren etkinlikler teması 5 kategoride incelenmiştir. Bu verilere göre 12 katılımcı “Uzak Mesafeden Gelen Misafiri Ziyaret”, 9 katılımcı “Asker Uğurlaması/Askenden Dönme” yanıtıyla görüş bildirmişlerdir.

Araştırmada elde edilen bu veriler, Şakiroğlu'nun⁵⁹³ 2016 yılında yaptığı çalışmasında elde ettiği verilerle benzerlik taşımaktadır. Şakiroğlu'nun araştırmasında tespit ettiği bulgular da geleneklerin toplumsal dayanışma açısından etkisini koruduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.5. Eskiden Beri Devam Eden Nazar İnancı ve Uygulamaları

Görüşlerine başvurduğumuz Ahıskalı göçmenlerden edindiğimiz bilgiler ışığında bazı sonuçlara varabiliriz. Bu bağlamda İslam ülkelerinde ve Türkiye'de yaygın olan nazar inancından bahsetmek yerinde olacaktır. Türkiye'de "nazar", "göz değmesi", "göze gelme", "kötü göz", "kem göz" gibi adlarla bilinen bu itici gücün, Ahıskalılar arasında karşılığı "göz değme", "bednezer", "göze gelme" dikkat çekmektedir.

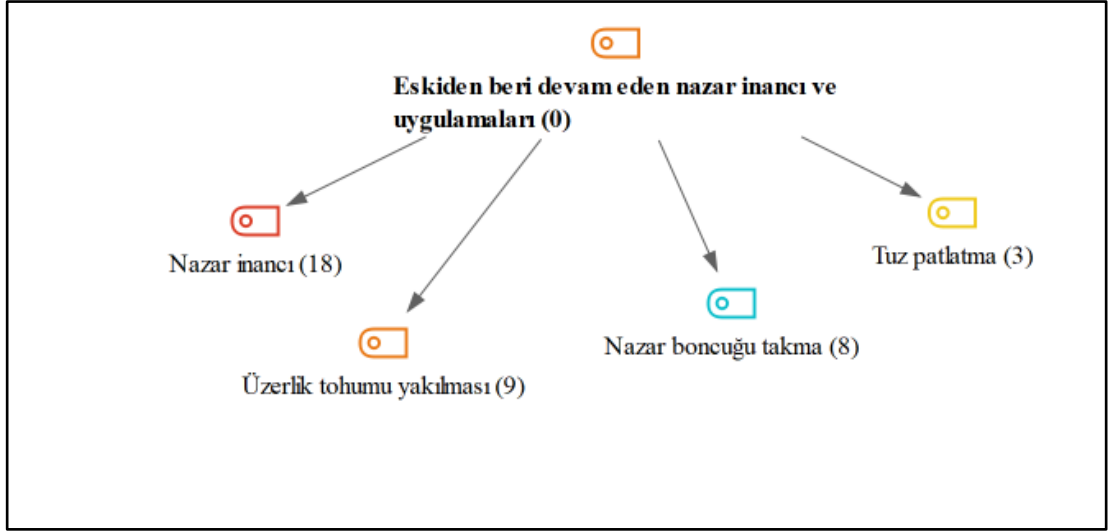
"Nazar boncuğu takılır, nüfusu keskin hocalara okutulurdu. Öyle insanlar vardı ki mesela ata baktıklarında, at yere düşerek ölmüştür. Ben buna şahit oldum." 62 yaşında, erkek.

"Nazar gözle görülmeyen bir kuvvettir. Evin girişlerine atın nalını koyarlardı, böylece nazarı değen kişi eve girerken onu görsün eve nazarı değmesin. Nazar boncukları elbiselere asılırdı. 75 yaşında, erkek.

"Korunmak için nazar boncuğu taşırlar, üzerlik yakarlardı tuz çevirmezdik. Okuyan kişi esnediğinde nazar değiştiğini anlıyorduk. Sonra bir rahatlama ve hafifleme gelir. Nazar değmesin diye insanlara hamayıl yazarlardı. 87 yaşında, kadın.

"Nazara inanmayanlar da vardı. Nazardan korunmak için "Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh" diye dua cümlesini okurduk." 70 yaşında, kadın.

⁵⁹³ Şakiroğlu, a.g.t., s. 68-70.

Şekil 18. Eskiden Beri Devam Eden Nazar İnanç ve Uygulamaları Kod Dağılımı

Ahıskalı Türklerde nazar inancı ve uygulamaları teması 4 kategoride incelenmiştir. Katılımcıların yanıtlarına göre Ahıskalılar arasında nazar inancının hala önemini koruduğunu, nazardan korunmak için halk arasında üzerlik tohumu yakılması, nazar boncuğu taşıma, tuz patlatılması uygulamalarının kısmen devam ettiğini söyleyebiliriz. Elde edilen bu verilere göre, Ahıskalı Türklerin geleneklerinde çocuklara nazar boncuğu takma, beşiklerine ekmek ve bıçak koyma, nazar duası okuma vs. uygulamaların da devam ettiği görülmektedir.

3.3.6. Geleneksel Tedavi Yöntemleri

Çalışmanın bu kısmında, yıllarca farklı sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalan Ahıskalı Türklerin geleneksel tedavi uygulamalarının neler olduğu, toplumsal işlevleri açısından hangilerinin kısmen unutulduğu, hangilerinin hala devam ettiği incelenmiştir. Bilindiği gibi halk arasında var olan geleneksel tedavi yöntemleri, gözlem ile elde edilen uzun yılların tecrübe ve deneyimlerine dayanan iyileştirici pratikleri içermektedir. Geçmişten günümüze halk tarafından oluşturulan ve denenен pek çok uygulama benimsenmiş ve korunmuş, kuşaktan kuşağa aktarılarak devamlılığı sağlanmıştır.

“Geleneksel tedavi yöntemleri” teması verileri 7 kategoride incelenmiştir. Bu verilere göre 18 katılımcı bu soruyu “Tabibe gitme” şeklinde cevaplamıştır. Ayrıca 13

katılımcı “Kırıkçı-çıkıkçıya gitme” olarak yanıtlarken bu kategoriye ait diğer “Bel çekirme” kodu ise 10 katılımcı tarafından cevaplanmıştır.

Halk arasında bulunan tabip, kırıkçı-çıkıkçı, ebeler ve bel çekirme gibi yöntemlerle ilgili katılımcıların aktardıkları bilgiler aşağıdaki şekildedir:

“Halk arasında bulunan tabip, kırıkçı-çıkıkçılar, ebeler bunlar bizim büyüklerimiz, yaşlı insanlarımızdı. Zamanla artık aramızdan ayrıldılar. Şimdi böyle şeyler yapılmıyor.” 53 yaşında, erkek.

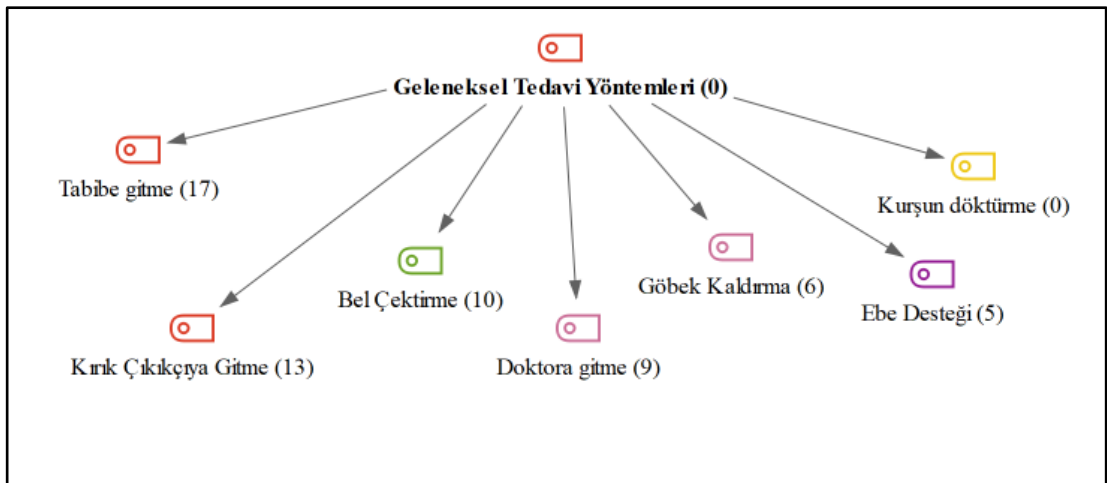
“Sürgün yıllarında köylerde doğum olayı eskiden ebeler ya da köyün ileri gelen yaşlıları tarafından yaptırılırdı. Annem ebelik yaparmış. Bu konuda tecrübeliymiş. Hem de hamile kalamayan kadınların belini çekermiş.” 51 yaşında, kadın.

“Bir yaşlı dedemiz vardı, halk tabipliği yapan, çok bilgiliydi. O dede tahsilli değildi ancak tecrübelerine dayanarak insanları tedavi ederdi, iyileştirirdi.” 75 yaşında, erkek.

“Kırıkçılar vardı işlerini yapıp haklarını da alıyorlardı.” 73 yaşında, kadın.

“Kırıkçı-çıkıkçılar vardı, kimisi doğru işlem yapsa da, bazıları da yanlış yöntemler kullanarak hastanın mağdur olmasına vesile olurdu.” 76 yaşında, kadın.

“Aslında benim dedem de kırıkçıydı. Bu bize soydan geliyor diye biliriz ama bir Özbek dedesi bana öğretti, ben de öyle öğrenmiş oldum. Ben de oğluma öğrettim ama oğlum bu işleri yapmıyor.” 85 yaşında, erkek.

Şekil 19: Geleneksel Tedavi Yöntemleri Kod Dağılımı

“Eskiden çocuklar mollaya götürülürdü okutmaya. Ya da çocukların başörtülerine ama zamanla bunlar seyreldi.” 69 yaşında, erkek.

“Hocalar vardı, insanlar kendilerini onlara okutuyorlardı. Bunu karşılığında bahşiş verilirdi.” 47 yaşında, kadın.

“Büyüklerimiz doktorlar kadar bilgiye sahip insanlardı. Yaşanacak şeyler olunca hiç nazar da etkili olmuyor.” 82 yaşında, kadın.

Görüşüne başvurulmuş 75 yaşındaki erkek katılımcı bu konuda şunları demiştir:

“Köyde halk arasında bilgisine güvendiğimiz kişiler vardı, şifalı bitkilerin hangi hastalıklara iyi geldiğini biliyorlardı, hastaları tedavi ederlerdi.” 67 yaşında, kadın.

“Dede babadan ne gördüysek onları devam ettiririz. Doktora da gideriz halk arasında yapılan tedavi yöntemlerini de yaparız.” 83 yaşında, erkek.

“Her köyde ebeler vardı, eğitimleri yoktu yaparak yaşayarak öğrenmişlerdi bu işi”. 49 yaşında, erkek.

“Çocukları olmayan bayanların hamile kalsın diye belini çekiyorlarmış. Ben bu tür şeylere inanmıyorum. Doktor ne yazarsa doğru olan odur.” 71 yaşında, kadın.

“Kurşun dökme bizlerde yoktu ancak göbek kaldırma, bel çektirme vardı.” 70 yaşında, kadın.

“Doktora gidilir. Halk arasında da tabipler vardı. Ağaca çul çaput bağlamazdık. Evliya, eren, yatırlara gitmek yoktu bizde, Özbekler giderdi. Taş, kaya inancımız da yok. Sadece Allah’a sığınırız.” 88 yaşında, erkek.

“Bel çektirme. Kırıkçı çıkıcı vardı. Artık onların yerine gelenler de yok.” 55 yaşında, kadın.

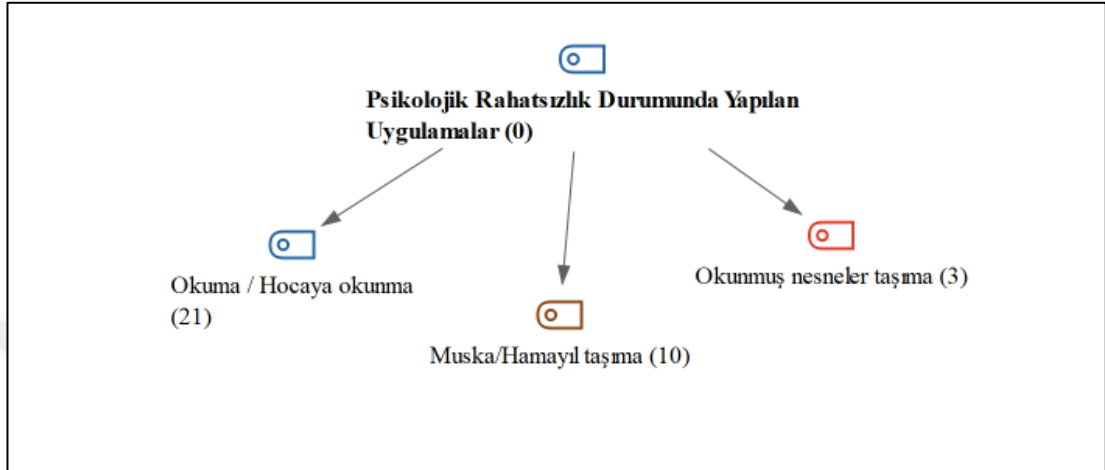
Genellikle genç nesil arasında geleneksel tedavi yöntemleri bilinmediği veya bilinmesine rağmen çoğu zaman uygulanmadığı görülmüştür.

3.3.7. Psikolojik Rahatsızlık Durumlarında Yapılan Uygulamalar

Psikolojik rahatsızlık, ruhsal sıkıntı (korku, stres, aşırı depresyon vb.) durumlarında halk arasında geleneksel uygulamaların kısmen de olsa yer aldığı görülmüştür.

“Korunmak için insanlar kendini okutuyor, okuyan kişi esnediğinde anlıyoruz ki ona nazar değmiş, hoca okuduktan sonra hafifliyoruz.” 51 yaşında, kadın.

“Eskiden çocuklar mollaya götürülürdü okutmaya. Ya da çocukların başörtülerine ama zamanla bunlar seyrelti.” 70 yaşında, kadın.

Şekil 20. Psikolojik Rahatsızlık Durumunda Yapılan Uygulamalar Kod Dağılımı

Psikolojik rahatsızlık veya ruhsal sıkıntı (korku, stres, aşırı depresyon vb.) durumunda kişilere yapılan uygulamalar teması 3 kategoride incelenmiştir. Elde edilen mülakat verileri sonucunda hocaya okutma, muska veya okunmuş nesnelerin taşınması gibi uygulamaların kısmen devam ettiği görülmüştür.

İslam dünyasının birçok ülkesinde gözlenen türbe, yatır veya evliya kültü Ahıskahılar arasında görülmemiştir. Ancak Ahıskahılar türbe yerine, aynı amaca yönelik görülen atalarının mezarlarını ziyaret etmektedirler. Bu doğrultuda geleneksel Türk inançlarının iz ve etkilerini taşıdıklarına devam ettikleri söylenebilir. Ayrıca ağaca çul çaput bağlama geleneğinin olmaması dikkat çekmektedir. Belirtmek gerekir ki, Türkiye’de halk arasında kulunç kırma diye bilinen gergin kasların yumuşatması tabirine Ahıskalı Türkler arasında rastlanmamıştır.

Aile içinde babaya ve büyüklere duyulan saygı çok güçlüdür. Büyükler, örf ve adetlerin uygulanması konusunda hassastırlar ve geleneklerin devamlılığını, birbirlerine olan bağlılığı sıkı sıkıya koruma çabası içindedirler. Öte yandan eğitilmiş Ahıskahıların sayısı arttıkça, adet ve geleneklerin önemli derecede etkisini kaybettiği görülmektedir.

Bir topluluğun sahip olduğu halk inanç ve uygulamalarının zamana, fiziksel ve sosyal çevreye göre şekil değıştirdiğı ya da yok olduğu veya anlam değışikliğine uğradığı açıktır. Dolayısıyla bu inançlar, Ahıskalı genç nesiller arasında ya bilinmemektedir ya da önemsenmemektedir.

Sovyet rejiminin inançları ve gelenekleri hedef alan ateizm politikaları birçok halklarda görüldüğü gibi, Ahıskalı Türkler pratiğinde pek başarılı olmamıştır. Değıştirilmek ve unutturulmak istenen dini ve manevi değerler, ahlak ve aile yapısı yok edilememiştir. Çünkü bu toplumlar yaşadıkları sürgün ve göçlere rağmen var olabilmek ve hayatlarını idame ettirebilmek için kendilerine ait değerleri koruma çabası içerisinde olmuşlardır.

Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda halk inanç ve uygulamalarının geçmişten günümüze birtakım değışikliklere uğrasa da Ahıskalıların manevi, sosyolojik, toplumsal ve kültürel hayatında belli bir derecede hâlâ varlığını koruduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Araştırmamızda Türkiye’de yaşayan Ahıskalı Türklerin göçle ilgili sorunları manevi danışmanlık kapsamında ele alınmıştır. Belirli bir zaman aralığında ve belirli bir bölgeden olmadığı için bu göçün daha karmaşık özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Doktora çalışmasının ana hedefleri çerçevesinde saha araştırmamızda somut Ahıska grubuyla öncelikle manevi danışmanlık bağlamında mülakat yapılmıştır. Böylece sürgün ve göç yaşamış Ahıskalı Türkler örneklemini doğrultusunda söz konusu grup içerisinde manevi danışmanlık mekanizmasının nasıl devreye girdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu pratiği bilmeden verilecek manevi danışmanlık hizmetleri ve yapılacak manevi destek müdahaleleri içerik, planlama ve uygulama açısından somutlaştırılmaz.

Konumuz çerçevesinde elde edilen bulgulara baktığımızda, sürgün ve onun nedenleri, zamanlaması, uygulama biçimi, yol açtığı kayıplar, mağduriyet, travma ve zorluklar, resmi makamların tutumu, öteki halkların ve grupların yaklaşımı, ilgisi, ilgisizliği ve diğer hususları katılımcılar takdiri ilahi, yazgı olarak algılamışlardır; “başa gelen çekilir” şeklinde pasif ve itaatkâr tutum dikkat çekmektedir. Bu bize onların kendi aralarında manevi dayanışmayı anlamak için ipucu vermektedir.

Ahıskalı Türkler içinde bulundukları durumlarla (baskı ve şiddet, hastalıklar, kıtlık, yalnızlık, yabancı ortam, iletişim sorunu vb.) baş edebilmek ve şartlara uyum sağlamak için geleneksel sosyal ve manevi dayanışma yoluna gitmişler. İmkân dâhilinde ibadetlerini yerine getirme, geleneksel yaşam biçimini sürdürme, kendi toplumu içerisinde evlenmeler, dış dünyaya, öteki toplumlara, siyaset, ekonomi ve kültürlere ve dillere sınırlı asgari ilgi dikkat çekmektedir.

Sürgün sonrasında Ahıskalı Türkler, göç ettikleri yerlerde sorunlarla başa çıkmak ve hayata tutunmak için acı, korku, ailelerin parçalanması, maddi sıkıntılar, güvensizlik duygusu gibi olumsuzlukları kabullenmiş, aile dayanışması içerisinde direnmiş, çalışmayı ibadet haline getirmiş, din ve âdetlerine sıkıca sarılmış ve hayata iyimser bakmaya çalışmışlardır.

Ahıskalı Türklerin kendi aralarında sosyal dayanışma için öncelikle aile büyüklerinden manevi destek aldıkları, eğitimli insanlara ve kanaat önderlerine danıştıkları, mümkün

oldukça akraba ve köydeş insanlarla birlikte oturmayı tercih ettikleri akraba ve köylü dayanışması içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

Vardığımız sonuçlar Ahıskalı Türklerin kendi aralarında manevi danışmanlık faaliyetlerinin yetersiz kaldığını, çağımızın standart uygulamalarına ihtiyaç olduğu ve manevi danışmanlık meselesinin bu grubun sosyo-ekonomik, kültürel entegrasyonu içerisinde ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda elde ettiğimiz verilerin, Ahıskalı Türklere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri ve müdahaleler konusunda ilgililere belirgin ipuçları verdiği açıktır. Şöyle ki manevi danışman kiminle muhatap olduğunu bilmeden, bu grubun geçmişi, deneyimleri, travmaları ve beklentileri hakkında kesin bilgi edinmeden çalışmalarında etkili olamaz. Örneğin Ahıskalı Türklerin aidiyet açısından etnik, kültürel, siyasi ve hatta tarihi olarak Türkiye'ye bağlılığı manevi danışmanlık için önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır.

Ahıskalı Türklerin kültürlerini, âdetlerini, dinlerini, geleneklerini büyük ölçüde muhafaza ettikleri tespit edilmiştir. Sürgünden sonra iskân edildikleri ülkelerde imkân dâhilinde birlikte oturarak ve kapalı toplum yapısını sürdürerek kimliklerini ve kültürlerini muhafaza etmeye çalışmışlardır. Sürgün, toplumsal ortak hafızanın gelişmesine yol açmış ve bununla birlikte, devlet eliyle kendi topraklarından sürülmüş Ahıskalı Türkler arasında devamlı dayanışma sağlamıştır. Etnik grup bilincinin devamlılığında önemli rol oynayan dayanışma aynı zamanda kültürel değerlerin korunması ve yeniden yaşatılmasını sağlamıştır.

Görüşmelere katılan Ahıskalı Türkler, kendilerini diğerlerinden ayıran kültürel özelliklerini muhafaza ederek, kuşaktan kuşağa aktarmanın çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Türkiye'de yaşayan Ahıskalı göçmenlerin fikrinde, kendilerini Türkiyelilerden farklılaştıran aile ilişkileri, dini merasimler ve düğün törenleri, yemek kültürü, örf ve âdetler açısından Türkiye'ye göçten sonra yeni tanımlama süreci başlamıştır, ayrıca Ahıskalı Türk olmak ve Türk olmak arasında yapılan sorgulama manevi açıdan ikileme yol açmaktadır.

Ahıskalı Türkler, vatan olarak görmedikleri “yabancı” toplumlar (Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna, Rusya ve ABD) içinde kendilerini egemen grupların yani “ötekinin” etkisine kapamak suretiyle kimlik ve kültürlerini korumaya çalışmışlardır, ancak Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türklerin kendilerini

Türk toplumunun bir parçası olarak gördükleri için uyum sağlama yolunu seçtikleri görülmektedir. Genel olarak yüksek derecede sosyal kapanma görülen gruplarda “etnik uyum baskısı” etkili olur ve etnik kimliğe ait kültürel pratiklerin muhafaza edilmesi önem kazanır. Başka bir deyişle örf, âdet ve geleneklerini kaybetmemek için Ahıskalı Türklerin “yabancı” toplumlar içinde sosyal kapanmayı tercih ettikleri görülmüştür. Ahıskalı Türkler sürgünden itibaren birçok farklı ülkede, farklı kültürlerin arasında yaşamalarına rağmen kendi kimlik ve kültürlerini kaybetmedikleri için duydukları gurur, Türkiye’de onlara ayrıcalık hissiyatı kazandırmaktadır. Hatta Türkiye’de yaşayan Ahıskalı Türkler kendilerini Türk toplumuyla aynı halk olarak gördükleri için onun bir parçası olmayı, öteki ve farklı olma kimliğinden kurtulmaya çalıştıkları dikkat çekmektedir. Ahıskalı Türkler için Türkiye, “Türklerin vatanı” olup Türkiye’de yaşayan herkesi Türk olarak algılama eğilimi hâkimdir ve Türk olmayanların buraya ait olmadığı yönünde bir anlayış da izlenmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Ahıskalı Türklerin manevi danışmanlık hizmetlerine, yardım ve manevi desteğe ihtiyaçları olduğu konusunda aşağıdaki hususlar da önemlidir. Çünkü burada başlayıp bitmiş bir göç söz konusu olmayıp, Ahıskalı Türklerin uzun süreden beri değişik coğrafyalarda çok farklı şartlarda devam eden tehcir ve göçleri söz konusudur.

Ahıskalı Türklere yapılacak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleriyle, burada sıraladığımız sorunlar ve sıkıntılar ön planda olacağından, buna yönelik ön yargıları giderme amaçlı bilgilendirme, telkin, aydınlatma, örgütlenme imkân dâhilinde öğrenme, sosyalleşme vb. tavsiyeleri yararlı olacaktır.

Ahıskalı Türkler, genellikle atalarının sürgün edildiği köyleri referans vererek etnik grup içinde kimliklerini tanımlamaktadırlar ve bunun sonucu olarak grup içerisinde Ahıska’da eskiden aynı köyde oturmuş olanların ardılları arasında köydeş yardımlaşma ve dayanışmasının yaygınlığı verilecek manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde bunu dikkate alınması daha etkili sonuç verebilir.

Katılımcıların manevi konularda danışmayı tercih ettikleri kişi, grup ve kurumlar bize manevi danışmanlık uygulamasına yönelik olması gereken model hakkında fikir verecek, var olan uygulamayı kendi içinde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Verilere göre bir kısım cevaplarda temelde yakın çevrenin tercih edildiği görülmüştür. Bunun temel sebebinin güven duygusu olduğu söylenebilir. Tercih edilen ve tercih

etmeyi istemeyecekleri cevapları birlikte düşündüğümüzde ilk söylenmesi gereken şey katılımcıların manevi konuları konuşmak için tercih ettiği kişi-grup güven vermesi gerekmektedir ki bu da cevaplarda yakın çevre ve aileye tekabül etmektedir. Ayrıca manevi konularda devlet kurumlarına başvuranların olmadığını görmekteyiz.

Türkiye'deki ilgililer, totaliter ve ateist bir rejimi doğrudan yaşamadıkları ve nüanslarını bilmedikleri için Ahıskalı Türklerin dini duyguları ve yaşamını algılamakta zorluk çekecektir. Onlar azınlık olarak yaşadıkları Sovyetler Birliği'nde ateist hâkim ideoloji nedeniyle dini kimlik aslında sosyal kapanma mekanizmalarından biri olmuştur, oysa Müslüman çoğunluğun bir parçası oldukları Türkiye'de onların dini kimlikleri arka planda kalmaktadır.

Manevi destek ve danışmanlığa gelince, bunun ortak ilke, konu, içerik, uygulama ve modelleri olsa da dini gelenek ve kültüre göre şekillenen yöntemleri de vardır. Bu kapsamda ülkemizde oldukça yeni bir alan olan manevi danışmanlıkta, sosyal ve kültürel anlamda kendine özgü kriter ve yöntemler kullanılması doğaldır.

ÖNERİLER

- Manevi danışmanlık, kritik geçiş dönemlerinde, çatışma ve kriz anlarında dini ve manevi bağlamda rehabilitasyon ve yaşatma yardımı olarak kabul edilmektedir ve örneğin göçmenlere göçü anlamlandırma ve göçmenlik sorunlarıyla başa çıkma sürecinde yarar sağlayabilir. Ancak ülkemizde, alanın yeni olması nedeniyle bu çalışmanın nasıl yapılacağı, göçmenler bağlamında manevi destek ve danışmanlık uygulamalarının teori ve pratikte nasıl olması gerektiği konusunda bir netlik ve ayrıca yeterli veri de yoktur. “Ahıskalı Müslüman-Türk örnekleme bağlamında göçmenlere verilecek manevi danışmanlık hizmetleri ve manevi desteğin, bunun içerik, planlama ve uygulama sürecinin nasıl olacağı”, bu araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir. Dolayısıyla araştırmamızın amacı kapsamında yaptığımız tespit ve elde ettiğimiz bulgular modern manevi danışmanlığın standartları, yöntemleri ve kriterlerine göre gözden geçirilmelidir. Geleneksel manevi danışmanlık modelleri Türkiye’deki Ahıskalı Türklere verilecek manevi danışmanlık hizmetleri için yetersiz kaldığı için bunun içerik, planlama ve uygulama sürecini kesinleştirmek gerekir.
- Bu süreçte göçmen danışanın kişiliği, sorunlarının doğası, belirgin yanları, göçmenlik deneyimleri, aile dinamikleri, bağlı olduğu dinsel ve kültürel değerleri ile sosyal destek ortamlarını göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır. Dolayısıyla kullanılan yönteme bakılmaksızın ruhsal sağlık, dini inançlar, iletişimi zorlaştıran kültürel farklılıklar ve değişim gibi hususlar göçmenlerin manevi danışmanlık hizmeti sürecinde dikkate alınmalıdır.
- Ahıskalı Türklerin göç deneyimine bağlı olarak azınlık yaşamı ve manevi konfor bağlamında değişik sıkıntıların ortaya çıkışı ve artışında etkin durumlardan biri de göçün sürekli ve çok yönlü olması, ayrıca savaş, siyasi karar ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmasıdır. Türkiye’de farklı kültür ortamında yaşayan Ahıskalı bireylerin karşılaştıkları manevi, sosyal, kültürel, ruhsal, ekonomik sorunların yoğunluğu ve şiddeti onun hangi ülkeden geldiği, mesleği, yaşı, cinsiyeti, aile durumu gibi faktörlere göre değişiklik göstermektedir ve manevi danışman bunları dikkate almalıdır.
- Göçmenlerle çalışan manevi danışmanlar aşağıdaki hususları dikkate almaları gerekmektedir. Göçmenler günlük yaşamlarında birçok olumsuz duygulara neden olan

olaylarla aynı anda karşılaşmaktadırlar ve bu yüzden öncelikli veya temel sorunun tespit edilmesi zorunludur.

- Ahıskalı göçmenler çoğu zaman kendilerini, Türkiye'ye daha önce göç etmiş etnik grupların (Çerkesler, Balkan göçmenleri, Kafkasya'dan farklı gruplar, Suriyeliler vb.) durumlarıyla kıyaslamaktadırlar. Fakat bu göçler hakkında bilgileri eksik olduğu gibi ayrıca bu göçlerin çok farklı şartlarda ve zamanlarda gerçekleştiğini onlara hatırlatmakta yarar vardır.
- Göçmenler karşılaştıkları acı, sıkıntı, ıstıraplar ve birçok başka sorunlarla baş etmek için, dini inançları ile psikolojilerini koruyabilirler ki bu durumda sabır, fedakârlık ve ibadet, kader inancı ve mücadele gibi hususlar devreye girer. Ayrıca ilgili kişilere ve gruplara göç olayının değişik boyutları ve göçmenin sorumluluğu vurgulanabilir. Dini inançlar sayesinde göçmenler, manevi güç edinerek yaşamın farklı sorunlarıyla mücadele edebilmekte ve manevi bunalımdan korunabilirler.
- Manevî danışmanlık programı yapılırken demografik, sosyokültürel özelliklere ve eğitim farklılıklarına dikkat edilmelidir çünkü cinsiyet, yaş, meslek, eğitim, gelir düzeyi gibi sosyo-demografik faktörler ve bunların arasındaki bağlantı bilinen husustur. Geleneksel değerlere bağlı göçmenlerle çalışmada daha yalın yöntemler kullanılabilir. Yaşlı göçmenlerin istek, beklenti ve arayışları ise manevî huzur, rahat yaşam ve ahirete hazırlanma ile bağlıdır.
- Ahıskalı göçmenler bağlamında, manevî destek ihtiyacının onların dini bağlarıyla yakından ilişkili olduğunu dikkate alırsak, manevî danışmanlık planlamasında bu faktörü öncelikle göz önünde tutmak gerekir. Bu nedenle manevî destek çalışmasından önce, göçmenler hakkında bilgi toplanması, onların yaşadığı ayrıca daha sonraki süreçte karşılaşılabileceği problemlerin daha kolay anlaşılmasını sağlar. Kuşku yok ki yaşadığı sorunların anlaşıldığını fark eden bir göçmen, kendisini daha rahat hissedecek ve çalışma daha verimli olacaktır. Bir manevî danışmanlık uzmanı, bununla birlikte göçmenin manevî sıkıntılarıyla bulgu ve müdahale süreci arasındaki ilişkileri de hesaba katmalıdır. Aynı zamanda göçmenin dinî/manevî tutumları, başa çıkma yolları ve buna bağlı olarak din ve maneviyatın rolü, ayrıca sağlanacak sosyal destek algısı belirlenmeli, göçmenin dini ve manevi sıkıntıları tespit edilmelidir.

- Özetle, manevî destek müdahalesinden önce göçmenlerin somut durumuna, yapılacak desteğe vereceği tepkilere, diğer sorunlar ve gereksinimlere dikkat etmek, bunların dinî ve manevî yaşantıyla ilişkisine odaklanmak lazımdır.
- Göç, doğası gereği tarihi ve toplumsal bağlamda kaçınılmaz objektif bir süreç olduğundan dolayı, doğrudan manevî danışmanlık ve destek hizmetlerinin kapsamına girmektedir. Göçün sosyal, psikolojik, ekonomik, kültürel vb. boyutları, göçmenlerin karşılaştıkları sorunların özellikleri ve bunların iç içe olması düşünülürse bizzat göçmenlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Türkiye bağlamında göçmenlere verilecek manevî danışmanlık hizmetlerini geliştirilmek ve etkinleştirmek için bu alana özgü somut araştırmalar yapılmalıdır.
- Ayrıca Ahıskalı göçmenler bağlamında din ve maneviyat, sorunlarla baş etme yolları, yaşam düzeyi, ruh sağlığı, travmaları giderme, sosyal destek algıları vb. değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinde derinlemesine araştırmalar yapmak şarttır. Dolayısıyla göçmenlere yönelik etkili manevî danışmanlık hizmetleri verilmesi söz konusu etkinliklerin (kendini geliştirme, meslek edinme, sosyalleşme, STK ve kapsamında örgütlenme, kültürel faaliyetler vb.) dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, DH. EUM.5.ğb, Dosya No: 55, Gömlek No: 26, Vrk. 3/1-2.

DEPORTATSİYİ NARODOV SSSR (1930-1950-YE GODI), çast 1; Dokumentalniye istoçniki Tsentarlnogo gosudarstvennogo arkhiva Oktyabrskoy revolyutsii, vışşih organov gosudarstvennoy vlasti i organov gosudarstvennogo upravleniya (TsGAOR) SSSR. Materialı k ser: Narodı i kulturnı. Vıp. XII / Sost. O.L. Milova. Predisl. T.F. Pavlovoy. Moskova, 1992, c. 53-58 (Belge No 13).

İSTORİYA STALİNSKOGO GULAGA: V 7 t. T. 1: Massoviye repressii v SSSR. Otv. red. N. Vert, S.V. Mironenko, Otv. sost. İ.A. Zyuzina Moskova: ROSSPEN Yayınevi, Moskova, 2004, s. 507-510 (Belge No 175);

İZVESTİYA GAZETESİ, “Deklaratsiya verhovnogo soveta SSSR “O priznanii nezakonnimi i prestupnimi repressivnih aktov protiv narodov”, podvergşihnya nasilstvennomu pereseleniyu, i obespeçenii ikh prav” 14 Kasım, Moskova, 1989.

İZVESTİYA GAZETESİ, “Ukaz Prezidenta SSSR “O vosstanovlenii prav vseh jertv političeskih repressiy 20-50-kh godov”, 15 Ağustos, Moskova, 1990.

İZVESTİYA GAZETESİ, Postanovleniye Verhovnogo Soveta SSSR “Ob otmene zakonodatelnıkh aktov v svyazi s “Deklaratsiyey verhovnogo soveta sssr ot 14 noyabrya 1989 goda “o priznanii nezakonnimi i prestupnimi repressivnih aktov protiv narodov, podvergşihnya nasilstvennomu pereseleniyu, i obespeçenii ikh prav”, Moskova, 14 Mart 1991.

RGAE RF, Fon 1562, kayıt numarası 336, kayıt birimi 966-1001, Po rayonam, rayonnim tsentram, gorodam, poselkam i krupnim selskim naselyonnim punktam. Gosplanizdat, Moskova, 1941.

RUSYA FEDERASYONU DEVLET ARŞİVİ, Koleksiyon R-9401. Liste 2. Dosya 37. S. 64-66. Onaylı kopya.

RUSYA FEDERASYONU DEVLET ARŞİVİ, Koleksiyon R-9401. Liste 12. Dosya 207. C. 2. Y. 1944.

İNCELEME VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

ABACI D. Zeynep, “Balkan Savaşları’na Kadar Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler: Osmanlı Devleti’nin Yaptığı Düzenleme ve Uygulamaların Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2009, ss. 59-72.

ACIPAYAMLI Orhan, “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 1-2, Ocak-Haziran 1962.

ADIGÜZEL Yusuf, *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

- AĞAOĞLU Zeynettin, *Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç Koşulları ve Sorunları* (Yenibosna Örneği) (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2011.
- AĞILKAYA Zuhâl, Şahin AĞILKAYA, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- AHISKALI Mircevat, *Gurbetten İniltiler (3) Karış Karış Fergana*, 1. b., Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- AKHTAR Salman, *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*, çev. Sedef Ayhan, 1.b., İstanbul: Sfenks Kitap, 2018.
- AKKİYEVA Svetlana, "Etnokulturnoe pazvitie turok-mesketintsev (ahıska) v Kabardino- Balkarii 1969- 2019 gg, *Kultura i Tsivilizatsiya Dergisi*, C. 9, № 3A, 2019, ss. 144-155.
- AKPINAR Erdal, "Donetsk'ten Erzincan'a: Ahıska Sürgünlerinin Son Göçü", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-14 Ekim 2016, Ankara, ss. 327-343.
- AKSOY Zeynep, "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 20, 2012, ss. 292-303.
- AKTÜRK Şener, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik", *Doğu Batı Dergisi*, S. 38, 2012, ss. 23-53.
- ALASANİA Guili, "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- _____, *Gürcüler ve İslâm Öncesi Türkler*, çev. Nanuli Kaçarava, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 1 Basım, 2013.
- ALIM Mete, DOĞANAY Serkan, ŞİMŞEK Oğuz, "Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 15, 2006, ss. 303-322.
- ALİYEVA İrada, *Politiçeskoye i sotsialnoe ekonomičeskoye polojenie Azerbaycantsevt Tiflisskoy Gubernii (1846-1917)*, Bakü: Bakü Yayınevi, 2009.
- ALİYEVA Minara, Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (11),-. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12711/154713> 2001, ss. 134-139.
- ALPBAZ Eda, *Geri Dönüş Yasası Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Gürcistan Cumhuriyeti'ne Dönüşü* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2018.
- ALTAŞ Nurullah, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine DeneySEL Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, 1999, ss. 599-659.
- _____, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, C. 2, ss. 327-350.

- ALTINTAŞ Muhammed Esat, “Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)”, *Diyanet İlmî Dergisi*, C. 55, S. 1, 2019, ss. 51-119.
- ANİSİMOV Sergey, *Kafkas Kılavuzu*, Putevoditel, Moskra-Leningrad, Gos. İzdatelstvo, 1928.
- ARGYLE Michael, “İbadet ve Dua”, çev. Mustafa Koç, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, ss. 317-338.
- ARSLANOĞLU, Cem Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.
- _____, *Kars Milli Şurası*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.
- ASLAN ASKEROĞLU Ayna, “Konferanslar ve Anlaşmalarda Ahıska (XIX.-XX. Yüzyıllar)”, 2. *Uluslararası Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri*, Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayını, 2019, ss. 49-54.
- ASLAN Betül, *I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türklerinin” “Anadolu Türkleri’ne “Kardeş” Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.
- ASLAN Kıyas, *Ahıska Türkleri*. Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği: Ankara, 1995.
- AYDIN Ali Rıza, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 2, 2009, ss. 87 – 100.
- AYDIN Ayşegül, *Göç Olgusu Ekseninde Mikro Sosyal Uyum Ve Aktif Vatandaşlık Katılımı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Üzümlü/Erzincan Ahıska Türkleri Örneği* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2022.
- AYDIN Cüneyd, “Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz”, *İstanbul 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi üzerinde Beşeri ve Sosyal Bilimler (İBAD)*, ed. Hayrullah Kaya, 2017, ss. 305-316.
- AYDIN Hayati, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
- AYDIN Nermin Zahide, “Dış Tehditlerin İç Göçler Üzerine Etkisi: Kilis Örneği”, KAYES *I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Kahramanmaraş 2017, ss. 67-82.
- AYDINGÜN Ayşegül, “Creating, Recreating and Redefining Ethnic Identity: Ahıska/Meskhetian Turks in Soviet and Post Soviet Contexts”, *Central Asian Survey*, V.2, N.2, June 2002, pp. 185-197.
- _____, *Rethinking ethnic identity formation: The case of the Ahıska (Meskhetian) Turkish in Turkey and Kazakhstan*, (Doktora Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- AYDINGÜN Ayşegül, AYDINGÜN İsmail, *Ahıska Türkleri, Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014.

- AYTEN Ali, Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- BADEM C, S.V. KORYAGİN, S. D. LOGİNOV, *Russko-Turetskya Voyna 1828-1829 gg.*, Moskova: Drevnekhraniliše, 2019.
- BAHADIR Abdülkerim, “Psikoterapide Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Victor Frankl”, *UÜİF Dergisi*, C. 9, S. 9, 2000, ss. 469-486.
- _____, Hayatın Anlam Kazanmasında Psikosoyal Faktörler ve Din (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- _____, İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- BALOĞLU Burhan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, İstanbul: Der Yayınevi, 1997.
- BANZIGER Sarah, Marinus Van Uden, Jacques Janssen, “Praying and coping: The relation between varieties of praying and religious coping styles”, *Mental Health, Religion & Culture*, V. 11, N. 1, January 2008, ss. 101–118.
- BARATAŞVİLİ Latifşah, BARATAŞVİLİ Klara, “Mı-Meskhi”, *Literaturnaya Gruziya*, S. 8, Tiflis, 1988, ss. 85-132.
- _____, “Mı-Meskhi”, *Literaturnaya Gruziya*, S. 9, Tiflis, 1988, ss. 98-146.
- _____, “Mı-Meskhi”, *Literaturnaya Gruziya*, S. 10, Tiflis, 1988, ss. 91-115.
- _____, “Mı-Meskhi”, *Literaturnaya Gruziya*, S. 11, Tiflis, 1988, ss. 150-181.
- _____, “Ahıskalı Baba ve Kızından Hatıralar” (1917-1988), çev. Orhan Uravelli, İstanbul: Cinius Yayınları, 2022.
- BARTRAM David, POROS Maritas V., MONFORTE Pierre, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, çev. I. A. Tuncay, Ankara: Hece Yayınları, 2017.
- BATİAŞVİLİ Elberd, “Drevniye Meskhetskiye “Khodabuni”: Traditsii i Perspektivi”, *II. Naučno-Obşestvennaya Konferentsiya, Problem i Repatriatsii, Reabilitatsii i Integratsii Naseleniya, Deportirovannogo v 1944 godu iz Yujnoy Gruzii*, Tiflis, 2001.
- BAVLI Durmuş, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ahıska Türklerinin İnegöl’e Yerleştirilmesi ile İlgili Arşiv Örnekleri (1878-1904)”,
- BAYGELDİ Merve Reyhan, *Kültürel Sermayeden Sosyal Sermayeye Maneviyat Ve Din: Hükümlülerin Manevi danışmanlık Deneyimleri*, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- BAYRAKTAR Rasim, *Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011.
- _____, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.
- BAYRAMOV Firiddin, *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2006.

- BECK Richard, "The Function of Religious Belief: Defensive Versus Existential Religion", *Journal of Psychology and Christianity* 2004, Vol. 23, No. 3, pp. 208-218.
- BERDZENİŞVİLİ D. K., *İstoričeskaya geografiya Yujnoy Gruzii (Sredniye veka)*, (Doktora Tezi), İnstitut İstorii, Arkheologii i Etnografii im. İ. A. Djanaşvili, Tbilisi: Metsniereba Yayınevi, 1985.
- BERG B. L., LUNE H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.
- BERKOK İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.
- BETTS Alexander, *Zorunlu Göçler ve Küresel Politikalar*, çev. S. M. Türkaslan, Ankara: Hece Yayınları, 2017.
- BEYDİLLİ Kemal, "1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, C. XIII. Ankara: Ayrıbasım, 1988, ss. 365-469.
- Bİ Mahmut, *Kafkasya Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- BİLGE Sadık Müfit, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasi- Askeri ve İdari Taksimatı (1454-1829)*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2005.
- BİLGİN Nuri, *Tarih ve Kolektif Bellek*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013.
- BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- BİLEN Nesli K., *Psikanaliz ve Göç: Gitmek Mi Kalmak Mı?* İstanbul: İthaki Yayınları, 2018.
- BORBA ZA POBEDU SOVETSKOY VLASTİ V GURZİİ, *Dokumenti i materialı (1917-1921)*, Tiflis, 1958.
- BOSTAN İdris, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- BROSSET Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, 1. b., çev. Hrand D. Andreasyan, Erdoğan Merçil, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003
- BUGAY N. F., "Turki Mesketinsı: Dolgiy put kı reabilitatsii (1944-1994)", *Sbornik Dokumentov*, Moskva: İzdatelskiy Dom Ross, 1994.
- _____, *Sovyet Arşivlerine Göre Ahıskalı Türklerin Sürgünü, (Ahıskalı Türkleri: Rehabilitasyona Giden Uzun Yol)*, çev. Susanna Ayvaz, Ankara: Berikan Yayınevi, 2021.
- BUGAY N.F., L. BERİYA, İ. STALİNU: "Soglasno vaşemu ukazaniyu", Moskova: AİVO-XX Yayınevi, 1995.
- BUGAY N.F., MAMAEV M.İ., *Ahıskalı Türkler, Gürcistan, Özbekistan, Rusya, ABD*, Çev. Çınara Hürişan, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.
- BUNTÜRK Seyfettin, *20. yüzyılda Ahıska Türkleri*, (Doktora Tezi) Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2005.

- _____, *Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- BÜLBÜL Kudret, ÖZİPEK Bekir, KALIN İbrahim, *Aşk ile Nefret Arasında: Türkiye’de Batı Algısı*, Ankara: SETA Yayınları, 2008.
- CAFAROV Y. R., *Gunnı i Azerbaycan*, Bakü: Elma Yayınevi, 1985.
- CARREL Alexis, ŞERİATİ Ali, *Dua*, çev. Kerim Güney, İstanbul: Bir Yayınevi, 1983.
- CASTLES Stephen, MILLER J. Mark, “Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri”, çev. B. U. Bal, İ. Akbulut, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- CEBECİ Suat, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitim Dergisi*, C. VIII, S. 19, 2010, İstanbul, ss. 53-69.
- CENGİL Muammer, “Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, 2003.
- ÇIKİA Sergi, *Gurcistanis Vilaietis Didi Davtari*, C. I, İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi, 1947.
- COHEN Robin, *Global Diasporas: An Introduction*, London: Routledge, 2008.
- CONNERTON Paul, *Toplular Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- CONQUEST Robert, Meskhetians: A lost people. *The Times*, 5.08.1970 (*Kayıp Bir Halk: Rusya Meskenyalıları*, çev. Eşref Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 50, 1987, 1987, ss. 183-188.
- CUFTA Muharem, *Kanser Hastalığı ile Başa Çıkmada Dini İnanç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)*, (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 2014.
- CÜCELOĞLU Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- ÇAĞLAYAN S., “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2006, ss. 67-91.
- ÇAKIR Sabri, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, ss. 129-142.
- ÇELEBİ Evliya, *Kniga Puteşestviya (İzveçeniya İz Soçineniya Turetskogo Puteşestvennika VII Veka)*, *Perevod i Kommentarii. Vıpusk 3. Zemli Zakavkazya i Sopredelnıx Oblastey Maloy Aziii i İrana*, Moskova: Nauka İzdatelstvo, 1983.
- ÇEVİK Abdulkadir, CEYHUN, Birsen *Psikopolitik Yönden Kimlik Gelişimi ve Etnik Terörizm*, Ankara: Politik Psikoloji Merkezi, 1995.
- ÇINAR İkrım, *Atabek Yurdu: Jeopolitik Yaklaşım*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.
- ÇINAR M. A., *Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*, Ankara: Astana Yayınları, 2020.

- ÇİFÇİ AİŞE, *Ağır Hastalıklarla Başa Çıkma Dinin Rolü, (Kanser Hastalığı Örneği)*, (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- ÇIKADZE Yelena, “Uzbekistan: v poiskah bezopasnogo doma”, Turki-mesketintsı. İntegratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya. Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sank-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007.
- ÇİLOĞLU Fahrettin, “Bir Etnik Grup Olarak Türkiye’de Gürcüler”, *Birikim*, Mart-Nisan, 1995, S. 71-72, İstanbul 1995, ss. 125-128.
- DADAYEV Azad, *Osmanlı Devleti-Çarlık Rusyası Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıska Türkleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı, 2013.
- DAYI S. Esin, *Elviye-yi Selase’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 1997.
- DEVİRİSHEVA Fatima, *Ahıska Türkleri(Sözlü Kültür Bağlamında)* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2006.
- DEDEOĞLU Azad, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI Yüzyıllar Arası)*, (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- DEMİRBAŞ Sibel, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları: Ergenlik Döneminde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR)”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: DEM, 2017.
- DEMİRBAŞ Ayşe Tül, *Ahıska Türklerinde Göç ve Müzikal Deneyimlerin Etkileşimi: Bursa Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji Anabilim Dalı, 2015.
- DEMİREL Muammer, “Ahıska’nın 1829 İşgaliyle Başlayan Göçler”, *2. Uluslararası Bilgi Şöleni, Ahıska Türkleri Bildiri Kitabı*, Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayını, 2019.
- DENZIN N.K., LINCOLN Y.S., *Handbook of Qualitative Research*, 2. ed., Thousand Oaks: SAGE Publications, 2000.
- DİNÇ Fadime Tosik, *Ahıska Türkleri(1800-1921)*, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2015.
- DOĞAN M., “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, S. 21, 2017, ss. 1267-1304.
- DOĞRU Nihat, *Kıpçak Atabegleri (Sa-Atabago): Yukarı Kür-Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze*, İzmir: Özkaner Klışe Ofset, 2004.
- DOKUMENTI İ MATERIALI PO VNEŞNEY POLİTİKE ZAKAVKAZYA İ GRUZİİ(DMGZ), Belge 160, Tiflis, 1919.

- DURMAZ Betül, *Sürgün Edilmiş Topluluklarda Etnik Sınırlar ve Kimlik: Türkiye’de ve ABD’de Yaşayan Ahıska Türklerinin Karşılaştırmalı Analizi*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- DURSUN Davut, “Kafkasya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: Türkiye Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- DÜZGÜNER Sevede, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten - Nuri Tınaz, İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- EFENDİYEV Oktay, *Azerbaycanskoye Gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*, Bakü: Elm Neşriyatı, 1981.
- EKLEMEZLER Sercan, *Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018.
- ERDİLEK Neşe, “Farklı Göç Türlerinin Gözlendiği Tarlabası Projesi”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2005.
- ERKAN Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996.
- ERSÖZ Serpil, “Ahıska’da İki Büyük Ağız Grubu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 2, S. 4, Aralık, 2013, ss. 105-115.
- ESMELİ İ., ETHEM M., “Ahıska Türklerinin Günlük Hayatla İlgili Bazı Halk İnanışları (Denizli Örneği)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, ss. 325-346.
- FAİK Orhan, *Ahıska’dan Erzincan’a Uzanan Bitmeyen Göç: Ahıska Türklerinin Sürgün ve Zorunlu Göç ile Geçen Hayatı, Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, Ankara: Hegem Yayınları, 2018, ss. 82-111.
- FEYZULLAH Mehebbet, *Türkiye’ye Göç Eden Nitelikli İşgücünün Çalışma Yaşamına Katılımlarında Karşılaştıkları Sorunlar: Ahıska Türkleri Örneği*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), 2022.
- FERRARO Kenneth F., ALBRECHT - JENSEN M.Cynthia, “Does religion influence adult health?”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 30, No. 2. 199, pp. 193-202.
- FRANKL Victor E., “Man’s Search for Meaning”, New York: Washington Square Press, 1985.
- FROMM Erich, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükan, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 1995.
- FYODOROV G. S., *Ranniye tyurki na Severnom Kavkaze (İstoriko-Entografiçeskiye Oçerki)*, Moskova: Moskova Üniversitesi Yayınları, 1978.

- GAMPEL Yolanda, “Sürgünün Figürleri, Farklılığın Oluşumu, İçer Alma, Dışlama, Sürgün”, *Sürgün ve Psikanaliz*, içinde, çev. Levent Mete, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2014, ss. 43-52.
- GOCAYEVA Gülnara, “Sürgün Öncesi Ahıska’nın Birincil Okulları”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Rasim Bayraktar, Ankara: Astana Yayınları, 2015.
- GÖKDEMİR A.Ö., *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara: Gazi Üniversitesi TÜE Yayınları, 1989.
- GUMİLYEV Lev N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. D. A. Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2003.
- GURBANOV Şamil, *Ömer Faig Nemanzade*, Bakü: Gençlik Neşriyatı, 1992.
- GÜMÜŞ Nebi, “1835 Nüfus Defterleri Işığında Ahıska’dan Artvin ve Acara’ya Göçler”, *Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018.
- _____, *Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Yadigârları, Proje Yöneticileri: Nebi Gümüş, Nicole Kançal Ferrari, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 19.
- GÜN Zübeyit, *Çağdaş Psikolojik Akımları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 7. https://www.researchgate.net/publication/315785833_Goc_Psikolojisi, Erişim tarihi 19.03.2020
- GÜNAY Nejla, “Osmanlı’nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu’ya Göç ve İskânı”, *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 61, Bahar 2012.
- _____, “93 Harbinden Sonra Hüdavendigar Vilayetine Yerleştirilen Ahıska Türkleri”, *2. Uluslararası Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri*, Bildiri Kitabı, Bursa, 2019.
- GÜNDÜZ, Mustafa, YETİM Nalan, “Terör ve Göç”, *Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, 1997, ss. 109-116.
- GÜNGÖR Fethi, “Kafkasya’da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Tarihi”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2005.
- GÜNGÖRDÜ Melek, *Allah’a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı, 2001.
- HABLEMİTOĞLU Necip, *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, İstanbul, 2004.
- HACILI Asif, *Ahıska türkləri: inanc dünyası*, Bakü: Mütercim Neşriyatı, 2014.
- _____, *Qeribem Bu Vetende, Axısqa Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Bakü: Gençlik Neşriyatı, 1992.

- HALBWACHS Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları, 2019.
- _____, *Kolektif Hafıza*, çev. B. Barış, Ankara: Heretik Yayınları, 2018.
- HAYTA Akif, “Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler”, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1993.
- HILL E. Wayne, ARMSTRONG Gloria F. “Integrity in pastoral counseling”, *Journal of Religion and Health*, C. 37, S.2, 1998.
- HOENKAMP-BISSCHOPS Anke, “Spiritual direction, pastoral counseling and the relationship between psychology and spirituality”, *Archive for the Psychology of Religion*, C. 23, 2000.
- HOLAHAN Charles J., MOUS Rudolf H., “Personal and contextual determinants of coping strategies”, *Journal of Personality and Social Psychology*, V. 52, V. 5, 1987, ss. 946-955.
- HÖKELEKLİ Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- _____, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- _____, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *U. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 3, S. 3, 1991, ss. 1-156.
- İŞİK Ece, Çetin SEMERCİ, “Nitel Araştırmalarda Veri Üçgenlemesi Olarak Odak Grup Görüşmesi, Bireysel Görüşme ve Gözlem”, *Turkish Journal of Educational Studies*, S. 6, 2019, ss. 53-66.
- İŞİK Harun, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri İngiltere ve Türkiye’deki Uygulamaların Karşılaştırılmalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, C. II, Ankara: DEM Yayınları, 2016, ss. 215-236.
- IZUTSU Toshihiko, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- _____, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.
- İÇDUYGU Ahmet, SİRKECİ İbrahim, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, ed. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss. 249-268.
- İÇDUYGU A., ERDER S., GENÇKAYA Ö. F., *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, MiReKoç Proje Raporları 1/2014, İstanbul: MiReKoç, 2009.
- İLHAN Suat, *Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1999.
- İPEK Nedim, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 17, 2014, ss. 9-20.

- _____, *Osmanlı'da İskân ve Göç*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.
- İSTORİYA SSSR. Uçeb. dlya 10 kl. sred. şk. (Kolektif), Moskova: İzdatelstvo Prosveşeniye, 1990.
- JİROHOV, M.A. *Semena Raspada: Voyni i konfliktı na territorii bıvşego SSSR*, Sank-Peterburg BHV Yayınevi, 2012.
- KAHRAMAN S. Ö., İBRAHİMOV A. “Kafkaslardan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale'de Ahıska Türkleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, C. 22 S. 2, 2013, ss. 77-90.
- KALAFAT Yaşar, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak 'da Eski Türk Dini İzleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- KANBOLAT Hasan, GÜL Nazmi, “Kafkasya'da Cavaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları”, *Stratejik Analiz*, C. 1, N. 6, Ekim 2000, ss. 5-18.
- KANTARCI Hakan, “Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları ve Güç Mücadelelerinin Türkiye'ye Etkileri”, *2023 Dergisi*, S. 53, Eylül 2005, ss. 33-42.
- KARAARSLAN Faruk, *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- KARACA Faruk, “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 1, S. 4, Mayıs 1999.
- _____, *Dini Gelişim Teorileri*, İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- KARACOŞKUN Doğan, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 3, 2004, ss. 23-36.
- KARAGÜL Aslan, “Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 40, 2012, ss. 5-27.
- KAPLAN Melike, “Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi”, *Millî Folklor Dergisi*, C. 12, S. 91, 2011, ss. 150-156.
- KAVAS Erkan, “Dini Tutum – Stresle Başa Çıkma İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 37, Temmuz 2013, ss. 143-168.
- KAVKAZSKİY KALENDAR NA 1914 G, Tbilisi: Kantselyarii Kavkazskogo Namestnika, 1913, ss. 126-129.
- KAYA Ayhan, *Berlin'deki Küçük İstanbul*, İstanbul: Büke Yayıncılık, 2000.
- _____, *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- KERİMOV İ. A., *Jivaya istroriya Gasprinskogo, Po materialam gazeti “Tercyuman”*, Simferepol, 1999.
- KESKİNÖZ BİLEN Nesli, *Psikanaliz ve Göç: Gitmek Mi Kalmak Mı?* İstanbul: İthaki Yayınları, 2018.

- KEYKURUN Naki, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, Ankara: İlke Yayınları, 1998.
- KILAVUZ M. Akif, “Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. 11, S. 2, 2002, ss. 73 – 86.
- KILAVUZ M. Akif, Esra KILAVUZ, “Yaşlanma Döneminde Kayıplarla Başa Çıkmada Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, ss. 17-41.
- KILINÇER Hatice, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: DEM, 2017.
- KIRZIOĞLU Fahreddin, “Ahıskalı 14 Halk Şairimizden Birer Parçalar”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi*, S. 47, Eylül 1966, ss. 1021-1022.
- _____, “Türk-Gürcü Savaşı’nda En Büyük Milli Kahramanımız: Y. Mühendis Osman Server Atabek (1886-1962)”, *Kars İli, Sayı: 1 (Özel Sayı: Çıldır, Ardahan, Hanak Posof İlçelerinin Kurtuluşunun 45. Yıldönümü)*, Ankara: Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 1966.
- _____, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- _____, *Kars Tarihi: Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu’na Değın ve Ekleme, 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, C. 1, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.
- _____, *Milli Mücadelede Kars*, İstanbul: Hamle Matbaası, 1960.
- _____, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- _____, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- _____, “Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli Şura Hükümeti)”, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, S. 2, Ekim, 1968.
- KIZILÇELİK S., “Mersin’e Göç Etmiş İnsanların Sağlık Koşulları Üzerine Bir Çalışma”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Kongre Özet Kitabı*, Ankara: 1996, s. 657-665.
- KİMTER Nurten, “Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Haz. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- KİRMAN Mehmet Ali, “Dua”, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- KOÇ Mustafa, “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – I”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2012, ss. 201-237.
- _____, *Manevi-(Psikolojik) Danışmanlık Müslüman - Türk Diasporası Örneği*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

- KOENING Harold G., LARSON David B., "Religion and mental health: Evidence for an association", *International Review of Psychiatry*, 2001, ss. 67-78.
- KOLPAKOVA M.Y., *Pastorskoye konsultirovaniye i psihkoterapiya*, Moskova Devlet Psikoloji Pedagoji Üniversitesi Yayını, 2009.
- KOLUKIRIK Suat, "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 59, 2011, ss. 167-190.
- KOYUNCU Ahmet, "Sığınmacılar ve Konya", *Konya Kitabı XVII: Geçmişten Günümüze Göçler*, Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları, 2019, ss. 233-251.
- _____, Rukiye ŞİMŞEK, "Ulusaşırı Göç ve Toplumsal Uyumda Din Eğitiminin Rolü: Erzincan Üzümlü'deki Ahıska Türkleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 44, 2020, ss. 423-444.
- KÖSE Ali, AYTEN Ali, "Din Psikolojisi", İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2019.
- KÖKNEL Özcan, *Depresyon Ruhsal Çöküntü*, İstanbul: Altın Kitapları Yayınları, 1989.
- _____, *İnsanı Anlamak*, 6. b., İstanbul: Altın Kitaplar, 1997.
- KÖYLÜ Mustafa, "Kur'an'da Ruh Sağlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 31, Mayıs 2011, s. 95-96.
- _____, "Ruh Sağlığı ve Din", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, ss. 87-100.
- KUKULOV Tahircan, *Ahısxa Türklərinin tarixinə bir nəzər*, Abilov, Zeynalov ve Oğulları Yayınevi, Bakü, 1999.
- _____, *Axısxa: Adət, Mərasim və Tabirləri*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- KULA Naci, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", *G. Ü. Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 2002, S: 1, ss. 241-242.
- _____, "Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, ss. 45-61.
- _____, *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*, İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- KUŞDİL M. Ersin, "Göçün Yaratdığı Psikolojik Sorunlar; Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım", *Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Zorunlu Göçün 20. Yılına Anma Etkinlikleri Panel Konuşması-2009*, ss. 1-13.
- KUZNETSOV V. A., *Oçerki İstorii Alan*, Vladikafkaz, 1992. <http://iratta.com/alans/>, (06.07.2018).
- KÜÇÜKCAN Talip, KÖSE Ali, Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme), İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- KÜMBETOĞLU Belkız, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2017.
- LARTEY E. Y., *In Living Color: An Intercultural Approach To Pastoral Care And Counseling*, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2003.
- LAZARUS Richard S., FOLKMAN Susan, “Personal Control and Stress and Coping Process: A Theoretical Analysis”, *J. Personal Social Psycholgy*, 46, 1984, p. 839-852.
- LICHTMAN Marilyn, *Qualitative Research in Education: A User’s Guide*, 3. ed., Los Angeles, New Delhi: London: SAGE Publications, 2013.
- LIDDELL P. G., *A Handbook of Pastoral Counselling*, London: Mowbray Publishing, 1983.
- LOMSADZE Şota, *Meskheta i Meskhi*, Tiflis: İzdatelstvo Tbilisskogo Universiteta, 1975.
- LURYE Maks, STUDENİKİN Petr, *Zapah gari i gorya. Fergana: Trevojnny iyun 1989-go*, Moskova: İzdatelstvo Kniga, 1990.
- MAALOUF Amin, *Ölümcül Kimlikler*, çev. A. Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- MAMAŞLI M. Kuzu, “Ardahan Sancağımızda Moskofların Kırgın ve Zulümleri.”, *Kars İli, S. I (Özel Sayı: Çıldır, Ardahan, Hanak Posof İlçelerinin Kurtuluşunun 45. Yıldönümü)*, Ankara: Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 1966.
- MAMADOVA Malak, *Sürgün Toplumlarda Vatan Algısı: Ahıskalı Türkler Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- MAMMADOV Rasim, *Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklor ve Etnografyası* (Yüksek Lisans Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016.
- MAMULİYA Guram, “Kontseptisya gosudarstvennoy politiki Gruzii b otnoşenii deportirovannih i repatoravannih v Gruziyu meskhov. İstoriya i sovremennost”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, S. 1, 1999, ss. 152-160.
- MARINUS H.F. van Uden ve diğerleri, “Religious and Nonreligious Coping among Cancer Patients”, *Journal of Empirical Theology*, V. 22, 2009, ss. 195-215.
- MARR N. Y., *Zametki o turetskom yazıke okrestnostey Abastumani*, Leningrad, 1937. _____, *Yazık i obşestvo, Gos. İzd. Akademii Nauk*, Moskova, 1934.
- MATEVOSYAN Lyuba, *Eti udevitelniye armyane iz Akhaltsikha*, Perm: İzdatelstvo Mejregionalny Biblioteçny Kollektor, 2010.
- MEMMEDLİ Şureddin, Yunus ZEYREK, “Sürgün Öncesi Ahıska’da Basın Faaliyetleri”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Rasim Bayraktar, Ankara: Astana Yayınları 2015, ss. 407-419.

- MERRİAM Sharan B., *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, çev. Selahattin Turan, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- MİNAYEVA T. M., *K voprosu o polovtsakh na Stavropolye po arkehologičeskim dannım*, MİSK. Vıp. 11, Stavropol, 1964.
- MUTLU Nilüfer, “Ahıskalı Türkler ve Türkiye’ye 25 Yıllık Göç Süreci”, *KAYES, I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Kahramanmaraş 2017, ss. 10-26.
- _____, “Ahıskalı Türklerde Etnik Bilinçten Milli Bilince Geçiş Üzerine”, *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, C. 2, Erzincan: Erzincan Üniversitesi, 2017 ss. 193-201.
- _____, *Zorunlu Göçte Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği, Çarpıcı Sonuçları Ve İlginç Farkları*, Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar, ed. Orhan Gürsu, Ömer F. Söylev, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- MUTLU Nilüfer, A. Minara ÇINAR, Orhan URAVELLİ, *Ahıska Halk Şiirlerinden Seçmeler*, Bursa: Öner Matbaacılık, 2017.
- MÜRSÜL Damla, *Türkiye’ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi* (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018.
- NALÇAOĞLU Halil, “Vatan: Toprakların Altı Üstü Ötesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 292- 308.
- NECATİ M. Osman, *Kur’an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Ankara: Fecr Yayınları, 2. baskı, 2004.
- NEMANZADE Ömer Faik, *Seçilmiş Eserleri*, haz. Şamil Gurbanov, Bakü: Yazıcı Yayınevi, 1983.
- NEVRUZ Yılmaz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş: Başlangıçtan Moğol İstilasına Kadar*, C. 1, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2013.
- NİYAZOV Ahmet, “Ahıska Mufasssal Defteri Bilmecesi”, *Bizim Ahıska*, S. 42, 2016, ss. 16-19.
- OH Chong Jin, *Ahıska Turks and Koreans in Post-Soviet Kazakistan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture* (Doktora Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2006.
- OK Üzeyir, “Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş, Mustafa Köylü, İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2014, ss. 37-58.
- _____, *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı, 1997.
- OLİYEVA Alfira, *Ahıska Kültürü ve Temel Söz Varlığı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012.

- OMAN Douglas, Dwayne REED, "Religion and Mortality the Community-Dwelling Elderly", *American Journal of Public Health*, V. 88, N. 10, October 1998, ss. 1469-1475.
- ORAN Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2000.
- OSİPOV A.G., "Dvijenije meskhetintsev za repatriatsiyu (1956-1988)" *Etnografičeskoye Obozreniye*, S. 5, Moskova, 1998.
- _____, "Ferganskiye sobitiya 1989 goda (konstruirovaniye etničeskogo konflikta). Ferganskaya dolina: etničnost, etničeskiye prosessi, etničeskiye konflikty", *Otv. Red. S.N.Abaşin, V. İ. Buşkov, İnstitut etnologii i antropologii im. N. N. Miklyxo-Maklaya. M., İzdatelstvo Nauka*, 2008, ss. 164-223.
- _____, *Osnovniye napravleniya izmeneniy v samosoznanii i kültüre Akhaltsihskih (meskhetinskih) turok (20-e gg XIX - 90-e gg XX v.)*, (Doktora Tezi), İnstitut etnologii i antropologii, Moskova, 1993.
- _____, *Rossiyskiy opıt etničeskoy diskriminatsii: meskhetintsi v Krasnodarskom kraye*, Moskova: Zvenya Yayınevi, 1999.
- _____, *Fergana Olayları*, çev. O. Uravelli, Ankara: Bizim Ahıska Dergisi, Bahar 2019, ss. 23-29.
- OSİPOV Aleksandr, Stive SVERDLOV, "Sotsialnaya dinamika i liderstvo ve soobşestvah turok-meskhetintsev", *Turki-meskhetintsi. İntegratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*, Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sankt-Peterburg: "Alateyya", 2007.
- ÖNAL Ülkü, *Ahıska'dan Sürgün Hatıraları*, Ankara: Matsa Basımevi, 2013.
- ÖNER Necati, *Stres ve Dinî İnanç*, Ankara: TDV Yayınları, 5. b., 1994.
- ÖZBAYDAR Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- ÖRNEK S. Veyis, *Türk Halkbilim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- ÖZCAN Kemal, "Stalin Döneminde Sürgünler", *Stalin ve Türk Dünyası*, der. Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin, İstanbul: Kaknüs Yayınlar, 2007, ss. 193-215.
- _____, *Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1941-1991)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, 2002.
- ÖZDEŞ Emre, *Rusların Kafkasya'daki Yayılma Politikası ve Ahıska Türkleri* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018.
- ÖZDOĞAN Öznur, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 47, 2006, ss. 127-141.
- _____, *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, Ankara: Lotus Yayınları, 2005.
- ÖZEN Yener, "Tanrı-Sen ve Ben Üçümüzün Yolu: Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliği Üzerine", *Din Bilimler Akademik Araştırma Dergisi*, S. 10, 2010, ss. 41-57.

- ÖZENSEL Ertan, “Bir İlçenin Modern Zamanlardaki Zihin Kodları: Kulu’dan İsveç’e Göç”, *Konya Araştırmaları: Göç ve İskân*, Konya: Palet Yayınları, 2017, ss. 327-340.
- ÖZER Demet Sinem, *Ülke Dışından İskânlı Göçmen Statüsünde Türkiye’ye Getirilen Göçmenlerin Gündelik Yaşam Pratikleri: Erzincan Üzümlü’de Yaşayan Ahıska Türkleri Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2019.
- ÖZKAN Aysun, “Hastanelerde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: DEM Yayınları, 2017, ss. 61-103.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- PARGAMENT K. I., ENSING D. S., FALGAUT K., OLSEN H., REILLY B., SILVERMAN M., HAITSMA K. Van, WARREN R., “God help me (1): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events”, *American Journal of Community Psychology*, 1990, 18 (6), p. 793-824.
- PARGAMENT K.I., ISHLER K., DUBOW E., STANOC P., ROUILLER R., CROWE P., CULLMAN E., ALBERT M., B. ROYSTER J., “Methods of religious coping with the gulf war: Cross-sectional and longitudinal analyses”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33 (3), 1994, s. 347-361.
- PARGAMENT K.I, *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford, çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 1, Ocak-Haziran 2005.
- _____, “God help me: Toward a theoretical framework of coping fort he psychology of religion”, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, S. 2, 1980, p. 204-205.
- _____, *Tanrım Bana Yardım Et: Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru*, çev. Ahmet Albayrak, Tabula Rasa-Felsefe Teoloji, Y. 3, S. 9, Isparta, 2003.
- PARGAMENT Kenneth I., PARK Crystal L., “In times of stress: The religion-coping connection”, ed. Bernard Spilka, Daniel N. McIntosh, *The Psychology of Religion Theoretical Approaches*, Westview Press, 1997.
- PARK Crystal L., *Din ve Maneviyat Psikolojisi, Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, çev. İlker Yenen, der. Raymond F.Paloutzain, Cristal L. Park, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.
- PAZARLI Osman, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 29; Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- PEALE Norman Vincent, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev. Şahin Cuceloğlu, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999.
- PEKER Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Samsun: Sönmez Matbaası, 1993.

- PEKOLCAY Necla, “Mevlid”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid--suleyman-celebi>, Erişim tarihi 09.11.2023.
- PEREVALENKO Vasiliy Fyodoroviç, “Akhaltsıh”, *Kavkazskiy kalendar za 1852 god, izdanniy ot kantselyarii Kavkazskogo Namestnika*, Tiflis, 1851.
- PETERSEN William, “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, V. 23, N. 3, 1958, ss. 256-266.
- PİRİYEVA Sevil, *Ahısxa türkləri Azərbaycanda (tarixi, sosial-mədəni həyat)*, Bakü: Elm Yayınevi, 2005.
- POHL Otto, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949*, Greenwood Pres, 1999.
- POLYAN P.M., *Geografiya prinuditelnykh migratsii v SSSR*, Moskova, Rusya Bilimler Akademisi, 1998.
- RAHMAN Fazlur, *İslâmî Yenilenme Makaleler II*, çev. Adil Çiftçi, 2. b., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- RAMADANOVA Sabina, *Antalya’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı* (Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014.
- ROSE Peter I., “Tempest-tost: Exile, ethnicity, and the politics of rescue”, *Sociological Forum*, S. 8, 1993, ss. 5-24.
- SAĞIR Adem, *Sosyal ve Tarihsel Bağlamda Os/Kırgızistan’a Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- SALDANA J., *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Los Angeles: Sage Publication, 2009.
- SAPMAZ Ahmet, *Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.
- SARI Mustafa, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi(1918)” *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Mart 2016, ss. 75-99.
- SARISIR Serdar, *Demografik Oyun: Sürgün*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006.
- SAYDAM Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- SBORNIK STATISTIČESKIH SVEDENİY O KAVKAZE, Tiflis, 1869, Tom 1, s. 43, 50.
- SCWARZER Ralf, KNOLL Nina, “Positive coping: Mastering demands and searching for meaning”, ed. Shane J. Lopez and C.R. Snyder, *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*, Washington, DC: American Psychological Association, 2004, p. 393.
- SEİDZADE D. B., *Azerbaycanskiye deputatı v Gosudarstvennoy Dume Rossii*, Bakü, 1991.

- SENYUTKINA O. N., *Tyurkizm kak istoricheskoye yavleniye (Na materialah Rossiyskoy imperii)*, Nijniy Novgorod, 2007.
- SEYYAR Ali, “Manevi Sosyal Hizmetlerin İslami Çerçevesi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, ss. 127-153.
- SHOBHNA Joshi, SHILPA Kumari, MADHU Jain, “Religious belief and its relation to psychological wellbeing”, *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, July 2008, Vol. 34, No.2, pp. 345-354.
- SİMONENKO V.A., *Meskhetinskiye Turki: İstoriçeskaya sudba i problemi kulturnoy adaptatsii*, (Doktora Tezi), Krasnodar: Rusya Federasyonu Kuban Devlet Üniversitesi, 2002.
- SİNANOĞLU Mustafa, “İbadet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- SMITH Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- SÖYLEV Ömer Faruk, “Türkiye de Dini Danışma ve Rehberlik Alanları İmkânları ve Yöntemleri Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20 S. 1, 2016, ss. 583 - 584.
- _____, *Türkiye’de Dini Danışmanlık ve Rehberlik: Alanları, İmkânları ve Yöntemleri (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- SPETSPERESELENTSI V SSSR, *İstoriya Stalinskogo Gulaga, Konets 1920-kh godov - pervaya polovina 1950-kh godov: Sobraniye dokumentov v 7-mi tomakh. Otv. red. i sost. T.V. Tsarevskaya-Dyakina*, C. 5. Moskova, ROSSPEN, 2004.
- SPIILKA Bernard, SHAVER Phislip R., KIRKPATRICK Lee A., “A general attribution theory for the psychology of religion”, ed. Bernard Spilka, Daniel N. McIntosh, *The psychology of religion: Theoretical approaches*, University of Denver, Westview Press, 1997, s. 154 – 156.
- SPIILKA Bernard, *The Psychology of Religion an Empirical Approach*, 3. ed., New York: The Guilford Press, 2003.
- SUMBADZE Nana, “Gruziya: Vozvraşeniye domoy?”, *Turki-mesketintsı: İntegratsiya, Repatriatsiya, Emigratsiya*, ed. T. Trier, A. Khanjina, Sankt Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007.
- SÜMER Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.
- SÜRMELİ Murat, *Iğdır’ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, 2016.
- SVANİDZE M., *Kh İzuçeniye v Gruzii istorii Turtsii za 30 let (1945-1946), Tyurkologicheskii Sornik -1976*, Moskova: İzdatelstvo Nauka, 1978.
- ŞAHİN C., “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 2, 2001.

- ŞAHİN Enis, *Türkiye ve Maveray-ı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara: TTK Basımevi, 2002.
- ŞAHİN Tuba Kevser, *Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşat ve Rehberlik Büroları*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- ŞAHİN Zuhul A., *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- ŞAKİROĞLU Rüstem, *Sosyal-Kültürel ve Dini Yönleriyle Azerbaycan'ın Saatli İline Bağlı Şirinbey Köyü (Ahıska Türkleri Örneği)* (Yüksel Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2016.
- ŞAMİLOĞLU Ali Rasizade, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları”, çev. Muhibbi Ahmedov, *Belleten*, C. 55, S. 212, 1991, ss. 239-255.
- ŞENOL Feridun, *Geç Ortaçağ Güney Kafkasya (Azerbaycan-Gürcistan-Ahıska) Tarihi Coğrafyası (11 yy. Başlarından 15. yy. İkinci Yarısına Kadar)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017.
- ŞENTÜRK Habil, *Din psikolojisi*, İstanbul: Esra Yayınları, 1997.
- _____, *Psikolojik Açıdan Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, İzmir: Bahar Yayınevi, 1985.
- ŞERİATİ Ali, *Dua*, çev. Mustafa Saruhan, 6. b., İstanbul: YZY Yayınları, 2006.
- ŞEVARDNADZE Eduard, *Gelecek Özgürlüktür*, çev. Ayşe Karasu, İstanbul: AFA Yayınları, 1992.
- ŞİRİN Turgay, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- _____, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- ŞİRİNOĞLU Yunus, *Gömen Ahıskalılarda Aile (Bursa Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2019.
- TARHAN-MOURAVİ Georgiy, “Gruziya: Pravoviye i političeskiye aspektı repatriatsii”, *Turki-mesketintsı. İntegratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya*, Red. Tom Trier i Andrei Khanjin, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007.
- TAVKUL Ufuk, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul, 2002.
- TEKELİ İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S. 50, 1990, ss. 49-51.
- _____, *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2011.

- TEMİZ Y. E., “Erdem Temelli Müdahalelerin Dini Danışmanlık ve Rehberliğe Katkısı: Pozitif Psikoloji Yaklaşımı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten, İstanbul: DEM, 2017, ss. 301-352.
- THOMPSON Paul, *Geçmişin Sesi*, Çev. Ş. Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- TORADZE İ., “Zametki o sostoyanii promışlennosti v Akhaltsikhskom uyezde Tiflisskoy gubernii” *Sbornik materialov po opisaniyu mestnostey i plemyon Kavkaza- SMOMPK*, V.1, Tiflis 1881, ss. 69-80.
- TOPÇU Damla, *Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri İle İlgili Sosyolojik Araştırma (İnegöl Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018.
- TRIER Tom, KHANJIN Andrei, “Vvedeniye”, *Turki-mesketintsi: Integratsiya. Repatriatsiya. Emigratsiya.*, Sankt Peterburg: İzdatelstvo Alateyya, 2007.
- TUALLAGOV A. A., *Severnıy Kavkaz: Ot Skifov Do Rannikh Alan (İstoriko-Arkheologičeskiye Oçerki)*, Vladikavkaz, 2007.
- TUĞUL Seyit, *SSCB’de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Çivi Yazıları Yayınevi, 2003.
- TURGUT Bahattin, *Ahıska’da Osmanlı Vakıfları*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.
- TUZCU Ayla, BADEMLİ Kerime, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, S. 6, 2014, ss. 56-66.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- URAVELLİ Orhan, “Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü”, *XXII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1999, ss. 361-365.
- _____, “Ahıska’daki Türk Nüfusun Sürülmesine Dair Gizli Sovyet Belgeleri”, *XII. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 47-48.
- _____, “Cellatlarımızı Tanıyalım”, *Bizim Ahıska*, Y. 8, S. 26, Bahar 2012, s. 15-20.
- _____, “Eski Rus Ansiklopedilerinde Ahıska”, *Bizim Ahıska*, S. 29, Ankara 2013.
- _____, “Gürcülerin Türkiye’deki Toprak Taleplerine Dair Bir Belge”, *Bizim Ahıska*, Y. 15. S. 53, Kış 2019, ss. 24-27.
- _____, “Rus ve Gürcü Basınında Soçi-Adler Mitingi”, çev. Orhan Uravelli, *Bizim Ahıska*, Yıl: 3, Sayı 8, Sonbahar 2007.
- _____, *Ahıska’dan Çıktım Yola*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- USMANOVA D., *Musulmanskiye predstaviteli v Rossiyskom parlamente (1906-1916)*, Kazan Üniversitesinin Bilimsel Notları, C. 13, 3. kitap, 4. bölüm, 2013.
- UYSAL Ahmet, “Londra’daki Türklerde Aidiyet ve Mekân İlişkisi”, *Coğrafya Dergisi*, S. 30, 2015, ss. 61-78.

- UYSAL Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1996.
- _____, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın: Geleneksellik Çağdaşlık Bağlamında*, İstanbul: Dem Yayınları, 2006.
- ÜNAL Nejla, *Sürgün Edilmiş Ahıska Türkleri Üzerine Kültürel Kimlik İncelemesi: Bozüyük Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2021.
- VERGOTE Antoine, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: İFAV, 1999.
- WIMBUSH S. E., WIXMAN R., “Sovyet Orta Asya’dan Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri”, çev. Eşref Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, 1987, ss. 151 – 170.
- WOLCOTT Harry F., *Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation*, Newbury Park: SAGE Publications, 1994.
- GEZİCİ YALÇIN Meral, *Göç Psikolojisi: Göçmen Gerçeğini Anlamlandırmaya Yönelik Bir Sosyal Psikoloji Derlemesi*, Ankara: Pharmakon Yayınevi, 2017.
- YAĞLI Nurdan, ÖZDOĞAN Öznur, “Gaziler ve Yakınlarının Manevi Bakım İhtiyaçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Journal of Analytic Divinity*, C. 3, S. 2, Aralık 2019, ss. 67-100.
- YALDIZ Fırat, “Diaspora Kavramı Bağlamında On İki Ada Türk Toplumu”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 5, 2014, ss. 43-64.
- YALOM Irvin, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 3. b., 2001.
- YAPAREL Recep, *Yirmi-Kırk Yaşlararası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- _____, “Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler”, *İzmir: 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, S. VIII, 1994, ss. 278-279.
- YAPICI Asım, *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Yayınları, 2007.
- YAZICI Hasan Basri, *Hayatı Güzel ve Anımlı Yaşamak*, ed. Rahime Demir, İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2003.
- YILDIRIM Ali, ŞİMŞEK Hasan, *Sosyal Bilimler Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.
- YILMAZ Ali, MUSTAFA Rüstem, “1992 Sonrası Türkiye’ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân Ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma Bursa Örneği”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, C. 4, S. 6, 2014, ss. 1-19.
- YILMAZ Ayfer, *Türk Romanında Ahıska Türkleri*, Ankara: İlbilge Yayıncılık, 2020.
- YUNUSOV Arif, *Meskhetinskie Turki: Dvajdı Deportirovannıy Narod*, Bakü: Zaman Yayınları, 2000.

- ZAVRİYEV D. S., *K novejšey istorii severo-vostochnih Vilayetov Turtsii*, Tiflis, 1947.
- ZEMSKOV N.V., “Spetsposelentsi” (po dokumentatsii NKVD-MVD SSSR)”, Moskova: *Sotsiologičeskiye İssledovaniya*, S. 11, 1990.
- ZEYREK Yunus, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık, 2006.
- _____, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001.
- _____, *Ahıska Gül İdi Gitti*, Ankara: Gökçe Ofset, 2015.
- ZHAMALOV Alikhan, *Relationship Between Types Of Acculturation And Happiness: A Study On Ahıska Turks Living In The Usa, Russia And Kazakhstan* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt University Graduate School Of Social Sciences, 2021.
- ZOLOTOR'YEV V. A., *Rossiya i Turtsiya. Voyna 1877-1878*, Moskova: İzdatel'stvo Nauka, 1983.

EKLER

EK. 1:

Nilüfer Mutlu, Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

Tez Çalışmasının Adı: Göç Eden Geleneksel Toplumlarda Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği.

Bu çalışma, Türkiye'ye göç etmiş olan Ahıskalı Türklerin manevi danışmanlık algısı ve beklentilerine yönelik nitel bir araştırmadır. Ahıskalı Türklerin savaş ve sürgün kayıpları, travmaları, sosyal uyum ve eğitim gibi durumlarına odaklanılacaktır. Ayrıca, modernleşme sürecinin yabancı kültürel ortamda gerçekleşmesi bu göçmen grubun yaşamlarını nasıl etkilediğini bu araştırma çerçevesinde açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Bu halkın kendi öz yurtlarından zorla sürgün edilmeleri, göç ve iskân süreçlerini, yeni hayatlarına uyum sürecinde ne gibi güçlükler yaşadıkları ve yerli halk ve devlet ile olan ilişkilerinde ne tür sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları veriler ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır.

1944 yılında Ahıska'dan Sürgün Edilenlerle Yapılan Görüşmeler Sırasında Yöneltilen Sorular

Kişisel Bilgilere İlişkin Sorular

1. Adınız ve soyadınız nedir?
2. Kaç yılında ve nerede doğdunuz?

Göç Sürecine İlişkin Sorular?

3. Ailenizde kim, ne zaman göç ettirilmiş?
4. 1944 sürgününün nedenleri sizce nelerdir? Neden sizi sürgün ettiler?
 - Müslüman-Türk Olduğunuz için mi?
 - Sınır güvenliği için mi?
 - Devlete ihanet ettiğiniz için mi?
5. Sürüldüğünüz yerde herhangi bir yardım aldınız mı?
 - Yaşam ihtiyacınızı karşılayacak gıda, giyim, para ve benzeri,
 - Barınma ihtiyacınızı karşılayacak ev-daire gibi
 - Geçim ihtiyaçlarını karşılamak için çalışabileceğiniz bağ-bahçe-tarla
6. 1956 yılına kadar Ahıskalı Türklerin zorunlu iskâna tabi tutuldular, bu süre içerisinde sağlık sorunları yaşayan insanlara nasıl müdahale ediliyordu, hastane var mıydı?
 - Temel yaşam, erzak ve gıda ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?
 - Akraba ziyaretleri nasıl gerçekleştiriliyordu?

Göç Ettikleri Yerde Yerliler ve Diğer Göçmen Grupları İle İlişkiler

7. Sürüldüğünüz yerde aileniz herhangi bir dışlanma ya da ayrımcılıkla karşılaştı mı?
 - Yerliler ve diğer göçmen gruplarla ilişkileriniz nasıldı?
 - *Yerliler sizleri nasıl adlandırıyordu?*
 - *Siz yerlileri nasıl adlandırırdınız?*
 - *Size karşı dışlayıcı ifadeler kullanıyorlar mıydı?*
 - *Size karşı olumsuz tepkiler gösterenler var mıydı?*
 - *Kız alıp verme var mıydı?*
 - *Komşuluk ilişkileriniz nasıldı?*
 - *Doğum, sünnet, nişan, düğün ve cenaze gibi özel günlerinde iştirak eder miydiniz?*
8. Kendinizi yerli halktan ya da diğer göçmen gruplarından farklı görüyor muydunuz?
 - *Hangi açıdan farklıydınız?*
9. Sahip olduğunuz gelenek ve âdetlerinizi, bayramlar, yemek pişirme âdetleri, giysiler, saygı kurallarını sürgün edilen yerde de devam ettirebildiniz mi?
10. 8-50 yaş arasındaki erkekler askere götürüldü, geride kalan kadınlar, yaşlı ve çocuklar sürgün edildi... Sürgünün ilk yıllarında yaşlı insanlar kadınlara cenazeyi nasıl gömeceklerini tarif ederlermiş, bu şekilde cenaze gömülürmüş doğru mu neler hatırlıyorsunuz?

Aileye ve Evlilik Tercihlerine İlişkin Sorular

11. Evlilikler genelde aynı göçmen grubundan kişiler arasında mı yapılıyordu? Ahıskalı olmayan gruplarla evlenenler oldu mu? Zaman içinde bu tercihler değişti mi?
12. Dini ve resmi nikâh mı kısıylırdı?
13. Çok eşlilik var mıydı?
14. Başka inanca (Hristiyan-Yahudi vs.) sahip insanlarla evlenenler oldu mu?

Geleneksel Toplamların Dini ve Manevi Yaşantılarıyla İlgili Sorular

15. Sürgün esnasında-yolculuk sürecinde sizi hayata bağlayan ne idi?
 - *Allaha –Kuran’a iman*
 - *Kaza ve Kadere iman*
 - *Hayra ve şerre iman*
 - *Yaşamayı sevmek*
 - *Sevgilisine kavuşmak için yaşamak*
 - *Askerdeki babasına/eşine tekrar kavuşmak için yaşamak*
 - *Çocuklarını hayatta tutmak için yaşamak*

16. Size göre yaşanan sürgünlere rağmen Ahıskalı Türklerin topluluk olarak ayakta kalmaları nelere bağlıdır?

- **Manevi destekler**
- *Aile Dayanışması*
- *Sülale dayanışması*
- *Köylü Dayanışması*
- *Aynı din-dile sahip yerel halkın dayanışması*

17. Sürgün çok ağır şartlarda gerçekleşmiş. Manevi (İç sıkıntısı) ihtiyaç iki misli artmıştır. Sürgünde (iç sıkıntısı, acı, üzüntü) derdinizi anlatabildiğiniz, sizi dinleyen, size moral veren, size manevi destek olarak ortaya çıkan kimler vardı?

- *Din adamları (mollalar)*
- *Arkadaşlar, ahbaplar, öğretmenler, mahalle/köyün kanaat önderleri*
- *Aile-sülale içi Otoriteler*

18. Başvurduğunuz kişiler size nasıl moral verdiler, ne diyorlardı, nereden misal getiriyorlardı, size nasıl etkili oluyorlardı?

19. Dinle ilgili olarak hangi/ne tür dini telkinler manevi destek olmuştur?

- Allah korkusu mu?
- Allah'a mahcup olmamak mı?
- Allah'ın yardımına sığınarak mı?

20. En çok hangi manevi konularda destek aradınız?

- *Dini (namaz kılma, ibadet etme, oruç tutma, dua etme gibi dini bilgiler)*
- *Çocuk yetiştirmede ahlaki konular (içki-kumar-fuhuş gibi kötü alışkanlıklardan uzak durmakla ilgili)*
- *Ahıska'ya dönüşün mutlaka gerçekleşeceğiyle ilgili inanç veya umut*

21. Mahallenizde veya köyünüzde ne tür vasıflara/niteliklere sahip kişiler önemli şahıs olarak görülürdü?

- *Niye önemsenirlerdi?*
- *Siyasi bilgisine göre mi?*
- *Dini bilgisine göre mi?*
- *Ekonomik bilgisine göre mi?*
- *Yaşına göre mi, hoş sohbet olmasına, insanlarla kolay kaynaşmasına, insanlara güven vermesine göre mi?*
- *Bu şahıslarla ilişkiniz var mıydı? Örnek birkaç kişi söyleyebilir misiniz?*

22. Ahıskalı Türklerin arasında taş ve ağaca inanan- insanlar var mıydı?

23. Ölüm anında yanınızda din görevlisinin bulunmasını ister miydiniz? Manevi danışman.

24. Size zor anlarınızda güç veren dualar nelerdi, hangi atasözleri ya da dede-babaların sözleri size kuvvet verdi.

25. İncancınız size nasıl kuvvet verdi?

26. Sizin eklemek istediğiniz şeyler var mı?

Ek 2: Geleneksel Uygulamalar Hakkında Yöneltilen Sorular

- 1. Ahıskalı Türkler arasında bilinen geleneksel tedavi yöntemleri nelerdir? Ahıskalı Türklerin bu yöntemlere inanma ve başvurma ile ilgili tutumları nelerdir?**

Sonda Sorular

Kurşun Döktürme

Bel Çektirme

Kırıkçı-Çıkıkçıya

Göbek Kaldırma

Ebe Desteği

Kulunç kestirme

Ağaçlara çul çaput bağlama

- 1. Eskiden Beri Devam Eden Nazar İnanç ve Uygulamaları Nelerdir?**

Tuz Patlatma

Üzerlik tohumu yakılması

Nazar boncuğu takma

- 2. Psikolojik sıkıntılar ya da korkuları olan kişiler ne yaparlardı? Bu konuda mollaya/hocaya gidilir miydi?**

Okuma / Hocaya Okunma

Dua ve üzerine dua okunmuş nesneler

Muska/Hamayıl Taşıma

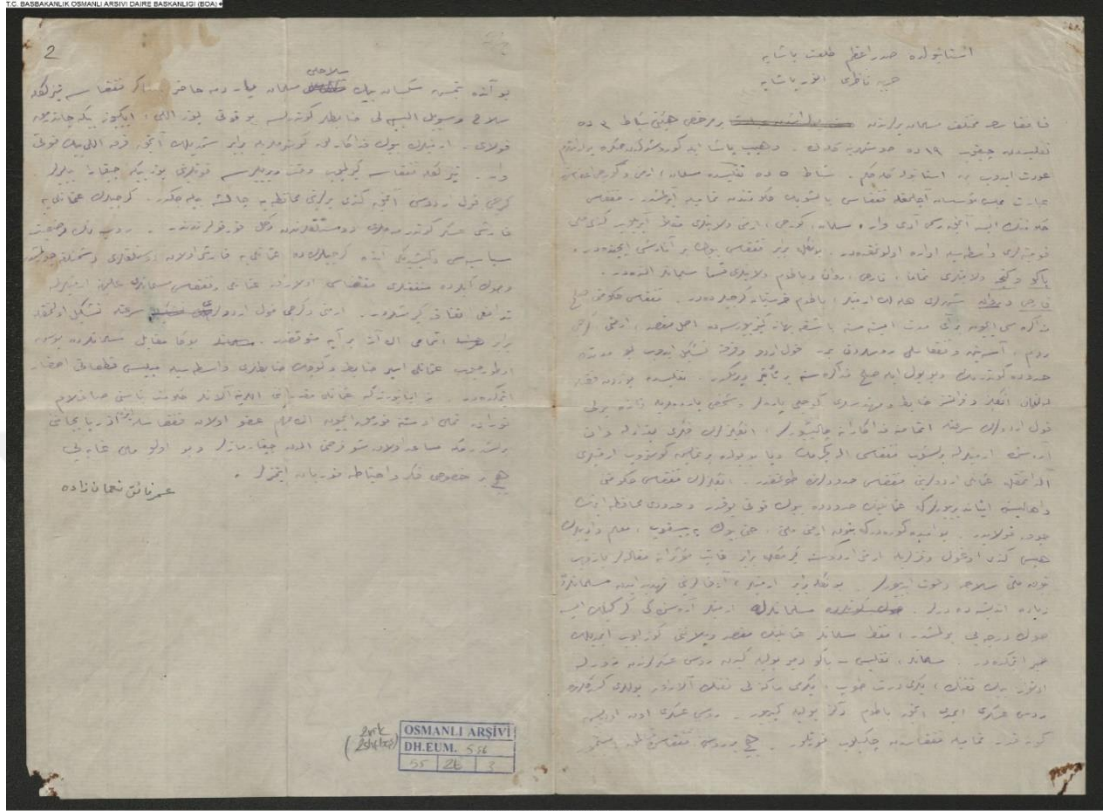
- 3. Bayram, düğün, yas törenleri dışında Ahıskalıları bir araya getiren etkinlikler nelerdir?**

Askere uğurlama/Askerden dönme

Uzak mesafeden gelen misafir için bütün akrabaların toplanması

Ürün/Hasat toplamada

İmece/Yardımlaşmada

Belge 1: Ömer Faik Nemanzade'nin Güney Kafkasya'nın durumu hakkında Sadrazam Talat Paşa'ya ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yazdığı mektup (BOA, DH. EUM.5.gb, Dosya No: 55, Gömlek No: 26, Vrk. 3/1-2).

(شيفره)

سویسی ولایت

خانیضاری

امنیت عمومی مدیریت

عمومی

خصوصی

تاریخ

سایر ایلملر ایتمه
توقیف کتبه اولغوزره نفقاسی معصیه ده عوفانور نعمان زاده طرز و بریلدی فرانتی مکتوب مندرجات
شيفره ایله قلمده ایلمه
اسان ۱۱/۱۱

84/162

OSMANLI ARŞIVI		
DH.ŞFR		
84	162	

DH.ŞFR.00084.00162.001

Belge 2: Kafkasya Müslüman Heyeti'nden Ömer Faik Numanzade tarafından verildiği haber alınan mektup münderecatının inhasına dair Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.

Но ведь эти причины, Императорское Османское Правительство отчасти долгом потребовать и немедленно сообщен ему формальной отбыта Закавказской делегации на предложение, разне ей сдлазнили, а равно на новое предложение кассательно пераправления границы, текст коего я имѣлъ честь препроводить при семъ Вашему Превосходительству.

Такимъ образомъ, мое Правительство, считая, что только принятие Закавказской Федеративной Республики вышеуказанныхъ предложений, въ точности и въ скорости, можетъ привести къ положенію, удовлетворительному для Кавказа, и что только это принятие въ состояніи создать прочное спокойствіе и почтается достаточной гарантіей для безопасности и спокойствія турецкаго и мусульманскаго населенія—позволяетъ мнѣ просить Ваше Превосходительство сообщить мнѣ въ теченіе 72-хъ часовъ, начиная съ 8-ми час. вечера сегодняшняго дня, принимаетъ-ли Правительство Республики Османской предложенія въ ихъ совокупности.

Я долженъ также присовокупить, что въ теченіе этихъ трехъ дней отношенія между обоими нашими Правительствами могутъ сохранять дружественный характеръ, лишь при томъ непремѣнномъ условіи, что операція турецкихъ войскъ на Югъ Кавказа не встрѣтитъ никакого противодействия. Приниме. Халль.

Батумъ, 26 мая 1918 года, № 31.

№ 160.

Постановленіе делегатовъ мусульманскаго населенія Ахалцхскаго и Ахалкалакскаго уѣздовъ.

1918 года апрѣля 13-го дня, мы нижеподписавшіеся делегаты мусульманскаго населенія Ахалцхскаго и части Ахалкалакскаго уѣздовъ, члены національнаго уѣзднаго и участковыхъ исполнительныхъ комитетовъ на чрезвычайномъ засѣданіи своемъ, имѣя въ виду близкое окончаніе войны Турціи съ Закавказьемъ и возможность установленія государственныхъ границъ Турціи въ предѣлахъ до войны 1877—78 годовъ, при чемъ территория нашихъ двухъ уѣздовъ останется въ предѣлахъ Закавказья и, принявъ во вниманіе:

1) Что Россійская Революція дала всѣмъ народамъ Имперіи право на самоопредѣленіе (вплоть до образованія самостоятельнаго государства и присоединенія къ другому государству).

2) Что территория Ахалцхскаго и Ахалкалакскаго уѣздовъ была насильственно отторгнута отъ Турціи въ 1828 году, а до того времени около трехъ вѣковъ была подъ ея властью.

3) Что мусульманское населеніе уѣздовъ въ большинствѣ турецкаго происхожденія и никогда не порывало духовной связи съ Турціей.

4) Что за время войны 1914—1918 г. г. и въ особенности за годъ свободы, національная жизнь въ уѣздахъ достигла культурнаго пункта, при чемъ между національностями шли да и теперь идутъ кровопролитные бои, грозящіе мусульманамъ полнымъ уничтоженіемъ—разорено гробницами и подвоями въ Ахалцхскомъ уѣздѣ десять мусульманскихъ селеній: Абъ, Хакъ, Ардаканъ, Оралъ и т. д.; въ Ахалкалакскомъ уѣздѣ разорены и подожжены всѣ мусульманскія селенія и только четыре селенія горбей отражаютъ разбойничьи набѣги армянъ и грузинъ; въ послѣднемъ уѣздѣ нѣсколько тысячъ мусульманъ находятся въ плѣну и армянъ и грузинъ; грузины изъ Боржомъ и армянъ и грузинъ изъ Ахалцхы беспрестанно устраиваютъ артиллеріей и пулеметнымъ огнемъ мусульманскія селенія, несмотря на то, что военная дѣятельность на фронтахъ приостановилась.

5) Что Закавказское Правительство при точной нашей лояльности всегда относилось къ намъ, мусульманамъ, вопреки нашимъ равенства и братства, съ полнымъ недоумѣніемъ и не удовлетворяло даже самыя справедливыя просьбы наши.

6) Мусульмане Ахалцхскаго и Ахалкалакскаго уѣздовъ, будучи окружены съ трехъ сторонъ грузинами и армянами, при ослабленіи ихъ въ составъ Грузіи, подвергнутся опасности потерять въ недалекомъ будущемъ не только національную связь съ турками, но даже языкъ и религію, тѣмъ болѣе, въ этомъ отношеніи грузинами съ начала революціи принимаются энергичныя шаги—единогласно постановили: для спасенія мусульманъ названныхъ уѣздовъ отъ полного истребленія и въ виду невозможности мирной жизни мусульманъ въ составѣ Закавказья, и тѣмъ болѣе въ составѣ Грузіи, просить Турецкое Правительство присоединить по мирному договору къ территоріи весь Ахалцхскій уѣздъ и часть Ахалкалакскаго уѣзда.

— 311 —

Настоящее постановленіе вынесено въ полномъ согласіи всего мусульманскаго населенія уѣздовъ, которое готово, даже въ случаѣ отбыта Турецкаго Правительства въ помощь, до послѣдняго человѣка и патрона битвы за свободу и право. По призыву на самоопредѣленіе Ахалцхскій и часть Ахалкалакскаго уѣздовъ, въ большинствѣ мусульманъ, считать отнынѣ присоединенными къ Турціи и немедленно приступить къ фактическому осуществленію этого акта, а чемъ довести до свѣдѣнія Кавказскаго Правительства.

Вѣрно: Секретари. Пр. сдѣлатели А. Туркесловъ, 1) Халли-Эфенди Мехмедъ-Эфенди-оглы; 2) Сулейманъ-Эфенди-молла-оглы; 3) Риза-Веналъ-оглы; 4) Мехмедъ-Эфенди-оглы Рашидъ-Эфенди; 5) Мехмедъ-оглы Гезинъ; 6) Омеръ-оглы Хуршутъ; 7) Евбий-оглы Дуркунъ; 8) Ефенди-оглы Муртаза; 9) Евбий-оглы Рекумъ; 10) Синаму-оглы Шакиръ; 11) Мехмедъ-оглы Хемъ; 12) Пирогли-султан-оглы; 13) Фейзъ-Али Нехибъ-оглы; 14) Валли-оглы Кедибъ; 15) Пирогли-оглы Кахриманъ; 16) Фире-оглы Ахмедъ; 17) Меридъ-бекъ, Фехманъ-Задъ; 18) Мехмедъ-Эфенди Садык-оглы; 19) Молла Ахмедъ Металиновъ; 20) Абдулъ-Эфенди Нуръ; 21) Нуроглы Абдулъ-Кефиръ; 22) Мехмедъ-оглы Махмедъ; 23) Сулейманъ-оглы Пирогли; 24) Туре-оглы Бекъ-Задъ Туреуль-бекъ; 25) Сабитъ Бекъ-Задъ Невмъ-бекъ; 26) Шехитъ-оглы Ефенди; 27) Юсуфъ-оглы Шейхъ; 28) Хашимъ-оглы Ефенди; 29) Пирогли-оглы Митри; 30) Мехмедъ-оглы Сизамъ; 31) Абдулъ-Рахманъ-оглы Муртаза; 32) Абдулъ-оглы Муртаза; 33) Пирогли-оглы Кахалли; 34) Ефенди-оглы Сабитъ; 35) Сабитъ-оглы Арсланъ; 36) Мустафа-оглы Мехмедъ; 37) Ахмедъ-оглы Байрамъ; 38) Омеръ-оглы Фетхуль.

26 мая 1918 года.

№ 131.

Изъ протокола перваго засѣданія Батумской мирной конференціи.

11 мая 1918 года.

Съ цѣлью заключенія договора мира и дружбы делегации Германской Имперіи, Османской Имперіи, Закавказской Республи-

ки и горцевъ Сѣвернаго Кавказа и Дагестана съѣхались въ Батумъ и здѣсь собрались на конференцію.

Первое засѣданіе состоялось въ залѣ Кружка. Засѣданіе открылось въ 4 час. пополудни, подъ предѣтельствомъ Его Превосходительства Халль-Бей.

(Послѣ приглашенія своихъ представителей и обсужденія вопроса объ участіи въ конференціи представителей горцевъ Сѣвернаго Кавказа и Дагестана).

А. П. Ч е н к е л и. Кавъ, въ вѣдѣ большинства присутствующихъ здѣсь, между Закавказьемъ и Османской Имперіей переговоры начались въ Трапезундѣ и тамъ же были приостановлены. Причиной этой приостановки было полученіе Закавказской делегацией слѣдующей деклараціи Османской делегации отъ 13-го апрѣля (иногда *иногда*). По смыслу этой деклараціи для Закавказской делегации необходимо было прервать переговоры въ ожиданіи объявленія независимости, что и состоялось 22-го апрѣля. Вѣдѣть за этимъ, мы notificируемъ независимость передъ другими державами и, разнѣе всего, передъ Императорскимъ Османскимъ Правительствомъ. Декларация Закавказской делегации, на которую ссылается декларация Османской делегации отъ 13-го апрѣля, гласитъ слѣдующее (*иногда* *иногда* **). Не входя въ обсужденіе этого вопроса, я это заявленіе сдѣлать, чтобы предложить конференціи положить въ основу нашихъ переговоровъ Брестъ-Литовскій договоръ, официальный текстъ котораго нами до сихъ поръ не имѣется. Мы делегаты ознакомимся съ нимъ, чтобы имѣть основу нашей дальнейшей работы, и я прошу представить его намъ.

Х а л л и Б е й отвѣчаетъ: Известно-ли Предѣдатель Закавказской делегации, получилъ официальный текстъ Брестъ-Литовскаго договора, или онъ предлагаетъ присутствію въ обсужденію принципиальнаго вопроса, долженъ-ли этотъ текстъ служить основой нашихъ переговоровъ?

А. П. Ч е н к е л и отвѣчаетъ: свою мысль: То, что Предѣдатель Османской делегации сдѣлаетъ первыми, вопросомъ, я считаю вторымъ и наоборотъ. Османская делегация въ Трапезундѣ настаивала и даже назначила 48-ми-часовой срокъ отвѣта на декларацію, требуя признанія нами Брестъ-Литовскаго договора. Совершенно естественно положить его въ основу нашихъ, и мы

*) См. № 61.

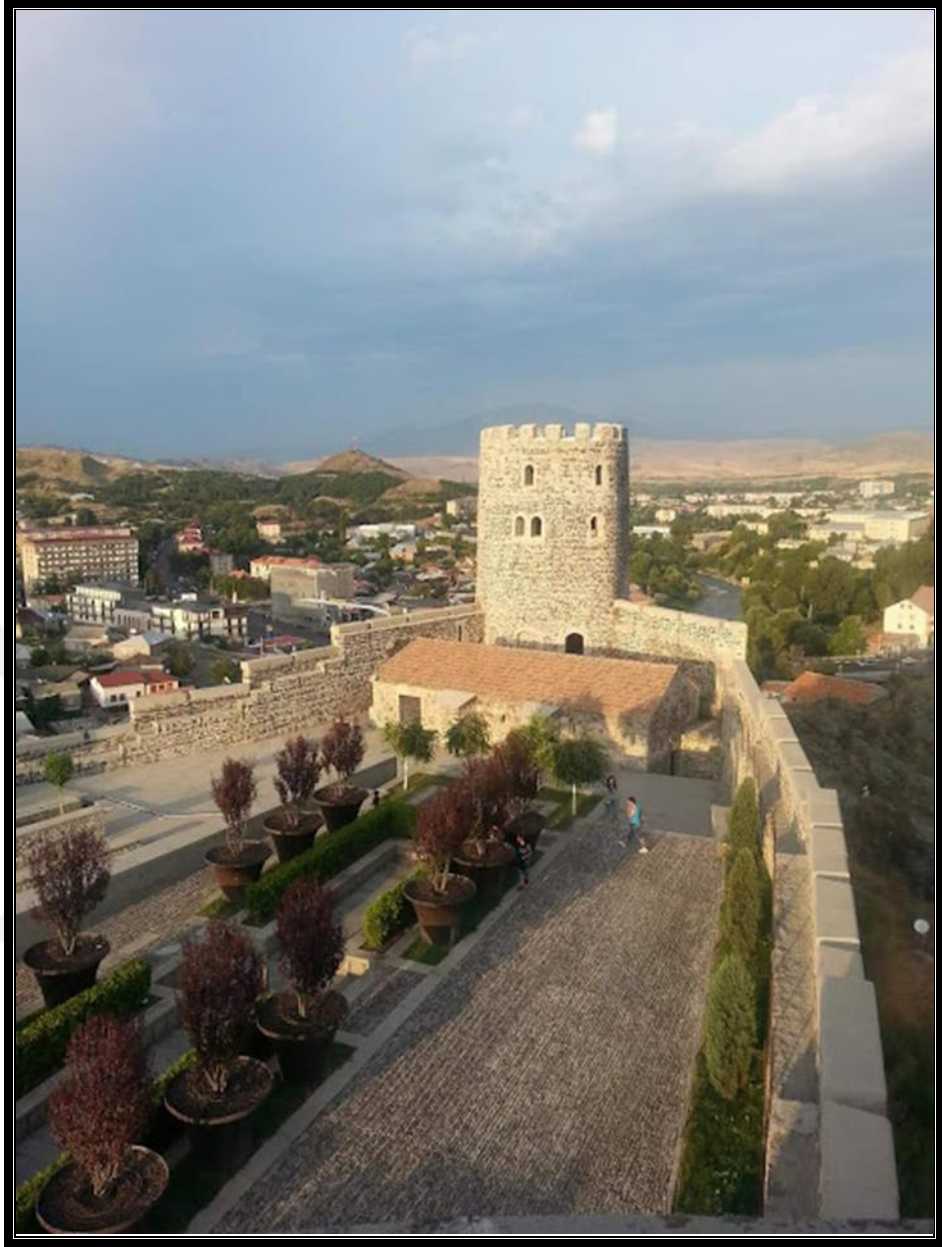
*) См. № 77.

— 313 —

Belge 3: 26 Nisan 1918 tarihli 40 imzalı Ahıska ve Ahılkelek kazalarında yaşayan Müslüman -Türk nüfusun Türkiye'ye katılmak istediklerine dair talepleri (DMZG, No: 160, s. 310-312.).

Ahıska'da Tsahan Köyünden Bir Görüntü

Ahıska Kalesi/Gürcistan

Ahıska Kalesinden Bir Görüntü

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Nilüfer MUTLU		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Rusça (YDS-2019, 83 puan)		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1982	1992	Azerbaycan, Yeni Hayat Kasabası Orta Okulu
Lisans	1993	1998	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2009	2013	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2016	-	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Tez (Yüksek Lisans)	Nilüfer Mutlu, “Ebülfez Elçibey’in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri, Düşünceleri ve Fikriyatı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.		
Kitap Yayımları	Nilüfer Mutlu, Minara Çınar Aliyeva, Orhan Uravelli, <i>Ahıska Halk Şiirinden Seçmeler</i> , Bursa: Öner Matbaacılık, 2017.		
Makale	Nilüfer Mutlu, “Bursa’da Göçmen Ahıskalı Türk Kadınların Sorunları”, 2. <i>Uluslararası Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri Bildiri Kitabı</i>, ss. 239-252, Bursa, 2019. Nilüfer Mutlu, “Zorunlu Göçte Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği, Çarpıcı Sonuçları ve İlginç Farkları”, <i>"Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu"</i>, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, ss. 425-453. Nilüfer Mutlu, “Bağımsızlığa Giden Yolda: Ebülfez Elçibey”, <i>Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, C. 20, S. 36, 2019, ss. 37-57. Nilüfer Mutlu, “Hanlıklardan Cumhuriyete Doğru Azerbaycan'ın Kısa Tarihi (1747-1920)”, <i>Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi</i>, C. 37, S. 1, 2018, ss. 147-169. Nilüfer Mutlu, “Ahıskalı Türklerde Etnik Bilinçten Milli Bilince Geçiş”, <i>Uluslararası Erzincan Sempozyumu</i>, C. 2, 2017, ss. 193-203. Nilüfer Mutlu, “Ahıskalı Türkler ve Türkiye'ye 25 Yıllık Göç Süreci”, <i>I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi</i> 12-14 Ekim 2017, ss. 10-25.		
Makale Çevirisi	A. A. Askerovna, S. V. Aleksandrovna, “Osmanlı Öncesi Dönemde Güney Gürcistan'ın Türk Dünyasıyla Teması”, çev. Nilüfer Mutlu, <i>Bizim Ahıska Dergisi</i>, S. 51, 2018, ss. 11-15. Nilüfer Mutlu, “Ahıska Türklerinin Köylerine Yerleştirilen Gürcüler Hakkında Bir Belge”, <i>Bizim Ahıska Dergisi</i>, S. 53, 2019, ss. 44-45.		
İletişim (e-posta):			
Tarih:		24/01/2024	
İmza:			
Adı-Soyadı:		Nilüfer MUTLU	